

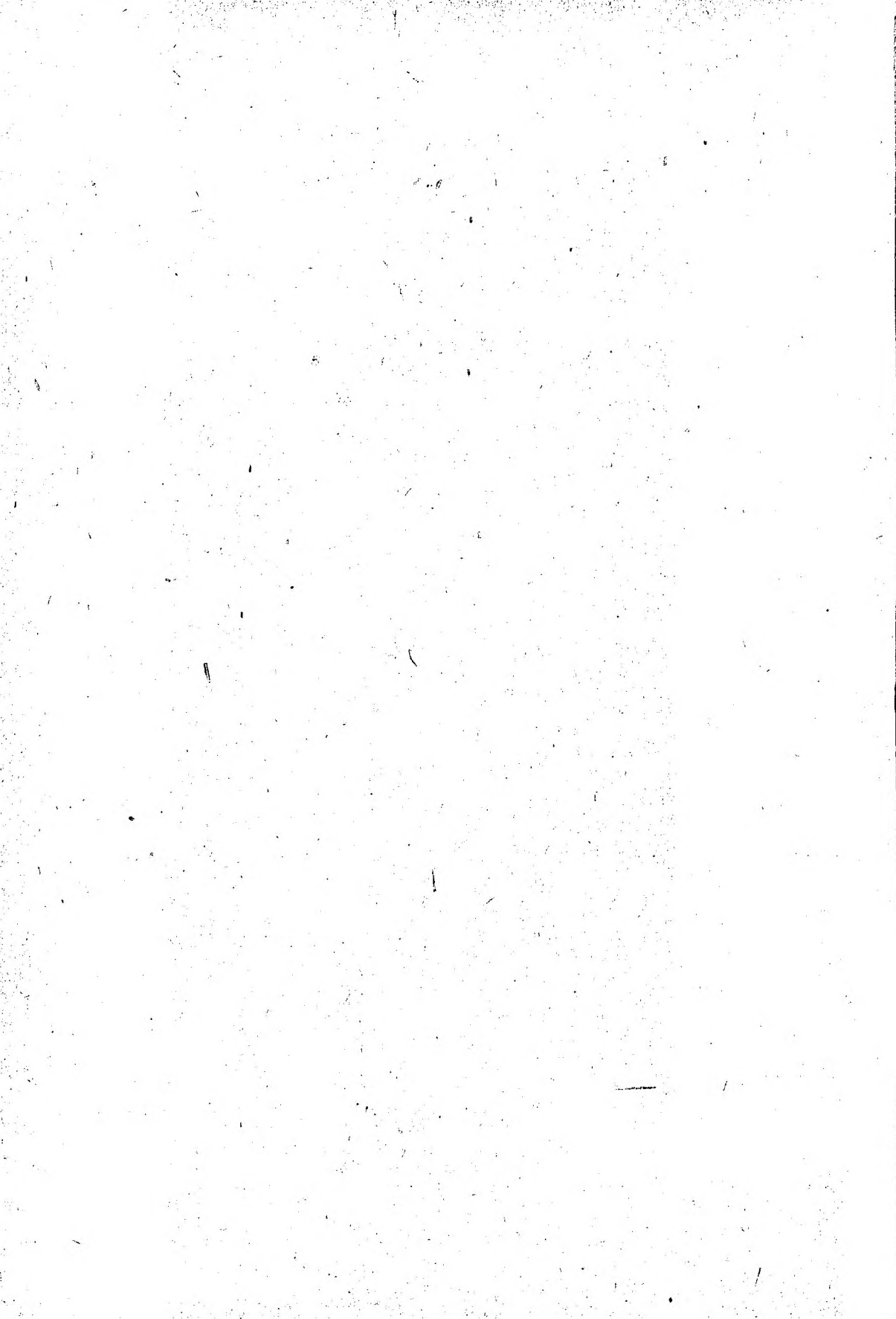
2.

Mete Tunçay

Türkiye'de
Sol Akımlar

(1908-1925)

bilgi yayınevi

BİLGİ YAYINLARI

ÖZEL DİZİ : 2

Birinci Basım 1967
(Ankara Üniversitesi S.B.F.)

İkinci Basım
Eylül 1967

BİLGİ YAYINEVİ

Sakarya Caddesi No. 8

Yenişehir, Ankara

Tel. : 17 74 03 - 17 89 30

LIV. 3361
06/06/2016
1024 TUN TUR

Mete Tunçay
Türkiye'de Sol Akımlar
1908 - 1925

(İkinci Basım)

Bilgi Yayınevi

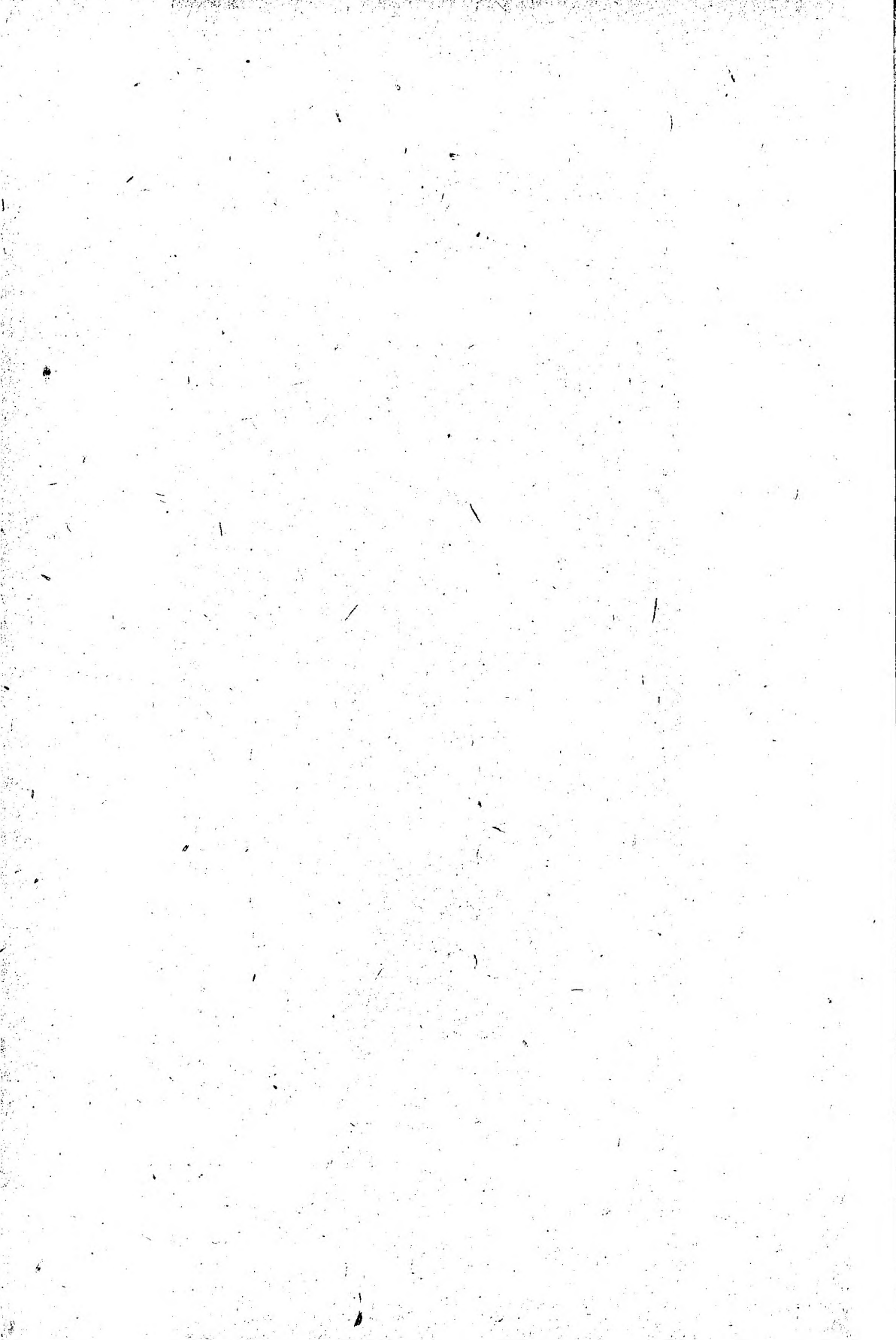
Kapak Düzeni: Ozan SAĞDIÇ

«Efendiler... Biz Pan-İslamizm yapmadık, belki yapıyoruz, yapacağız dedik. Düşmanlar da yaptırmamak için biran evvel öldürelim dediler. Pan-Turanizm yapmadık, yaparız, yapıyoruz dedik yapacağız dedik ve yine öldürelim dediler. Bütün dâva bundan ibarettir».

Mustafa Kemal Paşa
(TBMM, 1 Aralık 1921)

«... memleketin dahilinde burjuva demokrasisi usulüyle ıslahat yapmak ve emperyalizme karşı ileride mukavemet edebilmek ve başlanmış olan millî inkılâba ekseriyet olan köylülerin iştirakini teyit ve idame eylemek için, zaruri olduğu veçhile, iktisadî teceddüdat ve teşkilât vücuda getirmek ...»

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
(1922) Bak. s. 135.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Önsöz	IX
Giriş: Sol Kavramı ve 1908 - 1925 Döneminin Anlamı	1

İLK TÜRK SOL AKIMLARININ TARİHİ

Birinci Bölüm

İkinci Meşrutiyette Osmanlı Solculuğu

I. İlk Beş Yıl (1908 - 1913)	19
1. 1908 Ağustos - Eylül Grevleri	20
2. Hüseyin Hilmi Çevresi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası	25
a. <i>İştirak</i> ve O.S.F.	26
b. Dr. Refik Nevzat ve O. S. F. Paris Şubesi	38
c. Dirilen <i>İştirak</i>	40
3. Solla İlgilenen Başka Aydınlar	42
II. Ara (Birinci Dünya Savaşı)	45
III. Mütareke Yılları (1918 - 1922)	48
1. Türkiye Sosyalist Fırkası	48
2. Sosyal Demokrat Fırkası	57
3. Öteki Kuruluşlar	61

İkinci Bölüm

Milli Mücadele Anadolu'sunda Solculuk

I. T.B.M.M.'nin İlk Yılı (1920 - 1921)	70
A. Yerli Sol Akımlar:	73
1. Yeşil Ordu	74
2. Resmî Türkiye Komünist Fırkası	83
3. Gizli Türkiye Komünist Partisi	90
4. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası	96
5. Başka Solcular	98
B. Dışarıdan Gelen Sol:	100
6. Mustafa Suphi	100
II. Sol Akımlara Ara Verilmesi	123
III. Savaşın Son Yılı (1921 - 1922)	131
1. T. Halk İştirakiyun Fırkasının Canlanması	133
2. Anadolu Solculuğunun Sönüşü	138

Üçüncü Bölüm
İstanbul'da Aydınlık Çevresi

	<u>Sayfa</u>
I Hazırlık Yılı (1919 - 1920)	143
1. Berlin <i>Kurtuluş'u</i>	143
2. İstanbul <i>Kurtuluş'u</i> ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası	146
II. Savaş ve Ertesi (1921 - 1925)	151
1. <i>Aydınlık'ın Doğuşu</i>	151
a. Türkiye'de Devrim Fikri	152
b. İşçi Teşkilatları	154
c. Anadolu'nun Zaferi	157
2. Kurtuluşun Sonra	159
a. İşçi Sınıfı	159
b. Yeni Seçimlere Hazırlık	161
c. İlk Tevkifat	163
3. <i>Aydınlık</i> ve Komünizm	164
4. Cumhuriyette <i>Aydınlık</i>	169
a. Yeni Türkiye	169
b. Terakkiperver Muhalefet	174
c. <i>Aydınlık'ın</i> Soldan Tenkidi	177
5. <i>Orak Çekiç</i>	183
III. Solda Sükûn	187
İlk Türk Sol Akımları Üstüne Bazı Düşünceler	191
Bibliyografya	199
Fotoğraflar	

Ö N S Ü Z

Bu incelemede, Türk tarihinin belli bir dönemi boyunca solcu düşünüşü izlemeye çalıştım. Sol kavramından ne anladığımı ve konuyu zaman içinde, 1908 - 1925 arası diye sınırlayışımın nedenlerini Giriş'te açıklayacağım. Hemen söyleyeyim ki, Türkiye'de solculuğun 1960'lara gelinceye kadar hareket olma bakımından büyük bir önem taşıdığını sanmıyorum. Bununla birlikte, içinde bulunduğumuz yüzyılda Türk toplumunun meseleleri pek az değiştiğinden, —etkileri sınırlı kalmış olsa da— solun geçirdiği denemeleri bilmek, geleceğe bakışımız için faydalı olabilir.

Bu çalışmanın amacı, ilk Türk sol akımlarına siyaset nazariyesi yönünden bakmak ve bir fikir çözümlemesi yapmaktan ibaretti. Ancak, seçtiğim yılların yeterince aydınlatılmamış olması yüzünden, olaylar tarihiyle de uğraşmak zorunda kaldım. Araştırmalarım da cevaplandırabildiğim sorular, cevap bulamadıklarım da daha az oldu. Yine de, burada çizdiğim çerçevenin bir başlangıç olacağını ve başka araştırmacılar tarafından eleştirilip düzeltilirse, gerçeklere yaklaşılacağını umuyorum. Bulabildiğim materyale karşı dürüstlükten ayrılmamaya ve ortaya koyduğum tarih tablosuna siyasal yargılarımı karıştırmamaya itina ettim; fakat, Giriş'te söylediğim sözlerin ve sonda yapmayı denediğim yorumların, benim kişisel görüşlerimi yansıtmaları doğaldır.

Beni Türk solu üstünde çalışmaya Sayın Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta teşvik etti. Tavsiyesinin pek yerinde olduğuna gitgide daha çok inandığım için, kendisine başta teşekkür etmeyi bir borç sayıyorum. Sayın Prof. Dr. Fahir H. Armaoğlu ve Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, kaynak araştırmalarım da yardımlarını esirgemediler. Onlardan aldığım materyali kullanırken, dipnotlarında bunu ayrıca belirttim. Millî Kütüphane, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi ve Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yetkililerine de, değerli yardımlarından ötürü minnettarım. Bağlı bulunduğum, Siyasî Hu-

kuk ve Devlet Nazariyeleri kürsüsünden Sayın Prof. Dr. Yavuz Abadan ve Doç. Dr. Şerif Mardin'in devamlı ilgilerini, burada içten teşekkürlerimle belirtmek isterim.

Hazırlıklarım sırasında, Avrupa ve Amerika'da bu konu üstünde çalışan bazı araştırmacılarla mektuplaştım. Özellikle, Türkiye'deki Komünist Hareketlerle ilgili bir kitabı Amerika'da yayımlanmak üzere bulunan Sayın Dr. George S. Harris'le bir süredir karşılıklı yardımlaşık. Onun Rusça kaynaklardan yararlanabilmesi, benim de bir dereceye kadar bu açıdan bakabilmemi sağladı. Bunlardan başka, Türk sol akımlarına bizzat karışmış bazı kimselerle konuştum. Bu konuşmaların çoğu, daha sonraki dönemlerle ilgili olduğu için, onlardan öğrendiklerimi ancak ileride kullanabileceğim. Bununla birlikte, bana zaman ayırdıkları ve incelediğim konuyu değerli görüşleriyle aydınlattıkları için hepsine teşekkür ederim.

Son olarak, gerek topladığım bilgileri ve gerekse bunlardan çıkardığım sonuçları benimle tartışmaya katlanan bütün arkadaşlarıma ve özellikle Doç. Dr. Tuncer Bulutay'a karşı duyduğum şükranı söylemem gerekir. Bu kadar yardıma rağmen, ortaya daha iyi bir eser koyamamanın bütün sorumluluğu benimdir.

Metec Tunçay

NOT :

Bu kitap doçentlik çalışması olarak hazırlanmış ve 1966 yılı Mart ayında Siyasal Bilgiler Fakültesine sunulmuştur. Şimdi yayımlarken, bu arada edindiğim yeni birtakım bilgileri eklemekle yetiniyorum.

Şubat 1967, Ankara

İkinci basımda, yine birtakım yeni edindiğim bilgileri ekledim. 1925 sonrasını toplamamı bekleyen okuyucular için, 1926-45 ve 1946-60 dönemleri üstünde de çalıştığımı açıklamak isterim. Yalnız bunları, ancak üçer-dörder yıl arayla tamamlayabileceğimi hesaplıyorum. Bu arada, her türlü bilgi ve belge yardımını büyük bir memnunlukla karşılayacağım. İkinci baskının, bu cildin yanlışlarını düzeltmeme ve eksiklerini tamamlamama elvermeyecek kadar çabuk çıkması, benim için bir bakıma üzücü; ama eleştirilerden yararlanmaya her zaman hazırım.

Mayıs 1967, Ankara

M. T.

GİRİŞ

Sol Kavramı ve 1908-1925 Döneminin Anlamı

Burada, ilk Türk sol akımlarının tarihini incelemeye geçmeden önce, sol kavramı üstünde durmak ve konuya 1908 devrimiyle başlamamızın anlamını açıklamak istiyoruz. Araştırmamızın adına iki şey düşünerek, Sosyalizm veya Komünizm demedik. Bir kere, «Sol», «Sosyalist»ten de «Komünist»ten de daha genel, dolayısıyla her ikisini de kapsayan daha gevşek bir terimdir. Komünist sıfatının, bu adı taşıyan bir partinin üyelerinden başkası için kullanılması sakıncalı sayılabilir. Sosyalist ise, günlük dilde, komünist olmayan bir çeşit ılımlı sol anlamına geldiği için, bu başlık altında komünizan akımlara da yer vermek yanlıcı olabilir. Siyaset incelemelerinde, zaten işlemsel olarak kullanılagelen «Sol» terimini seçişimizin ikinci ve daha önemli nedeni ise, sosyalizm ve komünizm kavramlarının —birazdan göstermeğe çalışacağımız üzere— bazı Batı ülkelerindeki geçmiş tecrübeyle sıkı sıkıya bağlı olması ve Türkiye’de 1908-1925 döneminin böyle bir ayrıma pek elverişli bir temeli bulunmamasıdır.

«Sol» teriminin de bazı güçlükleri vardır. Burada tam bir çözümlenme yapmak iddiasında olmadan, yalnızca ele alacağımız materyali seçmenin gerektirdiği ölçüde birtakım sorunları işaret etmek istiyoruz. Sağ-sol ayrımı, bilindiği gibi, siyaset sözlüğüne 1789 Fransız Devrimi’nin Birinci Cumhuriyet Meclisi’nden geçmiştir: bu meclisin yarım ay biçimindeki toplantı salonunun solunda eşitliğe ve köklü değişmeye taraflı üyeler otururlardı, sağda da bu fikirleri pek tutmayan mutediller ve asiller. Sağ ve sol terimleri, madde âleminde siyaset diline alınırken, göreceli (izafi) özelliklerini de birlikte getirmişlerdir. Gerçekten, bunlar göreceli bir kavram çifti teşkil ederler. Bir şey bir başka şeye göre (bir doğru çizgi üstünde düşünülünce), sağda veya soldadır. Bu göreceli kullanım siyasette de

vardır; rasgele bir örnek verelim: 1917 sıralarında Rus sol siyasi partilerinden, Bolşevikler, Menşeviklerin solunda, fakat Anarşistlerin sağında kalmışlardı. Sosyalist Devrimciler (S.R.) de ikiye bölünmüşler, bir grup sola (Bolşeviklere) bir grup da sağa (Menşeviklere) yanaşmıştı. Ancak, siyasette sağ - sol'un göreliliği, madde âlemindeki gibi sonsuza kadar uzanıp gitmez. Bu alanda, belirli özellikler taşıyan sağ ve sol kutup noktaları vardır.

Sol kutbu belirlemek için, siyasal akımların sosyolojik tabanına bakmak ve politik yahut ideolojik muhtevasını araştırmak gibi iki yönden hareket edilebilir. Sosyolojik açıdan, toplum piramitlerindeki yukarı, aşağı ve orta sınıflar; sağ, sol ve orta siyaset görüşleriyle eşleştirilir. «Sağcılık yukarı sınıf, ortacılık orta sınıf, solculuk aşağı sınıf temeline dayanır» yargısı, modern siyaset sosyologlarına göre, analitik bir önerme yahut bir tanım değil, ampirik bir gerçeğin ifadesidir.¹ Ne var ki, sosyolojik tutum, bu çalışmanın amaçları için elverişsizdir; Türkiye'de sol —hiç değilse bugüne kadar— bir kütle hareketi olacak boyutlara ulaşmamıştır. Öte yandan, yalnızca sosyolojik tabanı araştırmak, de Gaulle'un sağcı, Peron'un solcu, Hitler'in ortacı olduğunu söylemek sonucuna varabilir. Bugünkü Türkiye'de de, aynı yoldan, Adalet Partisinin daha çok solcu, Cumhuriyet Halk Partisinin daha çok sağcı olduklarını teslim etmek gerekir. Bu, kendi içinde tutarlı bir sosyolojik bakış olmakla birlikte, siyaset dilinin yerleşmiş alışkanlıklarıyla çatışmaktadır. İdeoloji terimleriyle yapılan (ve berikindeki gibi yadığanmayan) sınıflamalarda ise, de Gaulle ortada, Peron ve Hitler sağda; C.H.P. «ortanın solu»nda, A.P. ortada veya sağda görülür.

Burada «Sol», ideolojik muhtevası bakımından ve dar anlamıyla ele alınacaktır. Ayrıntılı özelliklerine girmeden, bu düşünce tarzının felsefi temellerini özetlemek gerekirse, şunlar söylenebilir: Solun çıkış noktası, **insan**, insan aklı ve insan tabiatının mükemmel olabileceği inancıdır. Bunun için, solculuk **her** insanın eşit hürriyete hakkı olduğunu öne sürer. (Sağcı ülküler ise, tek tek insanların asli tabiatını zaaf içinde sayarlar ve temel birim olarak, devlet, millet yahut ırk gibi bir bütünü kabul ederler). İdeolojik açıdan, solculuk da sağcılık da toplumun mevcut durumunun değiştirilmesi amacıyla güderler; her ikisi de devrimcidir (sağ devrimciliğin, kar-

¹ Bak. Seymour Martin Lipset, *Siyasi İnsan*: Bölüm IV «İşçi Sınıfının Otoriteciliği» ve Bölüm V «Faşizm - Sağ, Sol ve Orta» s. 78 - 159.

şı-devrimcilik olduğu söylenebilir), bu özellik onları ortacı muhafazakârlıktan ayırır. Fakat, solun felsefesi aslında bir çeşit rasyonalizm olduğu için, bu görüş zorunlu olarak evrensel bir nitelik taşır; sağ ise, daha çok irrasyonel ve romantik fikir kaynaklarıyla beslendiğinden, seçtiği temel birimin çevresinde sınırlı kalır.²

Solun anlamını kavramak için, tarih boyunca gelişimine ve kendi içindeki çeşitlenmelerine bakmak faydalı olur. Batı uygarlığı çizgisinde, —çağdaş anlamıyla— solun ortaya çıkması, 1789 Fransız burjuva devriminden sonra olmuştur.³ Ondokuzuncu yüzyıl boyunca, liberal ideolojinin temsil ettiği burjuva devrimi, sağdan «gerici» (monarşik ve klerikal) ve soldan «ilerici» (sosyalist) tepkilerle karşı karşıya kalmıştı. Yüzyılın ortalarında Marxçılığın meydana çıkışına kadar, «sosyalist» genel adı altında toplanan, fakat pek birbirine benzemeyen birçok akım, sol cepheyi teşkil ediyordu. Yalnız, aralarında şiddet taraflıları da olsa bütün bu sosyalistler utopyacılaşmaya yönelmişlerdi.⁴ Genel olarak denebilir ki, solun bu dönemdeki programı, zaten bir kere el değiştirmiş olan toplum egemenliğini, şimdi de en kalabalık ve en az mutlu kütleye mal etmekten ibaretti. Bunun için de, liberal demokrasi mantığını sonuna kadar götürmek yetiyordu. Önce, bütün halka «siyasî vatandaşlık» hakları sağlanmalıydı; sonra bu şekli ıslahatın tamamlanması için, «iktisadî vatandaşlık» hakları da elde edilmeliydi. Bun-

² J. L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy*, s. 6-8.

³ 1789 Fransız devrimi, orta sınıfın bir memlekette siyasî iktidarı almasının ne ilk ne de son örneğidir. İngiltere ve Amerika'da burjuva devrimleri daha önce yapılmıştı; Almanya, Rusya ve Türkiye gibi başka birtakım ülkelerde ise, burjuva devrimleri büyük bir gecikme ile ortaya çıktı. Bununla birlikte, 1789 örneği, hem kendi iç gelişiminin şiddet yoluyla gerçekleşen modellik özelliği, hem de (Napoleon Bonapart'ın ordularıyla bütün Avrupa'ya yayılan) etkililiği yüzünden, burjuva devrimlerinin en genel, en tipik ve en önemli olanıdır.

⁴ Birtakım utopyacı sosyalistlerin iyimserliği, belki, daha kısa bir süre önce *ancient régime*'i devirmek için, aşağı sınıfların burjuvaziyle yaptıkları işbirliğinin taze anılarından ileri gelmiştir. 1789 devriminin adına gerçekleştirildiği *tiérs états*, din adamları ve asillerin dışındaki bütün halkı kapsıyordu ve bu grubun içinde, aşağı sınıflar orta sınıftan daha kalabalıktılar. Bundan ötürü, burjuvazinin iktidar tekeline yoksullara pay vereceği umulabilirdi.

Blanqui gibi, barışçı yollar yerine şiddet metotlarıyla iktidarın alınmasını isteyen bir sosyalist ise, başka bir açıdan öteki utopyacılar kadar safdilâne bir iyimserlik içindedir. Çünkü, o da ekonomik temelin izin vereceği imkânlara bakmaksızın, salt başa geçmekle, sosyalist bir düzenin kuruluvereceğini sanmaktadır.

lar gerçekleştirildiğinde, oyun kuralları gereğince, en kalabalık sınıfın iktidarı alması işten bile olmayacaktı. Fakat sosyalistler, böyle bir gelişimi önleyen başlıca engelin burjuvazinin ekonomik gücü, yani kapitalist yönü olduğunu sezinlemekte gecikmediler. Bu yüzden solculuk, özel mülkiyeti kaldırmak isteyen bir ekonomik programa ağırlık verdi.

En çok Fransız düşünürleri arasında gelişen utopyacı sosyalistliğin ortaya koyduğu bu fikirleri, İngiliz klâsik iktisat biliminin ve Alman tarih felsefesinin yardımıyla, Karl Marx sentetik bir sistem içinde bütünlemiştir.⁵ Marx, solcu düşünüşün gerisindeki subjektif tercih unsurunu, objektif bir tesbit tablosu içine yerleştirmeyi başarmıştı. Marxist sentezi, başlıca iki grupta toplanabilecek, ekonomik ve sosyal tahliller meydana getirir. Burada, Marx'ın temellerini «emek-değer» ve «artık-değer» kavramlarıyla açıkladığı kapital düzeninin ekonomik mekanizması üstünde durmayı gerekli bulmuyoruz. Ancak, sosyolojik açıdan bu ekonomik yorumla birlikte geliştirilen iki unsur «tarihi maddecilik» ve «sınıf kavgası», bize çağdaş solcu akımların en önemli ortak çözümleme araçları gibi görünüyor.

Tarihi maddeciliğe göre, her toplumun bir maddî temeli (alt-yapısı), bir de buna dayanan üst-yapısı vardır. Maddî temeli, üretim kuvvetleri ve bu kuvvetler arasındaki üretim münasebetleri meydana getirir; bu iktisadî münasebetler, üst-yapıda yer alan hukukî, siyasî vb. münasebetleri şartlar, tâyin ederler. Temel, sosyal varlığa; üst-yapı ise, sosyal bilince (şuura) karşılıktır. İktisadî münasebetler gelişirken, hukukî ve siyasî kalıplar bazan geri kalırlar

⁵ Marxçı sosyalizmin bilimsel bir sistem olmak iddiasını kabul edip etmemek, —tanımları seçmenin keyfiliği yüzünden— biraz zevk meselesidir. Biz, özellikle Engels'in geliştirdiği bilim anlayışına katılmamakla birlikte, utopyacı yazarların tersine, Marx'ın bilimsel bir sistem kurmuş olduğu görüşünü doğru buluyoruz. Ancak bunu söylerken, 'yalnız bilim iyidir' ve 'bilim olan her şey iyidir' gibi ilkel bir değerlendirme yapmıyoruz. Marxist teorinin yer yer yanlışlığı ortaya çıkmıştır. Bu durumu, sistemin bilimselliğine delil saymak gerekir; çünkü, ancak bilimsel bir çözümlemenin yanlışlığı gösterilebilir. Marxçılığın hiçbir açık vermeyecek ve hiç bir noktada yanlışlığı gösterilemeyecek biçimde geliştirilmiş yorumlarına gelince, bu efsanelerden bizzat Marx'ın ne ölçüde sorumlu tutulabileceğini ayrıca tartışmak gerekir.

Marx'ın fikir tarihindeki büyük katkısı, (bilimsel olmak-olmamak, hattâ doğruluk-yanlışlık davası bir yana) gerçekleştirmeğe çalıştığı sentezin öneminden gelmektedir: toplumsal olayları bütünüyle kavrayabilmek için, sosyolojiyle birlikte iktisattan da yararlanmak!

ve temelle aralarında bir **karşıtlık** doğar. O zaman, toplumsal bir devrim olur ve üst-yapı temele uygun olarak değişir. Bu açıdan bakılınca, endüstri devrimiyle değişmeye başlayan ve önce ticaret, sonra da sanayi kapitalizmi şartlarını meydana getiren maddî temel, eski derebeylik rejiminin hukuk ve siyaset kurumlarını çökertmiş ve burjuvazinin toplum içinde hâkim sınıf olmasını ifade eden yenilerini kurdurtmuştur. Kapitalizmin ilerleyip olgunlaşmasıyla, aynı ekonomik gelişme, bu dönemi de yeni bir toplumsal devrimle sona erdirecek ve nihayet, maddî temeldeki çatışmaların ortadan kalkmasıyla, sınıfsız bir toplum ve bu kavramın içinde taşıdığı bütün iyi niteliklere uyan yeni bir dönem doğacaktır. Bu değişimin motoru, kapitalist üretim münasebetlerindeki çelişkilerdir. Aynı çelişkiler, sınıfların karşılıklı durumlarını da tâyin etmektedir. Kapitalist burjuva döneminde, hâkim sınıf üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutmaktadır. Proleter sınıf ise, üretim araçlarına sahip olmamak ve yalnız emeğiyle geçinmek özelliklerine göre tanımlanır. Kapitalist üretim şartları, işçinin yarattığı «artık-değer» in azamîleştirilmesi ve böylelikle müteşebbislerin —istismar yolundan— daha da zenginleştirilmesi esasına uygun olarak kurulmuştur. Bu çatışma sonucunda, proleterya bir yandan sayıca çoğalacak, bir yandan da üretimden aldığı pay gitgide azalacaktır. Kapitalistler ise, tam tersine, —tekeller kurarak— sayıca azalacaklar ve paylarını arttıracaklardır. Böylelikle, büyük bir çoğunluğun küçük bir azınlığa karşı siyasî savaşının şartları tamamlanacak ve üretim araçları üstündeki mülkiyetin topluma devrim yoluyla mal edilmesi, sosyalizmin zaferini gerçekleştirecektir.

Marxçı teoride, sosyalizm dönemi bir sınıf diktatörlüğüdür. Kapitalist burjuvazinin baştaki yerini alacak olan sosyalist proleterler, devlet iktidarını kullanarak, sınıf farklarının maddî temellerini ortadan kaldırmak suretiyle «iyi toplum»a geçişin şartlarını hazırlayacaklardır. İyi toplum, dünyadaki her şeyin «herkesten kabiliyetine göre ve herkese ihtiyacına göre» paylaştırılacağı, her insanın başka insanlardan ve hattâ kendi emeğinin ürünlerinden yabancılaşmasının sona ereceği (**alienation** probleminin çözüleceği) bir dönemdir ki, bunun teknik adına «Komünizm» denir. Proleterya diktatörlüğü, aslında burjuva demokrasısından daha «demokratik» olacaktır; çünkü, demokrasinin mantığına göre, daha kalabalık bir sınıf iktidara geçecektir. (Burjuva demokrasisinin «kafaları saymak» tan başka birtakım ilkeleri, oyun kuralları olduğu söyle-

nir, ama bunlara Marxçılar, halkı kandırmaya, burjuvazinin tahakkümünü gizlemeye yarayan sahte sözler diye bakar). Sonuç olarak, kapitalist burjuvazinin «devlet»i, proleterya diktatörlüğünde mahiyet değiştirerek daha güçlenecektir. Fakat, diyalektik düşünüşe uygun olarak, bu güçlenme, onu zayıflamaya yaklaştıracak ve Komünist toplum geçildiğinde, şartların olgunlaşmasıyla devlet kendiliğinden solup gidecektir. İşte, Birinci Enternasyonal gibi ilk uluslararası sol kuruluşlarda, Anarşist sağduyunun dayanamadığı şey, başlıca, Hegel felsefesinin inceliklerinden gelen bu nokta olmuştur: madem ki, devlet —hangi sınıfın elinde olursa olsun— bir baskı aracıdır, kötüdür; o halde, onu semirtmekle ortadan kaldırılmasına nasıl yaklaşılabilir? Burjuvazinin iktidarına karşı başkaldırıldığı andan itibaren, devletin yok edilmesine girişilmelidir.⁶

Birinci Enternasyonalin Amerika'ya taşınıp orada sönmesinden sonra, İkinci Enternasyonal çevresinde birleşen —genellikle Marxçı— sosyalistler, bu kere de sendikalist sapmalarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu arada, şunu ısrarla belirtmek gerekir ki, Marxçılar için, solculuk, yalnızca işçi sınıfının yararına, onların başa geçmesini sağlayan bir sistemden ibaret değildir. İşçi sınıfı, bütün toplumun yararına yapılacak bir devrimin aracıdır. Kapitalist düzen en çok onları hırpaladığı ve sosyalist düzen de onları bu durumdan kurtaracağı için, yeni devrimi gerçekleştirme görevi, (ilerici aydınlarla birlikte) işçilerin omuzuna yüklenmiştir. Halbuki, sendikalizm adı altında toplanan solcu okullar, ana çizgileri bakımından işçi sınıfının sınırları içine kapanmayı ifade ederler. Bu görüşün de, Anarşizme yaklaşan, şiddet ve terör taraflısı olan, Ortaçağ lonca düzeninin bütünlenmiş güvenliğini özlemle hatırlayan birçok çeşitlenmeleri olmuştur.

Yüzyıl değişirken, sol cephe asıl, sosyalist devrimin yapılmasına ve tarzına karar vermek sorunu yüzünden adamakıllı parçalan-

⁶ Utopyacı sosyalistlerden Proudhon'un öncülük ettiği ve özellikle Bakunin'in geliştirip bir hareket halinde teşkilâtlandığı Anarşist düşünüşün de birçok aksaklıkları vardır. Fakat, sonraki tarihi tecrübenin ışığında, Marxçılara oranla Anarşistlerin haklı çıktığı, —devrimci potansiyelin, Marx'ın belbağladığı şehirli endüstri işçisinden çok, aşağıladığı *lumpenproletariat*'da ve köylü sınıfında bulunması gibi— birtakım sezgilerini de unutmamak gerekir.

'Devlet hâkimiyeti' kavramı açısından Marxist ve Anarşist görüşlerin tartışılması için bak. Prof. Dr. Yavuz Abadan, *Âmme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s. 283. vd., 327.

mıŐtır: burjuva kapitalizminin olgunlaŐması nereye kadar beklenecektir? Devrimin erken yapılması, Şiddet yoluna daha çok baŐvurulmasını gerekli kılar. Öte yandan, özellikle burjuva devriminin geciktiği ülkelerde zaten sahneye çıkmış olan proletaryanın, burjuvazinin «kirli işi»ni de yapması (yani, tasarrufları biriktirerek teknik kapitalist geliŐmeyi sağlaması) belki, çekilmesi zorunlu görünen birtakım toplumsal acıları azaltabilir. Buna karşılık, yine solcu hareketin içinde türeyen bir görüş, böyle bir devrimin mümkün, gerekli ve faydalı olduğu yolundaki inançlara kuŐkulu gözlerle bakmaya başlamıştır. Buna göre, Marxist çözümlenin varsaydığı kapitalist toplumun ekonomik gelişme yasaları büsbütün doğru olmayabilir; dolayısıyla, temele uygun olarak, sınıflar arasındaki bağıntılar için öngörülen durum da deđiŐtirilmelidir. Örneğin, işçi sınıfının toplam üretimden aldığı pay azalmıyorsa, burjuva devletine parlamanter çalıŐmalarla sosyal adaleti sağlatmak mümkünken, onu kökünden yıkmak neden gereksin? Bu atıŐma sürüp giderken, Birinci Dünya Savaşı'nın, «işçi sınıfının uluslararası dayanışması» ilkesini deneme tahtasına yatırması ve birçok solcuların vatanserverliklerinin (kendilerini sömürenlerin dış ülkelerdeki emperyalist emellerini desteklemek anlamına da gelse) ağır basması, solun içinde temelli bölünmelere varan bir darbe olmuştur. Rusya'daki Ekim 1917 devrimi ise, bütün solcu parti ve grupların aralarında kategorik bir sınıflanmaya yol açmıştır. Bu hareketi, dünyada solun zafeiri için bir mit iŐıđı olarak görenler, ötekilerden ayrılarak komnrist adını almış ve nc Enternasyonalin çevresinde toplanmıŐlardır.

Modern solun bu kısa gelişme hikâyesi, ister anarşist, ister komnrist, ister sosyalist çeşidinden olsun, «Sol» kavramına giren düşünce sistemlerinin ortak tablosunu kabaca meydana koymaya yetmektedir. Bir kere, bütün sosyal mücadelelerin son hedefi, herkese eşit hürriyet sağlayan komnrist dil toplum, hepsinin ulaşmak istediği, uğrunda çalıştığı bir idealdir. Bu bakımdan, insan tabiatına biraz iyimser gözlerle baktıkları anlaşılan anarşistler, berikilere oranla daha acelecidirler. Sabırlı görünen sosyalist ve komünistlere gelince, onlar da kendi aralarında burjuva hâkimiyetinin sona erdirilmesi yolu hakkında kavga etmektedirler. Kapitalistlerin «icra komitesi» gibi çalışan burjuva hkmetleri, solcuların halk ktleleri içinde siyasi bir bilinç yaratacak Şekilde örgütlenmelerine izin verirler mi? Verseler bile, burjuvazinin hoŐgörüsü, iktidarı dev-

retmeye razı olacak kadar ileriye gider mi? Bu sorular karşısında, olumsuz davranarak şiddet yoluyla bir devrim yapılmasından yana çıkan komünistlerle, sosyalistlerden hangilerinin daha iyi Marxçı oldukları belirsizdir.⁷

Bu temel ayırmadan hareketle, sosyalist ve komünist görüşler, sömürge ve yarı sömürge durumundaki ülkeler konusunda da biri-biriyle çatışan tavırlara ulaşmışlardır. İlerlemiş memleketlerde bile, genellikle, burjuva kapitalizmini alaşağı edilmek için yeterince olgunlaşmamış bulan (sosyalist) İkinci Enternasyonal tutumu, geri kalmış ülkelerde sol hareketlerin yapılabilmesini hayal saymış, hattâ ters yöndeki geleneksel gösterilere rağmen, aslında sömürücü devletlerin —kendi iç kapitalist gelişimlerinin tamamlanması için— bu gibi denizler aşırı ekonomik ilgilerini pek kötü karşılamamıştır. Sonradan kurulan (komünist) Üçüncü Enternasyonal çevresi ise, geri kalmış ülkelerde solun kısa vadede bir şeyler başarabileceğinden umutlu olmamakla birlikte, hiç değilse, Batı memleketlerindeki kapitalist sistemin ömrünü uzatıyor diye gördüğü emperyalist yönünü yıpratmak için, yeni yeni gelişen milli kurtuluş hareketlerini desteklemiştir.

Biz, Türkiye'deki sol akımları incelemeye 1908 İkinci Meşrutiyet devrimiyle başlayacağız. Böyle bir çıkış noktası seçmek, daha gerilerde gevşek anlamıyla «sol» açısından ilgilenmeye degecek bir şey olmadığı anlamına gelmez. Batıda, kökleri Yunan aydınlanmasına, hatta İbrani nebilerine kadar uzanan, Ortaçağda dinî kisveler altında devam edip, kilisenin ekonomik temeli sarsılınca, lâyikleşen utopyacı özlemler, eşitlikten yana duygular; eski Mısır'da, Babil'de, Roma'da başlayıp derebeylik Avrupa'sının köylü ayaklanmalarında süregelen, adalet adına aşağı sınıfın başkaldırmaları olduğu gibi, Türk tarihinde de bunlara benzeyen fikir ve hareketler vardır. Bu vönden, çeşitli tarikatların sosyal muhtevalarını araştırmak, bugün

⁷ Marxçı çözümlemenin 'devrim'i değil, 'evrim'i tuttuğuna inanan bir yazar, J. Schumpeter, ciddi bir sistemin herhangi bir 'izm'i kayıtsız şart-sız destekleyeceğini ileri sürmektedir. Ona göre, Marx'ın muhafazakâr bir anlamda yorumlanabileceğini söylemek, ciddiye alınabileceğini söylemektir. Bak. *Capitalism, Socialism and Democracy*, s. 58. Fakat, Batı ülkelerinin sosyalistlik deneyleri, Lenin'in düşündüğü gibi, sıkı bir parti örgütüyle disiplin altına alınmadıkça, işçi sınıfının kendiliğindenliğinin (*spontaneity*) somut hedeflerin pek uzağında dolaşabileceğini ortaya koymuştur. Belki de, her yerde iyi Marxçı olmak, iyi solcu olmak için yeterli değildir?

bile töreler arasında kalıntılara rastlanan eşitlikçi duyguların, Türklerin Orta Asya günlerindeki kökleri üstüne eğilmek, Ahlik, teşkilâtını, Celâli ayaklanmalarını incelemek pekâlâ saygıdeğer bir çaba olabilir.

Osmanlı İmparatorluğunda, çok eskilerden beri ekonomik amaçlı işçi hareketleri olduğu bilinmektedir. İktisat tarihi araştırmalarında, (gümüş akçelerin tağış edilmesi suretiyle enflasyona gidildiği zaman, örneğin, cami inşaatında çalışan senktraşların, yevmiyelerinin satın alma gücü azaldığı için, topluca işlerini bırakarak köylerine dönmeleri gibi) tatil-i eşgaal olaylarına karşı sâdir olmuş pek eski padişah fermanları bulunmuştur. Ne var ki, bütün bu hareketler modern solcu bilinçten yoksundur. İşçiler, ortaklaşa çıkarlarını koruma içgüdüsüyle hareket etmişler; yalnızca ekonomik olan amaçları politik boyutlara ulaşamamıştır. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayan ilk amele teşkilâtları da, aynı kalıbı devam ettiren hareketlerdir.⁸

Osmanlı-Türk aydınları da, geçen yüzyıl boyunca Avrupa'da gelişen solcu fikirleri tanımamış ve benimsememişlerdir. Bu durumu açıklamak için, belki şunlar söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğuna Batıdan zorlanan «Tanzimat» ve «İslahat» çabaları, daha çok gayr-i müslim teb'anın güvenliğini sağlamak amacına yönelmiş olup, geniş ölçüde devletin dış politikasıyla ilgiliydiler. Yeni Osmanlı ve Genç Türk akımlarında ifadesini bulan zihniyet ise, bundan ancak bir adım daha ileridir. Bu aydın akımlarının da temel sorunu, «devletin bekasını temin»; buldukları başlıca çare ise, «tecedüt» tü. Burada yenileşme denildiği zaman, mutlakiyetten kurtulup meşrutiyete ulaşmak kastediliyordu. Bu demokratik anlayışın, şekli mânasıyla «siyasî demokrasi» olarak düşünüldüğü; solculuğa yol açacak bir «iktisadî demokrasi» anlayışına erişilemediği mey-

⁸ Türkiye'de kurulan ilk modern işçi teşkilâtı, Amelepverer Cemiyetidir (1871); bundan sonra, Kasımpaşa tersanesinde ve Beykoz debbağhanesinde savsaklanan işçi ücretlerinin ödenmesini sağlamak için grevler yapılmıştır. Bak. Kemâl Sülker, *Türkiye'de Sendikacılık*, s. 7 ve 8-9. Bununla birlikte, daha yüzyılın ortasındayken, işçilerin devrimciliğe girişebilecekleri fikri, hükümeti (gereksiz yere) ürkütmüştür. Nitekim, 1845 tarihli Polis Nizamı'nın 12'nci maddesi, Emniyete şu görevi vermektedir: «işini gücünü terk ile mücerret tatili mesalihi ibat garzinde olan amele ve işçi makulelerinin cemiyetlerinin def' ve izalesiyle ihtilâl vukuunun önu kestirilmesi». Bak. Lütfü Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, s. 3.

dandadır.⁹ Yenileşme modelini Batıda arayan Osmanlı - Türk aydınları, bu ülkelerdeki solcu hareketleri görememişlerdir;¹⁰ çünkü, —bir psikoloji terimi kullanmak gerekirse— sol onların «ilişki çerçevesi»ne (frame of reference) girmemiştir: sola bakılmamıştır ki, sol görülsün.¹¹

⁹ Barışçı yollar izleyen evrimci bir sosyalizmin doğması için, önce siyasi hürriyet rejiminin kurulması lâzımdır ve bu şart Meşrutiyet'e kadar gerçekleşmemiştir. Daha çok yeraltı karakterini taşıyan devrimci bir sosyalistliğin türemesi için de, —Batıya açılıştan Meşrutiyet'e kadar— yeterince zaman geçmemiştir. Başka toplumların denemelerinden öğrendiğimize göre, bu tip solcu faaliyet, yetişkin bir radikal aydın kadrosunun varlığına ve uzun süren mutlakiyetçi bir baskı rejiminin bu kadroyu gitgide sertleştirmesine bağlıdır; böyle olursa, ilk gevşemede solcu bir devrim patlak verebilir.

¹⁰ Dankwart A. Rustow, yeni bir makalesinde, Romanof istibdadından kaçarak, Paris, Cenevre, Zürih, Brüksel ve Londra gibi Avrupa şehirlerine sığınan Rusların Hegel, Feuerbach, Blanqui ve Marx'tan etkilenmelerine karşılık, Osmanlı istibdadından yılarak aynı şehirlere giden Türklerin ise (öteki Orta—Doğularla birlikte) Mazzini, Comte, Victor Hugo, Renan ve Durkheim'in etkisi altında kalmalarını, başlıca üç nedenle açıklamaya çalışmaktadır: bir kere, Türklerin yalnız Fransızca bilmeleleri, Rusların Almanca da konuşmaları; sonra, Rusların daha önce, daha devrimci bir dönemde (1789-1848) gelmiş olmaları, Türklerin Avrupa'da geçirdikleri yılların ise, istikrarlı III. Napoleon, Bismarck ve Disraeli yönetimlerine rastlamış olması; üçüncüsü de, Rus toplumu modernleşmeye daha erken (Büyük Petro zamanında) başlamış olduğu için, Romanof otokrasisinin sağlamlığı, dolayısıyla düzeltmek için yıkma gereğinin duyulması; öte yandan, devletle kendilerini özdeşleştirme geleneğini sürdüren Osmanlı aydınlarının, bu güçsüz yapıyı yıkmak değil, ıslah etmek istemeleri, Bak. «The Appeal of Communism to Islamic Peoples», *Islam and International Relations*, s. 43-44.

¹¹ Bu bakımdan bir 1870 Paris Komünü örneğinin bile, solcu muhtevasına nüfuz edilmeksizin, siyasi hürriyet terimleriyle görülmüş olması, ilgi çekici bir olaydır. Kerim Sadi'nin araştırmalarına göre Marx'tan Türkçeye yapılan ilk çeviri, Bismarck'ın Fransa'ya karşı takip ettiği politikayla bütün Avrupa'da hürriyeti boğduğunu anlatan (*Daily News*'de çıkmış) bir mektubu olup, 21 Şubat 1871'de *Hakayikülvekeyi* gazetesinde yayımlanmıştır. Bak. A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm*, s. 21-23. (Ancak, Namık Kemal'in de — köklü bir anlayış göstermemekle birlikte — «daire-i belediye taraftarının»nın «cemiyet-i beşeriyenin ıslahını maksat edinmiş» olduklarını belirterek, *İbret* sütunlarında *Komünü* savunduğu bu kaynakta anlatılmaktadır. Aynı serinin ikinci kitabında da, bu konuyla ilgili olarak Namık Kemal'in *İbret*'teki yazı arkadaşlarından Reşat beyin yine Komünü savunan ve komünarların komünist, yani [!] iştirak-i emval ve iyâl mezhebine salık olmadıklarını söyleyen bir yazısı aktarılmıştır: A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm II*, s. 29-35. Kerim Sadi'ye göre, Ahmet Mithat Efendi de, *Basiret* gazetesiyile *İbret*'in bu yayınlarını desteklemiştir: s. 36-38).

Yeni Osmanlı ve Genç Türk akımlarının iktisadi meselelerle ilgilen-

(Bu çalışmanın sınırları dışında tutup, ancak Türk hareketleriyle ilişkileri dolayısıyla, işaret etmekle yetineceğimiz) İmparatorluğun gayr-i müslim ve gayr-i Türk unsurları ise, genel olarak kendilerini Osmanlı devletiyle zdeşleştirmemişler ve din-dil yakınlıkları sebebiyle, Batıyı daha iyi öğrenebilmiş olmaları sayesinde, solculuğu da daha kolay tanımişlardır. Bu bakımdan solun, millı kurtuluş hareketleri gecikmiş olan Ermeni ve Bulgar azınlıkları arasında yayılmaya başladığını da özellikle kaydetmek doğru olur.¹²

Türkiye'de solun, asıl, İkinci Meşrutiyetten sonra ortaya çıkması bir rastlantı değildir. 1908 hareketini, burjuva devrimleri kategorisinde görmek gerekir.¹³ Bunun içindir ki, modern sol, Batıda

meleri, milliyetçi siyaset açısından ve pragmatik bir biçimde olmuştur. Daha sonraki yıllarda, Türk yöneticilerinin dünya görüşünü niteliklendirecek olan anti-emperyalist ve (aşağıyukarı aynı anlamda olmak üzere) anti-liberal yönelimler, tomurcuk halinde, bu aydın çevrelerinde doğmaya başlamıştır. Bak. şerif Mardin, *Türkiye'de İktisadî Düşüncenin Gelişmesi* (1838-1918), passim.

¹² Komünist Manifest'inin 1888 tarihli İngilizce basımı için, F. Engels'in yazdığı nsze göre : birkaç ay önce (nsz 30 Ocakta yazılmıştır), İstanbul'da hazırlanan Ermenice bir Manifest çevirisini, başvurulan matbaa, Marx'ın adını taşıyan bir kitabı yayımlamaktan korktuğu için geri çevirmiş; çeviriyi yapan da Manifest'i kendisi yazmış gibi bastırmayı kabul etmemiştir. Marx ve Engels, *Communist Manifesto, Socialist Landmark*, s. 115.

¹³ Burada, metodolojik bir probleme değinmek istiyoruz. Türkiye'de — sınıf ve rejim olarak — *feodalit*'den, *bourgeoisie*'den bahsetmenin yanlışlığı üstünde çokça durulmuştur. Biz bu karşı tutumu temelinden haksız buluyoruz. (Gerçekte, kavramların ve teorilerin maddî lemde varlığı yoktur: gerçek maddî âlemin her alanı, hiçbir kavramın anlatabileceği ve hiçbir teorinin kapsayamayaceğı bir karmaşıklıkta olabilir. Yine de, gerçeklere, soyutlamalar yahut budamalar demek olan bu araçların yardımıyla bakmak zorundayız; yoksa hiçbir Şey hakkında konuşamazdık).

Fransız burjuva devrimi denildiği gibi, Türk burjuva devrimi de denilmesi, yalnızca «burjuvazi» kavramının bu konuda kullanılması, anlayışımıza aydınlık getirmediği gerekçesiyle beğenilmeyebilir. Aslında, her iki ülkede de «burjuva devriminden bahsedilirken, soyut bir teori somut bir gerçeğe uygulanmaktadır, zorlanmaktadır. Böyle bir modelle, şu yahut bu olayın hangi noktalarda nasıl uyuruğunu aıkladarken, yanılmak, hatta saçmalamak pekâlâ mümkündür; ama bu, modelin değil, onu ktti kullanımın suçu olmak gerekir.

Biz, Türkiye'de 1908 - 1925 dönemini bir orta sınıf devriminin başlangıcı diye görmenin, oluşan siyasetin sosyolojik tabanını kavramak bakımından, aydınlık getiren bir tutum olaceğı fikrine katılıyoruz. Böylelikle, sırf ideolojik kısır bir tahlil yerine, köklerini maddî temelden alan sınıflar-arası bir hareketin dinamik açılışlarını göstermek imkânı

1789 devriminin ertesinde olduğu gibi, Türkiye'de de 1908 - 1925 döneminde doğmuştur. 1908 devriminin oluşumu, şüphesiz ki, geniş bir nedenler dizisinin sonucudur. Gözle görünen etkenlerin başında, on yıldır yoğunlaşan bir aydın muhalefeti ve onunla sıkı sıkıya bağlı olarak ordunun (yani, subayların) tavrı gelmektedir. Yakın geçmişimizdeki pek iyi bilinen bir kalıbı andıran bir şekilde; II. Abdülhamit idaresinin, halk kütlelerine her ne kadar meşru görünürse de, aydınları kendisinden soğuttuğu; ordunun da bir yandan toplum içindeki itibarını azalttığı, öte yandan —Alman yardımlarıyla— maddî gücünü arttırdığı, devrimin böyle patlak verdiği söylenebilir. Bu açıklama, yanlış değildir, ama yeterince derinlemesine bir açıklama da değildir.

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına gelinceye kadar, Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik yapısının, kendine has özellikler taşıyan bir derebeylik sistemi olduğu kabul edilebilir. Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı devleti, gitgide daha çok Fransa, İngiltere, Avusturya ve Rusya'nın ekonomik ve politik baskılarının ağırlığını duymaya başlamıştır. Yüzyılın sonlarına doğru, bu gruba genç Almanya da eklenmiştir. Endüstrileşmiş Batı, otarşik bile olmayan ve daha çok, bir zamanlar ticarî kara yolları üstündeki askerî hâkimiyetine yaslanan Osmanlı ekonomisini hızla çökertmiştir. Devlet hazinesinin kaynakları kuruyunca, geniş dış istikrazlara başvurulmuştur. Avrupa sermayesi, Türkiye'ye akmaya başlamış ve bir yabancı bankalar şebekesi kurulmuştur. Gelen sermaye, daha çok pamuk ve tütün gibi tarım ürünleriyle ilgilenmiş, bu ürünlerin dış pazarlara taşınması ve karşılığında endüstri maddeleri getirilmesi için, demir ve deniz yollarında görüldüğü gibi ulaştırma sektörüne de biraz el atılmıştır. Böylelikle, yavaş yavaş bir yarı sömürge durumuna giren Türkiye'de, ekonomik temel değişiklikleri sosyal sınıfları da geniş ölçüde etkilemiştir.¹⁴

doğabilir. Ancak, şurasını da önemle belirtmelidir ki, Batıdaki bazı gelişmelere bakarak kurulmuş bir modeli, Türkiye gerçeklerini çözümlemeye çalışırken kullanmak başka şeydir, bu modelin üstüne dayatılan (örneğin, Fransa için, İngiltere için, Almanya için hazırlanmış) Marxist olsun olmasın, herhangi bir faaliyet programını, değiştirmeden bu memlekette yürütmeye kalkmak başka şeydir. Bizce, birinci davranış ne kadar haklıysa, ikincisi o kadar yersiz olabilir.

¹⁴ Bu konuda bak. Hüseyin Avni [Şanda], *Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi ve Reaya ve Köylü*.

Bu memlekette burjuva devriminin başlangıcı olarak görünen 1908 - 1925 dönemi olaylarının, sosyal sınıflar açısından anlamlandırılması, bu arada ortaya çıkan sol akımları daha iyi açıklamaya yarayabilir. Yirminci yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı nüfusunun başlıca katları, özetle şu durumdaydı :

Alt : Klâsik derebeyliği çağında yoksul bir ömür süren, fakat bu düzenin sağladığı nisbi bir güvenlikten de pay alan köylü sınıfı, Batı sermayedarlığının rekabeti karşısında derebeylik ekonomisinin sallanmasıyla güç duruma düşmüştür. Mülkiyet bağları kopan bir kısım köylüler, şehirlere göçerek ticarî ve yarı sınaî tesislerde ameleliğe başlamıştır. Kendi sınıf bilincine ulaşmış, kalabalık bir işçi tabakası henüz doğmamıştır.

Üst : Merkezde küçük bir saray çevresiyle taşrada birtakım nüfuzlu derebeylerinden meydana gelen geleneksel yukarı sınıf, aynı değişimin sonucunda küçülmüş ve ekonomik temelini kaybetmeye başlamıştır. Ancak geniş çaplı borçlanmalarla hazinesini besleyebilen Sultan, otokratik bir yönetim sürdürmektedir. Saray çevresi, orta sınıfın —Batı sermayedarlığının çıkarlarını temsil eden— bir kısmıyla de uzlaşmıştır. Milliyetçi bir programla yenileştirme amacını güden aydınlara karşılık, Sultan, sosyal zaman çizgisi boyunca geriye doğru yürümek hevesine kapılarak, bir İslâm rönesansı yoluyla geçmiş iyi günlerin güvenç ve genlik dolu havasını canlandırmak istemektedir.

Orta : Osmanlı tarihinde orta sınıf —Batıdaki eşlerine oranla— sahneye pek geç çıkmıştır. İmparatorluğun parlak devirlerinde, sosyal tabakalar arasında yukarıya doğru yüksek bir geçişme (seyaliyet) oranı bulunduğu için, uzun yıllar, siyasî iktidarın sahiplerine karşı duran bağımsız bir aydın grubunun olmadığı söylenebilir. Zamanla devletin güçsüzleşip, varlığının tehlikeye girmesi, aydınları eskiden beri menfaat ve kader birliği ettikleri saray çevresinin görüşlerinden uzaklaştırmıştır. Batı örneğine uygun bir yenileşme ile devletin devamını sağlamak emeli, bu grubu geleneksel bütünleyici din bağlarından da sıyırmaya başlamış ve Bonapartist anayasacılık (meşrutiyet) modasını taklitle milliyetçi bir plâtfom aramaya doğru itmiştir. Fakat, bu tutum toplum içinde sıhhatli temellerden yoksundur: çünkü, Osmanlı devletinin çöküşüne kadar pek az yerli sanayi kurulabilmiştir. Oysa, milliyetçilik, himayeci gümrük duvarlarından faydalanacak bir sanayici hâkim sınıfın doğal siyasî

ideolojisi olabilirdi. Devletin son yıllarında, Osmanlı ülkesinde beliren ekonomik orta tabaka ise, saray istibdadıyla anlaşmakta güçlük çekmeyen, bir çeşit kozmopolit ticaret burjuvazisidir.

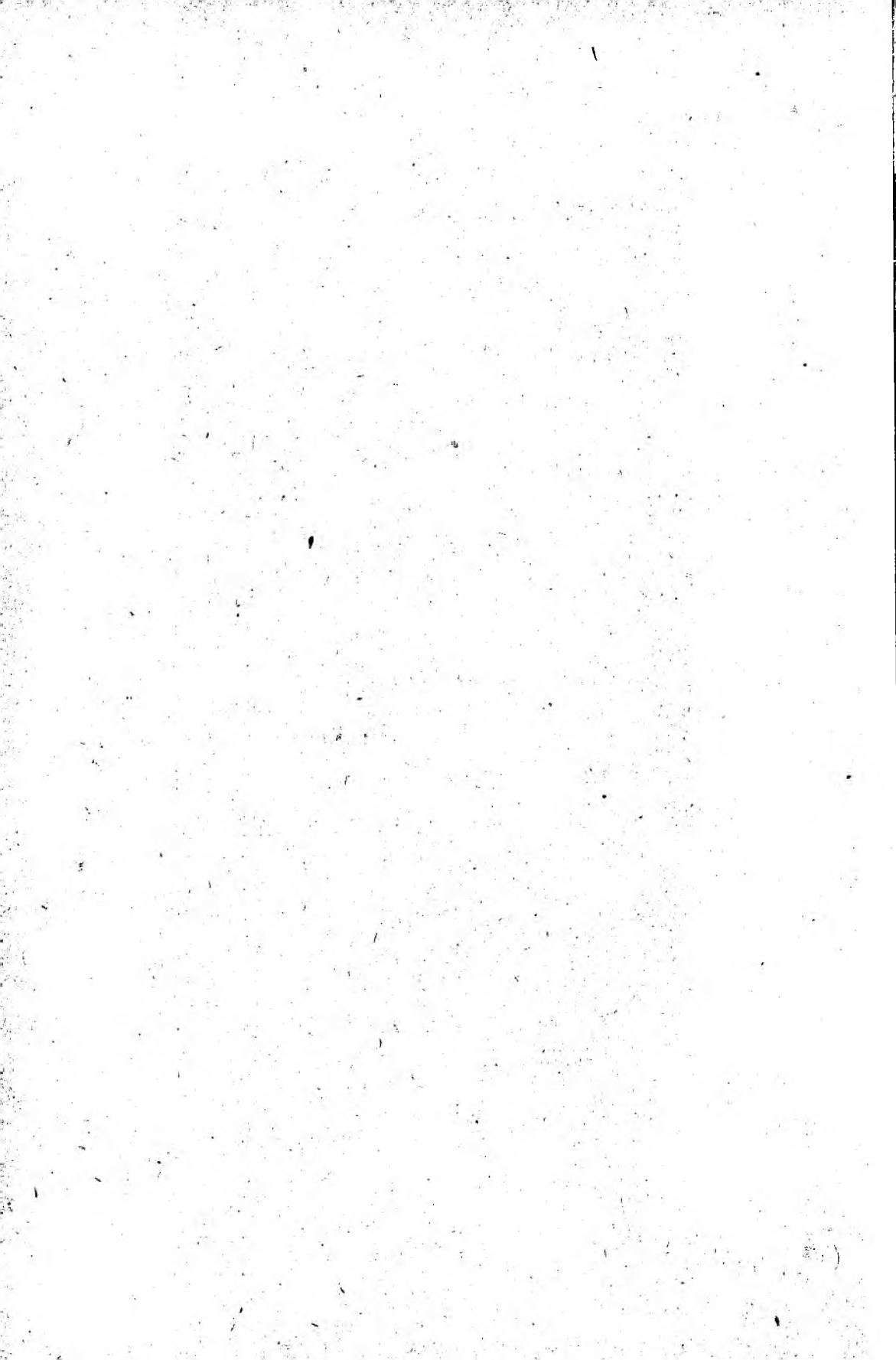
Türkiye'de 1908 devrimi, ekonomik tabanı henüz kurulmamış bir milliyetçi burjuva hevesiyle, sömürgelekten kurtulmak ve devlet gücünü canlandırmak için yapılmıştır. Ancak, bu yönelim iktidarı aldıktan sonra, dış güçlerin karşısında bir tarafa yaslanmadan ayakta durmayı becerememiş ve dünya ölçüsünde çatışan emperyalizmlerden birine bağlanmak zorunda kalmıştır. Hem de, bütün Yeni Osmanlı ve Genç Türk akımları içinde gözlemlenen Fransız kültürel etkisi ve İngiliz meşrutî monarşisine özenmelere rağmen, İttihat ve Terakki'nin Almanya'ya yanaşması, II. Abdülhamit modeline bir dönüşü temsil etmektedir. Bu durumun nedenleri, meşrutiyet devresinde yüzeyde birtakım kaynaşmalar olmakla birlikte, toplumun sosyo-ekonomik temellerinin değişmeşi içinde aranmak gerekir. En sonunda, Birinci Dünya Savaşı, Türk milliyetçiliğini Alman emperyalizminin gölgesinde yükseltme dileklerini tam bir iflâsa götürmüştür. Yalnız, şurasına işaret edilebilir ki, Türkiye'de endüstrileşmiş bir alt-yapı bulunsaydı, genel savaştan yenik çıldıktan sonra bile, millî mücadelenin de, cumhuriyetin de siyasi tarihi çok başka olurdu.

1920'de resmen meydana atılan Anadolu Kurtuluş hareketi, bir bakıma sınıf terimleriyle 1908'in yeniden başlatılması demektir. Zaten, sosyal zaman açısından büyük bir ilerleme olmamıştır. Ancak bu kere, düşmana karşı Anadolu'da kurulan cephe, türedi sermaye düzeninin tedirgin ettiği taşra feodalitesiyle, dış sömürülme bağlarını koparıp yerli kaynakları ileri bir endüstri tekniği kullanarak işletmek isteyen milliyetçi aydın tabakasının işbirliğine dayanmaktadır. Millî mücadelenin bitimine kadar sürdürülen, Halife-Sultana bağlılık fikri ve kurtuluş ertesinde patlak veren çatışmalar gibi, ilk bakışta kolay anlaşılabilen olaylar, bu dengesiz koalisyonun zorunlu sonuçları diye görülebilir. Kurtuluş Savaşı sırasında, çoğunlukla İstanbul ve İzmir'de üslenmiş bulunan kozmopolit ticaret burjuvazisi, genel olarak millî hareketi tutmamıştır. Fakat zaferden sonra, bu sınıfın yeniden —tıpkı vaktiyle İttihat ve Terakki'ye yaptığı gibi— Ankara çevresini de kendi görüşüne getirdiği düşünülebilir. Örneğin, bir 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde benimsenen liberal tavır, bu yorumun doğruluğuna tanık olabilir. Memleket içinde, ticaret yoluyla büyük sermaye kütleleri birikmeden ve

dışardan geniş çaplı yardımlar alınmadan, sanayi yatırımları yapmanın imkânsız görünmesi, Ankara milliyetçilerini, kendi kendine yeterli bir ekonomik yapı kurma hedeflerine doğru ilerlemekten alakoymuş, Batı sermayeciliği ve onun yerli temsilcileriyle uzlaşmaya zorlamıştır. Fakat, (solcuların pejoratif bir anlamda kullandıkları deyimle) komprador burjuvazi, bu kadarıyla yetinmemiş ve siyasi iktidarı da milliyetçi burjuvazinin elinden almak istemiştir. Bunun için, daha çok kişisel sebeplerle yönetici kadrodan ayrılmış birtakım ünlü kimselerden yararlanmış ve layiklik hareketinin rahatsız ettiği dindar halk kütlelerinin tepkilerini kullanmak yoluna gitmiştir. O sıralar başđösteren bir din (kisvesi altında, ırk) hareketi, Ankara hükümetine, düpedüz varlığına karşı yöneltilmiş böyle bir tehditten kurtulmak için elverişli bir fırsat olmuştur. Nitekim, Şeyh Sait ayaklanması bastırılırken ıkarılan Takriri Sükûn Kanunu'yla, hükümet her türlü siyasi muhalefeti ortadan kaldırmıştır. Böylelikle, gerçek anlamıyla, Türk tarihinde bir Siyaset dönemi sona ermiş ve bir İdare dönemi başlamıştır. 1925'ten sonra, siyasetin yeniden meydana çıkması için daha bir çok yıl beklemek gerekecektir.¹⁵

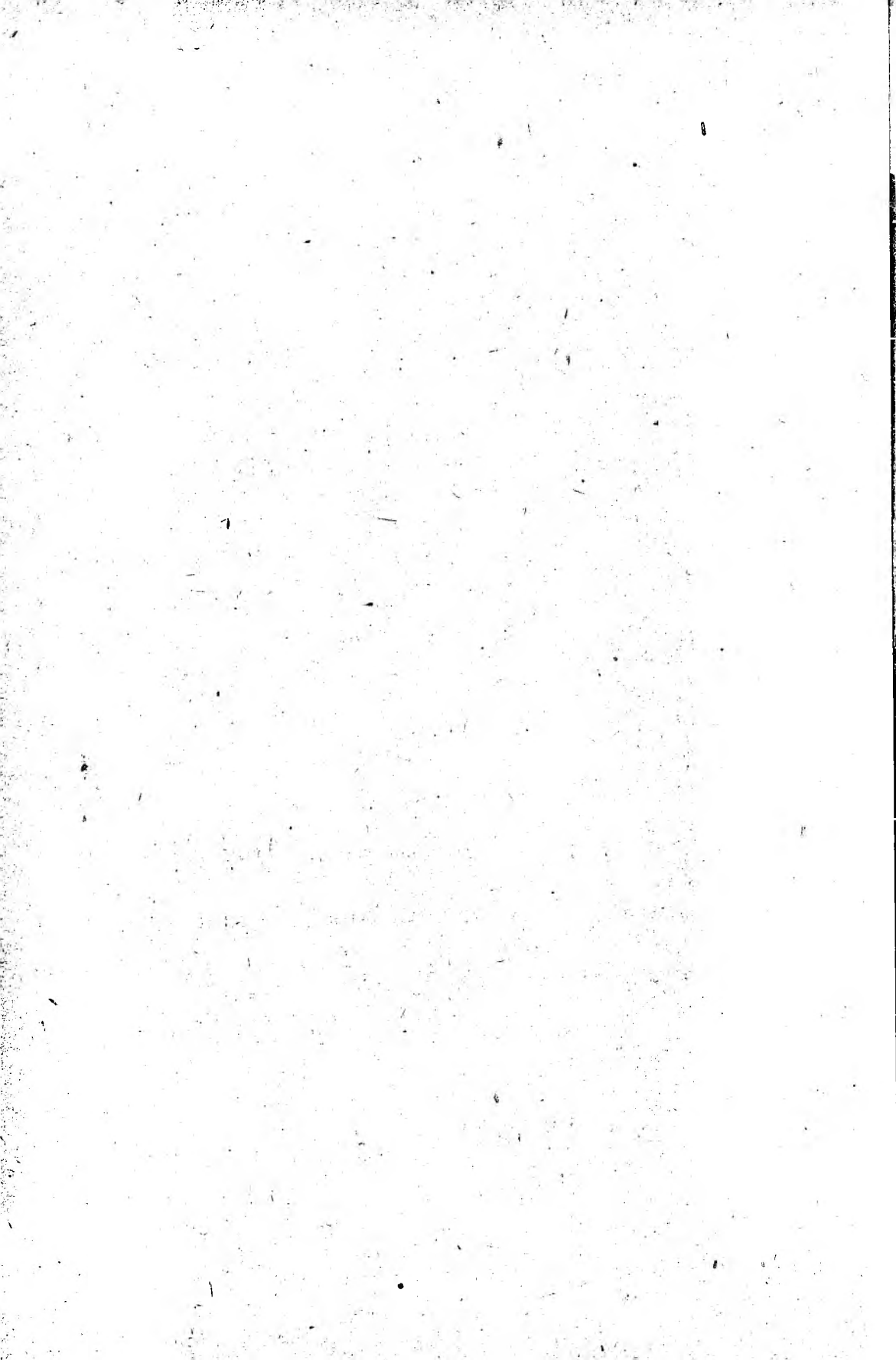
Türkiye'de (1913 - 1918 arasındaki beş yıl dışında) siyasetin uygulandığı bu dönem, birtakım sol akımlara da sahne olmuştur. Aslında, 1908 - 1925 yıllarındaki siyasetin genel akışı içinde, bunlar pek az önem taşıyan hareketlerdir. Hemen hiçbir zaman, bir halk hareketi olmak boyutlarına yaklaşılamamış, bazı küçük aydın çevrelerinde kalınmıştır. Burada yapılan yorum yanlış değilse, Türk toplumunda İkinci Meşrutiyet'in ve Cumhuriyet'in ilânıyla dlenen, maddi temelini elverdiği imkânların ilerisine devrimci sıçrayışlar, Batının —temelinde kapitalist endüstriyalizmi bulunan— hayat tarzına özenişten kaynak almışlardır. Etkili bir şekilde herhangi bir sosyal tabana basamayan bütün ilk sol akımlar ise, esas itibarıyla bu yönelimi desteklemekten öteye gidememişlerdir. Bu destekleyiş, daima iktidarları hazır olduklarından daha ileriye itmek suretiyle ortaya çıktığı için, hükümetlerin solculara karşı susturucu tavırlar takınmalarında ve solcuların da hükümetlere karşı genel bir hürriyet savaşına katılmalarında şaşılacak bir şey yoktur.

¹⁵ Siyaset'in iyi bir şey olup olmadığına karar vermek, besbelli bir değer yargısı sorunudur. Türk yakın tarihinde Siyaset'in parlak bir savunması için, Samet Ağaoğlu'nun *Kuvayn Milliye Ruhu*'na bakılabilir; bu yönde daha teorik bir deneme de, Bernard Crick'in *In Defence of Politics*'i dir.

İLK TÜRK SOL AKIMLARININ TARİHİ

- I. İkinci Meşrutiyet'te Osmanlı Solculuğu
- II. Millî Mücadele Anadolu'sunda Solculuk
- III. İstanbul'da Aydınlik Çevresi

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYETTE OSMANLI SOLCULUĞU

Bu bölüm, 1876 Kanunu Esasisinin yeniden yürürlüğe konulması (10 Temmuz 1324 - 24 Temmuz 1908) ile başlayan İkinci Meşrutiyet devresindeki sol akımlarla ilgili birtakım olayları kapsayacaktır.

Osmanlı solunun ilk canlılık dönemi, Hürriyetin İlânı'ndan itibaren beş yıl içinde —Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından da önce— Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesiyle (29 Mayıs 1329 - 11 Haziran 1913) bitmektedir. Bu tarihten sonra, yine beş yıl boyunca hiçbir siyasî muhalefete imkân bırakmayan İttihat ve Terakki diktatörlüğü, Meşrutiyet'in Mondros Mütarekesi'ne (30 Teşrinievvel 1334 - 30 Ekim 1918) kadar süren bölümünü niteliklendirir. Mütareke döneminde de, Osmanlı solu dört yıllık ikinci bir hayat yaşamıştır: Anadolu Millî Mücadelesi başlarken, İstanbul'da eski sosyalistler yeniden faaliyete geçmişler ve Osmanlı solculuğunu devam ettirmişlerdir.

I. İLK BEŞ YIL (1908 - 1913)

İkinci Meşrutiyet dönemiyle birlikte, Osmanlı devletinin her köşesinde, özellikle büyük şehirlerde, çok hareketli bir toplumsal ve siyasal yaşayış başlamıştır. Geleneksel iktidar yapısının yıkıldığı ve yerine nasıl bir rejim kurulacağına daha belli olmadığı bu hürriyet günlerinde her çeşidinden dernekler kurulmuş, gazeteler çıkarılmış, kitaplar yayımlanmıştır. Solun gelişimi açısından bakılırsa, Hürriyetin İlânı'ndan 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) olaylarına kadar geçen süreyi bir yana ayırmak gerekir. Gerçi, hemen 1908 yazı, işçi sınıfında birtakım kaynaşmalara şahit olmuştur, ama bu

hareketlerde sosyalist bir bilinç yoktur. Birtakım aydın çevrelerinde türeyen Osmanlı solculuğu ise, II. Abdülhamit'in hâl'inden sonraki zaman içinde oluşmuştur. Burada, önce ilk ayların işçi hareketleri üstünde duracağız, sonra da dört yıl boyunca solcu aydınları izleyeceğiz.

1. 1908 Ağustos - Eylül Grevleri

İkinci Meşrutiyet'in ikinci ayında, Rumeli'den İstanbul'a ilk grev haberleri gelmeye başlamıştır. Çalışma koşullarının düzeltilmesiyle ilgili istemleri karşılanmayan, çeşitli işletmelerin işçileri, Selânik'te, Varna'da, Manastır'da, Üsküp'te vb. greve başvurmuşlardı. Az zamanda yaygın bir durum alan demiryolu grevlerinden başka, örneğin, Selânik'te tramvay, havagazı, reji, tütün, sigara kâğıdı, deri, şeker, fırın, tuğla işçileri de işlerini bırakmışlardı.¹

İstanbul'da bu dönemde çıkan grevlerin en önemlileri, ulaştırma ve özellikle demiryolu alanında olmuştur. 17 Ağustos 1908 tarihinde Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkârısı (**P'Association Fraternelle du Personnel du Chemin de Fer d'Anatolie**) kumpanya müdüriyetine bir istida verecek «memurin için karanlık birer sefaletgede olan yurtlarının birer saadethaneye tahvil olunmasını, zaruretli olduğu kadar tahammülfersa olan hayatlarına bir parça refah saçmasını talep» etmiştir.² Girişilen müzakereler uzayınca, Sadrazam Kâmil Paşa hükû-

¹ Hüseyin Avni [Şanda], *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar*, s. 18 (bu araştırmanın haber malzemesi *İkdam*'dan toplanmıştır); Sedat Toydemir, «Türkiye'de İş İhtilâflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu», *Sosyal Siyaset Konferansları*, Kitap IV: s. 49 (bu araştırmacı *Sabah* ve *İkdam* koleksiyonlarını kullanmıştır).

Stefan Velikov'un Bulgarca kaynaklardan yararlanarak yazdığı, «Sur le Movement ouvrier et socialiste en Turquie après la Revolution Jeune-Turque de 1908» adlı makalesi (*Etudes Balkaniques*, No. 1, s. 42) Ağustos sonlarında Selânik'te grev yapan işçiler hakkında şu rakamları vermektedir: Olimpos Birahanesinde çalışan 120 kişi, Selânik - De-deağaç hattından 1500 demiryolcu, 1000 ekmekeçi, 500 sabuncu, (Alatini'den) 2000 briketçi ve tuğlacı, 800 rıhtım işçisi, 95 Orodze et Bak müstahdemi. (Bu kaynaktan yararlanmamızı, İstanbul İktisat Fakültesinden Bay Mehmet Genç'e borçluyuz.)

² Dr. Arhangelos Gavril, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları İdaresinin İç Yüzü*, s. 236-237.

metine başvurulmuş, fakat böyle de sonuç alınamayınca greve gidilmiştir.³ Kumpanyanın direnmesi karşısında, «grevcilerin avukatı Sadrazamla bir saat süren bir görüşme yapmış ve bunun üzerine Anadolu hattının, Ankara Mukavelenamesinin 12'nci maddesi mucibince devlet tarafından işgali talep edilmiştir.»⁴ Tehdit tesirini göstermiş olacak ki, kumpanyanın birtakım zamlar yapmasıyla, üç gün sonra grev sona erdirilmiştir.⁵ Fakat, Haydarpaşa'da grevin bittiği gün, Sirkeci'de bir başkası başlamıştır. Önce Rumeli hatlarında göze çarpan huzursuzluk, İstanbul'daki Şark Şimendiferleri'ne de sıçramış, burada çalışanlar da ileri sürdükleri istekler kabul edilmeyince greve gitmişlerdir. Ancak, yine üç gün süren bu grevde, hükümetin baskısı sonucunda anlaşmazlığın hakeme götürülmesi kararıyla bırakılmış ve bu çözüm yolu amacına ulaşmıştır.⁶

İstibdat devrinde, rahatlıkla az paraya çok çalıştırılan Osmanlı işçisi, Meşrutiyet'ten sonra, demiryolu grevleriyle Alman sermayedarlarından kendi haklarını istediği gibi, İstanbul Tramvay Şirketi'nin şahsında Fransız sermayedarlarına karşı da başkaldırmıştır. Nitekim, Tramvay amelesi, Ağustos - Eylül aylarında zaman zaman grevlere başvurmuştur. Yine bu sıralarda, deniz ulaştırma işçileri de, durumlarının düzeltilmesi yolunda isteklerle İdare-i Mahsusa'nın ve Şirket-i Hayriye'nin karşısına dikilmişlerdir. İdare-i Mahsusa vapurlarında çalışanların başlıca dertleri, bu idarenin bağlı olduğu Bahriye Nezaretince sömürülmesi, varidattan kendi ihtiyaçlarına kullanacakları bir pay bırakılmamasıdır. Bu durumdan doğan yolsuzluklara son verilmezse, işçiler grev yapacaklarını söylemişlerdir. Şirket-i Hayriye idare meclisi de, istenilen ıslahatı kabul

³ *Tanin*, No. 46 (2 Eylül 1324), s. 3.

⁴ Toydemir, «Türkiye'de İş İhtilâflarının Tarihçesi», s. 48.

⁵ *Tanin*, No. 49 (5 Eylül 1324), s. 2-3.

⁶ *Tanin*, No. 50 (6 Eylül 1324), s. 7; No. 51 (7 Eylül 1324), s. 7; No. 53 (9 Eylül 1324), s. 6.

Altı ay sonraki *İşçiler Gazetesi*'nin bir notunda, grevler aleyhindeki nizamnamenin gereksizliği savunulurken, hakem sisteminin Şark Demiryolları grevinde başarıyla kullanıldığına işaret edilmektedir: No. 1 (28 Kânunusani 1324-10 Şubat 1909), s. 2.

Hüseyin Avni, bu grevde işçilerin öne sürdüğü istemlerden birinin, sendikalarının tanınması olduğunu yazar. Toydemir'e göre, Şark Şimendiferleri grevinin bir sonucu da, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilâna hazırladığı o sıralarda, grevi fırsat bilerek kendi sınırları içindeki hatlara el koymasındır (s. 49).

etmediği için, bu işletmede çalışanlar greve gitmişlerdir.⁷ İstanbul'da ulaştırmadan başka alanlarda çalışanların da (Reji, matbuat, fırın işçileri ve Orodze et Bak müstahdemleri gibi) bir kısmı, bu dönemde grevler düzenlemişlerdir.⁸

1908 Ağustos - Eylül grevleri, yalnızca Rumeli ve İstanbul'da kalmamıştır. İzmir tramvay işçileri, günlük mesailerinin 10 saate indirilmesi ve ücretlerine zam yapılması için topluca işlerini bırakmıştır, Adana'daki bazı pamuk fabrikalarında çalışanlar da aynı yola gitmişlerdir. Asayişin korunması gerekçesiyle üstlerine yollanan ordu birliklerine rağmen, Zonguldak madencileri ve Aydın demiryolu işçileri Eylül sonuna kadar devam eden uzun grevlerle haklarını kazanmaya uğraşmışlardır.⁹

Meşrutî idare, daha başlangıcından itibaren bir çığ gibi karşısına dikilen bu olaylara karşı insafli davranamamış ve işçilerin üstüne polis ve asker göndererek grevleri zorla bastırmıştır. Hükümet bir yandan bu hareketlerinde hukukî bir belgeye dayanmak gereğini duyduğu, bir yandan da yabancı sermayeye teminat vermek zorunda kaldığı için, 25 Eylül 1324 tarihinde «Tatil-i Eşgaal Kanun-u Muvakkatı» nı tanzim ve ilân etmekle, grev dalgasının önünü alabilmiştir.¹⁰ 31 Mart olaylarından sonra kurulan sıkıyönetim (özellikle, Divan-ı Harb-i Örfî sayesinde), hükümetin bu yoldaki

⁷ *Tanin*, No. 47 (3 Eylül 1324), s. 3 ve No. 49 (5 Eylül 1324), s. 3.

⁸ Hüseyin Avni, *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar*, s. 22; Toydemir, «Türkiye'de İş İhtilâflarının Tarihçesi», s. 50. Ayrıca, hamurkârların terk-i eşgaali hakkında bak. *Tanin*, No. 47, (3 Eylül 1324), s. 3.

⁹ Toydemir, «Türkiye'de İş İhtilâflarının Tarihçesi,» s. 49; Hüseyin Avni, *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar*, s. 23; *Tanin*, No. 58 (14 Eylül 1324), s. 7 ve No. 66 (22 Eylül 1324), s. 7.

¹⁰ Hüseyin Avni, *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar*, s. 29-30; Kemâl Sülker, *Türkiye'de Sendikacılık*, s. 16. Dr. Gavril'e göre, bu kanunların hazırlanışında, Adliye Nezareti Hukuk Müşaviri Kont Ostrog'un aracılığıyla Anadolu Demiryolları Umum Müdürü Hüknen çok etkili olmuştur.

Kanun-u Muvakkatla ilgili olarak, 13 Ekim 1908'de yapılan bir tamm şöyle demektedir: «Esasen malûm olmalıdır ki, devair-i resmîye memurini ile yine birer memur-u resmî olan Reji ve Düyun-u Umumiye memurları grev yapamazlar. Aynı vechile hem Hükümet-i Osmaniye memurini meyanında tadat olunabilecek olan, inkıta-i memuriyetleri de bütün cemiyet-i beşeriye menfaatına mugayir bulunan şimendifer, su, gaz, elektrik, tramvay, rıhtım, liman işçileri ve müstahdemini de grev icra edemezler.» Bak. *İşçiler Gazetesi*, No. 1, (28 Kânunusani 1324), s. 2.

faaliyetine çok elverişli bir araç olmuştur. Sonra, kanun-u muvakkatın yerini alacak bir asıl kanunun hazırlanmasına girişilmiş ve Meclis-i Mebusan'da bazı protestolara rağmen, muvakkatının ruhuna uygun bir «Tatil-i Eşgaal Kanunu» çıkarılmıştır: 27 Temmuz 1325.¹¹ Bu kanunda da geniş bir «hizmet-i umumiye» anlayışından hareket edilmiş, bu kavrama giren müesseselerde sendika teşkili men (madde 8) ve teşekkül etmiş sendikalar feshedilmiştir (madde 11). Grev hakkı çok kısıtlanmış ve anlaşmazlıkların önce uzun bir uzlaşma sürecinden geçmesi öngörülmüştür.¹² Bununla birlikte, İttihat ve Terakki'nin siyasî hürriyeti büsbütün yok ettiği 1913 yılı ortalarına kadar, birtakım işçi hareketleri devam edebilmiştir.¹³

¹¹ Lütfi Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, s. 9/n. 19.

¹² Toydemir, «Türkiye'de İş İhtilâflarının Tarihçesi,» s. 47 ve 50.

¹³ 1910 yazında İstanbul'da yeni bir grev dalgası ortaya çıkmış, Reji, tramvay, terzihane, ayakkabı ve deri işçileri zaman zaman topluca işlerini bırakmışlardır. Ağustosta Bilecik'te 1000, Bursa'da 3000 ipek işçisi ve Zonguldak'ta 500 kömür madencisi grev yapmışlardır. 1911 Martında da İstanbul'da 3000 Reji işçisi greve gitmiştir. Stefan Velikov, «Sur le Mouvement ouvrier et socialiste ... de 1908,» s. 45-46.

Ayrıca bak. «Bursa'da Tatil-i Eşgaal,» *Sabah*, No. 7511 (5 Ağustos 1326-1910), s. 3 ve «Reji Grevi,» *Sabah*, No. 7736 (23 Mart 1327-1911), s. 2.

Aşağıda BL. I/n. 43'te sözüntü edeceğimiz Abraam Benaroya, 1910 yılı ortalarında Osmanlı İmparatorluğundaki işçi teşkilâtları hakkında şu bilgileri vermektedir:

— Sendikalarda örgütlenmiş İşçi grupları —

İstanbul: Marangozlar, Terziler, Anadolu Demiryolları Memur ve Müstahdemleri.

Selânik: Tütün İşçileri, Osmanlı Tütün Rejisi işçileri, (erkek ve kadın) Pamuk ipliği bükümcüleri, Hamallar (lonca olmalı), Yükleme işçileri, Selânik-Manastır Demiryolu Memur ve Müstahdemleri.

İzmir: Yükleme işçileri, Demiryolları işçi ve müstahdemleri.

Zonguldak: Maden işçileri.

Drama, Kavala, Xanthe, Gümtülcine ve Gevgeli: Tütün işçileri.

Bunların sayısı 125-150.000 kadardır. -Ayrıca sendika halinde örgütlenmemiş başka işçi kuruluşları vardır ki, onların kapsadığı grupların başlıcaları da şunlardır -:

İstanbul: Fırıncılar, Tramvay işçileri, Pamuk bükümcüleri, İmalât-ı Harbiye işçileri, Tütün Rejisi işçileri, Sigara kâğıdı fabrikası işçileri, Matbaa işçileri, Garsonlar vb.

Ada Kapı: Metal işçileri.

Selânik: Marangozlar, Jüt bükümcüleri, Şark Demiryolları Memur ve Müstahdemleri, Garsonlar, Ayakkabıcılar, Sigara kâğıdı fabrikası işçileri, Terziler vb.

İzmir: Tütün Rejisi işçileri, Hamallar, Terziler, Ayakkabıcılar.

Vodina, Karaferia ve başka yerler: (erkek ve kadın) Pamuk ipliği bükümcüleri. Bak. A. Benaroya, «Die Türkische Gewerkschaftsb-

Feodaliteden burjuvaziye geçiş dönemlerinde, işçiler bakımından adeta evrensel bir davranış kalıbı vardır: işçi sınıfı, derebeylik düzenine karşı orta sınıfın yanında döğüşür; derebeylik düzeni yıkılıp onun yerine orta sınıfın egemenliği kurulunca, işçiler ortak savaşlarının ödülünü isterler, orta sınıf buna yanaşmaz; o zaman berikiler yeni iktidara karşı ekonomik bir mücadeleye girişirler, fakat bu hareket devlet gücüyle bastırılır. İşte bu sürecin sonunda, işçiler ekonomik savaşın politik savaşla tamamlanması gereğini kavrarlar ve bu programı gerçekleştirebilecek bir ortam bulurlarsa, asıl solculuk başlayabilir. İkinci Meşrutiyet'in ilk günlerinde göze çarpan işçi hareketleri de, bu şemanın başlangıcına uymaktadır. Nitekim, Lütfü Erişçi'ye göre, «1908 Temmuzunda saray istibdadının yıkılmasında işçi sınıfının âmiller arasında olduğu asla inkâr edilemez. Fılvaki, ağustos ve eylül aylarında birbirini takip eden otuza yakın grevin ekseriyeti, yalnız tahammülsüz iş şartlarının haklı tepkisi değil, Manastır'da başlayan meşrutiyetçi hareketi tamamlayan tezahürlerdi».¹⁴ Hüseyin Avni de, grevlerin «Ecnebi Sermayesine Karşı» olduklarını belirtmekle, aynı yoruma yakınlığını göstermektedir. Ancak, İkinci Meşrutiyet hareketi, millî bir orta sınıf devrimi olmanın bütün gereklerini yerine getirememiştir. Ekonomik temelin tam bağımsızlığa elverişli olmayışı yüzünden, milliyetçi yöneticiler kadrosu, çok geçmeden yeniden yabancı sermayeyle işbirliği etme durumuna döneceklerdir. Böyle olunca, işçilerin ekonomik savaşlarını politik bir savaşla bütünleyerek solculuğa doğru ilerlemeleri de beklenemez; nitekim ekonomik savaşın devamına bile izin verilmemektedir. İşte bunun içindir ki, zamanın *Le Temps* muhabirinin yaptığı gibi, «sosyalizm fikrinin Osmanlı İmparatorluğuna da nüfuz etmiş olduğu» nu söylemek, erken ve yanlış olur.¹⁵

wegung.» *Sozialistische Monatshefte* XIV, No. 16, (11 Ağustos 1910), s. 1081.

¹⁴ *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, s. 8-9.

¹⁵ Dr. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 303'ten: *Sabah*, No. 6826 (14 Eylül 1324).

Aynı gazetenin yazdığı şu sözlerin başlangıcı ise haklı görünmektedir (Tunaya, s. 304'ten: *Sabah*, No. 6806, 23 Ağustos 1324):

«... Fazla ücret almak teşebbüslerini sosyalizm âmalı suretinde telâkki» eylemek «doğru değildir ... Sosyalizm, ihtiyacı çok ve kazancı binnisbe az olan Avrupa amelesi arasında taammüm edebilir. Kanaatkâr Osmanlı amele ve hamalları arasında o gibi fikir taam-

2. Hüseyin Hilmi Çevresi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası

Meşrutiyet İstanbul'unda, solcu fikirler besleyen ve bunları yaymaya çalışan küçük bir aydın çevresi olmuştur. Bu çevrenin belkemiği, «İştirakçi» namıyla ün salan Hüseyin Hilmi'dir.¹⁶ Özellikle, Mütareke yıllarında büyük teşkilâtçılık kabiliyetini ispat eden Hüseyin Hilmi'nin solculuğu ilk önce nasıl tanıdığı hakkında iki söylenti vardır: Romanya'da bir sosyalist nümayişi görüp ilgilenmiş;¹⁷ sosyalistliği İstanbul'da Baha Tevfik'ten öğrenmiş.¹⁸ Tabiiyle bunların her ikisi de doğru olabilir. Zaten önemli olan, çevrenin yayınlarıyla kendisini duyurmasıdır; hangi rastlantılarla bu işin başladığını araştırmak pek gerekli sayılmaz. Biraz materyalist, biraz da anarşist yönelimli ve hür fikirli bir genç olduğu anlaşılan Baha Tevfik, Hilmi çevresinin yanında kalmıştır.¹⁹ Bu çevrenin ya-

müm edemez.»

Bu parçadaki ikinci fikir hatalıdır; zaten ilk söylenenle de çatışmaktadır. Osmanlıların kanaatkârlığı su götürür olmakla birlikte, unutulmalıdır ki, daha çok ücret almak isteği de Batılı işçileri sosyalizme değil, salt ekonomik savaşa, *trade unionism*'e sürüklemiştir. Bu istek çok önemlidir, ama sosyalist harekete geçmek için yeterli değildir.

- ¹⁶ Hüseyin Hilmi (?-1923) İzmirlidir. Bu şehirde bir süre sivil polis (veya kanun neferi) olarak çalışmış, Hürriyetin İlanı'ndan bir yıl önce *Serbest İzmir* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bak. Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, s. 25-26 ve Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türki-Kaygusuz, Bir Roman Gibi*, s. 25-26 ve Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de, Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, s. 83-84.
- ¹⁷ Hilmi'nin babasından miras kalan evi satarak Romanya'ya gezmeye gitme hikâyesi için bak. Zeki Cemal, «Memleketimizde Amele Hareketlerinin Tarihi - 1,» *Meslek*, Sayı 21, (5 Mayıs 1925), s. 11.
- ¹⁸ Kaygusuz (s. 78) ve Çapanoğlu (s. 76-77) hatıralarında, Baha Tevfik'in Hilmi'yle münasebetlerinin bir şaka yahut para çerçevesi içinde olduğunu yazıyorlar. Bu görüş pek doğru olmasa gerektir. Yarattığı harekete bakılırsa, Hilmi'nin onların düşündüğü kadar gayri-ciddi bir adam olmadığı anlaşılabilir. Baha Tevfik'in de karakteri solculuğu büsbütün hafifsemeye elverişli görünmemektedir.
- ¹⁹ Baha Tevfik (1884-1914) İzmir'de doğmuş, 1323 (1907)'de Mülkiye'den mezun olmuştur. «Tecüddü-ü İlmî ve Felsefi Kütüphanesi» adı altında yayımladığı kitap çevirileri, onun geçen yüzyılın sonlarında Avrupa'da popüler olmuş bir çeşit kaba Alman materyalizmine ilgi duyduğunu gösterir.

«Baha Tevfik'e göre, insanlık, en son anarşizme vasıl olacak ve orada ferdiyet bütün azamet ve istiklâlini hissedecektir.»

Süleyman Hayri Bolay, *II. Meşrutiyetten sonra Türkiye'de Materyalizm-Spiritüalizm ve Vahdeti Vucûd Mücadelesi*, s. 14-Baha Tevfik, *Felsefe-i Fert* s. 119'dan [İstanbul: Cemiyet Küt., 1914]. (Bu araştırmaya Doç. Dr. Şerif Mardin dikkatimizi çekti.)

yınlarda adları geçen daha başka birtakım kimseler varsa da, bu deneme içindeki ağırlıkları bilinmemektedir.

Bu çevreden bahsederken, birtakım gazete sahipleri biraraya gelerek «Osmanlı Sosyalist Fırkası»nı kurmuşlardır, gibi bir izlenim vermek doğru olmaz. Partiden önce de, dergi yayımlayan bir grup vardır. Sürekli baskı altında tutulan bu çevre, bir ara parti kurmuş ve gazete çıkarmak istemiştir. Fakat, bu gazetelerden biri hükümet tarafından kapatıldıkça, bir başkası yayıma başlayarak sebatlı bir fikir mücadelesi yapılmıştır. Bir ara, anavatanda solcu faaliyet imkânsız hale sokulunca, mücadele yurt dışından devam ettirilmiştir. Daha sonra, yeniden harekete geçmek fırsatı bulunmuş, dergi ve gazete yayımlanmıştır. Fakat, bu canlanış da uzun sürmemiş, tabikat yine başlamıştır. Nihayet, Mahmut Şevket Paşanın katli vesilesiyle sona erdirilen bütün muhalefetin içinde, savaş ertesine kadar, solculuk da ortadan kalkmıştır.

a. İştirak ve Osmanlı Sosyalist Fırkası

Burada, önce Hilmi çevresinin 1910 yılındaki yayınlarını ele alacağız; sonra da bu sol akımın genel görünüşünü ve öne sürdükleri düşüncelerini çözümlemeye çalışacağız.

(I) İştirak - İnsaniyet - İştirak

Hüseyin Hilmi, 26 Şubat 1910 cumartesi günü **İştirak** adlı haftalık bir dergi yayımlamaya başlamıştır. **İştirak**, 11 Haziran 1910'daki 16'ncı sayısına kadar düzenli olarak çıkmış, fakat 13 Haziranda yayımlanan Ahmet Samim özel sayısı (Sayı 17) üzerine, Divan-ı Harb-i Örfi tarafından kapatılmıştır.²⁰ Bu olaydan iki ay sonra, Hilmi çevresi yedek bir dergi çıkarmaya karar vermiştir: **İnsaniyet**.

Baha Tevfik için bak. Çapanoğlu, s. 90-95; ayrıca, Mücellitoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* 1859-1949, cilt I, s. 407-409 ve cilt II, s. 585-586.

(Biz bu çalışmayı tamamladıktan sonra yayımlanan yeni bir kitapta, Baha Tevfik üstüne geniş ve değerli bilgi verilmiştir: Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I*, s. 365-387 = «Baha Tevfik ve Materyalizm Çığırısı»; özellikle, milliyetçilik hakkındaki kritik düşünceleri için bak. s. 368-369).

²⁰ «Sosyalist Partisi *Sada-yı Millet* gazetesi başyazarı Ahmet Samim'in katlinden biraz sonra, Hüseyin Hilmi, İsmail Faik ve Hamit Suphi'nin sürgün edilmeleriyle dağılmış, fakat feshedilmemişti. Mütarekede bir

18 ve 25 Ağustos 1910'da iki sayı çıkan *İnsaniyet*, Divan-ı Harb-i Örfinin *İştirak*'in kapanma süresini yeter bularak yayımlanmasına izin vermesi sonucunda, «icabında yeniden çıkmak üzere» kaydiyle kendiliğinden kapanmıştır.²¹ 1 Eylül 1910'da 18'inci sayısıyla yayın hayatına dönen *İştirak*, bir hafta sonra Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluşunu haber vermiş, 15 Eylül tarihli 20'nci sayısında Fırka Beyanname ve Programını yayımladıktan sonra, sıkıyönetimce yeniden yasaklanmıştır.²²

(II) Sosyalist - İnsaniyet - Medeniyet

Bu kere, «O.S.F. heyet-i idare azaları» sıfatını takınan Hilmi çevresi, *İştirak*'in ikinci kere kapatılmasının üstünden iki ay geçtikten sonra *Sosyalist* gazetesini çıkarmışlardır: 24 Kasım 1910. Haftada iki kere yayımlanan bu parti organı, ancak iki sayı dayanabilmiş ve «neşriyat-ı müheyyice ve haysiyetşikânesi» yüzünden Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla kapatılmıştır.²³ Bunun üzerine, geçen sefer

aralık yine meydana çıkacaktır.» Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, s. 57. Bu sözler, bir dikkatsizlik eseri olmak gerekir; çünkü Ahmet Samim öldürüldüğünde, Osmanlı Sosyalist Fırkası henüz kurulmamıştı.

²¹ Bak. *İnsaniyet*, Sayı 2, (12 Ağustos 1326), s. 16.

²² Çapanoğlu'nun (s. 85) «Hilmi'nin bilmem kaçınıcı tevkifine dair dosyasındaki kupürlerden birini olduğu gibi sunuyorum» diyerek *İntikad* gazetesinden aktardığı şu satırlar, *İştirak*'in bu kere hangi gerekçeyle kapatıldığını göstermektedir:

«Gazeteci Tevkifi-*İştirak* gazetesi sahibi Hüseyin Hilmi beyin Divan-ı Harb-i Örfice tevkif edildiği maalesef haber alınmıştır. Esbab-ı tevkifi hakkında matbuat-ı mahalliyeye tebligat vuku bulunmadığından mechul kalmıştır. Bizim istidlâtımıza nazaran Hilmi beyin esbab-ı tevkifi, bundan 15 gün evvel Rusya Çarı hakkında şiddetli bir makale yazmasındandır.»

(Bu haberin alındığı *İntikad* gazetesi, İstanbul'da Arapça ve Türkçe olarak yayımlanmaktaydı ve gerçekten de, *İştirak*'in 18'inci sayısında «Hükümdar-ı Zâlim Çar Nikola» başlıklı imzasız bir yazı çıkmıştı: s. 266-267. Ancak, derginin asıl kapatılma nedeni, fırka kurarak güçlenen sol muhalefetin hükümete verdiği rahatsızlık olmak gerekir.)

²³ *Sosyalist*'in ilk sayısının başındaki «Rusya'da Kanlı Bir Pazar Günü» lejantlı resim, *İştirak*'in yasaklanmasına yol açan konuyu kasten hatırlatmaktadır. Tarihe «Kanlı Pazar» diye geçen ünlü olayda (22 Ocak 1905), Gapon adlı bir papaz, halk kütüphanelerini ardına takıp Çar Babalarına yönetime şikâyetlerini söylemek için Petersburg'daki kışlık sarayın önüne götürmüştü, fakat kazak muhafızların yayılım ateşiyle karşılanmıştı: yani, Çar Nikola, zâlim bir hükümdardır!

Sosyalist'in tatilname sureti için bak. *İnsaniyet* [İkinci Seri], Sayı 1, (18 Teşrinisani 1326), s. 4.

İştirak'in yedeği olan **İnsaniyet**, yine aynı amaçla hemen yayımlanmaya başlamıştır: 1 Aralık 1910. Fakat, **İnsaniyet** de üçüncü sayısından sonra süresiz olarak kapatılmıştır.²⁴ Hilmi çevresi, bir parti organı olmasını mutlaka istedikleri için, ara vermeden bu kere de yeni bir **Medeniyet** gazetesiyle yayına devam etmişlerdir: 14 Aralık 1910. **Medeniyet**, eldeki takım eksik değilse, ancak iki sayı yaşayabilmiştir.²⁵

Şimdi de, bu sol akımın 1910 yılı içindeki genel durumunu sistematik olarak incelememiz yerinde olur. Hilmi çevresinin solculuğu hakkında yapılabilecek ilk gözlem, homojenlikten uzak oluşu ve yerleşip oturmamışlığıdır. Onun için, o dönemdeki yayınların herhangi bir köşesine bakarak bütün akım hakkında genellemeler yaparken çok dikkat etmek gerekir.

Hilmi çevresinin toplu görüşü olarak, **İştirak**'in birinci sayısının ilk yazısında («Meslek», s. 1 - 2) öne sürülen düşünceler, bu derginin başlangıçta sosyalistlikten ne kadar habersiz olduğunu açıkça gösterir. Burada, toplum olarak «iki şeye fevkalâde ihtiyacımız var» denilmektedir, «teşebbüs ve terakki». Sınıf-ı müdrike-i insaniyet», bugün «Milletim nev-i beşerdir, vatanım rû-yi zemin» mısraının ifade ettiği fikre bağlanmıştır.²⁶ «İşte Avrupa'da daima terakki eden, terakki ettiği kadar mazhar-ı tebcil olan bu fikr-i mukaddese tebaen biz de (İştirak)i halka takdim etmekle müftehiriz. Maksadımız terakki ve tealî, sınıf-ı makhure-i amelenin şerait-i fik-

²⁴ «Fırkamızın nezareti altında olarak intişar etmekte iken (Caka ve Takakküm) sernamesiyle neşrettiği bir makaleden dolayı Divan-ı Harb-i Örfice bilâ müddet tatil edilen İnsaniyet gazetesi müdür-ü mesulü İsmail Faik bey pazar günü Divan-ı Harb-i Örfiye celp olunarak isticvap edilmiş ve mezkûr makale hakkında verdiği izahatı kâfi görülerek kendisi serbest bırakılmıştır.»

Medeniyet, Sayı 1, (1 Kânunuevvel 1326), s. 2.

²⁵ *Muahede* gazetesi sahibi Pertev Tefvik beyin de, O.S.F. ileri gelenlerinden olması, pek muhtemel görünmemektedir (Bu iddia için bak. Çapanoğlu, s. 48 ve Tunaya, s. 303)). *Muahede*, sosyalistlikle ilgisi olmayan bir demokrat gazetedir. Ancak, Pertev Tefvik, solcuları mânen destekleyen birtakım demokratlar arasında olabilir. (Tunaya, s. 254 ve 309). Bu gazetenin 9 Teşrinievvel 1326 tarihli sayısında çıkan anarşistlere karşı bir yazısı, A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm II*. s. 27-28'de özetlenmiştir.

²⁶ «Sosyalizm Efkârının Mürevvici» olan *İştirak*'in ilk 17 sayısında «Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar» diye, soldan yorumlanmaya pek yakışmayan bir baş-söz görülmekteyse de, *İnsaniyet*'in ilk sayısından itibaren, Hilmi çevresinin bütün dergi ve gazetelerinde bunun yerini Tefvik Fikret'in yukarıda anılan ünlü mısraı almıştır.

riyesini i'lâ, hayat-ı mâneviyesini temniye, (ittihat)i tâmim, mevcudiyetimizi tahkimdir». **İştirak**'te, yalnız sosyalizmin doğru dürüst bilinmemesi değil, Batı kültürünü tanıyışın da iğretliği göze çarpmaktadır.²⁷ Bununla birlikte, genel bilgi eksikliğinin yanısıra, daha çok sezgiye dayanarak yazıldığı halde, Marxçı sosyalist teorinin ulaştığı bazı sonuçları hayli doğru olarak anlatan birtakım **İştirak** makaleleri de vardır. Baha Tevfik tarafından kaleme alındığı söylenen,²⁸ «Sosyalistliğin Âtisi» başlıklı yazı, bunlara örnek gösterilebilir.²⁹

Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulduktan sonra,³⁰ yayımlanan parti Beyanname ve Programı, Hilmi çevresinin solculuğun anlamını

²⁷ Örneğin, «O zamanın [antik çağların] tekmil edebiyat ve felsefesi bu gibi [sosyalist] fikirlerle mâlâmaldır. Yunanlılarda gerek hükümdarların hakimi Salomon [!] ve gerek hükemanın hükümdarı Sokrat, ikisi de aynı mütelâayı dermeyan etmişler ve Romalılar da bu efkârı aynen iktibas ve tervic eylemişlerdir.» «Sosyalizm Nedir?» *İştirak*, Sayı 1 (13 Şubat 1325), s. 7.

Aynı yazıda, solcu okullar da şöyle üstünkörü sınıflandırılmıştır: «Herkes kendi sâyi kadar kazansın ve hakkı mülkiyet büsbütün lâğvolunmasa bile bir kaideye raptolsun. Hududu belli olsun' sözü sosyalistlerin, 'hakkı mülkiyet katiyyen nâmeşrudur' nazariyesi komünistlerin, 'hakkı mülkiyeti arazi ve emvali gayrimenkule nâmeşrudur' esası da nasyonalistlerin nokta istinatgâhidir.» (s. 10/not).

²⁸ Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri...*, s. 54.

²⁹ Bu yazıda sosyalistliğin kesin olarak kurulacağı söylendikten sonra, kuruluş yolunun barışçı mı savaşçı mı olacağı sorunu üstünde durulmaktadır. Verilen cevap, «bir halet-i içtimaiden diğerine mürur»un barış içinde olamayacağıdır: «... Sosyalistler ihtilâl taraftarıdır yahut ihtilâlcilerdir. Çünkü emellerini sulhen kabul ettiremeyeceklerini; kutsiyet ve ulviyetinde şüphe etmedikleri emellerini sulhen mevki-i icraya koyamayacaklarını pek iyi anlamışlardır. ... bir ihtilâli yapanlar değil, mukavemet-i musırralarıyla buna vücut verenlerdir. Sosyalistler ihtilâl taraftarıdır. Buna sebep ihtilâli muhik ve faideli görmeleridir. İhtilâl bir felâket-i azime, ikame edilmek istenilen bir felâket-i muvakkatedir.»

«Sosyalistliğin Âtisi,» *İştirak*, Sayı 3 (27 Şubat 1325), s. 36-41 ve Sayı 5, (13 Mart 1326), s. 73-77. Bu makalelerin birincisinde Marx'a bir atıf yapılıyor: «Karl Marx iştihadat-ı tarihiyeye müsteniden demistir ki, 'Cebir ve şiddet lâvtadır, cemiyet-i kadîmeden cedîdeyi alır.'» [Cebir ve şiddet, eski toplumdan yenisini çıkaran doğurtma aracıdır.] Ancak, Marxist kuramdaki, 'devrimcinin görevi, toplumsal ebeliktir' görüşünün, başka bir amaçla, sosyal determinizm bakımından ortaya atıldığını hatırlamak gerekir.

³⁰ O. S. F.'nin hangi tarihte kurulduğu sorusuna, birbirini tutmayan karşılıklar verilmiştir: Eylül 1326 (Tunaya, s. 303), 15 Eylül 1910 (Kaygusuz, s. 77). Eylül sonları (Çapanoğlu, s. 48). *İştirak*'in 26 Ağustos 1326 (8 Ey-

iyice kavramamış olduğunu bir kere daha ortaya koymaktadır.³¹ O.S.F., sosyalist olmaktan çok, liberal bir kuruluş olarak görünmektedir. Nitekim, programındaki taleplerin çoğunluğu siyasi hürriyet düzeniyle ilgilidir. Bununla birlikte, işçilerin çalışma şartlarının ve örgütlenme imkânlarının düzeltilmesi için de bazı maddeler konulmuştur (14, 17 - 20 ve 22). Solcu bir anlayışa yakın sayılabilecek, vergi reformu (4 - 5), millileştirme (6), barışçılık (9 - 11) gibi konularla ilgili maddeler ise, aslında kendiliklerinden sosyalist bir düzen getirebilecek unsurlar değil, ancak uygulanırlarsa ortamı değişime hazırlayabilecek tekliflerdir.³²

Hilmi çevresinin dergilerinde, daha başından beri işçi sınıfından söz edilmiş; fakat bu, önceleri daha çok «edebiyat yapmak» şeklinde olmuş, sonra da düpedüz haber aktarmakla yetinilmiş ve bu malzeme bilinçli bir teori çerçevesi içinde yorumlanmamıştır.³³

İlül 1910) tarihli 19'uncu sayısında yayımlanan aşağıdaki haberden anlaşılacağı üzere, O.S.F. Rumi (1326) Ağustos ayının son, Milâdi (1910) Eylül ayının ilk haftasında kurulmuş olmak gerekir :

«Maksad-ı tesisi gerek dahili ve gerek harici bilumum amelenin yek-diğeriyle münasebette bulunmasını temin ve avamın mevki-i siyasi ve içtimaîsini ıslah suretiyle bilcümle sermayedaran cemiyetini bir cemiyet-i umumiye ve müşterekeye tahvil eylemek ve merkez-i umumi şimdilik Nuruosmaniye'de Hürriyet Matbaası denilmekle maruf daire-i mahsusa olmak üzere bu kere;

Osmanlı Sosyalist Fırkası

namıyla bir cemiyet teşkil edildiği ve keyfiyetin hükûmete ihbarıyla mukabilinde Cemiyetler Kanunu'nun altıncı maddesine muvafık olduğuna ve hükûmetin tasdik-i resmîsine iktiran eylediğine dair tasdikname abz edilmiştir.»

³¹ O. S. F. Beyanname ve Programı, önce *İştirak*'te (Sayı 20, 2 Eylül 1326, s. 281-284), sonra *İnsaniyet*'te ([İkinci Seri] Sayı 1, 18 Teşrinisani 1326, s. 1-2) yayımlanmıştır. Bu metinler aynen, Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 309-314'te de verilmiştir.

³² Vergi reformu, liberal bir iktisat düzeninin de gereği olabilir. Millileştirmenin sosyalizme has bir şey olmadığı —artık— iyice bilinmektedir. Barışçılık dilekleri ise, herhangi bir sistemde ortaya çıkabilir ve Hilmi grubuna modellik eden Fransız sosyalistlerinin çoğunun da 1914'te yaptığı gibi, bazan solcular tarafından da kabul olunmayabilir.

³³ «Sınıf-ı amele ki: memleketimizin ekseriyeti onlardadır-onların hayatı, hayat-ı memleket demektir.» A. Rifkı, «İşçiler ve Sefalet,» *İştirak*, Sayı 1, s. 7.

İştirak'teki işçi haberleri arasında, Anadolu Şimendiferleri (Sayı 15), Tophane (Sayı 14), Tramvay Şirketi (Sayı 9, 13-16), İzmit Tersanesi (Sayı 7), Terziler (Sayı 12) ve Bursa'daki İpek Amelesi Kızlar (Sayı 6) ile ilgili olanlar sayılabilir. Tramvay Şirketi için ayrıca bak. *İnsaniyet* [Birinci Seri], Sayı 2, (12 Ağustos 1326), s. 12-14.

O.S.F. kurulduktan sonra çıkarılan gazetelerde, işçi meselelerine yeni bir yaklaşma yolu denenmiştir. Salt ekonomik gayeli grevlerin teşkilatsızlık yüzünden başarıya ulaşamaması üzerine, işçilere O.S.F.'nin desteğiyle sendikalar kurmaları öğütlenmektedir.³⁴ Böylelikle, parti de güçlenecektir, ancak bu işin kolay ve çabuk gerçekleşebileceği konusunda iyimserlik gösterilmemektedir.³⁵ Bu tavrın realistliğini teslim etmek gerekir. Gerçekten de, Hilmi çevresi, savaştan önceki yıllarda genellikle halka ve özellikle işçilere inmeyi becerememiş ve bir «hareket» olamamıştır.

Bu akımın solculuğu halka yaklaştırmak için düşündüğü şeylerden biri, İslâmiyetle bir uzlaşma zemini aramak olmuştur. **İştirak**'te Hüseyin Hilmi'nin imzasını taşıyan yegâne yazı, «Şûra-yı Ümmet'e Cevap», böyle bir denemenin, ifadesidir.³⁶ Hilmi, bu yazısında, sosyalistliğin İsa ile başladığını, «İslâmiyette dahi nice âyât-ı kerime ve ehâdis-i şerife ile teyit ve tasdik olunan» sosyalist esasların «zekât gibi amelî bir surete dahi ifrağ» edildiğini söylemektedir.³⁷ O.S.F. çevresinde sosyalizmi İslâmla bağdaştırmak yolundaki girişim, aynı zamanda «ulemadan bir zat» olan Karesi mebusu Abdülaziz Mecdi [Tolun (1865 - 1942)] efendinin «Düşün» başlıklı yazısıyla

³⁴ İbnültahir İsmail Faik, «Kömür Amelesinin Tatil-i Eşgaali» *Sosyalist*, Sayı 1, (11 Teşrinisani 1326), s. 4.

Bununla birlikte, işçilerin sendika kurmaları da her zaman başarılı olmaya yetmemektedir. Örneğin İstanbul şemsiyecileri, sendikalarının desteğiyle Ekim sonlarında patronlarına karşı bir grev yapmışlar ve 10 gün sonra bir uzlaşmaya varmışlardır. Fakat, işbaşına dönen şemsiyeciler, bu kere sendikalarından ayrılmaya zorlanmışlar; direktmeleri üzerine de, Vilâyetten Beyoğlu Mutasarrıflığına, «her nasılsa verilmiş olan sendika ilmühaberinin müsaderesi» için bir yazı gelmiştir. Bak. «Sermayedarlığın Bir İstibdadı», *Sosyalist*, Sayı 2 (16 Teşrinisani 1326), s. 4 ve «Beyoğlu Mutasarrıfı ve Sendika», *İnsaniyet* [İkinci Seri], Sayı 1 (18 Teşrinisani 1326), s. 4.

³⁵ «Milletimiz o saadeti daha bir kaç ay için (!) görmek şerefine nail» olamayacaktır. İsmail Faik'in, n. 34'te anılan yazısından.

³⁶ Bak. *İştirak*, Sayı 4 (6 Mart 1326), s. 49-51. Bu yazı, Kerim Sadi tarafından geniş bir şekilde özetlenmiştir: A. Cerrahoğlu, *İslamiyet ve Osmanlı Sosyalistleri - İslamiyet ve Yöncü Sosyalistler*, s. 4-6, «Sosyalist Lider Hüseyin Hilmi Dinde Dayanak Arıyor».

³⁷ O. S. F. Beyannamesinin başında da Zekât hatırlatılmaktadır: «Ağniyânın servetinin kırkta biri fıkaranın hakkıdır. — Ferman-ı İlâhî.»

devam etmiştir.³⁸ Aslında, «Cevap»tan da «Düşün»den de aynı sonucun çıktığı söylenebilir : sosyalist olmak, müslüman olmanın bir gereğidir. Ancak, niyetler açısından, bu iki yazı arasında tam bir ters-simetri vardır. Hüseyin Hilmi, bilgisinin bütün yalınkathlığıyla birlikte, İslâmdan faydalanmak isteyen bir sosyalisttir; Abdülaziz Mecdi ise, sosyalizmi kullanmaya kalkışan bir müslüman.³⁹

O.S.F.'nın hiç bir zaman Meclis-i Mebusan'da temsilcisi olmamıştır. *İştirak*'in misafir yazarı Mecdi efendi, İttihat ve Terakki Fırkasının mebusuydu. Ondan başka, Hilmi çevresiyle iyi münasebetleri olan birtakım mebuslar daha vardı. Bunların başlıcaları, Ahali Fırkası⁴⁰ ve Ermeni Sosyal Demokrat Partisi (Taşnak)⁴¹ etrafında

³⁸ Bak. *İştirak*, Sayı 4 (6 Mart 1326), s. 53-55 ve Sayı 5 (13 Mart 1326), s. 77-79. Bu makaleler de Kerim Sadi'nin kitabında ele alınmıştır: s. 6-12. Mecdi Efendinin *İştirak*'te iki yazısı daha yayımlanmıştır: «Sosyalistlik Bir Emr-i Zaruri midir?» Sayı 8 (3 Nisan 1326), s. 125-126 ve «Memleket İştirake Muhtaçtır,» Sayı 11 (24 Nisan 1326), s. 171-173. Bu yazar, iki yıl sonraki *İştirak*'lere de manzumeleriyle katkı yapmış olmakla birlikte, Hilmi çevresinin üyelerinden değil, dostlarından olmak gerekir. Nitekim onun hakkında Osman Ergin tarafından çıkarılan iki kitap, solculuğuna hiç değinmemektedir: *Bahkesir'li Abdülaziz Mecdi Tolun: Hayatı ve Şahsiyeti* (1942) ve *Divanı* (1945)

(A. Mecdi Efendi, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda reis vekili seçilmiş ve yasama görevine B. M. M.'nde devam etmişti.)

³⁹ Hilmi çevresi, sonuna kadar İslâmiyete saygılı bir tavır takınmıştır. Örneğin, *İştirak*'in 19'uncu sayısında «İslâm Kardeşlerimiz»in «Ramazan-ı Şerif»i tebrik edilmekte, bayrama denk düşen *Medeniyet*'in ilk sayısında da «İslâm Sosyalistlerin Tebriği»ne yer verilmektedir

⁴⁰ *İştirak*'in 7'nci sayısında (27 Mart 1326), İsmail Kemal beyin tahtı riyasetinde 42 azadan müteşekkil olmak üzere, Meclis-i Mebusan'da bir «Ahali (Demokrat) Fırkası»nın kurulduğu müjdelanmekte ve programı verilmektedir. Bu fırka için bak, Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 294-302. Daha sonra, Hürriyet ve İtilâf'ın kuruluşuna katılan bu çevre, Gümülcineli İsmail Zeynelâbidin ve Mustafa Sabri gibi, Hilmi'nin gerek bu dönemde gerek mütarekede dostluk ettiği politikacılardan meydana geldiği için, özellikle dikkate değer.

⁴¹ Meclisteki Zahrep, Vartekes, Hamparsum, Dagavaryan, Vahan Papazyan, Muradyan ve Pastırmacıyan gibi mebusların teşkil ettiği Ermeni sosyalistleri çevresi, solcu olduğu kadar milliyetçi eğilimler de taşıyordu. Bak. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 304-305/n. 6

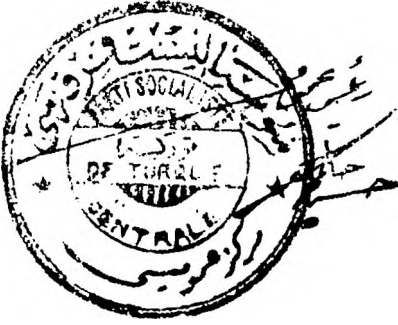
İkinci Enternasyonalin 1910 Kopenhag Kongresine de Türkiye'den iki Taşnak temsilcisi katılmıştır: M. Varandian ve A. Barsegian. Bak. G. D. H. Cole, *A. History of Socialist Thought*, Vol. III, P. II, s. 605. G. Harris'in yazdığına göre, Türkiyeli Ermeniler İkinci Enternasyonel'in henüz kurulmamış olan Türk seksiyonunun bir alt-seksiyonu olarak kabul edilmişlerdir: *Communist Movements and the Formation of the First Turkish Republic* (yayımlanmak üzere hazırlanmış MS), s. 13.

**PARTI SOCIALISTE
DE TURQUIE
SIEGE CENTRAL**

تۇرکیا سوسیالیست فیرکاسی
مرکز عمومی

Téléphone
Noumero

Türkiye Sosyalist Fırkası
(Merkez-i Umumisi)
(Kâğıt Başlığı)

Mühür
Sosyalist Fırkası
(Merkez-i Umumisi)
Reis-i Umumi (imza)

Reis-i Umumi (imza)
Hüseyin Hilmi

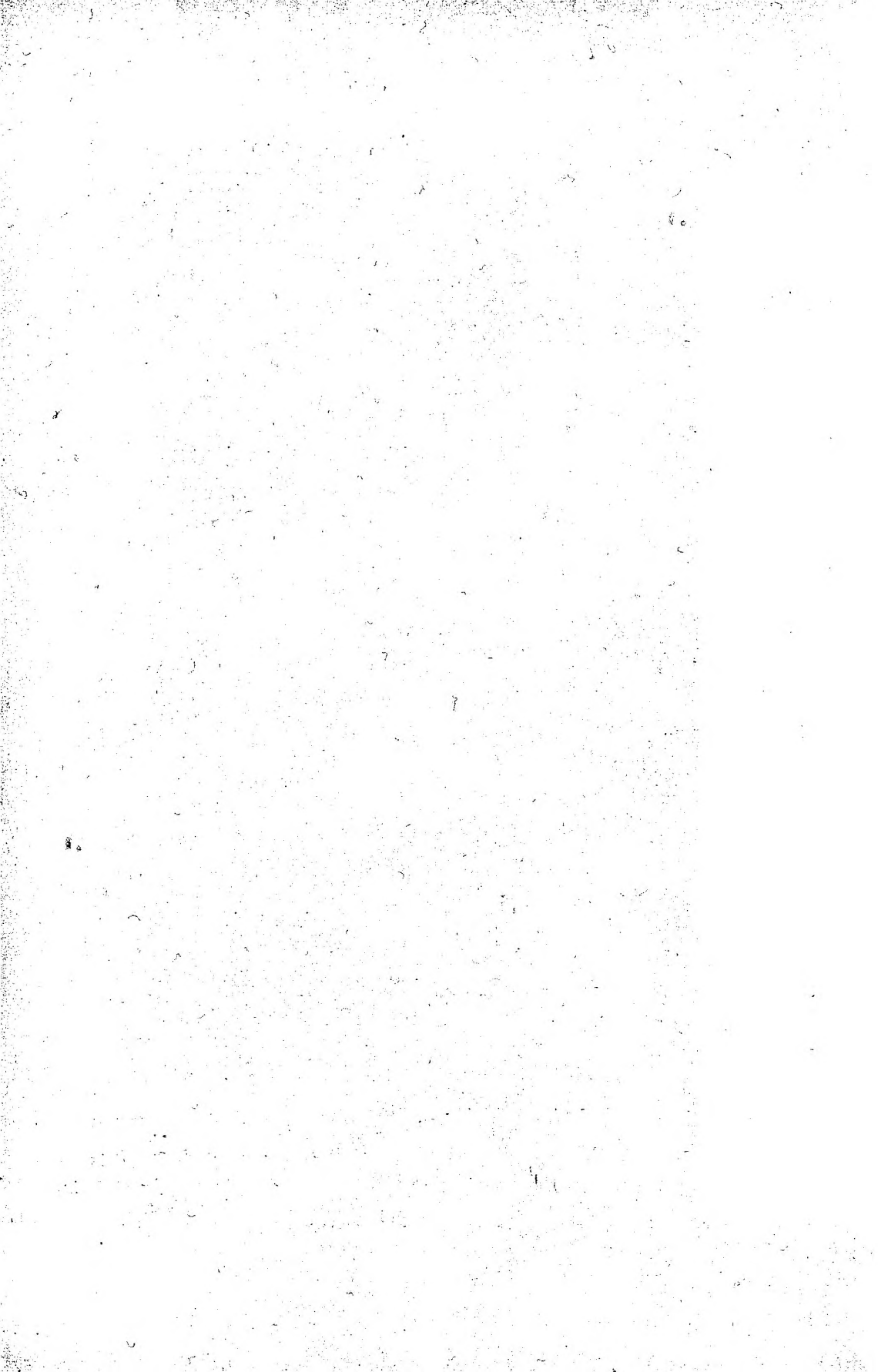

(Mühür)
Müstakil Sosyalist Fırkası
Merkez-i Umumisi

«Kırmızı Türkiye Ordusu
Murahhaslığı» Mühürü.

Dış çemberdeki yazı, aynı sözlerin
Rusçasıdır.- (Sayın Mrs. C. Van
Hollen'den sağlanmıştır.)

toplanmışlardı. Mecliste Emlâk Vergisi Kanunu müzakere edilirken, bütün bu mebuslar, sola yakın buldukları müterakki vergilendirme sistemini kabul ettirmek için çalışmışlardır.⁴² Osmanlı parlamentosundaki solcu azınlık temsilcileri arasında, Bulgar asıllı Selânik mebusu Vlahof efendiye de anmak gerekir.⁴³

⁴² «Çarşamba günü meclisi feveran içinde bırakan mesele, iktisadi, içtimai bir mesele-i azimedir ki doğrudan doğruya küçük erbab-ı emlâkin hukukunu müdafaa, sermayedarın ve eshab-ı akaretin biraz daha vergi ile mükellefatını mudidir.» Bak. «Meclis-i Mebusan'da Sosyalizm Müna-kaşatı,» *İştirak*, Sayı 9 (10 Nisan 1326), s. 141-142. Aynı tasarıyla ilgili daha önceki tartışmalarda ise, asgari hadler tesbit edilirken (Meşrutiyetin en sofu sosyalizm düşmanı) Maliye Nazırı Cavit beyin «zürra lehine» ve Kütahya mebusu Ferit [Tek] beyin ameale lehine yaptıkları teklifler, *İştirak*'ta coşkunlukla övülmekteydi: M., «Fıkara-yi Ahalimize Müjde,» Sayı 4 (6 Mart 1326), s. 63-64. Fakat, Emlâk Vergisi Kanunundan sonra Bütçe tasarısı üstünde de, sosyalist mebuslar hükümetle kapışmışlardır. Bunun üzerine, Babanzade İsmail Hakkı *Tanin*'e yazdığı bir başyazıda, «... medeniyet-i hâzıranın pek de parlak safahatından olmayan sosyalizm bahsi»ni ele alarak, bütçe tartışmalarında Cavit beyi soldan tenkit edenlere çatmaktadır: «Meclis-i Mebusanda Sosyalizm,» 13 Nisan 1326.

⁴³ *Selânik*: Selânik, Osmanlı topraklarında solcu düşünüşün, önce gayri Türk çevrelerde doğduğu, sonra da Türkler arasına yayıldığı önemli bir merkez olmuştur. Hürriyetin İlanı'ndan sonra, bu şehirde sol faaliyet başlamış ve çeşitli milliyetlere mensup işçileri solcu sendikalarda toplamak için, —daha çok Bulgar ve Yahudilerin önyak olmasıyla— bazı teşebbüslere girişilmiştir. 1908 Ağustosunda Selânik'ten Meclise seçilen mebuslar arasında sosyalistler bulunmaktadır. 1909 Bir Mayısında da bu şehirde Vasil Glavinov gibi Bulgar Sosyalistleri, İmparatorluğun bütün tebalaları için seçme ve seçilme haklarının tanınmasını, emeği koruyacak kanunlar çıkarılmasını ve grev mevzuatının değiştirilmesini talep eden beyannameler dağıtmışlardır. Bak. Novichev, «Zarozhdenie rabochego i sotsialisticheskogo dvizheniia v Turtsii,» *Narody Azii i Afriki*, No. 1 (1964), s. 16. (Bu kaynaktan yararlanmamızı, Dr. George S. Harris'e borçluyuz.)

Stefan Velikov'a göre, 7 Eylül 1908'de Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Sol Sosyalistler) çevresinden birtakım kimseler, Selânik'te solcu bir sendika kurmak istemişler; yine Selânik Sosyal Demokratlarından anarko-liberal yönelimli Abraam Benaroya adlı bir Yahudi de, bu sırada daha çok kendi ırkdaşlarından bir eğitim grubu teşkil etmiştir. Benaroya grubu, 1908 Ekiminde Sol Sosyalistlerle birleşmiş, fakat 1909 Şubatında çözülmüştür. Bunun üzerine, Benaroya Mart ortalarında bir Sosyalist Federasyon kurmuştur. Bu Federasyonun 1909 güzünde 9 sayı çıkan haftalık bir yayın organı da olmuştur. İlk dört sayı, Bulgarca (*Rabotnişeski Vestnik*), Rumca, Türkçe (*Amele Gazetesi*: bu bölümün yazı işlerine Rasim Hikmet bakmaktadır) ve Yahudice; kalan sayılar ise, yalnız Bulgarca ve Yahudice olarak yayımlanmıştır. «Sur le Mouvement ouvrier et socialiste... de 1908,» s. 31-32, 35-36 ve n. 51 Ayrıca bak. J. Rothschild, *The Communist Party of Bulgaria*, s. 213-214/n. 24 ve 217/n. 38; W. Laqueur, *Communism and Nationalism in the Middle East*, s. 207.

Hilmi çevresi, İslâmiyetle uzlaşmaya çalışmakla birlikte, yayınlarında müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarının yazılarına da

(Sayın Reşat Fuat Baraner'den öğrendiğimize göre, *Amele Gazetesi* ile ilgili Türk, şair Rasim Haşmet'tir. Bu zatın solculuğuyla ilgili olarak bak. A. Cerrahoğlu, *Türkiyede Sosyalizm* II, s. 74-76; aynı yerde, Rasim Haşmet'in Saint-Simon'a ithaf edilmiş «Sosyalizmin Arkasında» başlıklı bir şiiri de aktarılmıştır.)

[Burada adı geçen A. Benaroya, yukarıda n. 13'te andığımız makalesinde başlıca şu fikirleri öne sürmektedir: İşçi sınıfında birleşme ihtiyacı, Türkiye'de otokrasinin yıkılmasından (1908'den) önce de duyuluyordu. Fakat, grev girişimlerinde anlatımını bulan bu duygu, idaresinin baskısıyla eziliyordu. Jön Türk devrimini siyasi zorlamayı kaldırdı; ama bu yola başvurma şimdi [1910] yeniden canlandırılmaktadır. Buna karşılık, emekçiler arasındaki bilinçlenme, onları bölen milliyetler ayrımını yavaş yavaş birleşme hareketine engel olmaktan çıkarmaktadır. Mevcut işçi kuruluşları, aşağıyukarı 150.000 kişilik bir kütleyi örgütlenmiş durumdadır. Ancak çoğu tomurcuk durumunda olan bu kuruluşlardan kimileri belirli ulusal grupların elindedir, kimileri birtakım kişisel çıkarları yansıtmaktadır; böylece de işçi sınıfının örgütlenme gereklerini karşılamaktan uzaktır. Bunlardan şimdilik pek azı gerçekten bağımsız ve sosyalist yönelimli emekçi önderlerinin elindedir. Türk sendika hareketinin gerçekleştirilmesi lâzım gelen başlıca iki amacı vardır: işçi sınıfının maddi yararlarını savunmak ve bilinçsiz kütleleri eğiterek dayanışma fikirlerini geliştirmek. Bu amaçlara ulaşmanın başlıca engeli olan milliyetler ayrımı, ne yazık ki birer propaganda yuvası olan okullarda körüklenmektedir. İşçi sendikaları bu gruplar arasında yakınlaşma sağlanmasının ilk ve en önemli gücü olmaktadır. Ancak, müteşebbislerin bencilliklerine karşı direnen ve dayanışması emekçiler ruhuyla dolu olan bir sendika hareketi, kütlelere milliyetler sorununun sosyalist çözümünü öğretecektir. Türk işçi hareketinin gelişmesi teşkilât önderlerinin bilisizliği yüzünden yavaş olmaktadır. Fakat şundan kuşkulanamaz ki, Türk İmparatorluğunun modern bir devlet haline gelmesi, işçi sınıfının da en iyi biçimde örgütlenmesine hizmet edecektir.]

Böyle mayalanmalar sonucunda, bir gözlemci Meşrutiyet'in ilk yıllarında Selânik'teki Türk, aydın çevreleri üstünde A. Bebel'in fikri tesirlerinden söz etmektedir. Z. F. Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp, sa vie et sa sociologie*, s. 17/n. 1'den: M. Hartmann, *Unpolitische Briefe aus der Türkei* (1909), s. 80. (Bu son noktaya, Doç. Dr. Şerif Mardin dikkatimizi çekti.)

Vlahof: Tunaya'nın günlük gazetelerden aktardığına göre (*Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 305/n. 7 ve 8), 1910 bütçesi tartışmalarında Maliye Nazırı Cavit beye karşı sosyalistçe bir tavır takınan (*Tanin*, 20 Nisan 1326) ve ertesi yıl yine Mecliste Kanun-u Esasi'nin 35'inci maddesi görüşülürken, «Osmanlı sosyalistlerinin efkârını beyan etmek üzere söz söylüyorum» diyen (*Yeni İnkam*, 28 Kânunu evvel 1327) Vlahof efendi, 1910 Ekim sonlarında hükümetin «Selânik Federasyon Sosyalist klüplerini ve amele sendikalarını sed ve bend etmiş» olması dolayısıyla (bak. Tunaya, s. 306/n. 10), *Jeune Turc* gazetesine bir mektup yazmıştır. *Sosyalist*'in 16 Teşrinisani 1326 tarihli 2'nci sayısında (s. 3) bu mektup aynen verilmekte ve O. S. F. adına hükümetin davranışı protesto edilmektedir: «Kanunsuzluk ve Amele Sendikalarına Taarruz».

geniş yer vermiştir.⁴⁴ Azınlıkların sola yönelmelerinde ve Türk solu içinde, genel nüfustaki oranlarından daha ağır basmalarında, Batı-

Vlahof, İkinci Meşrutiyet'ten önce, bir Balkan Federasyonu kurulması için çalışan Serez grubunun üyelerindendi. 1908 Ağustosunda, «Federal Halk Partisi» adına Sandanski, Dimov ve Panitsa ile birlikte Osmanlı Meclisi Mebusan'ına seçilmiştir. Bu genç Bulgar sosyalisti, o sıralar Balkanlar'da bulunan Parvus'un da dikkatini çekmiştir. (Parvus için, bak. aşağıda BL. I/Ayrım II.). Parvus'un Kautsky'ye yazdığı 3 Nisan 1911 tarihli bir mektuptan anlaşıldığına göre, 'Vlachov'un Rus Denizciler Sendikasıyla de teması' olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilk Meclisi feshedildikten sonra Vlahof Efendi *Fédération Socialiste*'in desteğiyle yeniden mebus seçilmek istemişse de, başarı kazanamamıştır. (Seçim propagandası olarak, 1912 Şubat ayı başlarında Selânik Grand Hotel'de «amele heyet-i müttehidesiyle anasır-ı saireye mensup» binden fazla dinleyiciye hitaben verdiği, genel seçim hakkı, toplanma, dernek kurma, grev hak ve özgürlükleri, 14 yaşına kadar olan çocukların çalıştırılmayıp okutulması, yasama yoluyla işçi haklarının korunması, idam cezasının kaldırılması, harp divanlarının yalnız askerlik işleriyle uğraşması gibi konu ve istemleri kapsayan bir konferans için bak. A. Cerrah-oğlu, *Türkiyede Sosyalizm II*, s. 72-74 ve s. 99/n. 30; *Yeni Asır —Selânik—, Teminat ve Cihat —Atina—* gazetelerinden naklen.)

Dmitar Vlahof, 1913'te Yunan hükümeti tarafından Selânikten çıkarılmıştır. Balkanlarda çeşitli milletleri içinde toplayacak bir Federasyon kurulması için solcu müdahaleye devam eden Vlahof, bir süre sonra komünistliğe kaymış ve *Fédération Balkanique* dergisinde faal rol oynamıştır. Vlahof, Londra ve Paris'te bir sürgün hayatı yaşamış ve 1935'te Moskova'ya yerleşmiştir. Nihayet, 1943'te Yugoslav Makedonyasında Tito Hükümetinin bir üyesi olmuş ve Tito Kominform'dan ayrıldıktan sonra da ona sadık kalmıştır. Vlahof, Yugoslav Presidyumunda Makedonya temsilcisi iken 1954'te ölmüştür. Bak. J. Rothschild, *The Communist Party of Bulgaria*, s. 172 ve 197/n. 97; Z. A. B. Zeman ve W. R. Scharlau, *The Merchant of Revolution*, s. 127; ve G. D. H. Cole, *A History of Socialist Thought*, Vol. III, P. II, s. 606-607.

⁴⁴ Örneğin, *İştirak*'te en çok yazısı çıkan, Bedik adlı bir Ermenidir [?]. («20 Mart 1326 tarihli 6. sayısının kapağında Mustafa Nuri tarafından yazıldığı bildirilen "Armele Kızları" başlıklı yazının, dergi içinde "Bedik" takma imzasını taşıması bir tertip hatası değilse, "Bedik" imzalı diğer yazıların da gerçek yazarını meydana koyuyor.» Tevetoğlu, «Açıkça,» *Yeni İstanbul* 15 Mayıs 1966. Dr. Tevetoğlu'nun dikkat ettiği bu nokta gerçekten doğru ise, belki adı geçen Mustafa Nuri, aşağıda s. 82/n. 49'da değindiğimiz zattır. Tevetoğlu'nun *Yeni İstanbul*'da 15, 16, 17 Mayıs 1966 tarihlerinde yayınlanan yazıları, bir takım yanlışlar ve katılmadığımız yorumlar ihtiva etmekle birlikte, O.S.F gazeteleri hakkında ayrıntılı bir tasvir vermektedir.) Yahudi azınlığından (*Alliance Mektebi* Müdürü) İsrail, uzun mektuplarıyla göze çarpmaktadır. 22 Mayıs 1910 tarihli mektubu, dergiye «Kadınlarımız Arasında Fikri İştirak'in yayıldığı umdu-ran (Beyoğlu'dan) Margrit, bir Rum hanım olsa gerektir. Rumlar için ayrıca bak. aşağıda s. 41-42/n. 64

ya daha çok açılabilmiş olmalarının payı olsa gerekir. Zaten, bu memlekette bütün sol akımların Batı modellerinden esinlendiği söylenebilir. Bu bakımdan, Hilmi çevresi de Fransız örneğinin büyük etkisi altındadır: Fransız Sosyalist Partisi Başkanı M. Jean Jaures ile mektuplaşmış, çıkarılan gazetelere Fransız solcu organlarından çevirme adlar konulmuş, Fransız solcularından makale çevirileri yapılmış ve Türk okuyucularına Fransız sosyalist süreli yayınları salık verilmiştir.⁴⁶

Hilmi çevresinin bu dönemdeki faaliyeti hakkında yapılması gereken belki en önemli gözlem, solcu fikirleri yaymak amacıyla başlayan bu hareketin, kısa sürede liberal bir muhalefet plâformu-

Solculuk, azınlıklar arasında enternasyonalist bir dayanışma duygusunun doğmasına da yaramıştır. Örneğin, Giritlilerle Ermenilerin pek geçinememelerine rağmen, bir kömür taşıyıcıları grevinde «ihtilâlcı ve müşevvik» diye tevkif edilen Giritli 8 amele, Ermeni mebuslarından Zahrep efendinin çabaları sonucunda kurtarılmıştır. Bak. «Bir Kanun-suzluğu Tamir,» *Sosyalist*, Sayı 2 (16 Teşrinisani 1326), s. 4.

⁴⁶ Jaurés'in Hilmi'ye mektubunun çevirisi, *İştirak*'in 6'ncı sayısında yayımlanmıştır (20 Mart 1326), s. 85. Bu metini Tunaya da aynen vermektedir (s. 311).

İnsaniyet adı, Jaurés'in gazetesi *l'Humanité*'den; *Sosyalist* ise Fransız Partisinin organı *Le Socialiste*'ten alınmıştır. Bu dergi ve gazetelerin ad ve alt-başlıkları (*İştirake-l'Organe Socialiste*, *Organe du Parti Socialiste Ottoman* gibi) Fransızca olarak tekrarlanmıştır.

İştirak'te Fransız yazarlarından yapılmış çevirilere şunlar örnek gösterilebilir: Eme Birtu'dan «Sosyalizm ve Köylüler» (Sayı 1 ve 2), Jan Renar'dan «İstikbal Sözleri» (sayı 11), Emil Fage'den «Sosyalizm Tarihinden Bir Yaprak» (Sayı 19). Bundan başka, *İştirak*'te hakkında yazı ve şiir yayımlanan uluslararası solun büyük adları da yine Fransızlardandır: Proudhon ve Blanqui gibi (*Medeniyyet'in* 2'inci sayısında da «Ondokuzuncu Asrın Mübariz-i İnsaniyeti Proudhon»un bir resmi vardır.).

Sosyalist (Sayı 2), *l'Humanité* (Jean Jaurés), *Le Socialisme* (Jules Guesde), *Le Socialist* (Parti organı) ve —«biraz revolyusyoner efkâr takip eder» kaydıyla— *La Guerre Sociale* (Gustave Hervé) adlı solcu Fransız süreli yayınlarının adreslerini vermiş; *İnsaniyet* de [İkinci Seri] (Sayı 1), bunlara *La Propaganda* adlı sendikalist dergiyi (ve günlük İtalyan gazetesi *l'Aventi*'yi) eklemiştir.

Şurasına işaret etmek doğru olur ki, bu modellerin bir çeşit revizyonizmi temsil etmeleri, Marxçı dogmatizmden uzak kalmıştır diye, anti-Marxist bir görüş açısından bile Hilmi çevresinin lehine bir şey sayılamaz. Çünkü Fransız solcularının revizyonizmi, Marx'ın çözümlediğinden daha ileri gitmiş bir kapitalist yapıya bakarak yapılmış tadilleri içinde taşımaktadır. Zaten Türk solcuları da, bu noktalar arasında ayırım gözetebilecek kadar sosyalist teoriye nüfuz etmiş değillerdir.

na kayışıyle ilgilidir. Bu bakımdan, **İştirak**'in Ahmet Samim'in anısına ayrılan 17'nci sayısı, bir dönüm noktası sayılabilir,⁴⁶ İttihat ve Terakki Fırkasının kanunsuz şiddet metodları kullanacak kadar sert bir hâkimiyet anlayışı olduğunu gösteren bu ikinci gazeteci cinayeti (daha önce, **Serbestî** başyazarı Hasan Fehmi öldürülmüştü), yeni kurulan bu çevreyi rahat bir ortam içinde solcu bilince ulaşmaya çalışmaktan alakoymuş ve genel hürriyet mücadelesine katılmaya sürüklemiştir. O.S.F. gazetelerinde de, (solculukla bağdaşamayacak kadar) safdil bir hukuk devleti anlayışı ileri sürülmüş⁴⁷ ve basın hürriyeti titizlikle savunulmuştur.⁴⁸ Türkiye'deki sosyalist yayınların izinin kaybolduğu 1911 yılında, idarenin solcu kuruluşlar üstündeki baskısı çoğalmış olsa gerektir.⁴⁹ Öte yandan, bu dönemde İttihat ve Terakki'ye karşı türeyen güçler, bir muhalefet cephesi halinde birleşmeye yönelerek 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı meydana getirmiştir. Trablusgarp saldırısı, Arnavutluk ayaklanması ve Balkan savaşı gibi dış olayların iç politikayı önemli derecede etkilediği bu sıralarda, O.S.F.'nin da Hürriyet ve

⁴⁶ Ahmet Samim'in öldürülmesi hakkında, *İştirak*'in 16 ncı sayısında da bir yazı vardır: «Cinayet-i Feci,» (29 Mayıs 1326), s. 241-242. Ahmet Samim'in, Kıbrıslı Şevket bey gibi arkadaşları tarafından düzenlenen protesto gösterisine, *İştirak*'in iki gün sonra yayımlanan özel sayıyla nasıl katıldığı hakkında bak. Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, s. 86-88.

⁴⁷ «Osmanlılar! Bu memlekette dikkat edelim ki, hâkim, hiç bir şahıs, şahsiyet, maddi ve manevi hiç bir cemiyet olmasın ve ancak kanun olsun. Zira: kanun iledir ki bir millet yaşar.» «Hükümet ve Şûrayı Millet,» *Sosyalist*, Sayı 1 (11 Teşrinisani 1326), s. 1-2.

⁴⁸ «Ey vükelâ-yı millet, milletin dilinin bu kadar boğulmasına mani olunuz. Çünkü milletin dili Hakkın dilidir.» «Matbuat Nizamnamesi,» *Sosyalist*, Sayı 1 (11 Teşrinisani 1326), s. 3. Yine aynı konuda bak. «Maruz Olduğumuz Tehlike,» Sayı 2 (16 Teşrinisani 1326), s. 1-2.

Medeniyet gazetesinde de, *Jeunne Turc*'ün «memleketini müdafaa yolunda neşriyatta bulunduğundan dolayı» hükümetçe kapatılmış olması, Osmanlı sosyalistleri adına protesto edilmiş ve bu olayda yabancu parmağı bulunduğu söylenmiştir: «Kapitülasyonları kaldırmak istediğimiz bir sırada ecanibin umur-u dahiliyemize müdahale etmelerinin ne dereceye kadar muvafık-ı siyaset olduğunu öğrenmek isteriz.» Sayı 2 (6 Kânunuevvel 1326), s. 1.

⁴⁹ Örneğin, Seiânîk Valiliği, Dahiliye Nezaretine gönderdiği 19 Teşrinievvil 1327 tarihli bir yazıda, «bilcümle amelenin sendikalar teşkili gittikçe tevessü ettiğini, «tedricen sosyalizm fikir ve hayatının inkişafıyla ticaret-i mahalliye'nin mahvolacağı»nı söylemekte ve tedbir alınmasını istemektedir. Bak. L. Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, s. 11/n. 22.

İtilâfçılara yanaşmış olması muhtemeldir.⁵⁰ Bununla birlikte, daha sonraki gelişmelerden anlaşılacağı üzere, Hilmi çevresi bu ana muhalefet partisine büsbütün katılmamış ve bağımsızlığını korumuştur.

b. Dr. Refik Nevzat ve O.S.F. Paris Şubesi

Dr. Refik Nevzat eski bir Jön - Türk'tür. 1894'te Harbiye-i Tıbbiye talebesi iken, birtakım öğrencilerin kendi aralarında kurdukları İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni, Fransa'da bulunan Ahmet Rıza'ya kabul ettirmek için, İstanbul'dan murahhas olarak Paris'e gönderilmiştir. Sonra bu şehirde yerleşmiş, 1908'i izleyen yıllarda eski arkadaşlarıyla bozuşmuş ve yurt dışından II. Abdülhamit'e karşı başladığı muhalefeti İttihat ve Terakki'ye karşı da sürdürmüştür.⁵¹ Bu arada Fransız sosyalistlerinden etkilenen Refik Nevzat, İstanbul'daki Hilmi çevresi ile haberleşerek Osmanlı Sosyalist Fırkasının Paris Şubesi adı altında bir grup kurmuştur. Bu grupta Avni Kemal, Fuat Nevzat, Memil Zeki ve Kadri Hoca da vardır.⁵² Refik Nevzat, 1911 sonbaharından itibaren elle yazıp litografla basarak **Beşeriyet** adlı aylık bir gazete yayımlamıştır; 6 sayı çıkan bu organın Türkiye'ye sokulması, sonradan yasaklanmıştır. 1912 Şubatında da, O.S.F. Paris Şubesinin **Hatt-ı Hareket Beyannamesi, Islahat**

⁵⁰ Meclisin 1327 feshinden sonra, solcuların birleşik muhalefet cephesiyle münasebeti konusunda, Rıfat Süreyya adlı bir sosyalistin *Teşkilât* gazetesindeki «Fırkalar ve Sosyalistler» yazısı için bak. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 304/n. 5. Rıfat Süreyya'nın bu makalesi, aynı gazetede bundan önce çıkan «İntihaba hazır ol, ister isen sulh-ü salâh» başlıklı bir başka yazısıyla birlikte, A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm II*, s. 21-26'da uzun boylu özetlenmiştir.

⁵¹ *Son Posta* gazetesinde çıkan «Pariste Bir Türk Doktorunu Soyduklar» (6 Birincikânun 1934, s. 1. ve 15) başlıklı, *Le Journal*'dan aktarılmış bir haberde, 1894'te Fransız tâbiyetine geçtiği yolunda bir çeviri yanlışlığı yapılmış dolayısıyla, «Paris'te Bulunan Türk Tıp Üstatlarından Bay Dr. Refik Nevzat'ın *Yeni Adam*'da yayımlanan mektubuna bakınız: Sayı 60 (21 Şubat 1935), s. 15. Refik Nevzat hakkında, Kaygusuz'un otobiyografisinde de (s. 78) bilgi vardır.

Dr. Refik Nevzat, Tunaya'ya Paris'ten yolladığı 13 Eylül 1950 tarihli bir mektubunda, kendisinin 1909 yılı sonlarında (eski Stockholm elçisi) Şerif Paşa tarafından Paris'te kurulan ve sonradan memleket içinde gizlice örgütlenen «Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkasının [*Le Parti Radical Ottoman* = «Cemiyeti Haf'iyeye»] kurucuları arasında olduğunu söylemiştir. Bak. *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 290/n. 22; Fırka hakkında geniş bilgi için, s. 285-294.

⁵² Dr. Refik Nevzat'ın Tunaya'ya Paris'ten yolladığı 17 Nisan 1950 tarihli bir başka mektupta verilen bilgiye göre: s. 307/n. 20.

Programı ve Belediye Programı basılmıştır.⁵³ Dokuz bölümden meydana gelen İslahat Programı, pek radikal bir belge sayılamaz; daha çok evrimci bir gelişmeye belbağlayarak, birtakım sosyal reformların yapılmasını öngörmektedir.⁵⁴

Dr. Refik Nevzat, solcu olduğu kadar milliyetçi bir kimsedir.⁵⁵ İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısını tel'in için 5 Teşrinisani 1911 günü Paris'te düzenlenen bir mitingteki konuşması da, bunu göstermektedir.⁵⁶ İttihat ve Terakki iktidarı tarafından gıyaben ölüme

⁵³ Dr. Refik Nevzat'ın anti-sosyalist Nafia Nazırı Cavit beye yazdığı ve 1 Haziran 1912 tarihli *Beşeriyet* gazetesinde yayımladığı bir açık mektubun (sadeleştirilmiş dille) metni için bak. A. Cerrahoğlu, *Türkiyede Sosyalizm II*, s. 85-92.

İslahat Programı'nın metni Tunaya'nın kitabında aynen verilmiştir: s. 312-314.

⁵⁴ Birinci bölüm siyasi hürriyet düzeninin, ikinci bölüm adliyenin, üçüncü bölüm ailenin ve dördüncü bölüm eğitimin modernleştirilmesiyle ilgilidir. Vergi reformunu söz konusu eden beşinci bölüm, müterakki bir gelir vergisi konulmasını ve zaruri, ihtiyaç maddeleri üstündeki istihlak vergilerinin kaldırılmasını istemektedir. Altıncı bölümde işçi haklarına yer verilmiştir. Bunların çoğu, çalışma şartlarının düzeltilmesi hakkındadır: hafta tatili, sekiz saatlik iş günü, çocuk ve kadınların çalıştırılmaması, gece işi, asgari yevmiyeler, cezalar, söz hakkı, sağlık durumu, iş mahkemeleri, mahkûmların parayla çalıştırılmaları ve doğum izinleri. Yedinci bölüm bir çeşit sosyal sigorta kurulmasını, sekizinci bölüm birtakım dallarda millileştirmeler yapılmasını, iş bulma, kredi ve mesken yaptırma müesseselerinin teşkilâtlandırılmasını talep etmektedir. Son bölüm ise, anti-militarist bir görüşü dile getirmektedir.

⁵⁵ «Kanım Türk kanıyla yoğrulmuş, vücudum Türk kanıyla beslenmiş, dimağım Türk hukukununun müdafaasıyla harbetmiş bir adamımdır. Er oğlu er, Türk oğlu Türküm. Hayatımın nihayetine, ölüme kadar Türk kalacağım.» Refik Nevzat'ın n. 51'de anılan, *Yeni Adam*'da çıkmış mektubundan.

⁵⁶ Refik Nevzat bu miting'de Emile Vandervelde'in «İttihatçılar Abdülhamit politikasını devam ettiriyorlar» tezini savunmuştur. (Tunaya, s. 308). Refik Nevzat'ın, İttihatçılara karşı Paris'te yayımladığı kitaplar, *Siyaset-i Hâzıra-ı Meşûme* (1910). *Haraç Mezat Satıyoruz* (1913), *Ne Bekliyoruz* (1913) ve —Albert Fua ile birlikte— *La Trahison du Gouvernement Turc* (1914) adlarını taşıyan polemiklerdir.

Dr. Samih Çoruhlu, Refik Nevzat'ın *Ahâliye Davet* adı altında 1913 Şubatında Paris'te çıkardığı 12 sayfalık taşbasması bir risalede, Edirne'nin Bulgarlara bırakılması tezini savunduğunu ve bütün Osmanlıları «Enver ve Talât eşkiya çetesi»ne karşı birleşmeye ve ayaklanmaya çağırıldığını öne sürmektedir. Bak. «İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti 7,» *Yeni İstanbul* (22 Mayıs 1966). Aynı yazara göre, yabancı postahaneler vasıtasıyla yurda sokulan bu risale, Meclis-i Vükelânın sene 1331/926 numaralı kararıyla Türkiye'de yasaklanmıştır.

mahkûm edilmesine rağmen, Birinci Dünya Savaşı sırasında Refik Nevzat Türk menfaatleri uğrunda mücadeleye devam etmiştir.⁵⁷

O.S.F. Paris Şubesi, Mütarekeden sonra — Türkiye Sosyalist Fırkası adı altında tekrar siyaset sahnesine çıkan— Hilmi çevresiy- le yeniden münasebet kurmuştur. Bu devirde «T.S.F. Avrupa Mu- rahhası» sıfatıyla çeşitli uluslararası solcu birliklerin çalışmalarına katılan Dr. Refik Nevzat, bu parti tarafından 1919 genel seçimlerin- de İstanbul'dan aday gösterilmiştir.⁵⁸ Daha sonra, **Aydınlık** çevre- siyle de ilgilenmiş⁵⁹ ve Fransa'da geçirdiği uzun yıllar boyunca sos- yal muhtevalı Türkçe ve Fransızca tiyatro eserleri yazmıştır. Refik Nevzat, 1960'tan sonra Türkiye'ye dönmüş, «Paris'te yeni kurulan İleri Jön Türkler örgütüyle ilgili olduğu öne sürülerek İstanbul Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanmış, beraat etmiş»⁶⁰ ve çok geçmeden ölmüştür.

c. Dirilen İştirak Dergisi ve Gazetesi

Hilmi çevresi, İstanbul basınında 1911'in bütünü ve 1912'nin ilk yarısı boyunca bir buçuk yıl süren bir aradan sonra, 20 Haziran 1912 perşembe günü yayımlanmaya başlayan onbeş günlük **İştirak** dergisiyle yeniden ortaya çıkmıştır. **İştirak** bu haliyle üç sayı yayım- lanmış ve 27 Temmuz 1912'den itibaren, haftada iki gün çıkan bir parti (O.S.F.) organı olmuştur. Bundan sonraki iki buçuk ay içinde,

⁵⁷ Bak. n. 51'de anılan *Yeni Adam*'daki mektubu, Refik Nevzat'ın bu konu- daki kitapları *La Fédération Ottomane* ve *l'Europe et la Turquie*'dir.

⁵⁸ *Kurtuluş*, Sayı 4 (Ocak 1920), s. 80. Burada, 7 müntehib-i sani-reyi alan doktorun «henüz Türkiye'ye gelmeyen bir sosyalist» olduğu kaydedil- mektedir. Zeki Cemal'e göre ise, Refik Nevzat 1919'da İstanbul'a gelmiş, Hüseyin Hilmi ile birlikte T. S. F.'nin nizamnamesini hazırlamış ve hat- ta bu yüzden onunla kapışmıştır: «Memleketimizde Amele hareketleri- nin Tarihi— 1,» *Meslek* Sayı 21 (5 Mayıs 1925), s. 11.

⁵⁹ «*Tufeyliyet-i İctimaiye*,» *Aydınlık*, Sayı 5 (1 Teşrinisani 1921), s. 136-138. Dr. Refik Nevzat, 1 Ekim 1921'de Paris'ten gönderdiği bu yazısında tıbbi birtakım benzetmeler kullanarak sınıf çatışmasını açıklamaya çalışır. «Müsavatsızlık» ve «adaletsizlik» yüzünden «mahsul-ü içtimai»nin dağıtıl- masında, kol ve kafa işçilerinden meydana gelen amele sınıfının hakkı yenmektedir. Felsefe, sosyalizmden ibarettir ve tektir. «Bu yegâne içtimai felsefe bize gösteriyor ki, yeryüzünde, insanların yaşadığı cemiyet için- de birbirine muhalif ve zıd, biri diğèrinin menfaatini cer edici iki sınıf vardır. ...»

⁶⁰ Füzûzan Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşün- cenin Gelişmesi*, s. 49/n. 1.

İştirak 20 sayı basılmıştır. 9 Ekim 1912 tarihini taşıyan 20'inci (ve son?) sayı, her gün çıkan küçük bir akşam gazetesi halindedir.

İştirak dergisiyle gazetesi arasında bazı farklar vardır. Bunların başlıcası, dergide günlük konulara hemen hiç yer verilmemesi ve sosyalizmin açıklanmasıyla ilgili yazıların ağır basmasıdır.⁶¹ Dergi, bu sırada kitap yayımına da girişmek istemiştir.⁶² **İştirak**'in dirdiği 1912 yazbaşının solcu faaliyete elverişli bir havası olduğu, Selânik'tekilerle birlikte kapatılan Galata Sosyalist Klübünün yeniden açılmasından anlaşılmaktadır.⁶³ Hilmi çevresinin bu dönemde Rum sosyalistleriyle de teması olmuştur.⁶⁴

⁶¹ 7 Haziran, 21 Haziran ve 5 Temmuz 1328 tarihlerinde çıkan *İştirak* dergisinin üç sayısında (Sene 2, No. 20-1, 2,3), sosyalizmin açıklanmasıyla ilgili şu makaleler vardır: R. S. [Rıfat Süreyya? (bak. yukarıda n. 50)]. «Sosyalizm Nedir ve Maksud-ı Teşekkülü,» s. 2-3; —çeviri— «Sosyalizmin Hülâsası,» s. 14-16 ve 30-32; Arif Hikmet, «Servet ve Sermaye-i Hâziranın Sure-i Teşekkülü ve Sosyalizm Fikri,» s. 18-19; M. Alâaddin, «Sosyalizmin Membaı,» s. 19-21; Ruşen Zeki, «Sosyalizmin Terakkiyatı ve İstikbali,» s. 21-23; B. M. [Biranko Melcanopulos? (bak. aşağıda n. 64)] «Sosyal Demokrasinin Zuhuru,» s. 25-26; Şahban, «Sosyalizmin Sure-i Tekâmülü,» s. 26-29 ve 44-47; M. T., «Sosyalizmin Tarihi,» s. 36-40. *İştirak*'in ilk yılında rastlanmayan bu imzalara bakarak, Hilmi çevresinin genişlediğine (veya değiştiğine) hükmedilebilir. Ancak, solcu fikirlerle ilgileniş, hâlâ tanımını yapmak ve tarihini anlatmak seviyesindedir. Türk toplumunun meselelerine bu açıdan eğilerek, yapıcı teklifler getirmek yoluna girilmemiştir.

⁶² İlk sayıdaki bir ilânda, *İştirak*'in bir «Sosyalist Kütüphanesi» külliyyatına başladığını öğreniyoruz. Burada, Dr. Refik Nevzat tarafından yazılan *Sosyalizm ve Rehber-i Amele* namındaki ilk risalenin yayımlanmış olduğu haber verilmektedir.

⁶³ İkinci sayının arka kapağındaki habere göre, Galata Kuledibinde Cami Sokak, Ragıp Paşa hanının 4 numaralı dairesinde yeniden açılan Sosyalist Klübü, «Dersaadet Tettebbuat-ı İçtimaiye Cemiyeti»nden maada şu işçi derneklerinin birleşmesiyle kurulmuştur: Zenne Ceket işçileri, Şişli işçileri, döşemeci işçileri, mücellitler, erkek terzileri, değirmenciler, berberler, ticaret ve sanayi işçileri, bira fabrikaları işçileri, eczane ameleleri, sigara işçileri, Cibali Reji ameleleri.

⁶⁴ Biranko Melcanopulos adında bir Rumun *İştirak*'in üçüncü sayısında «Bir Nâkise-i İçtimaiye» başlıklı bir yazısı çıkmıştır: s. 42-44. İkinci sayının arka kapağında da, «içtimai karışıklıklar» hakkında Zaharya Be-destani efendi tarafından Rumcaya çevirilen bir kitap tavsiye edilmektedir. Hilmi çevresinin dışında, İstanbul Rumlarının da bu dönemde solcu bir grup kurdukları muhakkaktır. G.D.H. Cole, İstanbul'da Coupette adlı bir Fransız yönettiği bir sosyalist eğitim grubu tarafından, bu yıllarda Rumca *Ergatis* diye bir dergi çıkartıldığını yazmaktadır: *A History of Socialist Thought*, Vol. III, P. II., s. 607 *İştirak* dergisinin ikinci sayısında yayımlanan «Pangaltı'daki Belvü Bahçesinde Efrenci 1912 Sene-i Mayısının Birinci Günü Osmanlı Sosyalistleri Tarafından İdare Edilen Bir Mayıs Bayramı» lejantlı fotoğraf da, —semt yakıştırmaları yapmakta yanılmıyorsak— bu grupla ilgili olabilir.

«Osmanlı Sosyalist Fırkasının Nâşir-i Efkârı» olarak çıkan **İştirak** gazetesi ise, derginin tam tersine, içinde yalnızca günlük konuların yer aldığı siyasî bir yayın organıdır. Zaten, eski tecrübelerden de bildiğimiz üzere, Hilmi çevresi parti halinde çalışma fırsatını buldukça böyle bir gazete yayımlamayı yeğinemektedir. **İştirak** gazetesinde, solla ilgili olarak ufak tefek işçi haberleriyle birkaç mektuptan başka bir şey yoktur.⁶⁵ Önceleri daha çok, heyecanlı bir iç politika tartışmasına girilmiş;⁶⁶ sonradan da Balkan Savaşı dolayısıyla, «Osmanlı Geri Değil İleri Hicret Eder» gibi yazılarla tam bir sosyal patriyotizm havasına bürünmüştür.⁶⁷

3. Solla İlgilenen Başka Aydınlar

Meşrutiyet'in ilk yıllarında Türkiye'de gelişen solculuk, Hilmi çevresinin tekelinde kalmış değildir. Hilmi'den önce de, Hilmi'nin faaliyet gösterdiği sıralarda da, solla ilgilenen başka birtakım aydınlar vardır.⁶⁸ Avukat Haydar Rıfat [Yorulmaz] bunlardan biridir. Burada, onun Fransızcadan çevirerek 1910'da yayımladığı iki kitabı anmak istiyoruz.

⁶⁵ Gazetenin ikinci sayısında (18 Temmuz 1328, s. 3) Fuat Nazmi imzasıyla yayımlanan bir Açık Mektup, «Halâskâr Zabitan» grubuna Mecliste «şantajcı» dediği için Erzurum mebusu Vartekes efendiye çatarken, mektup sahibinin kendisinden «sosyalist revolusyonerim, ölünceye kadar inkılâpçiyım» diye söz etmesi ilginçtir.

8'inci sayıda da (19 Ağustos 1328, s. 3), *kamarad* A. Rıfki «Kızıl Sancak» adlı bir fırka marşı teklif etmektedir :

«Şikeste olmalı zulmün kanatları mutlak,
Budur fikirlere serlevha-i cihat ancak
Senin füyuz-u nevininle bir sabah olacak
Sen ey alâmet-i tahlis! Ey kızıl sancak!
Görün de, kahr-ı taaddiyi mahvedip yık! yak!»

⁶⁶ *İştirak*'in 12'inci sayısındaki (1 Eylül 1328, s. 4) bir haber, «Miskinler tekkesine çevirdikleri Fındıklı'daki yârân klübü» sözü yüzünden, Meclisin bu gazete aleyhine hakaret davası açtığını belirtmektedir.

⁶⁷ «Hatta biz sosyalistler harbin düşmanı biamânı olduğumuz halde sırf medeniyete, medeniyetin terakkisine hizmet etmek maksad-ı hayırhâyile bu harbe bütün mevcudiyetimizle taraftarız.»
«Harp ve Hücum, *İştirak*, Sayı 20 (26 Eylül 1328), s. 1.

⁶⁸ Bak. aşağıda Bl. I/n. 118.

Haydar Rifat'ın Seignobos'u «esas ittihaz» ederek, takma adla bastırıldığı **Beynelmilel İhtilâl Fırkaları**, Hürriyetin İlanı'ndan bir yıl önce hazırlanmış olmakla birlikte, ancak iki yıl sonra yayımlanabilmiş ve «hem yazılırken hem de saklanırken enva-i endişeleri mucip olmuş»tur.⁶⁹ Sosyalizmin anlamı ve solcu kuruluşların tarihi üstüne bilgi veren bu kitap, Türkiye'nin sorunlarına solun ışığı altında bakmayı denemediği için, bizim açımızdan özel bir önem taşımaktadır.⁷⁰ Yine Haydar Rifat'ın George Tournère'den çevirdiği **Sosyalizm** adlı eser de, tabiatıyla, böyledir.⁷¹ Ancak, bu kitabın başında (Nâşir) İbrahim Hilmi beyin bir takdim yazısı vardır ki, pek bilgili olmasa da gerçekten büyük bir sağduyu ile kaleme alınmıştır. «Türkiye ve Sosyalizm» konusu üstünde ilk düşünme çabalarının

⁶⁹ Avukat T. Nadir [Haydar Rifat Yorulmaz]. *Beynelmilel İhtilâl Fırkaları: «İfade»* (15 Teşrinisani 324, Cağaloğlu). Haydar Rifat'ın bu kitabı nasıl bir ortam içinde hazırladığını, şu sözlerden anlıyoruz :

«323 senesi Temmuzunda Anadolu Hisar'ında üç refik —biri felsefe-i riyazata, diğeri tababete, üçüncüsü de içtimaiyata ait olmak üzere— bilmünavebe haftada bir bahis yazarak içlerinden birinin köşkünde; veya Hekimbaşı Çavuşbaşı çiftlikleri yollarında kendi aralarında okumağa karar vermişlerdi.»

[Charles Seignobos (1854-1942) Paris Üniversitesi profesörlerinden oldukça tanınmış bir tarihçidir, birçok kitabı Türkçeye çevrilmiştir]

⁷⁰ *Beynelmilel İhtilâl Fırkaları*, «Farmasonluk ve Karbonariler» ve «Jön Avrupa» konularıyla başlamakta; bunları, çeşitli solcu okul ve örgütleri anlatan dokuz bölüm izlemektedir: «Sosyalistler» (Owen, Thompson, Saint-Simon, Fourier), «Komünistler - İştirakiyun» (Babeuf, *Manifest*'in uzunca bir özeti), «İnkılâp Fırkaları» (1848), «Karl Marx'ın Cemiyet-i Beynelmileli» (1862-1872), «Almanya'da Sosyalist Programının Teşekkülü» (1863-1875), «Anarşist Fırkaları» (Proudhon-Bakunin), «Millî Sosyalist Fırkalarının Teşekkülü», «İnkılâp Fırkaları», «Beynelmilel Sosyalist Fırkaları», Kitabın sonundaki «İttihat Cemiyeti» ve «İdare Fırkaları» bahisleri ise, metne iğreti bir biçimde tutturulmuştur.

⁷¹ Jorj Turnir, (mütercimi) Haydar Rifat, *Sosyalizm* (1326). 23 yıl sonra, yeni harflerle bu kitap ikinci kere basılmıştır.

Sosyalizm'in bölümleri şunlardır: «Sosyalizm Nedir?», «Sosyalizm Niçin Teessüs Edecek?», «Sosyalizmin Mevki-i Fiile İsal Edeceği Terakkiyat ve Menafi», «Sosyalistlik Nasıl Teessüs Edecek?», «Sosyalistliğin Atısı», «Sosyalistlerin Kusurları». «Sosyalizm Hayat-ı Aileye Nihayet verecekmış». «Sosyalizm Kadınlarda da İştiraki İstermiş», «Sosyalizm Hubb-i Vatani İzale Etmek İstermiş», «Sosyalizm ve Diyanet», «Sosyalizm Bir Hülya mıdır?» «Mütercim, Tournère'in toplumculuktan yana olan görüşlerini dengelemek isteğiyle, toplumculuğa karşı bir yazardan çevirdiği «Sendikalizm» başlıklı bir makaleyi de kitaba son bir bölüm olarak eklemiştir.)

dan birini gösteren bu yazıda şu fikirler geliştirilmiştir : Bir «siyasal devrim» bir de «toplumsal devrim» vardır. Birincisi yetersizdir, ikincisiyle tamamlanmalıdır. «Toplumsal devrim» sosyalizm ile gerçekleşir. Demokrasi de sosyalizm ile birlikte gelişir. İlmli ve aşırı sosyalistlikler vardır: ılımlılar faydalı, aşırıları zararlıdır. Türkiye'de sosyalizmin Batıdakinden farklı olarak uygulanması gerekir. Sosyalizm, derebeylik düzenini büsbütün ortadan kaldırmak yolunda çalışacağı için de yararlıdır. Sonra, sosyalizm yalnızca faydalı değil, aynı zamanda kaçınılmaz bir şeydir. Çünkü, Türkiye'de de kapitalist düzen gelişecektir. Şimdiden köyde ve şehirde sosyal adaletin eksikliği duyulmaktadır. Tarımda çalışanlar, toprak ağalarının ve tefecilerin elinden acı çekmektedir. Şehirde de (ecnebi sermayenin işlettiği) büyük teşebbüsler ameleleri sömürmektedir. Sosyalizmin Türkiye'de bugün bile yapacağı çok şey vardır.

Bu dönemde, kendileri sosyalist olmamakla birlikte, solculuğun önemini kavrayan ve Türkiye'nin bu akımın dışında kalamayacağını sezinleyen daha başka birtakım kimseler de olmuştur.⁷² Fakat bütün bu aydınların, dönemin genel yönelimi içinde pek küçük bir azınlığı temsil ettiklerini unutmamak gerekir.⁷³

⁷² Kerim Sadi, bu tutuma iki örnek göstermiştir: Celâl Nuri [İleri]'nin önce *Hak* gazetesinde çıkan ve sonra *Tarih-i Tedenniyâtı Osmaniye* (1330) adlı kitabında yayımlanan «Saltanat-ı İstikbal, İstikbal-i Saltanat» başlıklı makalesi ve Ali Namık'ın İstanbul'da Fransızca olarak basılan *Vérité, Justice, Bonté* adlı kitabının «Le Socialisme en Turquie» (1918) bölümü, Bak. A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm*, s. 12-15 ve s. 3-11.

Dr. Şerif Mardin de, «Celâl Nuri'nin eserlerinde liberalleştirme fikrinin «toprak mülkiyetinin şekillerini değiştirme zarureti etrafında» toplandığını söyleyerek, bu yazarın sosyal problemlere karşı uyanıklığına işaret etmektedir: *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi*, s. 59.

Aynı tutumun bir başka örneği, Batıda «iştirakiye» (sosyalistlik) ve «ferdiye» (endividüalistlik) taraftarlarının karşılıklı tavizlerle birbirlerine yaklaşmakta olduklarını savunan ve bu durumdan Türkiye'de solun geleceği için umutlu sonuçlar çıkaran Bedîî Nuri olabilir. Bak. «Sosyalistlik Nedir?» *Tanın*, 9 Mayıs 1326, s. 3.

⁷³ Bu dönemde, aydınların bağlandığı ana fikir akımı, iktisat açısından da liberalizm idi. Nitekim, «Meşrutiyet devrinin ilk iktisadi organı olan *Ulâm-u İktisadiye ve İçtimaiye* mecmuasında liberal bir iktisadi görüş savunulmuştur. Bu dergide, Hüseyin Tahsin Aynizade, Fransız İktisatçısı Molinari'den mülhem olarak, sosyalizmin neden artık bir mâna ifade etmediğini anlatmaya çalışmıştır: «Yirminci Asırda Mesele-i İktisadiye», cilt III (1325), s. 113 v.d. Bak. Dr. Şerif Mardin, *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi*, s. 56 ve 59.

II. ARA (1913 - 1918)

İttihat ve Terakki çevresi, İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında uzun bir süre iktidarın sorumluluğunu yüklenmeye karşı bir çeşit çekingenlik göstermiştir.⁷⁴ Nihayet, 1913 yılı başlarında hükümetin Balkan Savaşı'nı yönetmekteki başarısızlığı bahane edilerek, ordunun aktivist genç subaylarından bir kısmıyla işbirliği halinde Bâbü-âli Baskını düzenlenmiş ve Mahmut Şevket Paşa sadarete getirilmişti. Bu yeni hükümet, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan biraz daha uzaklaşmayı temsil ediyordu; fakat Haziran ayında Sadrazamın öldürülmesinden sonra apaçık bir İttihat ve Terakki diktatörlüğü kurulmuştur. Nitekim, Mahmut Şevket Paşanın katli üzerine, bir çok muhalif «hükümeti devirmek için ihtilâl ve suikastlar tertip etmek» ithamıyla Divan-ı Harbe verilmişti. Bu arada, Hilmi çevresinin yakınlarından Gümölcineli İsmail ve Pertev Tefvik beyler de giyaben idama mahkûm olmuşlardır. Suikast vesilesiyle yeni iktidar her türlü muhalefeti kesin olarak sona erdirmiş ve iki yüzden fazla siyasetçiyi **Bahricedit** vapuruyla Sinop'a sürmüştür.⁷⁵ Daha önce de birçok kereler tutuklanıp kısa süreler için sürgüne yollanan Hüseyin Hilmi, bu sefer bir Avrupa seyahati dönüşünde Sirkeci'de tevkif edilerek bu kafileye katılmıştır. Hilmi bir zaman sonra Sinop'tan Çorum'a, Çorum'dan da Balâ'ya gönderilmiş ve Mütareke'ye kadar orada, İstanbul politikasından uzak yaşamıştır.⁷⁶

Sinop sürgününden Mondros mütarekesine değin, Türkiye'de hiç bir solcu kıpırdanış olmamıştır. Yalnız burada, uluslararası solla ilgili iki olaya işaret etmek gerekir: Parvus'un bir süre Türkiye'de kalması ve hükümetin görevlendirdiği bazı aydınların 1917 Stockholm konferansına gitmesi.

⁷⁴ Bu durumun nedeni, 1908'den önceki hazırlıklarda daha çok yıkıcı bir program üstünde durulmuş olması ve kaldırılacak istibdadın yerine ne getirileceği konusunda genel bir anlaşmaya varılmaması olabilir. Meşrutiyet'in serbest bıraktığı siyasi kuvvetler öylesine birbirine girmiştir ki, herhangi bir politikayı uygulayabilmek için ordunun desteğinden yararlanmak zorunlu görünmeye başlamıştır. Oysa, —1908 Temmuz ve 1909 Nisan müdahalelerine rağmen— ordunun sürekli olarak siyasete karıştırılmasına da İttihatçıların bile hepsi taraftar değildi.

⁷⁵ Ziya Şakir, *Mahmut Şevket Paşa*, s. 245.

⁷⁶ Refik Halit Karay'ın yazdığına göre: bak. Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, s. 82-83.

Aslen bir Rus Yahudisi olan Parvus (Alexander Israel Help-hand),⁷⁷ genç yaşında Almanya'ya göçerek Sosyal Demokrat akımın sol kanadında ün kazanmıştır. 1905 güzünde Rusya'da devrimin patlak vermesi üzerine, Parvus anayurduna dönmüş ve —birlikte «sürekli devrim» kuramını geliştirdikleri Troçki ile— St. Petersburg Sovyetine üye olmuştur.⁷⁸ Devrim bastırılınca, Parvus Sibirya'ya sürülmüş, oradan Almanya'ya kaçmış, fakat Alman Sosyal Demokrat hareketinden de hoşnutsuzluk duyarak Balkanlar'da gazete muhabirliği yapmaya başlamıştır.

1912 yılından itibaren Parvus İstanbul'da birtakım aydın İttihatçılarla temas kurmuş, **Tanin**, **Tasvir-i Efkar**, **Jeune Turc** gazetelerine, **Bilgi** mecmuasına ve özellikle, **Türk Yurdu**'na iktisat politikasıyla ilgili yazılar yazmış, kitaplar yayımlamıştır. Ancak, bütün bunlarda solcu bir anlayışın izi yoktur. Parvus Türkçülere, yalnızca Batı emperyalizminin iktisadî istismar mekanizmasını ve Osmanlı devletinin bundan nasıl zarar gördüğünü öğretmeye çalışmıştır.⁷⁹ Orijinal bir sosyalist düşünür olduğu kadar, zorlu bir iş adamı kişiliği de taşıyan Parvus'un İttihatçılara maddî menfaat karşılığında mali müşavirlik ettiği anlaşılmaktadır.

Parvus, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine, Almanya'nın Rusya'yı mutlaka yenmesini istemeye başlamıştır. Ona göre, Rusya yenilince solcu bir devrim olacak ve Almanya üstünden bütün dün-

⁷⁷ Parvus (1867-1924) için bak. Z.A.B. Zeman ve W.B. Scharlau, *The Merchant of Revolution*, özellikle İstanbul günleri: «An Interlude in Constantinople», s. 125-144.

⁷⁸ Troçki de [1929-33], Parvus gibi [1910-15] Türk solu üstünde hiç bir etki bırakmadan, dört yıldan fazla Türkiye'de kalmış ve tıpkı onun gibi Büyükada'da yaşamıştır. Fakat bu iki eski dost 1915'te kesin olarak bozmuşlardı. Troçki, Parvus hakkında yazdığı «Yaşayan Bir Dosta Mersiyeye» adlı makalesinde, hem onun kendi fikri gelişmesi üstündeki büyük payını «şahsî bir şeref meselesi» olarak anmakta, hem de şimdi saptığı maceraperestlik yolunu acı acı yermekteydi. Bak. I. Deutscher, *The Prophet Armed*, s. 219.

⁷⁹ Parvus'un Türkçülere etkisi hakkında bak. N. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey: «The Birth of Economic Nationalism»*, s. 335-337 ve n. 5. Parvus'un bu konudaki başlıca kitabı, *Türkiye'nin Can Damarı: Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı* (1914) adını taşımaktadır.

⁸⁰ Biyograficilerine göre, Parvus «İktidara parayla ulaşabileceğini ve siyasi iktidar sayesinde para yapılabileceğini» İstanbul'da öğrenmiştir: *The Merchant of Revolution*, s. 128. Bu noktayla ilgili olarak ayrıca bak. Max Beer, *Fifty Years of International Socialism*, s. 195.

yaya yayılacaktır. Bu amaçla, Parvus savaşın ilk günlerinde **Türk Yurdu** çevresinin yardımıyla iki siyasi risale bastırmıştır : **Umumi Harp Neticelerinden : Almanya Galip Gelirse, ve İngiltere Galip Gelirse**. Avrupa savaşının yol açacağı dünya çapındaki değişiklikleri önceden kestirmeye çalışan bu kitaplar, Türkiye'nin Almanya yanında savaşa girmesini teşvik etmektedir.⁸¹ Bu isteği gerçekleşikten az sonra, Parvus Türkiye'den ayrılmıştır.

Savaşın sonlarına doğru, toplumcu ilkelere uygun bir barış sağlanması için birtakım Hollandalı ve İskandinavyalı solcuların önyak oluşu ve Rusların desteklemesiyle, 1917'de Stockholm'de yapılmak istenen bir uluslararası sosyalistler toplantısına,⁸² Türklerin de katılmasını İttihat ve Terakki hükümeti faydalı görmüştür. Bu amaçla, birinci kere Nissim Masliyah, Dr. Âkil Muhtar ve Hüseyinzade Ali beyler, ikinci kere de yine Nissim Masliyah ve Salâh Cimcoz beyler Stockholm'e gönderilmişlerdir.⁸³ Fakat, bir Türk sosyalist partisini temsil etmek iddiasında olan bu «evcil-solcu» delegeler, konferansa kabul edilmemişlerdir.⁸³

⁸¹ «Hiç şüphe yoktur ki, harpten sonra Almanya ve Avusturya'nın Türkiye hakkındaki vaz ü tavrı pek dostane olacaktır.» Parvus, *Almanya Galip Gelirse*, s. 19. Yazara göre, bunun nedenleri açıktır: Rusya yenilse de güçlü olmaya devam edecektir: Almanya ise Anadolu'da Türkiye'nin yerini tutamayacağı için, Rusya'ya karşı kuvvetli bir Türkiye ister; öte yandan, İngiltere'nin deniz hâkimiyetiyle mücadele için de, Türkiye Almanya'ya gereklidir.

Parvus Almanya'ya döndükten sonra, hem savaş vurgunculuğuna devam etmiş hem de milletlerarası solculuk meseleleri hakkında hükümete danışmanlık yapmıştır. 1917 ilkbaharında, Alman Genelkurmayının İsviçre'deki Bolşevik liderlerini mühürlü bir trenle Rusya'ya göndermesi de Parvus'un telkiniyle teşkilâtlandırılmıştır. Savaş bitince, Parvus Weimar Cumhuriyeti'nin perde arkasından en çok sözü geçen insanlarından biri olmuştur.

⁸² 1917 Mayıs ve Haziran aylarında, Stockholm'e —Türkiye de dahil olmak üzere— irili ufaklı birçok milletten delegeler gelmiştir. Bu arada Almanya'dan Sosyal Demokrat Partisinin liderleri Ebert ve Scheidemann; Bağımsız Sosyal Demokratları temsilen Kautsky ve Bernstein, Avusturya'dan Victor Adler, Rusya'dan Paul Axelrod gibi solun evrensel çapta kalburüstü simaları sayılabilir. Ancak, konferans denemesi başarısızlığa uğramış ve hazırlık çalışmalarında kalınmıştır. İlk toplantılardan sonra, Ağustosta yeniden bir araya gelinmesine karar verilmiş, fakat bu kere de girişim kesinlikle iflâs etmiştir. Bak. G.D.H. Cole, *A History of Socialist Thought*, Vol. IV, P. I, s. 46 v.d.

⁸³ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, s. 91

⁸⁴ Bak. Dr. George S. Harris, *Communist Movements and the Formation of the First Turkish Republic*, s. 21.

III. MÜTAREKE YILLARI (1918 - 1922)

30 Ekim 1918'de Limni adasının Mondros limanında, Osmanlı devleti adına Bahriye Nâzırı Rauf bey ile İtilâf Devletleri adına İngiliz Amirali Calthorpe'un imzaladıkları mütareke, Harb-i Umumi'yi Türkiye için sona erdirmişti. Bu olay iç politikada da, iktidarın devrilmesi, yeni bir hükûmetin kurulması, Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi gibi önemli birtakım değişiklikler doğurmuştur. Türkiye'de yeni bir iktidar boşluğu, acı şartlar altında da olsa, 1908'i andıran bir siyasî hürriyet havası estirmiştir. Sürgün ve kaçak politikacıların payitahta dönmesiyle, İttihat ve Terakki'nin metruk bıraktığı partilerden bir kısmı dirilmişti. İşte, böyle siyaset çeşitlenmelerine elverişli bir ortam içinde, bazı solcu akımlar da gelişmiştir. Bunlardan savaş öncesi Osmanlı solculuğunun devamı gibi görünenleri burada ele alacağız.

1. Türkiye Sosyalist Fırkası

Mütarekeden sonra, O. S. F. reisi Hüseyin Hilmi de İstanbul'a gelmiş ve hemen yeni bir ad altında partisini canlandırmaya koyulmuştur. Böylelikle, 1919 Şubatında T. S. F. kurulmuştur.⁸⁵ Bu dönemde Hilmi, şimdi ikbal mevkiine gelen —sürgündeyken ahbap olduğu (Mustafa Sabri Hoca gibi)— Hürriyet ve İtilâfçılardan himaye görmüştür.⁸⁶ Yeni T. S. F. içinde de Hilmi, reis olmuş; kâtib-i umumilik ise, Mustafa Fazıl [Çun]'a verilmiştir. Savaş yıllarında İsviçre'de okuyan bu genç, Şevket Mehmet Ali [Bilgişin] ve Hasan Sadı [Birkök] adlı iki arkadaşıyla birlikte, Hilmi çevresine ideolojik mürşitlik etmiştir.⁸⁷ Türkiye Sosyalist Fırkası, bir ay içinde programını açıklamıştır. Bu belge, eski O. S. F. ve Paris Şubesi programlarının izlerini taşımakla birlikte, onlara oranla daha ay-

⁸⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 463.

⁸⁶ Zeki Cemal, «Memleketimizde Amele Hareketleri -1,» *Meslek*, Sayı 21, (5 Mayıs 1925), s. 11. Bezmi Nusret Kaygusuz da hatıralarında, bir kaymakamlığa tayinini istemek için Dahiliye Nâzırı Cemal beyin huzuruna çıkışını anlatırken, Hilmi'nin yeni iktidar çevreleriyle lâubali denecek kadar iyi münâsebetleri olduğuna işaret etmektedir: *Bir Roman Gibi*, s. 155.

⁸⁷ Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, s. 61. Bu yazara göre, Mustafa Fazıl ve arkadaşları, Avrupa sosyalist çevrelerinde yenik Türkiye için sempati toplayabilmek gibi vatanseverce bir amaçla T.S.F.'na girmişlerdir.

rıntılı ve bilinçlidir.⁸⁸ T. S. F. programı, önce sosyalizmin amacını tanımlamaktadır: eşitsizlik ve adaletsizliğe dayanan bugünkü toplumun ana kuruluşunda değişiklikler yaparak, onu çekilebilecek bir duruma getirmek. Bunun için de parti iki temel istekte bulunmaktadır: üretim ve dağıtım araçlarının devletleştirilmesi ve aynı amacı güdenlerle uluslararası işbirliği edilmesi. Bu dileklerin gerçekleştirilmesini beklerken, birtakım genel reformlar yapılmalıdır. Parti, hükûmete zorlamak istediği bu ıslahat tedbirlerini programında sıralamaktadır.⁸⁹ «Siyasî» başlığı altında toplanan maddeler, genellikle eski programları andırmaktadır; yalnız burada dinin bir özel mesele sayılması, layık bir anlayışa işaret eder (m. 5). «İktisadî» tedbirler, millileştirmeye ve malî politikayla ilgilidir. Öngörülen vergi reformu, bu kere, zorunlu ihtiyaç maddeleri istihlâk vergilerinin kaldırılması ve müterakki esasın kabulüyle yetinmemekte, daha ileriye giderek, miras vergilerinin arttırılmasını, lüks harcamaların ve kullanılmayan servetlerin vergilendirilmesini, emekçilerden vergi alınmamasını istemektedir. «Sermayesiz Sınıfın Himayesi»yle ilgili talepler ise, çalışma şartlarının düzeltilmesi hakkında derli toplu bir tedbirler kataloğu meydana getirmiştir. Bu arada, bir «Amele Nezareti» veya «Meşagil ve Mesalih-i Amele Kâlemi» kurulması da söz konusu edilmektedir.

T. S. F. programının yayımlanmasından bir buçuk ay sonra, Hüseyin Hilmi mütareke dönemindeki yegâne gazetesini, **İdrak**'i çıkarmaya başlamıştır.⁹⁰ Bu tek yapraklı günlük gazetenin ömrü pek kısa sürmüştür. 28 Nisan 1919'da çıkan **İdrak**, 17 ve 18'inci sayıları

⁸⁸ Söz gazetesinde (10 Mart 1335) yayımlanan T. S. F. Programı, Tunaya'da da aynen verilmiştir: s. 465-467.

⁸⁹ Giriş bölümünden, parti programının sosyalist bir düzen kurulunca yapılacak işleri değil de, böyle bir düzenin kurulmasından önce hazırlanması gerekli ortamı gösterdiği anlaşılmalı birlikte, metinde bu ayrım karıştırılmıştır. Örneğin, 11'inci madde iki temel istekten biri olan geniş çaplı millileştirmelerden söz etmektedir. (Üretim araçları yerine de örnek tutulan belgeler çevrilirken olacak — yanlışlıkla kavram daraltılarak "vesait-i imâl" denilmiştir.)

⁹⁰ Kendisi de **İdrak**'te çalışmış olan Çapanoğlu'na göre (s. 66), bu gazetenin başyazarı Mustafa Fazıl, mesul müdürü Emin Lâmi ve muhabiri Saadet-tin'dir. (Biz, görebildiğimiz **İdrak** sayılarında bu adlara rastlamadık.)

A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm II*, s. 54-63'de «Türkiye Sosyalist Fırkası ve Marx, Lassale, Jaurés» başlığı altında, bazı **İdrak** yazıları hakkında bilgi ve parçalar verilmiştir.

arasında (14 Mayıs'tan 1 Temmuz'a kadar) teknik sebeplerden ötürü yayına ara vermiş ve 22 Temmuz'da yayımlanan 33'üncü sayısından itibaren kesin olarak kapanmıştır.

İdrak'te daha çok günlük siyaset konularına yer verilmiştir. İç politikanın başlıca meselesi Divan-ı Harb-i Örfî'de İttihatçıların yargılanmasıdır; dış haberlerin en önemlileri de «Sulh-ü Hükümet Etrafında»dır. «Sosyalizmin Ceddi Karl Marx»ın sözüne uyararak, işçilere birleşmelerini öğütleyen gazete,⁹¹ hükümetin de T. S. F. programında öngörüldüğü gibi, bir «Mesalih ve Amele Nezareti» teşkil ederek bu sınıfa el atmasını istemiştir.⁹² **İdrak**, günlük işçi haberlerine zaman zaman ilgi göstermiştir.⁹³ Fakat, işçi meseleleri açısından gazetenin en dikkat çekici yanı, lonca teşkilatlarına karşı açtığı polemik savaşıdır. **İdrak** sütunlarında, önce Hamallar Loncası'yla uğraşmış, sonra «Sandalcılar Cemiyet-i Hayriyesi» reisi Ali Osman Ağaya şiddetle çatılmıştır.⁹⁴ Bu gazetede, eski dergidekilere benzeyen «doktriner» yazılara pek rastlanmamaktadır;⁹⁵ ancak, «Milliyetperver Bir Adam Sosyalist Olabilir mi?» konusunda yazılmış ilginç bir makale anılmaya değer.⁹⁶ T. S. F.'nin millî müca-

⁹¹ «Amele Teşkilâtı», *İdrak*, No. 16, (13 Mayıs 1335), s. 1.

⁹² Bak. *İdrak*, No. 8, (5 Mayıs 1335), s. 1 ve No. 15, (12 Mayıs 1335), s. 1.

⁹³ Gazete, Cibali ekmeççi amelesinin bir buçuk aydır İfaşe müdüriyetinden maaş alamamalarını protesto etmekte (No. 17, 14 Mayıs 1335) ve grev yapan Şirket-i Hayriye işçilerine hak vermektedir (No. 18, 1 Temmuz 1335).

⁹⁴ Hilmi çevresi, «kurun-u vustai tegallüp ve tahakküm» örnekleri diye baktığı, geleneksel derebeylik düzeninin arda kalmış, kâhya ve değnekçi gibi sıfatlarla işçileri sömüren kimselere karşı, hanı, evleri, lokantası, yalı olduğu halde «amele makulesinden» görünmeye çalışan savaş vurguncusu Ali Osman Ağanın şahsında uzun boylu mücadele etmiştir. *İdrak*'te bak. (s. 2), «Bir Cevap,» No. 9, (6 Mayıs 1335); «Ali Osman Ağanın Cevabı Münasebetiyle,» No. 10, (7 Mayıs 1335); «Bir Dava Münasebetiyle,» No. 11, (8 Mayıs 1335); «Şayan-ı Dikkat Bir Mesele,» No. 13, (10 Mayıs 1335) ve «Ali Osman Ağa Hakkında,» No. 15, (12 Mayıs 1335).

⁹⁵ «Sosyalizm Nedir» adı altında yayımlanan bir yazı serisi ise, başlığıyla ilgisiz olarak, sosyalizmin ne olduğunu değil, kapitalizmin ekonomik gelişme sürecini anlatmaktadır: «Sanayi-i Sügranın Zeyali», v.b. Çapanoğlu kitabında (s. 66), bu yazıları Mehmet Rauf ve Haydar Rifat'ın yayınlarından faydalanarak kendisinin hazırladığını söylüyor.

⁹⁶ *İdrak*, No. 13, (10 Mayıs 1335), s. 2. «Zenon» imzasını taşıyan bu yazı cevaplandırmaya çalıştığı sorunun, önce «milliyetçilik» ve «sosyalistlik» kavramlarının tanımlanmasıyla ilgisine işaret etmektedir. Yazara göre, sosyalizm genellikle yanlış anlaşılan bir şeydir. Bunda sosyalistlerin de suçu olmakla birlikte, asıl günah burjuvazinin kasıtlı tahriflerinde ve zenginlere yordakçılık eden «millî mütefekkirler» dedir. Aslında, sosya-

deleye karşı olumsuz bir tavır takındığı söylenmiştir; bu söylenti muhtemelen doğrudur, ancak (yayımlandığı sıralarda Anadolu sa-vaşının henüz başlamadığı) İdrak'in belli bir vatanperverlik anlayışı da vardır. Fakat, gazete kurtuluşu galip devletlerin iyi niyetlerinden beklemektedir.⁹⁷ Hilmi çevresi, bu kere din üstünde ayrıca durmamakla birlikte, İslâma karşı saygılı olmaya devam etmiştir.⁹⁸

İdrak'in kapanması, genel bir iç politika kavgasının sonucunda olmuştur. Hürriyet ve İtilâf Fırkasında başgösteren siyasî buhran,⁹⁹ ikinci Ferit Paşa hükümetinin devrilmesine yol açmış; fakat,

listler görevlerini yaparlarsa, milliyetçiliğe hizmet etmiş olurlar; milliyetçiler de halkçı anlamıyla programlarını uygularlarsa, bu da sosyalistlerin işine gelir. Ama, milliyetçilikte —sosyalizme aykırı düşen— bir «şovenizm»e kayma yönelimi vardır; fakat yine de «bu derdin yegâne devası sosyalizmdir.»

["Zenon", Ziyetullah Nuşirevan'ın baş harflerinden meydana getirilmiş bir takma addır [Ze-nun]. Ziyetullah için aşağıda bak. BL. II/ Ayırım I/3].

⁹⁷ «Türkiye sosyalistleri bu gaddar haksızlığı Düvel-i Mutelife ve Hükûmat-ı Müttehede-i Amerika nezdinde şiddetle protesto eder ve millettaşlarının İzmir ve havalisinde maruz kaldığı fecayiin bir an evvel tahlisini hak ve adalet prensipleriyle hareket ettiklerini bütün cihana karşı vaad ve ilân edenlerden kemâl-i azim ve şiddetle bekler.» «İzmir'i Unutmadık.» İdrak, No. 18, (1 Temmuz 1335), s. 1. (Ertesi gün, yine aynı başlık altında «Trabzon Müdafaa-i Hukuk» unun bildirisi yayımlanmıştır.)

İdrak'in silâhlî bir direnmeye taraftar olmadığı ise, gayr-i müslim Osmanlıların askerlik mükellefiyetinden hariç bırakılacakları haberinin yayılması üstüne, «biçare Türk ve Müslümanları da düşünmek lâzımdır» deyişinden çıkarılabilir: No. 10, (7 Mayıs 1335), s. 1.

İzmir işgalinden sonra, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın 17 Mayıs 1919 tarihli bir kararıyla toplamayı tasarladığı öteki siyasî parti, Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri temsilcileri arasında Türkiye Sosyalist Fırkası da söz konusu edilmiştir. Prof. Gökbilgin, *Millî Mücadele Baş-larken I*, s. 92.

⁹⁸ Örneğin, «Sosyalist Arkadaşlar» T. S. F. Merkezi Umumiyesinde bayramlaşmaktadırlar. Bak. İdrak, No. 18, (1 Temmuz 1335), s. 1.

⁹⁹ Miralay Sadık beyin hâkim olduğu parti merkezi, ikinci Damat Ferit Paşa hükümetine karşı cephe almış ve Hürriyet ve İtilâfçı nazırların görevlerinden çekilmezlerse, partilerinden müstafi addedileceklerini bir beyanname ile ilân etmişti: İdrak, No. 19, (2 Temmuz 1335), s. 2. Fakat, nazırların yerlerinden ayrılmak istememeleri üzerine, Hürriyet ve İtilâf Fırkası çatlamış ve Ferit Paşayı tutan İtilâfçıların en ileri gelen temsilcisi «Şeyhülislâm Efendi Hazretleri» Mustafa Sabri, eski menfa yoldaşı Hüseyin Hilmi'ye verdiği «Mühim Bir Mülâkat»ta Sadık beyi çok ağır sözlerle yermiştir: aynı sayı, s. 1.

yine Ferit Paşa —üçüncü kere— kabineyi kurmakla görevlendirilince, partilerarası bir muhalefet cephesi yaratılmıştı. Bu muhalefet cephesinin bildirisini, bütün gazeteler içinde yalnız **İdrak** yayımlamıştır: «Fırkaların Millete Beyannamesi».¹⁰⁰ Aynı sayıda, hükümete şiddetle kafa tutan «Vah Memleketimize; Vah Milletimize, Vah Bize!!!» başlıklı bir makale de vardır.¹⁰¹ **İdrak**'in böylelikle feda edilmesi, Hüseyin Hilmi'nin Hürriyet ve İtilaf Fırka merkezi taraftarlarından para almış olmasıyla açıklanmıştır.¹⁰² Bu doğru olabilir. Fakat, tıpkı O. S. F.'nin vaktiyle Ahmet Samim'in öldürülmesi üzerine İttihatçı iktidara karşı genel siyasî muhalefete katılmak zorunluluğunu duyması gibi; bu kere de, T. S. F.'nin hem âciz hem müste-

¹⁰⁰ «*Üçüncü Ferit Paşa Kabinesi Hakkında Siyasî Fırkaların Kararı*: Dahilî ve haricî ef'al ve icraat-ı mesbukasıyle itimad-ı milliyî kaybetmiş olan Damat Ferit Paşanın üçüncü defa olarak kabine teşkil etmesini menafi-i âliye-i vataniye namına fevkalâde hatarnâk ve tehlikeli gören (Hürriyet ve İtilâf), (Sulh ve Selâmet), (Millî Ahrar), (Türkiye Sosyalist), (Sosyal Demokrat), (Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet), (İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye), (Millî Kongre), (Kürt Millet), (Kürt Klübü) furuk-u siyasiye ve cemiyetleri murahhasalarıyla matbuat-ı Osmaniye erkânı Temmuzun yirmi birinci Pazartesi günü badelzuhur zevalî saat dörtte (Hürriyet ve İtilâf) fırkası merkez-i umumisinde biliçtima üç saat bilâfasıla devam eden müzakerat neticesinde berveçh-i âti hususatı makam-ı âli-yı Hilâfetle enzar-ı umumiye-i millete vaz ve arza müttefikan karar vermiştir. Şöyle ki:

- Evvelâ** — Dün teşekkül eden Ferit Paşa kabinesi gayr-i meşru bir kabinedir.
Saniyen — Mezkûr kabine devletin siyaset-i hariciye ve umur-u dahiliyesini tedvir itibariyle ehliyetsiz ve kifayetsizdir.
Salisen — Damat Ferit Paşa şimdiye kadar hukuk-u mukaddese-i milliye'nin muhafaza ve müdafaası hususunda gösterdiği aciz ve taksirden dolayı katiyen itimada lâyık değildir. Binaenaleyh, böyle bir kabinenin istifasıyla yerine itimad-ı âmmeye mazhar ve menafi-i milliyeyi müdafaaya kâdir bir kabinenin teşkili vücubunda umum fırkalar müttehit ve müttefiktirler.»

İdrak, No. 33, (22 Temmuz 1335), s. 1.

¹⁰¹ Çapanoğlu'nun kitabından (s. 69-70), vah-vahlı yazının Emin Lâmi tarafından kaleme alındığı anlaşılıyor. Gazetenin bu sayısı tek sayfa olarak yayımlanmıştır. Bir «İtizar» notuyla, yaprağın öteki yüzüne basılacak hurufat kalıbının yere döküldüğü öne sürülmekle birlikte, Çapanoğlu'nun sansürün izin vermemesine rağmen basılan bu nüshaları kola ile sokak başlarına yapıştırdıklarını anlattığına bakılırsa, son *İdrak* sırf bu amaçla hazırlanmış olsa gerektir.

¹⁰² Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, s. 70. Bu yazara göre, Hilmi, Gümülcineli İsmail'den 300 lira almış, hatta kendisiyle Emin Lâmi'ye de 15'er lira pay vermiştir.

bit bir hükümete karşı cephe almayı, solcu faaliyete girişmeden önce çözülmesi gereken bir ön-mesele diye görmüş olması da kuvvetle muhtemeldir. Zaten, partinin daha birkaç gün önce toplanan genel kurulunda da bu yönde bir karar alınmış olması mümkündür.

20 Temmuz 1919'da İstanbul'da Türkiye Sosyalist Fırkası'nın kongresi yapılmıştır. Bu toplantıda yenilenen tüzük, partinin sıkı bir disiplinle Hilmi'nin diktatörlüğü altına girdiğini açıkça göstermektedir :

«Madde 1 — Fırkanın unvanı (Türkiye Sosyalist Fırkası) olup müessis-i evveli Hüseyin Hilmi arkadaş fırkanın lâyen-azil ve daimî reisidir.

Madde 2 — Fırkanın siyaset ve muamelât-ı umumiyesinin tanzim ve tedviri hususu ve bundan mütevellit mesuliyet beş sene müddet için doğrudan doğruya fırka müessislerine aittir.»¹⁰³

T. S. F. tüzüğü, müstakbel meclis grubunun çalışma esaslarını da tayin¹⁰⁴ ve «fırkaya duhül şeraiti» ni tesbit etmiştir. Şube açmak için, en az beş kişi bir araya geldikten sonra merkezden izin alacaklar ve topladıkları aidatın yarısını merkeze göndereceklerdir.¹⁰⁵

¹⁰³ Zeki Cemal, «Memleketimizde Amele Hareketleri Tarihi-2», *Meslek*, Sayı 22, (12 Mayıs 1925), s. 14-15.

¹⁰⁴ Aynı kaynaktan aktarıldığına göre:

«Sosyalist Fırkası'nın Meclis-i Mebusan'daki mebusları diğer fırkalar mebuslarına karşı bir heyet-i müttehede halinde bulunacaklardır. Bu heyet-i müttehede (sermayedaran) sınıfının her türlü tahakkümünü hükümete karşı protesto ve bütçenin bilcümle tahsisat-ı mesturesini red edecektir. Sosyalist mebuslar, fırkasının izni olmadan bir günâ teşebbüsat-ı siyasiye ve hususiyede bulunamazlar. Meclis-i Mebusan'da heyet-i müttehede, işçilerin hukuk ve hürriyet-i siyasilerini ve amele hayatını bir hal-i müreffehiyete isal edecek ve aynı zamanda mücadelât-ı sınıfı teshil edecek olan ıslahatın mevki-i fiile çıkmasına hasrı mesai edeceklerdir. Her mebus gerek memleket dahilindeki ef'alinde, gerek propaganda icrasında, hasılı sosyalizme ait her türlü harekâtında fırkanın kararlarına tâbi olacaklardır.»

¹⁰⁵ T. S. F.'nin İstanbul'da Aksaray, Beşiktaş, Kadıköy, Ayvansaray ... şubeleri açılmış; Yunan işgali sırasında Eskişehir'de de bir şubesi olmuştur. Bak. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 463, ve *Yeni Hayat*, Sayı 2, (25 Mart 1922), arka kapak.

Sayın Kerim Sadi'nin bize gönderdiği 16 Ağustos 1966 tarihli bir mektuba göre, T. S. F.'nin burada sıralananlardan başka «Edirne Merkez Şubesi de kurulmuştu. Edirne'nin bazı civar köylerinde de Partinin teşkilâtı vardı.»

Savaşın sonra Paris Şubesinin de faaliyetine devam ettiği, **İdrak'** te çıkan yazılardan anlaşılmaktadır : Cenevre'den Hasan Sadi ve Paris'ten Dr. Refik Nevzat arkadaşlar, T. S. F. adına Bern kongresine katılmışlardır.¹⁰⁶

T. S. F., 1919 sonlarında yapılan genel seçimlere, İstanbul'dan iki adayla katılmış, fakat başarısızlığa uğramıştır.¹⁰⁷ Bundan sonra, partinin 1920 ilkbaharında yürütülmesine yardım ettiği Debbagħane, Tersane ve Tramvay grevleri, Hilmi'ye büyük ün kazandırmıştır.¹⁰⁸ Zaferle sonuçlanan bu grevlerin etkisiyle, her gün yüzlerce

¹⁰⁶ *İdrak*, No. 2, (29 Nisan 1335), s. 1. Bern kongresi, hazırlanan barış anlaşmalarını sosyalist ülkelerin ışığında etkileyebilmek için 3 Şubat 1919'da toplanmıştır. Bak. G.D.H. Cole, *A History of Socialist Thought*, Vol. III. P. II, s. 290 v.d.

«Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Paris Şubesine gönderdiği tebligat veçhile mezkûr şube İkinci Beynelmîlel ile temasa gelmiş ve mezkûr Beynelmîlel'e dahil bulunan bilcümle fırkalarla teşrik-i mesai ederek, sosyalizm âleminin kabul ettiği siyasî prensiplerin her memlekette samimî tatbikine sarf-ı mesai edilmesine müteallik aktedilen itilâfa dahil olmuştur.» «Ahiren Paris'ten gelen mezkûr fırka Paris Şubesinin murahas-ı mesulü Mustafa Kâzım» dan öğrenildiğine göre, «Amsterdam'da 5 ilâ 10 Ağustosta inikat edecek olan kongreye de Paris Şubesindeki arkadaşlardan tayin edilecek murahaslar izam» edilecektir. *İdrak*, No. 18, (1 Temmuz 1335), s. 1.

¹⁰⁷ Adaylardan Dr. Refik Nevzat'ın 7 oy sağlamasına karşılık, Sadrettin Celâl hiç oy alamamıştır: *Kurtuluş*, Sayı 4, (Kânunusani 1920), s. 80. «Zenon» sonraki bir makalesinde, bu dönemde Sadrettin Celâl'in «fırkayı dahilden fethetmek» amacıyla, Hüseyin Hilmi'nin diktatörlüğüne karşı T.S.F. içinde mücadele ettiğini söylemektedir: ... *Mustafa Suphi ve Yol-daşları*, s. 73. (Bu kaynaktan yararlanmamızı, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na borçluyuz.)

Sadrettin Celâl için bak. aşağıda BL. III/n. 14.

¹⁰⁸ Anlatıldığına göre, Kazlıçeşme deri fabrikalarında çalışan 90 kadar işçi grev ilân edip, T. S. F.'nin kendilerini korumasını istemişler, Hilmi, bir yerden bulduğu 800 altınla, ameleli Veliefendi çayırında toplayarak on gün pilâv-zerde ile beslemiş. Bu arada yapılan müzakerelerin işçiler lehine sonuçlanması üzerine, Kasımpaşa tersanelerinde başlayan greve de T. S. F.'nin yardım etmesi istenmiş. Bu kere, Hilmi teavün sandığındaki paralarını kullanarak, tersane amelelerini talepleri kabul edilene kadar desteklemiş. Çok geçmeden, Vatman İttihadı Cemiyeti'nden Kenan adlı bir delege T. S. F.'na başvurarak, tramvay işçilerinin en çok 50 kuruş gündelikle, hiç tatil yapmadan sabah karanlığından gece yarısına kadar 18 saat çalıştırıldıklarını anlatmış. Hüseyin Hilmi, Hürriyet ve İtilâf Fırkası reisi Miralay Sadık bey tarafından tavsiye edildiği İngiliz işgal kuvvetleri temsilcisi Albay Maksol'e gitmiş ve Tramvay kumpanyasını şikâyet etmiş. İngiliz albayının desteğine rağmen, kumpanya talepleri kabul etmeyince, 10 Mayıs 1920 günü Şişli, Beşiktaş ve Aksaray tramvay depolarında grev başlamış. Müzakere yapmak için, greve dört gün ara verilmiş, fakat sonuç alınamayınca 15 Mayıs'ta amele

kişi T. S. F.'na yazılmaya başlamıştır. Bu arada gözleri korkan Şirket-i Hayriye, Tramvay Kumpanyası, Haliç İdaresi gibi kurumların yüksek memurları da, cömert bağışlar yaparak partiye girmişlerdir. Böylece toplanan paralarla, T. S. F. merkez-i umumisi için Divanyolu'nda bir konak, reis beye de armalı bir otomobil alınmıştır. Bu parlak dönem, bir yıldan fazla sürmüştür. 1921 Bir Mayısında İstanbul'un hemen bütün işçileri, özellikle Şirket-i Hayriye, Seyrüsefain, Haliç İdaresi ve Tramvay kumpanyasında çalışanların hepsi tatil yapmışlar ve amele bayramını kutlamışlardır.¹⁰⁹ Önce parti merkezinde bayramlaşmış ve «resmi kabulün icrasını müteakip mavi amele gömleklerini ve kırmızı kravatlarını lâbis oldukları halde fırka reisi Hilmi beyle üç murahhas Babıâli'ye azimetre Sadrazam Paşayı ziyaret etmişler»dir.¹¹⁰

yeniden işini bırakmış. Bu kere, bizzat Sadrazam Ferit Paşanın müdahalesiyle, kumpanyayı temsilen Mösyö Hanses ve Kifnar, hükümet adına Polis Müdürü Hasan Tahsin ve işçiler tarafından da Hüseyin Hilmi arasında bir uzlaşmaya varılmış: tarifeye % 25 zam yapılması, buna karşılık asgarî yevmiyenin 1 lira olması kararlaştırılmış; haftada 1 gün tatil, 9 saatlik iş günü, gece işi ve fazla mesai için ayrı zamlar kabul edilmiş; kumpanyanın kuracağı bir İhtiyat ve Muavenet Sandığı'ndan iş kazaları, hastalık gibi durumlar için yardım yapılması öngörülmüş. Zeki Cemal, «Memleketimizde Amele Hareketlerinin Tarihi— 3 ve 4», *Meslek*, Sayı 24 ve 25 (26 Mayıs ve 2 Haziran 1925), s. 9-10 ve 9. Tramvaycılar grevi için ayrıca bak. *Alemdar*, No. 510-2810 (13 Mayıs 1336), s. 4; No. 511-2811-, (14 Mayıs 1336), s. 2; No. 513-2813, (16 Mayıs 1336), s. 1.

¹⁰⁹ T. S. F., «Bilumum İstanbul Amelesine» hitaben şu bildiriye yayımlamıştır :

«Mayısın birinci pazar günü amelenin en mukaddes "bayram" günüdür. Bu mukaddes bayramın tesidi bütün amele için bir vazifedir ve bu yevm-i mesut şerefine müsaadat-ı kanuniye dairesinde amele istirahat haklarını muhafaza edebilirler. Kavanin-i devlete riayet ve asayiş-i memleketi daima nazar-ı dikkatten dür tutmayı, büyük bir vazife edindiğini tarih-i teşkilinden beri vuku bulan bütün harekât ve teşebbüsleriyle isbat eylemiş olan fırka, inzibat-ı memleketle alâkadar olan tenvirat-ı elektrikiye amelesinin çalışmalarına muvafakat ve müsaade eylemiştir.» *Alemdar*, No. 35 (1 Mayıs 1337), s. 1. Refik Halit Karay'ın "Hilmi ve 1 Mayıs" konusundaki anıları için bak. Çapanoğlu, s. 78-79 ve 83.

¹¹⁰ «Amele Bayramı Tezahüratı», *Alemdar*, No. 36; (2 Mayıs 1337), s. 1. İstanbul'da Bir Mayısların kutlanmasına bu tarihten on yıl önce başlanmış olmakla birlikte, 1921 Bir Mayısı ondan evvelki, hatta sonraki kutlama törenlerinden çok daha büyük bir coşkunlukla geçirilmiştir. Bunda, şehirdeki işgal kuvvetlerine karşı bir gösteri olma özelliğinin de payı bulunduğu düşünülebilir.

«İ. Özgen Dosyası» nda bulunan bir belgeye göre, T. S. F. militanları için 27 Mayıs 1921'de bir de madalya ihdas edilmiştir. (Bu dosya hakkında, Bibliyografya I/1/c'de verilen açıklamaya bakınız.)

Bundan sonraki bir yıl boyunca (1921'in ikinci yarısı ile 1922'nin ilk yarısı), T. S. F.'nin talihi değişmiştir. Durumun kötüleşmesinde üç neden sezilenmektedir : Hüseyin Hilmi'nin diktatörce davranışları, Parti desteğiyle girilen yeni grevlerin başarısızlığı ve başka işçi kuruluşlarının rekabeti.

Hilmi'nin diktatörlüğü, önce aydınların partiden kopmalarına yol açmıştır. Bunların yerini, Salih Reis (hamallar kâhyası), Çopur Rıza ve Rasim Şakir (Aksaray tramvay deposu müdürü) gibi işçi sınıfına daha yakın birtakım kimseler almış olmakla birlikte,¹¹¹ Hilmi'nin kendi başına buyruk hareketleri bütün parti üyelerini tedirgin etmiştir. Bundan daha önemli bir çöküş nedeni, Tramvay kumpanyasına karşı Hilmi'nin yönettiği yeni grevlerin olumsuz sonuçlanmasıdır.¹¹² Çeşitli işletmeler, başlangıçta vermek zorunda kaldıkları tavizleri geri almak ve T. S. F.'na üye olan işçilerini atmak için fırsat kaçırmamışlardır.¹¹³ Bu arada, Tramvay amelesini T. S. F.'ndan ayırmak amacıyla bir «İşçileri Siyanet Cemiyeti» kurulmuş ve yine Tramvay işçilerinden teşekkül eden bir «Müstakil Sosyalist Fırkası» ortaya atılmıştır.¹¹⁴ Üçüncü Bölümde göreceğimiz başka birtakım sol işçi kuruluşlarının da rekabeti sonucunda, Hilmi'nin gücü azalmıştır. Bunun üzerine malî sıkıntılar başgöstermiş ve parti ancak **Yüzbaşı Murat Bey** adlı su gemisinin kaptanı Hasan'ın

¹¹¹ Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, s. 64-65. Bu yazarın Hilmi'ye yardım ettiğini söylediği "Kâzım" ve Hilmi'nin temas kurduğu anlatılan "Sarafim" (Tunaya, s. 465), bu dönemde birlik bir sol cephe kurma girişimleri dolayısıyla T. S. F.'na yanaşmış olmalıdırlar. Bak. aşağıda Bölüm III/n. 26 ve n. 29.

¹¹² T. S. F.'nin (Fransız sermayesinin hâkim olduğu) Tramvay kumpanyasına karşı savaşında, İngiliz işgal komutanlığınca desteklenmesi, muhtemelen İngilizlerin o sırada Fransızlarla aralarının bozuk olduğundan ileri geliyordu. Sonradan müttefiklerin iç münasebetleri düzelince, Hilmi destekten yoksun kalmıştı.

T. S. F.'nin düzenlediği son Tramvay grevinin başarısızlığa uğraması üzerine, partide buhran başgösterdiği ve amelenin yüzde doksanının T. S. F.'ndan ayrıldığı haberi için bak. «Şehrimizde Amele Hareketleri,» *Aydınlık*, Sayı 7, (20 Temmuz 1922), s. 199.

¹¹³ «Sosyalist Fırkasına dahil olmaları ve şirketten metalibatta bulunmaları sebebi töhmet addedilerek altmış müteceviz biçareyi şirketten uğrattılar ... Sosyalist olmanın, hak istemenin bir cürüm, bir töhmet, bir kabahat olduğunu da, elhamdülillâh; şimdi öğreniyoruz.» «Şirket-i Hayriye Grev mi Yapıyor» *Alemdar*, No. 35, (1 Mayıs 1337), s. 3.

¹¹⁴ Bak. aşağıda BL. I/n. 133.

para yardımlarıyla ayakta kalabilmiştir.¹¹⁵ T. S. F., önceleri iki bin kadar işçi-üye toplamışken, nihayet 1922 Ağustosunda «ismen mevcut ise de, reis Hilmi'nin etrafında bir masa ve bir de sandalyeden maada kimse kalmamıştır.»¹¹⁶ Çok geçmeden Hüseyin Hilmi'nin esrarengiz bir şekilde öldürülmesiyle, T. S. F. da büsbütün dağılmış ve tarihe karışmıştır.¹¹⁷

2. Sosyal Demokrat Fırkası¹¹⁸

S. D. F., 1918 sonlarında Dr. Hasan Rıza adlı eski bir İttihatçı

¹¹⁵ Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, s. 64.

¹¹⁶ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivindeki, «İstanbul İşçi ve Sosyalist Teşkilatları Halihazır Harekâtı» başlığını taşıyan, 24 Ağustos 1338 tarihli el yazması bir rapordan. (Mütareke İstanbul'undaki M. M. grubunun reisi Topkapılı Mehmet beyin dosyalarında bulunan bu belge hakkında herhangi bir aydınlatıcı kayıda rastlanmamıştır. Tamamıyla Marxist bir açıdan hazırlanmış olup, çeşitli sol kuruluşları Marxizme yakınlığına göre değerlendiren bu raporun, M. M.'in eline bir yerden mi geçtiği yoksa B. M. için mi yazıldığı anlaşılamamaktadır. Birtakım solcuların bu dönemde, Anadolu'ya yardım etmek üzere M. M.'le işbirliği yaptıkları bilindiği için, ikinci ihtimal de doğru olabilir.)

¹¹⁷ Haydar adında biri, Hilmi'yi bir gece Bozdoğan kemerinde tabanca ile vurmuş; mahkemede, tecavüze uğradığı için öldürdüğünü söylemiş ve 9 Ekim 1923'te onbeş yıl hapse mahkûm olmuş. Fakat Hilmi'nin Polis Müdürü Hasan Tahsin'in teşvikiyle öldürüldüğü sanılıyormuş. Tahsin, bir ara T. S. F.'na girmiş ve partiyi «ecnebilerin alet-i şerri yapmak istemiş,» bunun üzerine Hilmi ile bozuşmuşlar. Bak. Çapanoğlu, s. 74-75.

¹¹⁸ Tıpkı T. S. F.'nin eski O. S. F.'nin devamı oluşu gibi, Mütarekede ortaya çıkan S. D. F.'nin de İkinci Meşrutiyetin ilk yıllarındaki (izlerini bulamadığımız) aynı adlı bir partinin uzantısı olması kuvvetle muhtemeldir.

S. Velikov'a göre, 1908'de İstanbul'da çeşitli milliyetlere mensup kimseler tarafından bir Sosyal Demokrat Parti kurulmuştur. Bu partinin 11 yöneticisinden 4'ü Rum (N. Janos, St. Papadopulo), 2'si Türk, 2'si Ermeni (Kozikian), 2'si Bulgar (Şivaçev), 1'i Yahudidir. Aynı yıl, bu çevreden ünlü Sosyal Demokrat Mehmet Mezdet [Mecit?] ilk Türkçe sosyalist gazetesi olan *Irgat*'ı çıkarmıştır. «Sur le Mouvement ouvrier et socialiste ... 1908», *Etudes Balkaniques* I, s. 39. (Ali Namık, 1918'de İstanbul'da yayımlanan *Vérité, Justice, Bonté* adlı kitabında, yakında İzmir'de *Irgat* diye bir gazete çıkaracağını söylemektedir. Bak. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm*, s. 4. Ali Namık'ın kitabının tarihi geç olmakla birlikte, *Irgat*'tan sol yayınların öncüsü diye bahsedildiğine bakılırsa, bu bölüm *İştirak*'ten de önce, Meşrutiyet'in hemen ertesinde yazılmış olsa gerektir. [Sayın Kerim Sadi bize yolladığı 16 Ağustos 1966 tarihli bir mektupta, bu tahminimizi doğrulamakta ve Ali Namık'ın ön-sözünde, kitabını teşkil eden yazıların daha önce İstanbul'da başka başka zamanlarda ve çeşitli dergilerde yayımlanmış olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir.] Ayrıca, yukarıda n. 64'te sözü geçen *Ergatis*, bu çevrenin yayımladığı gazetenin Rumca baskısı olabilir.)

tarafından faaliyete geçirilmiştir.¹¹⁹ Partinin ileri gelenleri arasında (Kâtib-i umumî) Yorgi Zaferaki, Cemil Arif, (Fehim Paşanın ya- veri) Tahsin, (emekli memur) Habip, Hüsnü, İbrahim, Kâzım, Ziy- netullah Nuşirevan, Halit, (davavekili) Vasfi, Tayfur sayılabilir.¹²⁰ Bu çevrenin Mütareke'de süreli bir yayın organı olmamıştır.

«Ahmet Rıza Beyin [Cemiyet-i Akvam'a partilerarası bir Osmanlı delegasyonu yollama] Teşebbüsü Hakkında» S. D. F'nın gazetelere gön- derdiği bir yazıdan da, bu partinin 10 yıllık bir geçmişi olduğu çıkarı- labilir :

«On seneden beri Avrupa, Amerika gibi dünyanın birçok me- malik-i mütemeddinesinde sosyal demokrat esasat ve teşkilâtı hakkında tetebbuat ve icraat-ı medeniyede bulunmuş ve iştirak eylemiş Türk, Arap, Ermeni, Rum, Tatar ve mîlel ve akvam-ı saireden mürekkep zevattan müteşekkil ve aynı gayeleri takip eden (İstanbul Sosyal Demokrat) Fırkası...».

Bak. Söz, No. 81, (2 Şubat 1335).

(Ahmet Rıza beyin bu girişimiyle ilgili olarak 28 Ocak 1919'da Ayan dairesinde topladığı parti temsilcileri arasında, Sosyal Demokrat Fır- kasından Rıza ve Hüsnü beyler vardı. Bak. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken I*, s. 44).

¹¹⁹ Tunaya (s. 423), bu partinin kuruluş tarihini 23 Kânunuevvel 1334-6 Ocak 1918 olarak gösteriyor. Halbuki, 1925'te (26 Kânunuevvel 1341 ta- rih ve 689 sayılı kanunla) bugün kullandığımız takvim sistemine ge- çilmeden önce, yapılan sınırlı bir değiştirme ile eski Rumî takvim, gün tarihleriyle yılbaşının yeri bakımından Gregoryen esaslara yaklaştırıl- mıştı. Bundan önce, Rumî aylar herikilerden 13 gün geriydi ve yılbaşı 1 Mart olarak kabul ediliyordu; bu ıslahatla, 1332 Şubatı (yani, Rumî yılın son ayı) 13 gün eksigiyle alındı ve 1917 Milâdi yılına tekabül eden 1333 Rumî yılı, Marttan Kanunuevvel sonuna kadar süren 10 aylık kısa bir yıl sayıldı. Bu tarihten itibaren, ay ve gün tarihleri bakımından, bu memlekette uygulanan Rumî ve Milâdi sistemler tamamıyla paraleldir. (Faik Reşit Unat, *Hicrî Tarihleri Milâdi Tarihe Çevirme Kılavuzu*, s. XIV-XV.) Dolayısıyla, bu tarih 23 Aralık 1918 olmalıdır.

«Beşiktaş Kulübünde Mukayyet Dr. Hasan Rıza»nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden istifa mektubunun metni için bak. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 231, (8 Kânunusani 1911 tarihli *Yeni Yol* gazetesinden).

Dr. Hasan Rıza beyin 26 Mayıs 1919'da toplanan Şura-yı Saltanat'ta Sosyal Demokrat Fırkası adına yaptığı ve şimdi karşılaşılan sıkıntılardan, (kendisinin sosyal demokrat saydığı) Başkan Wilson'un prensiplerinin doğru uygulanmasıyla kurtulabileceğimizi savunduğu konuşma için bak. Prof. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken I*, s. 118-119.

¹²⁰ Bak. Tunaya, s. 423; yukarıda n. 118 ve aşağıda n. 122; Zenon, «Ethem Nejat Arkadaş,» ... *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 73. Bu yazar, S. D. F. yöneticilerini «sırf şahsî mevki ve menfaat için fırka teşkiline iştirak etmiş ... büyük burjuvaların yamakları, uşakları ve küçük burjuva ol- maya çalışan yardakçılar» diye suçlamakta, onların partideki ilerici un- surlarla emekçilerin temasını önlediklerini ileri sürmekte ve Dr. Hasan Rıza'nın Hilmi gibi bir diktatör olduğunu belirtmektedir.

S. D. F.'nin 1919 yılı başlarında yayımladığı program ve beyannameye göre, partinin amacı bütün işçilerin çalışma hayatlarının düzenlenmesini, sendikalar içinde örgütlenmelerini, geçinmelerini, durumlarının yükseltilmesini ve kaza, hastalık, yaşlılık gibi hallerde yardım görmelerini sağlamaktır.¹²¹ Bu gibi, işçi kütlelerine çekici gelecek noktaların üstünde duran S. D. F., İstanbul'dan katıldığı 1919 yılı sonu genel seçimlerinde hiç başarı gösterememiştir.¹²² Se-

Yukarıda n. 116'da anılan raporda, S. D. F. yöneticilerinin «intihap olunup mevki kapmak» isteyen mütekait paşa, kaymakam v.b. olmakla birlikte, işçi sınıfından birçok üye toplamayı başardıkları; bir ara defterlerinde 2000 kişinin kayıtlı bulunduğu iddia edilmektedir. S. D. F. reis vekilinin de, emekli bir general olduğu söylenmiştir: Lütfü Eroğlu [Erişçi], «Bizde Siyasi Cemiyet ve Partilerin Tarihçiliği,» *Ayılık Ansiklopedi*, No. 52, (Ağustos 1948), s. 1492.

Metinde adı geçenlerden, eski Emlâk Bankası Müdür-ü Umumisi Cemil Arif [Alpay], 1946'da «Türk Sosyal Demokrat Partisi» adı altında aynı fırkayı canlandırmaya teşebbüs etmiştir. Bak. Emniyet Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Siyasi Dernekler* II, s. 264. (Bundan önce de, S. D. F., Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulduğu sıralar [1942-25] yeniden faaliyete geçirilmek istenmiştir: L. Eroğlu, s. 1493).

¹²¹ Programın 9'uncu maddesi için bak. Tunaya, s. 423. Aşağıyukarı aynı fikirlerin ifade edildiği bir «S. D. F. Beyannamesi» de 8 Şubat 1335 tarihli *Söz* gazetesinde yayımlanmıştır. (No. 87, s. 2):

«Beynelmilel teşkilâta dahil olan Sosyal Demokrat Fırkası alelumum işçilerin, amele ve çiftçilerin tanzim-i amâl ve teşrik-i mesailerine, bu babdaki teşkilâtın sosyal demokrat esasına ifrağına, teşkilât-ı esasiyenin bu esas üzerinde tedvir-i muamelâtına, zirai, sınaî ve iktisadî sendikalar teşkiliyle bu sendikaların işti-
rak ve tevhid-i amâline, işçilerin temin-i maişet ve terfih-i hal-
lerine ve her nevi avarızda işçilere ve ailelerine muavenet-i ma-
neviye ve maddiyenin teminine hasr-ı vakit eylemek gayelerinde
bulduğundan, şimdiye kadar bu teşkilâta dahil olmayan, zirai,
sınaî ve iktisadî umum esnafın kendilerine ayrı ayrı sendika
teşkil eylemek, bu hususta bilcümle teshilatı anlamak üzere
Galata'da Mertabani sokağında Osmanlı Sigorta Şirketi yanındaki
Hürriyet hanında üçüncü katta 20, 21, 22 numaralardaki idareye
cuma ve pazardan maada günlerde badelzeval saat ikiden dörde
kadar behemehal gelmelerini S. D. F. beyan eder.»

¹²² Bu (iki dereceli) seçimde, fırkanın adayları Dr. Hasan Rıza, Yorgaki, İbrahim ve Kâzım bir tek oy alamamışlardır. Bak. *Kurtuluş*, Sayı 4, (Kânumusani 1920), s. 80.

Prof. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken* II adlı kitabında, «Sosyal Demokrat Fırkası reisi Dr. Hasan Rıza bey ve bu fırkanın kâtib-i umumisi Yorgi Zaferaki efendininin Hürriyet ve İtilâf Fırkası reisiyle birlikte, seçimler hakkında görüşmek üzere Ekim ortalarında Dahiliye Nazırı Şerif Paşayı ziyaret ettiklerini yazmaktadır: s. 77.

çimlerden önce bir aralık, Millî Ahrar Fırkası'yla birleşeceği yolundaki söylentileri, partinin «sosyalistler, milliyetçilik prensiplerini takip edenlerle birleşemez» gerekçesiyle yalanlaması,¹²³ S. D. F. çevresinin enternasyonalist ve humanist bir anlayışa dayandığını düşündürtebilir. Nitekim, Dr. Hasan Rıza **Sosyalizm** adlı küçük bir kitabında, «insanîyetperverlik» kavramına büyük yer vermiştir.¹²⁴ Bu eserde, Türkiye'nin durumu üstüne hiç bir fikir yürütülmeksizin, İkinci Enternasyonal görüşüne atıfla sosyalist teori açıklanmakta ve sosyalist düzenin işçi sınıfına dayanarak nasıl kurulacağı gösterilmektedir.¹²⁵

S. D. F.'in dört yıl kadar süren ömrü boyunca ne gibi faaliyetlere giriştiğini pek bilmiyoruz. 1922 yazına gelindiğinde, «farmason» Dr. Hasan Rıza'yı önce işçiler terketmişler, sonra da tekaüt

¹²³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 424/n. 5.

¹²⁴ «Mensup bulunduğum meslek sayesinde *sefalet-i beşeriyenin* lâğvıyla onun yerine saadet-i umumiyeyi kâfil bir *cemiyet-i insaniye-i mesude* vücuda getirebilmek *muavenet-i insaniyetkâranesinde* bulunabilirsem hissemne düşmesi tabii olan vazife-i hakşinasıyı göstermiş olurum. Bu maksad-ı hayriye ile bu kitabı getirerek meydanı matbuat-ı medeniyete takdim ediyorum. İleride pek büyük *efkâr-ı insaniyeyi* de takdime hazırım.» Hasan Rıza bin Esat (S. D. F. Müessis ve Reisi, Cemiyet-i Tıbbiye Âza-yı Dâimesinden Muallim Doktor), *Sosyalizm: En Mühim ve Herkes İçin Mütalâası Lâzım Bir Mesele-i Hayatîyedir*, «Mukaddeme,» s. 3. (İtalikler bizindir.)

¹²⁵ İkinci Enternasyonal'e göre, sosyalizmin «düstur ve tarifi resmîsi» üç madde halinde toplanmaktadır: (s. 9-10).

- «1 — Amelelerin beynelmilel itilâf ve harekât-ı müştereke-i umumiyeleri.
- 2 — Kuvva-yı mülkiyenin ıslahı için amele sınıfının bir fırka halinde teşkilât-ı esasiye ve iktisadiyesi.
- 3 — Vesait-i imâl ve mübadelenin sosyalizm mesleğine muvafık surette istihسابı, yani sermayedaran cemiyât-ı muhtelifesinin içtimaiyun veya iştirakiyun cemiyeti haline ifrağ ve tebdili.»

[T. S. F. programında olduğu gibi (bak. yukarıda n. 89). Burada da «üretim araçları» yerine «vesait-i imâl» denilmesi, yine bir çeviri yanlışlığı olmalıdır.]

Sosyalizm, özetle şu sonuca varmaktadır: «... sosyalistlerin eshab-ı sermaye ile işçi ve amele sınıfları arasında âdilâne tadilât ve ıslahat icra ederek mağduriyet-i mevcudelerine bir kanun ve adalet dairesinde nizamlar ve icraat-ı âdilâne ile ihkak-ı haklarına vasıta olmaları *insaniyet icabatındandır*. Amal-i müştereke, efâl-i umumiyeye, harekât ve teşebbüsât-ı şahsiye ve ferdiyeden muhit-i amele ve erbab-ı mesainin saadetlerini hazırlamak mümkün olacak, bundan da amele için devri hürriyet ve saadet südur edecektir.» (s. 74).

paşalar partiden ayrılmışlardır.¹²⁶ Fırkanın bu çöküşünü önlemek için, son bir gayretle, ikinci (?) kongresinde Hasan Rıza'yı başkanlıktan düşürdüğü söylenmiştir.¹²⁷ Ancak, bu tedbirin işe yaradığını gösteren delil yoktur. S. D. F., çok geçmeden büsbütün sönmüş olsa gerektir.¹²⁸

3. Öteki Kuruluşlar

Mütareke İstanbul'unda işçi sınıfına dayanmak isteyen «fırka» adlı kuruluşlar, pek siyasî gayeleri olmayan, daha çok «sendika» niteliğinde menfaat gruplarıdır. Bu gibi fırkalardan Osmanlı soluyla ilgili görünenlere, başka birtakım cemiyet ve loncalarla birlikte burada işaret edeceğiz; yeni Marxçı çevrelerin örgütlenmeye çalıştığı benzer grupları ise, ileride Üçüncü Bölümde ele alacağız.

Bu kuruluşların gayr-i siyasî karakteri hakkındaki genelleme-mize istisna sayılabilecek bir parti vardır: Osmanlı Mesai Fırkası. Bu parti, 29 Ocak 1919'da bir çeşit siyaset oyunuyla ortaya çıkmıştır. Aslında, solcu bir parti değildir; tersine, solcu partilere karşı «mukabil ağırlık teşkil etmek üzere»,¹²⁹ İttihat ve Terakki iktidarının devrilmesinden sonra, çeşitli yollarla siyasî hayatta tutunmaya çalışan ve sosyalist akımın işçiler arasında kazanmaya başladığı itibardan da yararlanmayı düşünen «eski İttihatçı birkaç memur ve işçi» tarafından «erbab-ı say ve sanatın hakkını müdafaa» iddiasıyla kurulmuştur.¹³⁰ O. M. F., 1919 yılının sonlarındaki genel seçimlerde, sosyalist partilerine karşı, Zeytinburnu fabrikasından Numan Ustayı aday göstermiş ve İttihatçı ikinci-seçmenlerin desteği sayesinde 135 oyla İstanbul mebusu seçirmiştir.¹³¹

¹²⁶ Yukarıda n. 116'da anılan rapordan,

¹²⁷ Bak. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 424.

¹²⁸ Bak. yukarıda n. 120'nin sonu.

¹²⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 458.

¹³⁰ L. Eroğlu [Erişçi], «Bizde Siyasî Cemiyet ve Partilerin Tarihçiliği, *Aylık Ansiklopedi*, No. 52 (Ağustos 1958), s. 1492.

¹³¹ Tunaya, s. 464 ve n. 8-9; *Kurtuluş*, Sayı 4, (Kânunusani 1920), s. 80. Numan Usta (1885-1934), «son Osmanlı Meclisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından İstanbul Mebusu intihap ettirildi.» İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 286-287. Bu seçimde, İttihatçı müntahib-i sânilerin reylerine hâkim olduğunu, bize, o zaman Numan Ustayı rakip solcu adaylardan Mehmet Vehbi [Em. Prof. Sarıdal] de söyledi. (Seçimi kazanınca, «sosyalistlik» iddiası çeşitli itirazlara yol

O. M. F.'dan başka, izine rastladığımız sendika karakterli dört partiden ikisi, Hüseyin Hilmi'nin T. S. F.'ndan ayrılan kimseler tarafından kurulmuştur: Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası¹³² ve Müstakil Sosyalist Fırkası.¹³³ Diğer iki partinin de —adlarına bakılırsa—, biri

açan Numan Usta, Meclisi Mebusan'ın kapatılmasından sonra Malta'ya sürülmüş, dönüşünde Birinci B. M. M.'ne katılmıştır.) Numan Usta için bak, aşağıda BL. II/n. 176, n. 179 ve BL. III/Ayırım II/2/a.

1919 genel seçimlerinde İstanbul'dan Dr. Adnan [Adıvar]'ı 235 oyla mebus çıkaran Millî Türk Fırkası da, solcu bir parti olmamakla birlikte, uluslararası sosyalizmin gelişimini gözönüne alarak, devlete bir takım ekonomik görevlerin yüklenmesini istemektedir: özellikle parti programının 10 ve 11'inci maddeleri, (Bu noktalarda, Parvus'un savaştan önce Türkçülere yaptığı etkiyi sezinlemek mümkündür.) Bak. Tunaya, s. 443.

¹³² Yukarıda n. 116'da anılan rapora göre, Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası, terzi patronu Namık tarafından kurulmuştur. Bâbüalî yokusundaki merkezinden ayrı bir de şubesi vardır. İkinci Enternasyonal'e bağlı olduğu söylenmiştir. Şirket-i Hayriye amelesine propaganda yapmaya çalışmış, fakat reformist programı işçiler arasında tutulmadığı için, ianeye yaşamak durumuna düşmüştür. (1922 Ağustosı). Ayrıca aşağıda bak. BL. III/n. 35.

¹³³ Aynı rapora ve Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 471'de verilen bilgilere göre, Müstakil Sosyalist Fırkası, T. S. F.'ndan ayrılan Tramvay işçileri tarafından 12 Haziran 1338'de kurulmuştur. Merkezi, Beyazıt Tramvay caddesi, Türkiye Kiraathanesinin üstündedir. Çoğunluğu Türk olan 1000'e yakın üyesi vardır.

Tunaya'nın bu partinin programından aktardığı parçalar, M. S. F.'nin işçilerin çalışma şartlarıyla ilgili isteklerinden başka, T. S. F. programındakilere benzer siyasî ıslahat talepleri de olduğunu göstermektedir.

«İ. Özgen Dosyası»nda bulunan 1922 yılına ait bazı belgeler, Müstakil Sosyalist Fırka'nın kuruluş ve faaliyeti hakkında yeni birtakım bilgiler getirmektedir. (Bu dosya için, Bibliyografya I/1/c'de verilen açıklamaya bakınız.) Kataloğtaki belgelerle ilgili izahattan anlaşıldığına göre, Hüseyin Hilmi ihanet ve entrikacılığından ötürü (herhalde bir genel kurul toplantısında) T. S. F. başkanlığından düşürülmüş, yerine yeni bir başkan ve yeni bir idare heyeti seçilmiştir. Ancak, Osmanlı Dahiliye Nezareti bu değişikliği tanımamıştır (muhtemelen, parti tüzüğüünün birinci maddesinde ona verilen «daimî ve lâyen-azil reis» sıfatından ötürü! bak. yukarıda s. 53). Dosyadaki 1922/10 numaralı belge (tarihsiz), bu bakanlık kararına itiraz eden (Tramvay işçilerinin çoğunluğu teşkil ettikleri) T. S. F. Beşiktaş şubesi üyelerinin bir listesidir. Bundan sonraki 14 Haziran [1922] tarihli bir başka belge ise, partinin (T.S.F.) ve İstanbul işçi teşkilatları delegelerinin, hükümet nezdinde H. Hilmi'nin sürekli başkanlık sıfatını protesto etmek üzere verdikleri bir karar metni olup, T. S. F. mühürünü ve yeni parti başkanından maada Uluslararası İşçi Konfederasyonu'ndan da üç delegenin imzasını taşımaktadır. 18 Haziran [1922] tarihli üçüncü bir belge de, Beşiktaş şubesi üyelerinin H. Hilmi'yi hükümetin tekrar parti (T.S.F.) başkanı tayinine iti-

ötekinden kopmuş olsa gerekir: Amele Fırkası¹³⁴ ve Müstakil Amele Fırkası.¹³⁵

Yine bu dönemde, Tramvay işçilerini T. S. F.'ndan ayartmak amacıyla, kumpanyanın desteğiyle, İşçileri Siyanet Cemiyeti adı altında aldatıcı bir kuruluş meydana getirilmiştir.¹³⁶ Bir de, burada gördüğümüz ve ileride Üçüncü Bölümde inceleyeceğimiz fırka-

razla, yeni bir Müstakil Sosyalist Parti kurulduğunu ilân eden bir kararını göstermektedir. M. S. F. Merkez Komitesi tarafından kaleme alınmış 12 Temmuz 1922 tarihini taşıyan bir belge, 14 Temmuz tarihinde M. S. F.'nin bir olağanüstü genel kurul toplantısı yapacağını haber vermektedir. 30 Eylül tarihli iki istida sureti ise, İstanbul Valiliğine M. S. F.'nin Beşiktaş ve Aksaray şubelerinin adreslerini bildirmektedir. Yine 1922 yılına ait bir mektup sureti de, tarihsiz ve ithafsız olmakla birlikte, münderecatından, muhtemelen zaferden sonra Mustafa Kemal Paşaya hitaben yazılmış bir tebrik olduğu anlaşılmaktadır.

¹³⁴ Amele Fırkası, işçi haklarının korunması isteğiyle, (Amiralzade) Cemal Hüsnü, (davavekili) Râdi, (sabık memur) Mehmet Behçet ve Haydar, (kömür müteahhidi) Mehmet Kâmil, (Hüsnü Paşazade) Seyit Bilâl, (kömür kâtibi) Ali Haydar, Vanlı Mehmet Baba, Mehmet Ali Ağa tarafından 11 Ağustos 1336'da kurulmuş, fakat teşkilâtları faaliyet gösterememiştir. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 467/n. 3.

¹³⁵ Müstakil Amele Fırkası, yukarıda anılan rapora göre, Ethem Ruhi [Balkan] tarafından kurulan, milliyete ve dine hürmetkâr «avantürist» bir partidir. Bulgar Komünist Partisinin Türkçe yayın organı *Ziya* gazetesinde çıkan bir haber, 20 Ağustos 1922'de M. A. F. nin genel merkezinde, fırkayı hükümet resmen tanıdığı için şube açmaya karar verildiğini bildirmektedir: Sayı 42 (11 Teşrinievvel 1922), s. 2.

Ethem Ruhi (1873-1949), Jön Türk hareketinde bulunmuş, sonradan yerleştiği Bulgaristan'da 1906'da *Rumeli* ve *Balkan* gazetelerini çıkarmış, 1911'den itibaren Sobranya'da Batı Trakya Türklerini temsil etmiştir. Bu memlekette giriştiği Türkçülük mücadelesi yüzünden takibata uğrayarak 1920'de anavatana sığınmıştır. Bak. *Ethem Ruhi Balkan, Canlı Tarihler*: 6 ve Dr. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, s. 20/n. 55. Ethem Ruhi, 1925'te yeniden işçi hareketine karışmıştır: aşağıda BL. III/n. 72: 1946'da kurduğu Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi için bak. Tunaya, s. 702 v.d.

¹³⁶ Yukarıda anılan rapora göre, sosyalist olmayan ve amele menfaatlerini korumayan bu cemiyet, 2500 Tramvay işçisinden 800'ünü içine alabilmiştir. Üyelerinin çoğunluğu Türk olup, Ermeni ve Rum azınlıkları da vardır.

«İ. Özgen Dosyası»nda bulunan 8 Haziran 1921 tarihli bir T. S. F. sirküleri, Siyanet Cemiyeti'nde sosyalist işçilere karşı yapılan sürekli hakaretlerle ilgilidir. (Bu dosya için, Bibliyografya I/1/c'de verilen açıklamaya bakınız.) Bundan da, İ. S. C.'nin hayli erken bir tarihte kurulduğu anlaşılmaktadır.

ların rekabetine rağmen, Mütareke İstanbul'unda feodal lonca teşkilâtlarının bazı işçi gruplarına hâkim olmaya devam edebildiklerini söylemek gerekir. Bunlar arasında hamal, kayıkçı, mavnacı ve fırıncı loncaları sayılabilir.¹³⁷

¹³⁷ Yine yukarıda anılan rapora bakılırsa, işçi hukukundan bihaber mütegalibelerin elinde bulunan bu loncalardan hamallarınki 7-8000, kayıkçılarınki 2000, mavnacılarınki 1000 kişiliktir. Çoğunluk Müslüman Türk ve Kürtlerdir, aralarında az sayıda Ermeni ve Rumlar da vardır. Fırıncılar ise, yarı yarıya Türk ve azınlıklardan 4000 kadar üyesi olan bir grup teşkil etmektedir.

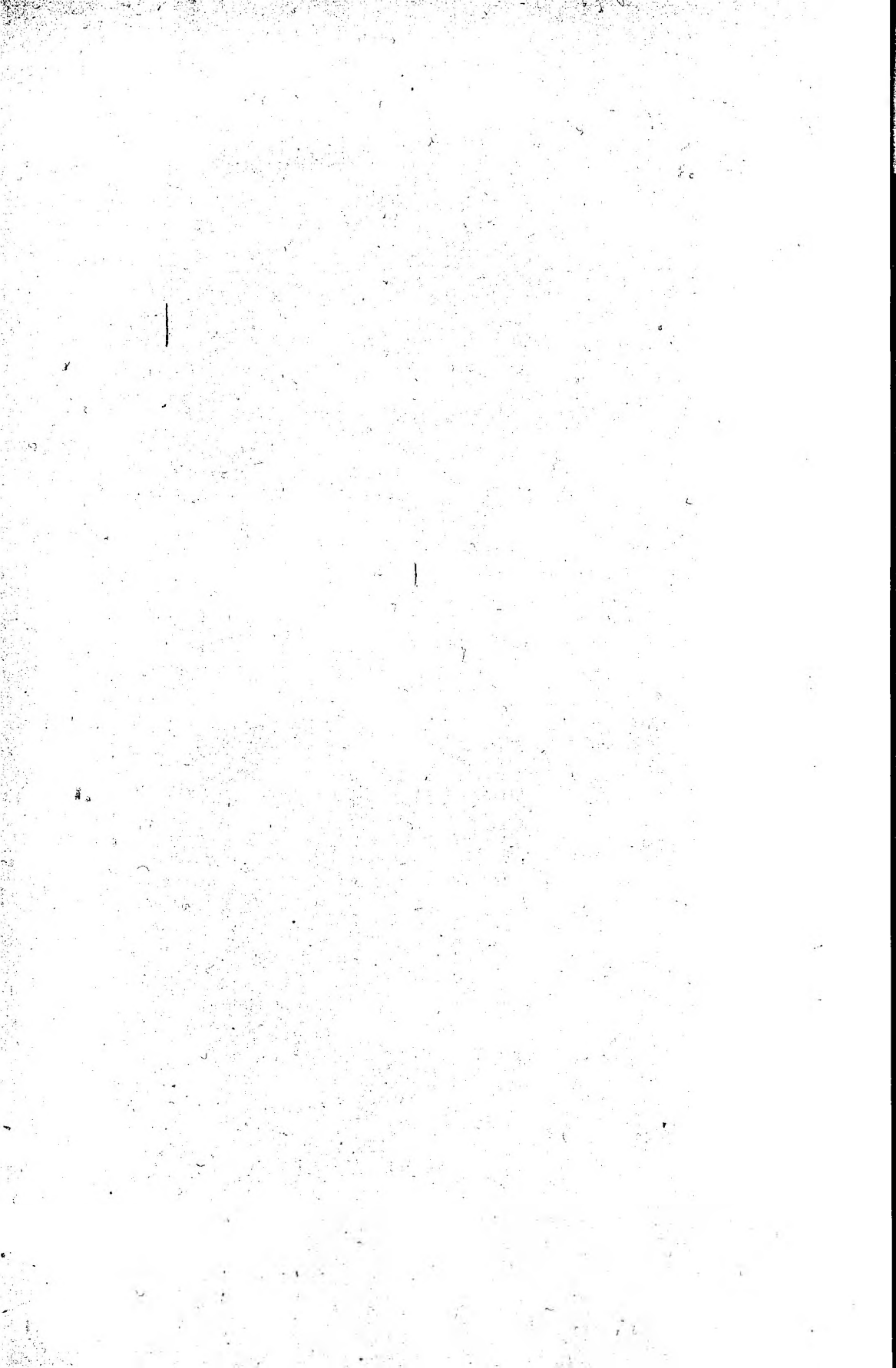
Hüseyin Hilmi

(Sayın Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'dan
sağlanmıştır.)

استانبول محافلنی قره قولا ه نولدنغی ضیاع
حکومتی حقیقت پرور قرده شه
تقدیم ایدیمورم
قرده شه
دستگیری
طری
م

«İstanbul Muhafızlığı Karakolunda Bulduğum Hen-
gâmin Hatırasını Hakikatperver Kardeşime Takdim
Ediyorum. 4 Teşrinisani 329 Kardeşiniz İştirakçi
Hüseyin Hilmi»

(Resmin arkasındaki elyazısı.)

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE ANADOLUSU'NDA SOLCULUK

Anadolu'da 1920 yılının ikinci yarısı ile 1922 yılının ilk yarısı, canlı bir solculuk faaliyetine sahne olmuştur. Pek az bilinen bu gelişimin hikâyesini, Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadrosuyla Sovyet hükûmeti arasındaki münasebetlerin ışığında ele almak faydalı olur. Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya ayak bastığı 19 Mayıs 1919'dan, Lausanne'da barış konuşmalarının başladığı 2 Kasım 1922'ye kadar geçen üç buçuk yıllık süre içinde, Türk - Sovyet münasebetleri açısından anlamlı birtakım kesim noktaları vardır. Bunlardan birincisinin Büyük Millet Meclisi'nin açılması (23 Nisan 1920), ikincisinin Moskova Anlaşması'nın imzalanması (16 Mart 1921), bir üçüncüsünün de -Sakarya Savaşı'ndan üç ay sonra- M. Frunze'nin Ankara'yı ziyaret etmesi (13 Aralık 1921) olduğu söylenebilir. Anadolu'daki sol akımlar, Türk - Sovyet münasebetlerindeki gelişmelere paralel olarak, önce B. M. M.'nin ilk yılı sırasında, sonra da Frunze'nin gelişiyle Dumlupınar Savaşı arasındaki devrede ortaya çıkmıştır. Bunun için konuya, Meclis'in açılışına kadar Sovyetler'le karşılıklı tavırlar ve girişilen temas hazırlıklarının kısa bir tablosunu çizerek başlamak istiyoruz; her ayımdan önce de, aynı açıdan o dönemin durumunu özetleyeceğiz.

Şimdiden şurasını belirtelim ki, Kurtuluş Savaşı'nda Sovyetlerden yardım sağlanması, Türkler için stratejik bir zorunluluk olmuştur. Sovyet yöneticileri de, millî mücadele öncesinden itibaren Türkiye'ye karşı olumlu davranmışlardır. Bu davranışın nedeni, Sovyetler için millî plânda bir dış politika gereğidir; ayrıca ilerici burjuva devrimlerine yardım etmenin, milletlerarası plânda solun başarıya

ulaşmasını çabuklaştıracağı söylenerek, Türkiye lehindeki tutuma ideolojik bir temel de getirilmiştir.¹

1919 yazının sonunda, Anadolu milliyetçileri ile Sovyet yöneticileri, uzaktan uzağa birbirlerine karşı iyi niyetlerini ifade etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuzda Erzurum Kongresindeki konuşmasında Sovyetleri öven sözler söylemiştir;² Sovyet Dışişleri Komiserliği de, Sivas Kongresi'nden iki gün sonra (13 Eylül) «Türkiye İşçi ve Köylüleri» ne demeciyle, İngiliz emperyalizmini ve satılmış İstanbul hükümetini yermiş, hazırlanan Anadolu millî mücadelesine «Rus İşçiler ve Köylüler Hükûmeti»'nin «kardeşlik elini» uzatacağını belirtmiştir.³

Kurtuluş Savaşı'nın komutanları arasındaki ilk yazışmalarda Bolşeviklik ve Ruslar'dan yardım sağlamak konuları önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönemde, yardım konusunun siyasi rejim bakımından yakınlaşmayı da gerektireceği düşünülmektedir.⁴ Ancak,

¹ R.F.S.S.C. Halk Komiserleri kurulunun, devrimin üstünden daha bir ay geçmeden, 5 Aralık 1917'de yayımladığı «Rusya'nın ve Doğunun Müslümanlarına Çağrısı» (bak. I. Spector, *Soviet Union and The Muslim World*, s. 33-35); İlk Komintern Kongresi'nde, uluslararası durum hakkında öne sürülen 6 Mart 1919 tarihli tezlerin «İtilâf Emperyalizminin "Barış Politikası" ve Kendi İçyüzünü Ortaya Koyuşu» başlıklı bölümü (Bak. J. Degras, *Communist International, I*, s. 33); Komintern İcra Komitesi'nin 1 Mayıs 1919'da "Türkiye'nin İşçi, Asker ve Köylüleri"ne de seslenen, «Dünya İşçileri» ne gönderdiği bildirisi (bak. F. Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, s. 629), Türkler lehindeki tavırları yansıtan ilk belgeler arasındadır.

² «İstiklâl-i millilerini tehlikede gören ve her taraftan istilâya maruz kalan Rus milleti bu tahakküm-ü umumîye karşı bütün efrad-ı milletin kudret-i müşterekesiyle çarpışıp ve umumun malûmu olduğu veçhile bu kuvvet kendi memleketleri dahilinde galebe çalmış ve kendi üzerine musallat olan milletleri de daire-i nüfuz ve sirayetinde almakta bulunmuştur.» Kemal Atatürk, *Nutuk*, III (Vesikalar), s. 929/f.

³ Dışişleri Komiseri Çiçerin, 1919 Aralık ayında, Bütün Rusya Sovyetleri'nin VII'nci Kongresine sunduğu raporda da, «kaybolmuş hürriyetlerinin tekrar kazanılması için yaptıkları mücadelede Müslüman dünyasına yardım etmek hususundaki samimi arzumuzu Türklere ve her Müslüman ırkına mutantan bir şekilde ilân» ettik, demektedir. Bak. Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, s. 629-630.

Mustafa Kemal'in karargâhında İstihbarat ve Siyaset Şubesi Müdürü olan Kurmay Binbaşı Hüsrev [Gerede]'nin, Havza'dan 7 Haziran 1335'te Karabekir'e yazdığı bir mektupta, Bolşevikliğin İtilâf devletlerinin emperyalist istilâsına karşı güçlü bir unsur olarak dayandığının sevinçle anlaşıldığı ifade edildikten sonra, söz Türkiye'ye getirilmektedir: «Bençe milletin —başındaki münevveranın— vereceği karar ya müstakil

komutanlar Sovyetler'le anlaşmadan önce, İtilâf devletlerini bu yaklaşma tehdidiyle korkutarak yola getirmeyi de denemişlerdir.⁵

yaşamak yahut toprağın altını üstüne tercihte temerküz ederse, her şeyden evvel Bolşeviklerle temas edilmek, prensipleri anlaşılacak, İslâm'da Türk'te an'anat ve kavaid-i muayyeneye halel vermemek şartıyla nasıl kabul olunacağını, nasıl tatbik edileceğini kararlaştırmak ve fakat hemhudut olup düşman taarruzatına karşı mukabeleyi temin etmek için silâh, cephane, erzak almak cihetlerini sağlam kazığa bağlamak lâzımdır.» Bak. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.61-62. Mustafa Kemal Paşa da, 23 Haziranda Amasya'dan yine Karabekir'e çektiği bir telgrafın üçüncü maddesinde, «Bolşevizmin suret-i telâkki ve tecellisi dahi müzakere edilerek esasen Kazan, Orenburg, Kırım vesaire gibi ahali-i İslâmiye bunu kabul ederek diyanet, an'ane gibi işlerle zaten alakadar olmadığından bunun memleket için bir mahzuru olamayacağı düşünüldü.» demektedir. Bu görüşleri «Bolşevik olma kararı» diye yorumlayan Karabekir ise, İtilâf emperyalizminden kurtulalım derken Bolşevik boyunduruğu altına düşmekten endişelenmiştir (s. 58). Ancak, asker olarak bu yaklaşma zorunluluğunu o da duymaktadır. Nitekim, daha Mustafa Kemal Anadolu'ya gelmeden önce, «bizim düşmanlarımızın düşmanı olduğundan [Sovyetlerle] tabii müttefik olacağımızı» Karabekir orduya ve halka ilân etmiştir (s. 21). Erzurum'dan 5 Mart 1920'de Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği yazıya göre de, Bolşevizm «er geç memleketimizi dahi sürükleyecek ve yegâne aman ve halâsin o kuvvetle beraber tevhid-i mukadderat olunmasını icap ettirecektir.» (s. 510). Mustafa Kemal'e yazdığı 13 Nisan 1336 tarihli bir mektupta, Karabekir Türkiye'de Bolşevikliğin uygulanmasıyla ilgili şu fikirleri öne sürmüştür: «(g) ... içtimai ve idari işlerimizde dahi muhtar bulunmalı ve Bolşevik prensiplerinin icap ettirdiği tadilat ve tahavvülâtı memleketimizin münevveran ve zimamdarını peyderpey ve tedricen tatbik başlayıp milletin ve İslâm milletlerinin hazım ve kabule alıştırmak tevsi etmelidir. ... (1) ... Herhalde milletin ve İslâmların Bolşevizm prensiplerini kendi tarz-ı kabûlüne göre tesbit ve kabul ve iblâğ etmesi ve bu kabul ve iblâğ keyfiyetinin de millettten ve eshab-ı salâhiyetten alınması lâzımdır.» (s. 623-624). Ayrıca bak. Selek, *Anadolu İhtilâli*, II. s. 215-216. Bununla birlikte, Karabekir, İngiliz Yarbayı Rawlinson'a Bolşeviklerin kollarına atılmak zorunda kalacaklarını, fakat şahsen kendisinin Bolşevik'ler yerine Britanya İmparatorluğu'yla dostluk münasebetleri kurmayı tercih ettiğini söylemiştir: *Adventures in the Near East*, s. 283-284.

⁵ Heyet-i Temsiliye tarafından, Yunan işgalinin vahşiliklerini Düvel-i İtilâfiye mümessilleri nezdinde protesto etmesi istenen Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne, «bu halin temadisi halinde milletimizin vesait-i muhtelifeye müracaata mecbur kalacağı» nı söylemeleri de telkin edilmiş ve başvurulacak çeşitli yollar sözünün, «Avrupalıların en ziyade korktuğu katliam, Bolşeviklerle ittihat gibi mânâyı mutazammın olması cihetiyle bera-yi tahvif» uygun düşeceği açıklanmıştır. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 431. Karabekir, 13 Ocak 1920 tarihli cevabında, bu tehdidi uygunsuz ve erken bulduğunu açıklamış olmakla birlikte, iki ay geçmeden, Rauf [Orbay] beyin İstanbul'daki Amerikan mümessilini aynı şekilde tehdit etmesini takdirle karşılamaktadır (s. 513).

B. M. M.'nin açılmasına kadar geçen zaman boyunca, Türklerle Sovyetler arasında bazı hazırlık temasları aranmıştır. Rusların girişimleri hakkında güvenilir bilgi pek yoktur. Birtakım söylentilerden, Türkiye'ye askerî ve sivil heyetlerin geldiği anlaşılmaktadır.⁶ Türklerin teşebbüsleri ise, önceleri üç ayrı koldan yürütülmüş, sonradan birleştirilmiştir. 1919 Temmuzunda Erzurum Kongresinde buluşan millî mücadele yöneticileri, Bolşeviklerle temasın Doğu Cephesi kanalıyla yapılmasını kararlaştırmışlar; bunun üzerine, Dr. Ömer Lütfi ve Dr. Fuat Sabit Kafkasya'ya gönderilmiştir.⁷ Mustafa Kemal Paşa bunlarla yetinmeyerek, (Sivas Kongresi sıralarında) eski Şark Orduları Grubu komutanı Halil [Kut] Paşayı da Rus'larla

11 Şubat 1920 Çarşamba günü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin «Kızıl Tehlike Etrafında» adlı başyazısında da, Bolşeviklerin doğudaki ve batıdaki başarılarının İngiltere ve Fransa'yı tehdit ettiği, birçok milletlerin Bolşeviklerle birlikleri anlatıldıktan sonra, bu tehlikeden kurtulmanın yolu gösterilmektedir:

«Bütün bu akvamin, başta Türkiye olduğu halde, hukukunu tanımak ve mevcudiyetlerine hürmet etmek kâfidir. Bolşevizmin prensipleri hilâfına tanıdığı bu hakları, yirmi asırlık medeniyetlerinin en metin esaslarından mütevellit olduğu halde Avrupa'nın tanımaması hakikat halde çok elim ve tarihi bir tegafül teşkil edecektir.»

⁶ Bu söylentilere göre, Mustafa Kemal Paşa Havza'da, Rus Albayı Budi-yonni'nin başkanlığındaki bir Sovyet askerî heyetiyle uzun boylu görüşmüştür. («Mustafa Kemal, Rus Heyetiyle Havza'da Ne Konuştu,» H. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 338-342. Fethi Tevetoglu da, bu iddiayı destekleyen yeni deliller göstermektedir: «Atatürk Against Communism - III ve IV,» *The Week*, No. 46-47, 15-22 Kasım 1963, s. 12-13); Rus Albayı İlyaçef, İstanbul'da Mustafa Kemal'le temas etmiştir (Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 618); Kafkas Bolşevik Orduları Başkomutanı Chalva Eliava, 1919 sonlarında İstanbul'da millî teşkilâtle münasebet kurmuştur (Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 60); yine bu sıralar, Balıkesir'de bulunan Kâzım [Özalp]'a bir Rus delegesi gelmiştir (Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, s. 56; bunlardan başka, 1919 Ağustosunda ve 1920 Şubatında birtakım sivil Bolşevikler, kuva-yı milliye ile temas aramak üzere İstanbul'a gelmişlerdir (Karabekir, s. 539 ve 541, ayrıca bak. s. 74).

⁷ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 75. Dr. Ömer Lütfi (s. 167), 2 Eylül 1919'da Bakû'dan Erzurum'a dönmüş, İngilizlerin oyuncağı olan Azerbeycan Müsavat hükümetiyle Gürcistan Menşevik hükümetinin Anadolu'ya karşı ilgisiz, hatta zararlı olduğunu bildirmiştir. Görevi daha uzun sürdüğü için kendisinden ileride de bahsedeceğimiz Dr. Fuat Sabit ise, eski bir Türçü (bak. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 378 ve 380/n. 17), İttihatçı ve «Teşkilâtı Mahsusa» üyesi (Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 111) iken, bu ajanlık işi dolayısıyla sola kaymıştır.

irtibat kurmakla görevlendirmiştir.⁸ Üçüncü olarak da, Karakol Cemiyeti,⁹ komutanlara haber vermeden Sovyetler'le anlaşmaya kalkışmıştır.¹⁰

Bu temasların sonucunda, Sovyetler'den malî ve askerî yardım sağlanabileceği anlaşılmıştır. Ancak bunun için Anadolu'da bir çeşit Bolşeviklik yapılması da lâzım mıdır? Lâzımsa, Türk komutanları (bağımsızlıkları korunduğu takdirde) bu fiyatı ödemeye razı görünmektedirler. Önceleri, Sovyetler'in bu gibi bir şart üzerinde ısrarla durdukları iddia edilmiştir;¹¹ daha sonra, Anadolu'nun anti-emperyalist tutumunun yeteceği söylenmiş,¹² fakat bu

⁸ T. Bıyıkhoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, s. 65, Karabekir, Halil Paşanın yolalanmasından şüphelenmiş ve onun İstanbul'dan kaçarak Kafkasya'ya gidebilmesini, İngilizlerin Kafkas devletlerini Bolşeviklerle Türklerin arasında bir sed gibi kullanmak planıyla ilgili görmüştür: *İstiklâl Harbimiz*, s. 444-445. (Kafkas seddi planı için bak. Bıyıkhoğlu, s. 64/n. 100). Ancak, Karabekir'in kuşkuları yersiz olduğu gibi, Mustafa Kemal de bu İngiliz politikasının tehlikesini bilmektedir: Karabekir, s. 466.

⁹ Talât Paşanın kaçmadan önce verdiği talimatla, Kara Kemal ve Kara Vasıf tarafından kurulmuş olan Karakol teşkilâtı, bir yandan İttihat ve Terakki ileri gelenlerini İngiliz tevkiflerine karşı korumaya, öte yandan da Anadolu'ya geçişlerini kolaylaştırmaya çalışıyordu. Bak. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 117 v.d.

Mustafa Kemal Paşa, daha Sivas Kongresi sırasında Miralay Kara Vasıf'ın teşkilâtına cephe almış ve millî mücadele hareketini «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk» tekelinde toplayan bir kararla, bu cemiyeti ortadan kaldırmaya uğraşmıştı.

¹⁰ R.F.S.S.C. ile Anadolu'daki Türk devrimcileri arasında yürürlüğe konulmak üzere, Karakol Cemiyeti adına Baha Sait'in 11 Ocak 1920'de imzaladığı 15 maddelik bir akit taslağı, iki tarafın iç ve dış olaylara karşı yardımlaşması esasına dayanan «tedafüü ve tecavüzi bir ittifak»ı öngörmektedir. Bu belgenin metni Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 628-630'da verilmiştir. (Muahedename, Türkler bakımından hazırlayanların temsil salâhiyetsizliği ve bugünden ifası deruhte edilemeyecek hususâtı ihtiva etmesi sebepleriyle, Heyet-i Temsiliye —Mustafa Kemal— tarafından tanınmamıştır, s. 630 v.d.)

¹¹ Ertürk'e göre, Budiyonni heyeti Mustafa Kemal'e Anadolu'nun Bolşevik yapılmasını teklif etmiştir: bak. yukarıda BL. II/n. 6. Ali Fuat Paşanın Karabekir'e naklettiğine göre de, İstanbul'daki Bolşevik temsilcileri «derhal demokrat bir idare-i hükümet teşkili, amele ve köylünün himayesi için teşkilâtın icrası ve idareye iştirakleri olsun, büyük sermayeler ve imtiyazlar, şirketler, bankalar cemaat namına devrolsun» demişlerdir: *İstiklâl Harbimiz*, s. 74.

¹² Dr. Fuat Sabit, 1919 Ekiminde Karabekir'e gönderdiği bir şifrede şöyle demektedir: «Bolşevizmin memleketimizde tesisi için içtimaî hiç bir esas olmadığı için halkın irfan ve an'anesi de buna muhalif olduğundan hiç bir islahat-ı içtimaiye davetine girişmeden ne suretle yardım

nokta pek kesin olarak kavranamamıştır. Nihayet Bakû'da biraraya toplanan gayr-i resmî temsilcilerimiz de, bu amaçla bir Türk Komünist Fırkası kurmuşlardır.¹³ Bu sıralar Rus'lardan yardım alabilmek için millî mücadelenin ideolojik mihrakını sola kaydırmak gerekip gerekmeyeceği henüz belli olmamakla birlikte, böyle bir anlaşmanın hiç değilse dış politika konularında işbirliği yapmaya yol açacağı şüphesizdir.¹⁴

I. B.M.M.'NİN İLK YILI (1920 - 1921)

23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması,¹⁵ Türk-Sovyet münasebetlerinin resmî bir şekle sokulmasını mümkün kılmıştır. Yeni kurulan Muvakkat İcra Encümeni, ilk iş olarak Sovyet hükümetiyle yakın bir ittifak yapılmasını sağlamaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşanın 26 Nisan 1920'de Lenin'e çektiği telgraf, «Emperyalist hükümetler aleyhine, bunların esareti altındaki insanları kurtarmak için Sovyetler'le işbirliği yapma-

edeceklerini sordum. Her suretle yardım edeceklerini... temin ettiler.» Aynı gözlemci, daha ilerideki bir yazısında da, Sekizinci parti kongresinde Buharin-Lenin tartışmasından sonra, Sovyetlerin Türk ve Müslüman ülkelerini, Avrupa kapitalizm ve emperyalizmine karşı ayaklandıkları takdirde, hükümet sistemleri ne olursa olsun desteklenmelerinin bir prensip olarak kabul edildiğini kaydetmektedir. Bak. Karabekir, s. 359 ve 521.

¹³ Bu T. K. F.'nin merkez komitesinde Halil Paşa, Dr. Fuat Sabit, Süleyman (Sami), Erkâniharp Mustafa, Baha Sait ve Süleyman (Nuri) bulunuyordu (ayrıca Harekât Subesi'nde Yakup ve Propaganda Şubesi'nde Salih Zeki). Karabekir, s. 610.

¹⁴ Nitekim, Doğu Cephemizin subayları Batum'da Bolşevik devrimi yapılmasına el altından katılmışlardır. Karabekir 16 Mart 1920'de Trabzon'daki Üçüncü Fırka komutanına verdiği emirde, «(3) Hem zabitanın gönderildiğinin ve hem de tarafımızdan tebligat verildiğinin tamamen mahrem kalmasının ve Batum hadîsatının vakitsiz [!] Trabzon'a sirayet ettirilmemesinin temin buyurulmasını istemektedir: Karabekir, s. 534.

Baha Sait'in imzaladığı anlaşma tasarısında da, Türklerin çeşitli doğu ülkelerinde İngilizlere karşı ayaklanmalar çıkarmaları, Türkistan ve Dağıstan'ın sovyetleştirilmesine yardım etmeleri, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan hükümetlerinin devrilmesinde Sovyetlerle birlikte harekete geçmeleri öngörülmüştür (bak. yukarıda s. 69/n. 10).

¹⁵ T. B. M. M.'nin kuvvetler birliği ilkesine göre, devlet kudretini yasama organının elinde toplayan kuruluşu, o zaman bazılarınca Sovyet sisteminin taklidi olarak görülmüştür. Bak. H. E. Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 130 ve (Fatih Hoca) Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1086.

yı ve Sovyetler Menşevik Gürcistan'a karşı harekete geçerse, Türkiye'nin de emperyalist Ermeni hükümetine karşı harekete geçmeyi ve Azerbaycan'ı Bolşevik zümresine sokmayı kabul ettiği»ni bildirmekte ve «müşterek mücadelemiz için kuvvetlerimizi teşkilâtlandırmak üzere para ve silâh yardımı»nda bulunulmasını istemektedir.¹⁶ Çiçerin'in, Rusya Federatif Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Komiseri sıfatıyla, bu yazıya verdiği 3 Haziran 1920 tarihli cevap, iki ülke arasında kurulan diplomatik münasebetlerin başlangıcıdır.¹⁷ Cevabi mektup, Sovyet Rusya hükümetinin «Türkiye'nin istiklâlini ve Türk olan arazinin Türk devletine ilhakını kabul ettiği»ni, fakat «Ermenistan, Kürdistan, Lâzistan ve Batum bölgesinde, Doğu Trakya'da referandum»a taraftar olduğunu ve «Ermenistan ve İran'la Türkiye arasındaki hudutların tesbiti için Sovyetler'in aracılık yapmaya hazır oldukları»nı belirtiyordu.¹⁸ Mustafa Kemal'in ittifak teklifi ise, nezaketle atlanmıştı.¹⁹

¹⁶ T. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, s. 67/n. 107.

Bu esaslar, Sovyet hükümetiyle temas sağlamak üzere Bakû'ya gönderilmesi düşünülen askerî murahhas heyetine verilecek talimat dolayısıyla, Mustafa Kemal'in Karabekir'le yazışmasında aynen formüleştirilmiştir. Bak. Karabekir'in 18/4/1336 tarihli (*İstiklâl Harbimiz*, s. 633), Mustafa Kemal'in 24/4/1336 tarihli (s. 667), Karabekir ve Mustafa Kemal'in 28/4/1336 tarihli (s. 668) mektupları (Bu arada söz konusu edilen Azerbaycan'ın sovyetleştirilmesi, Nisan ayı içinde —Türk ajanlarının da desteğiyle— gerçekleştirilmişti.).

¹⁷ Fakat bu tarihten de önce, resmî delegeler gönderilmeye başlanmıştı. Mayısın son haftasında Sovyetler'in ilk temsilcisi olan Şerif Manatof Ankara'ya gelmiş bulunuyordu: Dışişleri bakanı Bekir Sami ve İktisat Bakanı Yusuf Kemal'in dahil oldukları Türk murahhas heyeti de Moskova'ya gitmek üzere 11 Mayıs'ta Ankara'dan yola çıkmış olup Erzurum'a varmıştı.

¹⁸ Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, s. 67/n. 107.

Çiçerin'in 3 Haziran 1920 tarihli mektubunun ve Mustafa Kemal'in buna verdiği 20 Haziran 1920 tarihli cevabın metinleri için bak. «Türkler ve Müttehit Rus Cumhuriyeti Münasebatı,» *Hâkimiyeti Millîye*, No. 44 (8 Temmuz 1336), s. 3.

¹⁹ Oysa, Sovyetler'e gönderilen ilk resmî Türk delegasyonuna da «Rus'larla Olacak Münasebat-ı Müttekabile» konusunda şu talimat verilmişti :

«1 — Türkiye'nin garp devletlerinin esaretine düşmesini Rusya kendi menafi-i asliyesini katiyen muhil addediyorsa, bize muavenet ve bizimle *ittifak* etmeleri için esash bir nokta-i istinada malikiz demektir.

2 — Türkiye'nin emeli şimdiki hudud-u milliyesi içinde dahilli ve harici istiklâl-i tam dahilinde yaşamak ve bu esas temin edilmeğe şartıyla Rusya ile *tevhidî mukadderat* ve *istikbal* eylemektir.»

Sovyetlerle anlaşmak üzere gönderilen Türk delegeleri, Moskova'da bir ay kadar süren görüşmelerden sonra, 24 Ağustos'ta Rus'larla bir Dostluk Muahedesi taslağı üstünde anlaşmışlar ve hazırlanan metni parafe etmişlerdir.²⁰ Fakat görüşmeler sırasında ortaya çıkan, Türkiye'nin doğu illerinden Ermeni'lere toprak vermek sorunu, anlaşmanın kesin olarak imzalanmasını çıkmaza sok-

Karabekir, bu talimatın birinci maddesini zayıf, ikinci maddesini tehlikeli bulmuştur: *İstiklâl Harbimiz*, s. 755-756. (Talimatın 6'ncı maddesi, «yapılacak muavenet» in «para, vesait-i harbiye, vesait-i fenniye, *indelhace kıtaat-ı askeriye*» olmasını istiyordu.)

Louis Fischer'e göre, Rus'ların buna yanaşmak istemeyişlerinin nedeni, komünist-olmayan bir devletle ittifak yapmayı tehlikeli saymalarıdır: 1920 ortalarında böyle bir ittifak, zaten yorgun olan ve daha Leh-lilerle, Wrangel'le ve Gürcü Menşevikler'le savaşması gereken Kızıl Ordu'yu bir de Anadolu'da Yunanlılara karşı döğüşmek zorunda bırakabilirdi. Bak. *Soviets in World Affairs*, I, s. 390.

Çiçerin'in Mustafa Kemal'e cevap yazdığı gün, Moskova'da bulunan Dr. Fuat Sabit'in Türkiye'ye gönderdiği bir mektup da, Sovyetlerin çekingenliklerine bir başka yandan ışık tutmaktadır: «Hariciye Komiseri Çiçerin, Anadolu'daki millî harekete yardım etmek emelleri olduğunu, bolşevizmin mahiyeti içtimai inkılâp olmakla beraber, Şarkta millî inkılâpları tasvip ve ona yardım etmek esasını kabul ettiklerini, fakat bunun bir had dahilinde olduğunu söyledi ve ilâve etti: Meselâ Efgan'daki millî hareketi takviye ediyoruz. Amanullah Han'a yardım ediyoruz. Fakat emin değiliz ki, yarın bu silâhlar bizim aleyhimize kullanılmayacaklar.», Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 788.

²⁰ Bekir Sami ve Yusuf Kemal'den başka, Dr. Alb. İbrahim Tali [Öngören], Lâzistan mebusu Osman ve Kurmay Yrb. Seyfi [Düzgören]'den kurulu heyetin Rusya'daki çalışmaları hakkında Cebesoy, «*Moskova Hatıraları*, s. 62-100'de geniş bilgi vardır.

Moskova'daki heyetimizin müzakerelere başladığı sırada Türkiye'ye gelen Sovyet diplomatik temsilcileri de büyük tezahüratla karşılanıyorlardı. İngiliz Yarbayı Rawlinson, ilk Bolşevik heyetinin Erzurum'a girişini anlatmaktadır (*Adventures in the Near East*, s. 297-298). Bu delegasyon 4 Ekim 1920'de Ankara'ya varan (bak. Yusuf Hikmet [Bayur], *Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti*, s. 66/n. 2 ve Karabekir, s. 864-877) Maslahatgüzar Upmal Angarski ve arkadaşları olsa gerekir (Ancak, Rawlinson'un tasvir ettiği hüsnü kabulün parlaklığına rağmen, Erkânı Harbiye bu heyetin gelişinden-kalabalıklığı dolayısıyla-endişelenmiştir: Karabekir, s. 871).

1920 yılı boyunca Türk-Sovyet dostluğu her vesileyle belirtilmiş ve örneğin, 7 Kasım'da Sovyet Devriminin üçüncü yıldönümü Ankara'da Rum mektebinde düzenlenen özel bir törenle coşkunluk içinde kutlanmıştı. Bak. «Komünizm Bayramı,» *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 73 (9 Teşrinisanı 1336), s. 1.

muştur.²¹ Bunun üzerine heyet üyeleri Eylül başında Moskova'dan ayrılmışlar, Yusuf Kemal Türkiye'ye gelmiş, Bekir Sami ise gene geri dönmek üzere Kafkasya'ya gitmiştir.²² Ankara'nın ısrarlarına rağmen, çıkmaz 1920 yılı boyunca devam etmiş ve Türk - Sovyet anlaşması, ancak Doğu Ordumuzun Taşnak Ermenistan'ı yenmesinden ve Rusya'ya yeni bir delegasyon gönderilmesinden sonra yapılabilmıştır.²³

A. YERLİ SOL AKIMLAR :

Sovyetler'le anlaşma teşebbüslerine girildiği 1920 yazında, Ankara'da komünizmin çok iyi karşılandığı bir hava esmiştir.²⁴ Sola yatkın davranışlar, aslında bir çeşit umutsuzluktan kaynak

²¹ Sovyet yöneticileri Anadolu'dan böyle bir taviz koparmakla, henüz Taşnak hükümetinin idaresi altında olan Ermeni halkına Bolşevikleri sevimli göstermek amacını gütmüş olabilirler. Cebesoy'un yorumuna göre ise, bu meselenin öne sürülmesi bir bahaneydi: Sovyetler İngilizlerle uzlaşabilmek için zaman kazanmak istemişlerdi. *Moskova Hatıraları*, s. 98. Sovyet - İngiliz münasebetlerinin, Türk - Sovyet anlaşmasıyla ilgisi için bak. F. Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, s. 630 - 631 ve 635; aynı konu hakkında 1920 yılının son günlerinde Türk ve Rum dışişleri yetkilileri (Muhtar Bey ve Çiçerin) arasında teati edilen notalar için de bak. Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, s. 42 - 51, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 7, (3 Ocak 1921), s. 147 - 161.

²² Yusuf Kemal beyin 18 Eylülde Trabzon'dan Ankara'ya tellediği rapor için bak. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 80 - 82.

Bekir Sami, Sovyetler aleyhine Kafkasya'da karşı-devrimcilerle işbirliği yapmış (Bıyıklıoğlu, s. 69/n. 110); sonradan katıldığı Londra Konferansında da aynı yönde yakışsız davranışlarda bulunmuştur (Adivar, s. 192 - 193 ve Arıkoğlu, s. 215). Bekir Sami'nin Londra'da imzaladığı mukavelenin tenkidi için bak. *Nutuk*, II, s. 587 - 593 ve Y. Hikmet [Bayur], s. 82 - 88.

²³ Bununla birlikte, 16 Mart 1921 Anlaşmasından önce de mali ve askeri yardım alınabilmıştır. Armaoğlu'nun Sovyet belgelerinden aktardığına göre, Türkiye'ye 1920 yazında 6.000 tüfek, 5 milyon kadar tüfek mermisi ve 17.600 top mermisi; 1920 Eylülünde 200,6 kg. külçe altın; 1921 Ocak - Şubatında 1.000 atımlık top barutu, 4.000 el bombası ve 4.000 şarapnel mermisi ile daha başka askeri malzeme verilmiştir: *Siyasi Tarih*, s. 635/n. 23.

²⁴ O zaman milletvekili olan Damar [Zamir] Arıkoğlu'nun anılarına göre, «bazı mebus arkadaşların komünizmin ilân edilmemesinden ötürü canları sıkılıyordu. «daha ne bekliyoruz! Niçin komünizmi ilân edip halkımıza yeni bir ruh, yeni bir heyecan aşılamıyoruz! Hangi mal, hangi servet kaldı ki korkalım!» diyorlardı. ... Komünizm işareti sayılan kızıl renk moda haline gelmişti. Bilerek bilmeyerek bu rengi kalpaklarında taşıyanlar çoktu. Kravatları kırmızı olanlar da az değildi.» *Hatıralarım*, s. 151 - 152. Hükümet organı, komünist ağzıyla konuşuyordu :

alıyordu. Her ne pahasına olursa olsun düşmandan kurtulmaya azmedildiği için, Sovyetler'e yanaşmaya razı olunmuştu. Yanlış veya doğru - milliyetçi aydınlara öyle geliyordu ki, siyasî rejim de dahil, ne kadar yakın olursak, o kadar çok yardım alabiliriz. İşte bu elverişli ortam içinde, Anadolu'da samimi ve maksatlı birtakım sol akımlar gelişmiştir. Şimdi sırayla bunları inceleyeceğiz.

1. Yeşil Ordu

Yeşil Ordu, 1920 ilkbaharında Anadolu'da kurulan gizli bir cemiyetin adıdır. İşin gerçeği bundan ibaret olmakla birlikte, Yeşil Ordu'nun bir de efsane yönü vardır. Cemiyetin boyutlarını çok aşan bu efsane uzun zaman kulaktan kulağa gezmiş ve çok önemli bir propaganda aracı olmuştur. Burada önce, Yeşil Ordu efsanesinin muhtemel kaynakları hakkında bulabildiğimiz unsurları -ihtiyatla karşılamak gerektiğine işaret ederek-, sıralamak istiyoruz.

İttihat ve Terakki ideolojisi, kabaca söylenecek olursa, II. Abdülhamit'in Pan-İslâmist tutumundan Pan-Turanizm'e doğru gelişmiş, ama berikinden de (Turan ülküsünü gerçekleştirmenin bir yardımcı yolu olarak) büsbütün ayrılmamıştır. Bu özentilerle, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başında Enver Paşanın kurdurduğu «İslâm İhtilâl Cemiyetleri» adlı bir teşkilât, çeşitli Müslüman ülkelerine ve bu arada Orta Asya'ya birtakım ajanlar göndermişti.²⁵ Aynı

«En büyük düşman, düşmanların düşmanı ne falan ne de falan millettir; bilâkis bu, âdeta âlemlşümül bir yahudi saltanatı halinde bütün dünyaya hâkim olan "kapitalizm" afeti ve onun çocuğu olan "emperyalizm"dir.»

«En büyük Düşman» (Başyazı) *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 48, (20 Temmuz 1336).

İstanbul'dan alınan haberlere göre, oradaki aydınlar da böyle düşünüyorlardı: (Nisan 1920) «Halk meyus, Anadolu harekâtı hakkında sarih hiç bir fikir ve kanaat yok. Bolşevik harekâtındaki durgunluktan herkes endişede. Münevverler bolşeviklerden bir ümid-i halâs intizarındadır.» Bak. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 602. Ülkenin başka köşelerinde de aynı şeyler söylenmektedir. Örneğin, Aydınlı Sarı Hüseyinoğlu Ahmet bey, Rodos'tan Ankara'daki arkadaşı Yunus Nadi [Abahoğlu]'ye şöyle yazıyordu: «Yunanın defedilmesi hesabına vicdanen kani olmadığım Bolşevikliğin memleketimizde hüküm sürmesine ve bütün mal ve mülkümüzden bizlere bir zerre kalmamasına razıyım.» Bak. *Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti*, s. 10-11.

²⁵ Hacı Selim Sami gibi, Bak. Kutay, *Millî Mücadelede Yeşil Ordu Efsanesi*, s. 39-40.

emellerle Çarlık Ordularına karşı girişilen Sarıkamış taarruzu da (boşu boşuna 75.000 Türk askerinin erimesine varan) pahalı bir macera olduktan sonra, bir hayli zaman bu yönde faaliyet gösterme fırsatı bulunamamıştı. Fakat 1917 devriminin patlak vermesi ve Rus ordularının cepheleleri terketmesi üzerine, hemen Kafkaslar'da eski emelleri canlandırmak için faaliyete geçmişti. (Enver'in üvey kardeşi olan) Nuri Paşanın komutasında, 6.000 mevcutlu 5'inci ve 36'nı Kafkas Fırkalarıyla, sayıları 10 - 12.000'e varan Azerî gönüllü ve milislerinden kurulan bir yeşil bayraklı «İslâm Ordusu» Turan'a doğru fütuhata başlamış, 14 Eylül 1918'de Bakû'yu zaptetmiş ve Hazer kıyılarından yukarıya doğru sarkmıştı.²⁶ İşte, Rusya'daki iç savaş sırasında, Kızıl Ordu'nun yanında beyaz karşı-devrimcilerle döğüşmek üzere (çoğu Müslümanlardan) kurulan «Yeşil Ordu»nun, eskiden Nuri Paşanın komutası altında toplanmış mahalli birliklerin kalıntısıyla bir ilgisi olabilir.²⁷ Ancak şu kadarı kesinlikle bellidir ki, İslâmiyetin kutsal rengi olan yeşil, Sovyet devriminden sonra, eski Çarlık Rusya'sının çeşitli Müslüman milletlerindeki Bolşevikler tarafından sembol olarak alınmıştır.²⁸

²⁶ Hoestler, *Turkism and the Soviets*, s. 152-153'ten, W. E. D. Allen ve P. Muratoff, *Caucasian Battlefields*, s. 478-480. (İslâm Ordusu Suriye cephesinin çökmesi sonucunda dağıtılmış ve Osmanlı askerleri Batum üstünden İstanbul'a geri çekilmiştir.)

²⁷ Bak. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 571-572; ayrıca s. 435, 472, 532, 583, ve 593, (3 Nisan 1920: «Kafkasyanın Karadeniz sahilindeki Yeşil Ordu Kırmızı Ordu'nun tahtı idaresine girmiştir.»)

Savaştan sonra Kafkasya'da bulunmuş olan Şevket Süreyya Aydemir, bu açıklamaları şüpheyile karşılamakta ve «Yeşil Ordu» sözünün o sıralar Ukrayna'da faaliyet gösteren köylü-anarşist Makhno'nun çetelerine verilen ad olduğunu öne sürmektedir. (Makhno için bak. E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution*, I, s. 302-304.)

²⁸ H. E. Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 134.

Bolşevikler, İslâm memleketlerindeki taraftarlarının çoğalması için, kendi programlarının dini çerçeveler içinde yorumlanmasına gözyummuşlardır. «Sovyet» sözünün «Şûra» olarak çevrilmesinde, bu Arapça kelimenin duygu içeriklerinden yararlanması düşünülmüştür. Örneğin, yeni bolşevikleştirilmiş Nahcivan'da bir ahund (hoca) şöyle konuşmaktadır: «Şûra ile, meşveretle idare İslâm'da esastır. Hazreti Allah bile Âdem peygamberi yaratmadan kabak (önce) melâikeleri yğdı, bu cur (böyle) bir adam yaratacağım, sizin fikriniz nicedir, diye soruşturdu.» Bak. Veysel Ünüvar, *İstiklâl Harbinde Bolşeviklerle Sektiz Ay*, s. 18-19. (Tabii, Bolşeviklerin bu işte Jön Türk'lerden örnek aldıklarını söylemek mümkündür!).

Anadolu'da dal-budak salan Yeşil Ordu efsanesinin kökleri, açıkladığımız bu olaylardan ötürü Enver Paşaya dayandırılmıştır. Bu yüzden Kızıl Ordu'nun yanındaki Yeşil Ordu'ya onun adı karıştırılmış ve o daha Rusya'ya geçmeden, 1919 ortalarında «Arpaçayı'na kadar gelen [Bolşevik] kuvvetlerin başında Enver Paşa da bulunuyormuş» söylentisi Erzurum'a ulaşmıştır.²⁹ Bu gibi haberlerin Anadolu'daki İttihatçı çevreler tarafından yayıldığı ve bir aralık gerçekleşmesine ramak kalan böyle bir seferin propaganda hazırlığı olduğu düşünülebilir.³⁰ Öte yandan, Yeşil Ordu efsanesinde Karabekir'in de payı vardır. Bu hikâye, Ankara'nın 1920 Nisan ayı ortalarında Kuzeybatı Anadolu'daki ayaklanmalara karşı kullanmak üzere Doğu Cephesi Komutanlığı'ndan kuvvet yardımı istemesiyle başlamıştır. Karabekir Paşa, Ermeni'lere karşı kurduğu mevzileri zayıflatmaktan çekinerek, o mahalden topladığı bazı küçük milis müfrezelerini Batıya göndermekle yetinmiş ve bunlara maneviyat takviyesi için Yeşil Ordu adını ve bayrağını vermiştir.³¹

²⁹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 53.

³⁰ Enver Paşanın 1921'de Türkiye'ye girme teşebbüsü için bak. aşağıda BL. II/n. 169.

Asıl Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşu da, bir dereceye kadar İttihatçılarla ilgilidir. Cemiyetin umumî kâtibi olan Hakkı Behiç, Ali Fuat Paşaya, «onların mesaisinden de faydalanmak ve hudutlarımız dışındaki teşkilâtı memleket dahiline bağlamak istedik»lerini, böyle yapmakla «bu memleketin bizim kadar hak sahibi evlâtları»ndan da yararlanmış olacağını söylemiştir: Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 465.

³¹ *İstiklâl Harbimiz*, s. 646-647, (14 Mayıs 1920'de 30 atlı). ve s. 720/n. 1, (sonradan 30 atlı daha).

Karabekir, Ankara'daki Yeşil Ordu Cemiyeti'ni bu olayla ilgili olarak, «müşekkel bir ubudiyet arz için» kurulmuş sanmaktadır. Ancak, onun yolladığı müfrezenin başkanı olan «Erzurum civarında Ebuhandi köylü Cafer Bey» in Yeşil Orducu komünistliğini ciddiye aldığı bir delil, İnkılâp Tarihi E. Arşivindeki (No. 3072), muhtemelen Erzurum valisi Hamit bey tarafından yazılmış 16 Ocak 1921 tarihli bir mektupta görülebilir :

«B.M.M. Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Mustafa Suphi'nin takarrubu ve Ankara'dan Cafer'in hemşehrilerine: "Serian bolşevik olun, kesiniz, kırınız, herkesi sizin seviyenize indiriniz" gibi hezeyanları muhtevi gönderdiği mektup, Erzurum halkını fevkalâde galeyana ve harekete getirmiştir. ...»

Bu belgeyi, *Yeni İstanbul* gazetesine yazdığı «İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti» adlı makale serisinin 16'ncısında (16 Temmuz 1966) aktaran Dr. Samih Çoruhlu «Cafer'in kim olduğunu tesbit edemedik» demektedir. Karabekir'in kitabının bu notta mehz gösterdiğimiz sayfalarına bakılınca, Cafer'in kimliği kolayca anlaşılıyor.

Asıl Yeşil Ordu Cemiyeti 1920 Mayıs ayında ortaya çıkmıştır.³² O sıralar, İstanbul'un muhafazakâr çevreleri milli mücadele hareketini Bolşeviklikle suçlayarak tekfir etmeye çalışıyorlardı.³³ Bu yüzden, Anadolu'da halk kütleleri (ve özellikle askerler) önünde aynı silahı kullanarak temize çıkmak ve Bolşevikliğin İslâmiyetin uygulanmasından başka bir şey olmadığını söyleyerek, Sovyetler'le yapılması zorunlu işbirliğine elverişli bir zemin hazırlamak maksadıyla, Yeşil Ordu adında bir cemiyet kurulmuştur.³⁴ Bu cemiyetin genel merkez üyeleri, Şeyh Servet (Bursa), Dr. Adnan [Adivar] (Sihhiye Vekili), Hakkı Behiç (Maliye Vekili), Eyüp Sabri (Eskişehir), Yunus Nadi (Muğla), Hüsrev Sami (Eskişehir), İbrahim Süreyya (Eskişehir), Çerkes Reşit (Saruhan), Sırrı (İzmit), Mustafa (Dersim), Hamdi Namık (İzmit), Muhittin Baha [Pars] (Bursa) ve Nâzım (Tokat) gibi milletvekilleridir.³⁵ Yeşil Ordunun Merkez-i

³² G. Jaeschke, «Kommunismus und Islam im türkischen Befreiungskriege,» *Die Welt des Islams*, cilt 20, s. 112. (Bu kaynaktan yararlanmamızı Prof. Dr. Fahir Armaoğlu sağlamıştır.)

³³ Teali-i İslâm Cemiyeti yayımladığı bir bildiride, «İstinat ettiği nazariye-i esasiye ne olursa olsun tatbikatı efrad ve heyetin hakk-ı hayat ve hakk-ı temellükünü ihlâl suretinde tecelli ettikçe, Bolşeviklik ahkâm-ı İslâmiye ile hiç bir vech ve surette kabul etmeyecek derecede hal-i tebayün ve taarruzdadır» fikrini işlemiş [«Müslümanlık ve Bolşeviklik,» *Alemdar*, No. 427-2727, (17 Şubat 1336), s. 2] ve Şeyhülislâm Sabık Mustafa Sabri Efendi Hazretleri de, «Zavallı Türk Milleti! Dünkü gün Rusya ezeli düşmanımızdır diyerek seni Alman'larla beraber harbe sokanlar bugün de Bolşeviklik namı altında Moskof'larla birleşmeye davet ediyorlar» hitabıyla, bir İttihatçı oyunu olarak gördüğü Anadolu milli hareketini İslâma karşı bir davranış ilân etmiştir. «Mustafa Sabri Efendi ve Bolşeviklik,» *Alemdar*, No.431-2731, (21 Şubat 1336,) s. 2.

³⁴ Yeşil Ordu'nun kuruluş amacı, «(Cemiyet-i Ahmediye)nin menfi ve muzır telkinlerine mukabil halka hakikatları anlatmak ve onları, milli mücadelenin zaruretine inandırmaktır.» Cemal Kutay, *Türkiye'de İlk Komünistler*, s. 14. Mustafa Kemal Paşa da, Yeşil Ordu'nun kuruluşunu din propagandasının askerler üstündeki etkisi yönünden açıklamıştır: *Nutuk*, II, s. 467.

³⁵ Tokat mebusu Nâzım'ın, 1921 Nisan-Mayıs aylarında Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinden: «Yeşil Ordu Cemiyeti -1,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 3, (15 Mart 1962), s. 69-72. Aynı sanğın, Hüsamettin Ertürk'ün hatıralarında aktarılan ifadesine göre, Yeşil Ordu Merkez-i Umumîsi, hepsi mebus —ve üçü vekil— olan 14 kişiden meydana gelmektedir: *İki Devrin Perde Arkası*, s. 541.

Yukarıdaki listede 13 mebusun adı geçmektedir. 14'üncü üye ve üçüncü vekil, o zamanlar zaten solcu olduğu söylenen (*socialiste d'état*) Mahmut Celâl [Bayar] olabilir. Bak. Aydemir, *Tek Adam*, II, s. 368; ayrıca aşağıda BL. II/n. 171.

Umumîsinden başka, Ankara ve Eskişehir'de birer Heyet-i Merkeziye de teşkil edilmiştir. Bütün teşkilâtın kâtib-i umumîsi, Marxist olduğu söylenen Hakkı Behiç'tir.³⁶ Yeşil Ordu'nun yayılması için Vakkas Ferit adında bir mülkiye kaymakamı çok çalışmıştır.³⁷ Ferit'in 1920 ilkbaharında, Meclis'in karşısındaki Millet bahçesinde, ilk resmî Sovyet temsilcisi Şerif Manatof'la birlikte, sosyalizm üstüne konferanslar verdiği bilinmektedir.³⁸

1920 Haziran ayı ortalarında (kısmen Nâzım bey tarafından) yazılıp üye olabilecek kimselere gösterilmeye başlanan **Yeşil Ordu Nizamnamesi**, bu kuruluşun İslâmî-Komünist rengini açıkça ortaya koymaktadır.³⁹ Yeşil Ordu'nun bundan başka, «Eski Dünya

³⁶ Hakkı Behiç, Yeşil Ordu'nun kurulmasıyla ilgili olarak kendi siyasi görüşünü Ali Fuat Paşaya şöylece açıklamıştır: «Sivas Kongresi'ni müteakip Heyet-i Temsiliye'de aza bulunduğum zaman harici siyasetimizi bir çok cephelerden tetkik ederken Garbın memleketimizi yok etmek isteyen siyaseti karşısında Şarka ve Rus inkılabına yaklaşmakta memleket için büyük bir ümid-i necat görmüştüm. Müslüman âleminde Rus inkılabını tâdilen vücuda getirilecek bir sosyalist ittifakı fikrine bağlıydım.» Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 465. Samet Ağaoğlu, Hakkı Behiç'in «bir çeşit İslâmî komünizm taraftarı» olduğunu, fakat aynı zamanda «Çerkes milliyetçiliği» yaptığını söylemektedir: *Kuvayı Milliye Ruhu*, s. 220. Halide Edip Adıvar'a göre ise, Hakkı Behiç «Türklüğe çok bağlı olmakla beraber, sınıf, servet ve din gibi şeylerin aleyhinde idi.» *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 148. (Bu zatın dürtüst bir kişiliği olduğu anlaşılmaktadır; ancak, kendisini sonradan ciddi bir şekilde hasta edecek olan ruhi dengesizlikler, bu dönemde tomurcuk halinde belirlemeye başlamıştır.) Ayrıca bak. Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, s. 209/n. 12.

³⁷ 1921'de 41 yaşında olan Vakkas Ferit, aslen Malatyalı olup en son Aladağ kaymakamlığında bulunmuş eski bir İttihatçıydı. Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinde şunları söylemiştir: «İstanbul'da [Mülkiye Mektebinde] iktisat dersine meraklı idim. *Kapital*'i ve aksini mütalâa ettim. ... Sosyalistliği severdim. ... [Ankara'da Mustafa Kemal] Paşa ile görüştim. Bana iki kişi gösterdi: Hakkı Behiç ve Erzurum mebusu Necati beyler. Sosyalistliğime dair bir şeyler sordu. Onları takdim ettim. Necati bey sosyalist değildi. Hakkı Behiç ile temasımız fazla idi.» «Yeşil Ordu Cemiyeti-5,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 7, (12 Nisan 1962), s. 216. Ayrıca bak. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 548 ve Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 150-151. (Ertürk'ün iddiasına göre, «bolşevik âşığı Vakkas Ferit») e tahsisat-ı mestureden 900 lira verilmiştir: s. 553.)

³⁸ Baytar Bnb. Salih Hacıoğlu'nun Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinden: «Yeşil Ordu Cemiyeti-7,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 9, (26 Nisan 1962), s. 281. Ayrıca bak. Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 152: «Celâl Genc'in dostlarından kaymakam Vakkas bey, ateşin hitabesiyle Meclis'in karşısındaki belediye bahçesinde masa masa dolaşır mebuslara komünizm lehinde konuşur, kurtuluşun tek yolu olduğunu telkin ederdi.»

³⁹ Salih Hacıoğlu (yukarıdaki notta işaret edilen ifadesinde), Vakkas'ın onu bu tarihlerde Reji'de Tokat mebusu Nâzım'la tanıştırdığını ve kendisine Yeşil Ordu Nizamnamesi'ni gösterdiklerini, fakat «matluba mu-

Neydi? Yeni Dünyada Neler Oluyor?» başlığı altında, bey, paşa ve ağalara karşı fıkaranın durumu konusunu işleyen bir **Beyanname-si** ve bir de **Talimatnamesi** vardır.⁴⁰ Bu belgelerde, yaratılmak istenen hareketin irticai karakterinin komünizan fikirlere oranla öncelik taşıdığı, onlara ağır bastığı dikkati çekmektedir : genel olarak, Avrupalı sefahat yerilmekte ve Asya'nın nezih ahlâkının Batı kapitalizm ve emperyalizmi karşısında tehlikeye girdiği anlatılmaktadır.⁴¹

vafık» bulmadığı için bu teşekküle girmedğini söylemiştir.

Nizamnameye göre, Yeşil Ordu anti-kapitalist, anti-emperyalist ve anti-militaristtir. (m. 1 - 2 ve 8), devletin iktisadi ve içtimai sahada geniş müdahalelerine taraftar olur (m. 3 - 6, 8 - 11 ve eğitim 14 - 16); bunların yanı sıra, «aile hayatına hürmetkârdır» (m. 12) ve «İslâmiyetin bütün içtimai esaslarına istinat ederek asr-ı saadetin müşterek samimiyetini iadeye ve Batıdan gelen kendini beğenmiş ihtirasları Asya'dan atmağa çalışmakla yolunu, Hak yolu, Allah yolu bilir.» (m. 13.) Yeşil Ordu'nun teşkilâtı gizlidir (m. 22) ve Rus Sosyalist Devrimcilerinininkilere benzeyen kuralları vardır: «Yeşil Ordu'nun teşkilâtına mensup olup da emperyalizm lehinde gayemize ihanet eden derhal idam olunur. İdam hükmü umumî merkezce verilir ve şimdilik gizli ve hususî vasıtalarla icra edilir» (m. 26 - 27). Türk Yeşil Ordusu, başka memleketlerin Yeşil Ordu'larıyla ve Kızıl Ordu'larla kardeşdir ve Moskova ile mü-nasebet halindedir. (m. 19 ve 21).

Cemiyetin kurucularından olan Yunus Nadi [Abaloğlu] hatıralarında «Kızıldordu'ya tekabül eden "Yeşilordu" başlıbaşına mâna ifade eden bir addı. Gerçekten bu cemiyetle biz, millî hislerde ileri safhalar gözlüyorduk. Fakat adından da anlaşılacağı üzere, bütün bu ilerleme safhalarında milletlerarası olmaktan ziyade millî olmaya dikkat etmeyi programımızın başına geçirmiş bulunuyorduk» demekte ve ittifak için («it-tihat değil») başvurdukları Komintern'den cevap alamadıklarını kaydetmektedir: *Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti*, s. 11.

⁴⁰ Beyanname, *Yakın Tarihimiz*'deki yazı dizisinde («Yeşil Ordu Cemiyeti») 1/Sayı 3 - s. 71'de, Nizamname 2/Sayı 4 - s. 103'te ve Talimatname 6/Sayı 8 - s. 234 - 235'tedir. (Mahkemede 37'nci maddeye atıf yapıldığına göre, bu kaynakta verilen 32 maddelik Nizamname eksik olmak gerekir; ayrıca yayımlanan metnin dilce sadeleştirildiği de anlaşılmaktadır.)

12 madde ve bir sonuç bölümünden meydana gelen Talimatnamede, «sosyalizm mesleği» nin «en büyük gayesi, çok zenginlerin taşkın sefahatleriyle fukara takımının yoksulluktan doğan sefaletine bir had tayin etmek» olduğuna değinilmektedir: «"İslâmiyet ve şer'i Muhammedi" bu esasları bin üç yüz yıl evvel, zekât, fitre ve kurban gibi vecibelerle koymuş ve terviç etmiş olduğundan, müslümanlar bu âlemin terviç etmiş olduğu sosyal inkılâptan zarar görmek değil, aksine faydalanacaklardır. Bunun içindir ki, teşkilâtımızın bir umdesi de sosyalizm harekâtından istifade etmek ve onlara yardım etmektir.»

⁴¹ «Türkiye'de Yeşil Ordu partisinin pan-Turanizmne verilen komünist renki, 1922 Kasımındaki Dördüncü Komintern Kongresi'nde kabul edilen "Doğu Meselesi Üstüne Tezler" şöyle izah etmekteydi :

Yeşil Ordu Cemiyeti, hükümete resmî bir beyanname vererek kurulmuş olmadığına göre, gizli bir teşkilâtı; ama Mustafa Kemal Paşanın bilgisi dışında değildi, zaten onun yakın çevresinden gelen kimseler tarafından kurulmuştu.⁴² Fakat Çerkes Ethem'in Çapanoğlu ayaklanmasını bastırmaya giderken veya dönüşünde, Ankara'da bu teşkilâta katılmasıyla⁴³ Yeşil Ordu'nun eline ciddi bir silahlı kuvvet geçmesi,⁴⁴ Mustafa Kemal Paşanın faaliyeti durdur-

«İkinci Komintern Kongresinin işaret ettiği üzere, burjuva milliyetçiliğinin temsilcileri, —her zaman bunun bilincine varmış olmasalar da— tomurcuk halindeki proleter grubunu bir sınıf teşkilâtı kurmanın direkt ödevlerinden saptırmak amacıyla, Sovyet Rusya'nın siyasi otoritesinden faydalanarak ve kendilerini işçilerin sınıf güdülerine uydurarak, burjuva-demokratik heveslerini "sosyalist" veya "komünist" bir kisveye bü-ründürürler.» Degras, *Communist International*, I, s. 387. (Bu yoruma karşılık, Yeşil Ordu'nun Turancılığına dair «Avrupa emperyalizminin hulûl ve istilâ siyasetini Asya'dan tard etmek» istediğini söyleyen Nizamnamenin 1'inci maddesinden başka bir delil yoktur; teşkilâtın gerçekten solcu gelişmelerin yolunu kapatmak için kurulduğu iddiası ise, ancak Yeşil Ordu'nun bir bakıma devamı olan sonraki resmî T. K. F.'na uygun düşebilir.)

⁴² K. Atatürk, *Nutuk*, II, s. 468.

⁴³ *Nutuk*, II, s. 468-469. Kılıç Ali'ye göre de, Vakkas Ferit'in teşebbüsüyle, Çerkes Ethem'in Yozgat'tan dönüşünde ona Ankara'da «mutantan bir istikbal programı hazırlanmış ve bu vesileyle Ethem «millî kahraman» ilân edilmek istenmiştir: *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 74-76.

⁴⁴ Niyazi Berkes, Yeşil Ordu'nun 1920'deki yaygın devrimci köylü hareketlerini temsil ettiğini söyleyen Sovyet yazarlarını ve onları takip eden Batılı tarihçileri yalanlamaktadır. *Nutuk'ta* da işaret edildiği gibi (yukarıda BL. II/n. 34), Yeşil Ordu, tam tersine, yarı-feodal irticâi isyanlarla mücadele etmek için kurulmuştur: *Development of Secularism in Turkey*, s. 441-442/n. 15. Berkes'in gözlemi, Cemiyetin ilk dönemi için haklı olmakla birlikte, işe Ethem'in çeteleri karıştıktan sonra doğruluğu şüphelidir. Hareketin bu döneminde ideolojik yönelimler bakımından pek az şey biliyoruz.

«Muhtelif ve mütenevvi müfreze ve çetelerden mürekkep» olan «Kuva-yı Seyyare» içinde «bir Bolşevik taburu da vardı.» Mehmet Arif, *Anadolu İnkılâbı*, s. 59/n. Ethem'e göre, «700 mevcutlu bu milis kıtasını ekseriyetle Karakeçili aşireti efradından mürekkep olarak Eskişehir Müdafaa-i Milliye teşkilâtı kurmuş, emrimize göndermişti. Taburun kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı efendi, harpçi olmaktan ziyade hakikaten Bolşevik ruhlu, karşısındaki düşman ordusunu harp aleyhine teşvik kabiliyetinde birisi idi. Son zamanlarda muharebeden bıkmış askerlerini hükümetleri aleyhine isyana teşvik ediyordu. Kendisine bu yüzden fevkalâde tahsisat vermekte idim. Tabura nam, bu kumandan yüzünden verilmişti.» *Çerkes Ethem'in Hatıraları*, s. 164. Ancak, Şevket Süreyya Aydemir bu Yzb. İsmail Hakkı'nın komünistler tarafından yetiştirilerek Odesa'dan gönderilen eski harp esirleri arasında olduğunu söylemektedir.

mak için ortaya çıkmasını gerektirmiştir.⁴⁵ Ancak, 1920 yazındaki bu ilk durdurma teşebbüsü tamamıyla başarılı olamamış ve grunun ağırlık merkezi, Ethem'in hâkim olduğu Eskişehir yöresine kaymıştır.

Zaman zaman, çevresindekilere komünizmin tek kurtuluş yolu olduğunu söyleyen Çerkes Ethem⁴⁶ 1920 Ağustosunun sonlarında, Eskişehir'de Arif Oruç vasıtasıyla **Seyyare-i Yeni Dünya** adlı günlük bir «İslâm Bolşevik Gazetesi» çıkartmaya başlamıştır.⁴⁷

Seyyarei Yeni Dünya'nın adı ve başındaki «Dünyanın Fukara-i Kâsibesi Birleşiniz» sözü, («Yeşil Ordu» kavramının kendisi gibi) Sovyet Müslümanlarından mülhem görünmektedir.⁴⁸ Ancak, Arif

⁴⁵ Bak. *Nutuk*, II, s. 471.

⁴⁶ Bir Sovyet yazarına göre, Ethem, «Bolşeviklik bütün dünyaya hâkim olacak, Eğer biz ona münasip duygularla hüsnü kabul gösterirsek, millet her halükârda saadete ulaşır. Sükûn sağlandığı takdirde, Bolşevizm istikbalimiz için çok faydalı ve verimli olacaktır. Şimdi, Bolşeviklik memleketi kurtarıyor, gelecekte halkımızın hayat ve saadetlerini de koruyacaktır» demiştir. Bak. G. S. Harris, *Communist Movements*, s. 61 *Çerkes Ethem'in Hatıraları*'nda ise Bolşeviklik hakkındaki görüşü şöyle anlatılmaktadır: «... Moskova yoldaşları Türk ihtilâl ileri gelenleri arasında daha ziyade beni emin buluyorlardı ve bu kanaatlarını açıkça ortaya koymuştular. Lenin'in ilk ilân ettiği, milletler hakkındaki hürriyet ve serbestiyeye ait yüksek ve çekici prensipler, yine onlar tarafından cerhedilinceye kadar, ben Sovyet dostluğunun hararetli ve samimi taraftarlarından bulunuyordum.» (s. 109).

⁴⁷ Arif Oruç, maceraperest ruhlu sosyalist bir gazeteci idi. Ethem'in desteğiyle giriştiği Yeşil Ordu/*Yeni Dünya* hareketinden sonra, (bak. aşağıda s. 134/n. 178), 1931'de «Lâyık Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası» nı ve 1948'de «Müstakil Türk Sosyalist Partisi» ni kurmaya teşebbüs etmiştir. İstanbul valiliğince açılmasına izin verilmeyen ilk partinin programı için bak. *Yarın* (22 Haziran 1931); ikinci parti hakkında ise bak. Tunaya, s. 735-736 ve Emniyet Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Siyasi Dernekler*, II, s. 543-545.

Seyyarei Yeni Dünya, 30 Ağustos 1920 pazartesi günü yayın hayatına atılmış olmalıdır. Ancak, Kastamonu'da çıkan *Açıksöz* gazetesinin 30 Ağustos 1336 tarihli 74'üncü sayısında gördüğümüz bir haber, -aynı günlerde Eskişehir'de iki proleter gazetesi birden çıkmaya başlamadı ise -bu organın önce *Arkadaş* adıyla yayınlandığını düşündürmektedir. Arif Oruç'un da, Demirci cephesinden Eskişehir'e 6 Eylül'de geldiğini söylemesine bakılırsa, belki *Seyyarei Yeni Dünya* adı, onun gazeteyi ele almasından sonra konulmuştur. Bak. aşağıda BL. II/n. 73.

⁴⁸ «Seyyare» sözü, bir yandan Ethem'in «Kuvaayı Seyyare» sini hatırlatmakta, bir yandan da Yeni Dünya'ya [Sovyet Dünyasına] bağlı bulunduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, *Yeni Dünya* Mustafa Suphi'nin Moskova'da kurup, Kırım'da, Türkistan'da ve Kafkasya'da çıkarmaya devam ettiği bir gazetenin adıydı (bak. aşağıda BL. II/Ayrım I/B/6/Rusya'da). «Fukara-i Kâsibe» tamlaması da, «proleterya» karşılığı olarak ilkin Azerbaycan'da kullanılmaya başlanmıştı.

Oruç'un gazetesinde İslâmî kisvenin devam edişi, gizli partiyle yakın bir ilgisi olamayacağına delil sayılabilir. Yalnız bir tek sayısını görebildiğimiz **Seyyare-i Yeni Dünya'nın** yazılarında genellikle hangi yönelimin ağır bastığını kestirmek güçtür.⁴⁹ Bir Sovyet yazarından aktarıldığına göre, bu organda çıkan makaleler, «Komünizmin, ona bir Müslüman ahlâkı atfeden, ilkel ve bilisiz, fakat nisbeten dürüst yorumları»⁵⁰ nı temsil ediyormuş.⁵⁰ Bizzat Ethem de, bu gazetenin sosyal demokrasi ilkelerine uyararak, halk arasında birlik yaratmak ve devrime bir çeşit rehberlik etmekle görevli olduğu fikrini savunmuştur.⁵¹

Yeşil Ordu teşkilâtı 1920 sonbaharında kesin olarak feshedilmiş ve Ankara'daki Komünist partilerinin hem resmîsine hem de gizlisine bağlanmak istenmiştir. Fakat artık söz konusu olan, altı ay önceki kadro değil, düpedüz Çerkes Ethem çevresidir. Cemiyetin ilk kurucularından çoğu, solcu denemelerden büsbütün vazgeçmiştir; ancak Hakkı Behiç grubu resmî fırkaya girmiş, Tokat mebusu Nâzım ise başka bir çizgiden giderek Halk İştirakiyun Fırkası'na katılmıştır.⁵² Resmî T.K.F. kurulduğu zaman (18 Ekim), Da-

⁴⁹ Bu gazetenin bulabildiğimiz yegâne sayısında (No. 32, 15 Teşrinievvel 1336) yer alan, Mustafa Nuri'nin «Anlaşmak İçin» adlı başyazısı milliyetçi dinci ve solcu görüşlere dayanmaktadır.

(Salih Hacıoğlu'nun İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinden, Vakkas Ferit'in arkadaşı olduğunu ve Maarif Vekâleti'nde ilk Tedrisat Müme-yizliği yaptığını öğrendiğimiz) Mustafa Nuri, İstanbul'un Anadolu'yla bir anlaşma zemini araması dolayısıyla kaleme aldığı bu yazıda, «aff-ı umumî» teklifini söz konusu ederek, «Anadolu af istemez, Anadolu'dan af istenir» fikrini işlemektedir. Ancak, böyle bir anlaşma gerçekleştirilecekse, yazarın koşulmasını gerekli bulduğu şartlardan biri şudur: (4) «Şimdiye kadar bütün muharebeleri bilhassa kendi bendiyle ifa eden ve kâffe-i istihsalâtın memba-ı yegânesi olan kahraman Anadolu'daki fikara-i halkı ezen, mahkûm-u esaret yapan bütün o eski uhud-u içtimaiye, o kendiliğinden mefsuh ve sırf paranın, sermayenin hakkını tanıyan kavanin tamamıyla yıkılmalı ve yakılmalıdır.» Fakat, bu Marxistçe görüşün yan-başında, Mustafa Nuri'ye göre, Anadolu (3) «Halife'nin bir dakika bile esaretine razı ve kail olamaz.»

⁵⁰ G. S. Harris, *Communist Movements*, s. 62.

⁵¹ *Çerkes Ethem'in Hatıraları*, s. 110.

⁵² Nâzım bey, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinde, 1920 Eylülüne kadar Yeşil Ordu Merkez-i Umumî'sinde çalıştığını belirtmiştir. Bak. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 544. G. Jaeschke de, Yeşil Ordu'nun 29 Eylül 1920'de lâğvedildiğini yazmaktadır: *Kommunismus und Islam im türkischen Befreiungskricge*, *Die Welt des Islams*, cilt 20, s. 114.

hiliye Vekâletinden vilâyetlere yapılan bir tamimle Komünist Fırkası'nın resmen teşekkülü haber verilmiş ve Yeşil Ordu'nun bu fırkaya inkılâp ettiği bildirilmiştir.⁵³ Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa da Çerkes Ethem'e bir mektup yazarak, hem onu bu kuruluşa davet etmiş hem de **Yeni Dünya**'nın resmî Komünist organı olmak üzere Ankara'ya taşınmasını istemiştir.⁵⁴ Ethem, bunu kabul etmiş olacak ki, çok geçmeden **Yeni Dünya** Ankara'da çıkmaya başlamıştır. Öte yandan, Anadolu içindeki bütün sol akımları böyle bir resmî gerçeğe içinde toplamak teşebbüsüne girişilirken, buna paralel olarak yeraltında da-sonradan «Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası» adıyla açığa çıkan çevrede-«gerçek» solcuların birleştirilmesi için faaliyete geçmiştir. Bize şüpheli görünmekle birlikte, Ethem'in bu ikinci yöne de adı karıştırılmıştır.⁵⁵ Ancak, şurası kesinlikle söylenebilir ki, Kuva-yı Seyyare muntazam orduyla çatışmaya başladığı zaman, ortada artık bir Yeşil Ordu Cemiyeti yoktu.

2. (Resmî) Türkiye Komünist Fırkası

Mustafa Kemal Paşa, 18 Ekim 1920 tarihinde Ankara'da bir Türkiye Komünist Fırkası kurduğunu bildirmiştir.⁵⁶ Bu partinin ileri ge-

⁵³ «Yeşil Ordu Cemiyeti-2,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 4, (22 Mart 1962), s. 101.

⁵⁴ «Muhterem Ethem Beyefendi, ... Üçüncü Enternasyonal'e bağlı olarak Ankara'da bir umumî merkez kuruldu. Bu cemiyet-i merkeziyeye, ben, sen ve Refet bey de alındık. Yeni Dünya gazetesi işte bu cemiyetin fikirlerini yayacaktır. ... Hazırlanmakta olan program tamamlandığı anda size de gönderilecektir. O zaman okur ve derhal icap eden merkez ve mevkilerde şubeler açılmasına lütfen himmet ve delâlet buyurursunuz. ... Sıhhat ve afiyet muhterem yoldaş.» (Tarihsiz) *Çerkes Ethem'in Hatıraları*, s. 108-109.

⁵⁵ Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde iddia edildiğine göre, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın 1 numaralı tamimi, Yeşil Ordu'nun mühürünü ve kâtib-i umumî Ethem'in imzasını taşımakta olup, Yeşil Ordu'nun Gizli Fırkayla birleşerek Halk İştirakiyun'u meydana getirdiğini öne sürüyor. Bak. «Yeşil Ordu Cemiyeti-8,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 10, (3 Mayıs 1962), s. 297.

⁵⁶ Ali Fuat Paşanın, T. K. F. kâtib-i umumîsi Hakkı Behiç'ten aldığı telgrafta şu bilgiler verilmektedir: (Şifre 591, Ankara 26/10/1336), «Garp Cephesi Kumandanlığına-Sevgili Yoldaş! Doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e merbut ve esas programına müstenit bir Türk Komünist Fırkası teşkil edilerek Dahiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye Şubesi'nin 18 Teşrinievvel 336 tarihli resmî ilmühaberi hükümetçe de tasdik edilmiştir. Fırkanın Üçüncü Enternasyonal'e merbut esas programıyla nizamname-i dahilisi derdest-i isal olduğu gibi memleketimizin şeraiti

lenleri arasında Tevfik Rüştü [Aras], Mahmut Esat [Bozkurt], Yunus Nadi, Kılıç Ali, Hakkı Behiç, İhsan [sonradan Bahriye Vekili olan «Topçu İhsan»], Refik [Koraltan], Eyüp Sabri ve Süreyya [Yiğit] gibi radikal fikirli meclis üyeleri bulunuyordu.⁵⁷

T.K.F., Mustafa Kemal Paşa tarafından kurduklarına göre, onun bu dönemdeki belli bir siyasî görüşünün sonucu olmak gerekir.⁵⁸ Herhangi bir pratik faaliyetine rastlayamadığımız T.K.F. hakkında söyleyeceklerimizi, bu partiye niçin ihtiyaç duyulduğu sorunu etrafında toplamaya çalışacağız.

Bir kere, Anadolu'da «komünist» sıfatlı resmî bir parti olmasının, Türk-Sovyet görüşmelerini olumlu yönden etkileyebileceği, Rus'ların Türkiye ile işbirliği yapmak hususunda gösterdikleri çekingenliği kaldıracığı düşünülmüş olabilir. Ancak, T.K.F.'nin «muvazaa partisi» diye adlandırılacağı pek yerinde değildir. Danışıklı bir oyunla, Anadolu mücadelesini Bolşevik olmuş gibi göstermek şöyle dursun, Bolşevik modelinin Türkiye'de uygulanamayacağı ısrarla öne sürülmüştür.⁵⁹ Hükümetin resmî gazetesi olan **Hâki-**

hususiyesine göre, fırkanın umumî kongresi in'ikat edinceye kadar tatbik ve takip edilecek esaslara dair ayrıca bir de mesai programı tanzim edilmektedir. Bu program hakkında kıymetli mütalâanıza intizar etmekteyiz. Fırkanın otuz kişiden mürekkep bir merkez-i umumiyesi orada, burada bulunup bilfiil kongrenin icra heyeti salâhiyetiyle âhenkli çalışacak yoldaşlardan mürekkep dokuz kişilik bir müessis heyeti vardır. Merkez-i umuminin, teşkilât, arazi, köylü, amele, sanayi, umur-u askeriye ve propaganda şubeleri derdest-i teşekküldür. ...» Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 507.

Tunaya (*Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 531) ve Jaeschke («Kommunismus und Islam,» *Die Welt des Islams*, cilt 20, s. 112), T. K. F.'nin 1920 Mayısında kurulduğunu yazıyorlarsa da, belge gösterilmediği için, biz bu tarihin doğru olmadığını ve Bakû'daki partinin (Mustafa Suphi) yahut Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşuyla karıştırıldığını sanıyoruz.

⁵⁷ Tunaya, s. 531 ve *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 76. Ertürk'e göre, bu fırkaya Meclis'ten 85'e yakın mebus girmiştir: *İki Devrin Perde Arkası*, s. 551.

⁵⁸ Mustafa Kemal, T. K. F.'nin ortaya çıkmasından daha iki ay önce Meclis'te «Bizim nokta-i nazarlarımız, bizim prensiplerimiz [halkçılık] cümlece malûmdur ki, bolşevik prensipleri değildir ve bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık» diyordu. *T. B. M. M. Zabıt Ceridesi*, cilt 3, (14/8/1336), s. 189.

⁵⁹ Burada etraflıca görüleceği üzere, T. K. F. (pek sağlam olmayan) teorik bir Bolşevizm-Komünizm ayırımına dayanmaktadır. T. K. F. Bolşevik değildir, ama kendi söylediği gibi Komünist olduğu da su götürür. Partinin daha çok, Komünist adının duygusal değer yükünden faydalanmak için, bu terimin anlamını zorladığı görülmektedir.

miyet-i Milliye'nin başyazılarında, T.K.F.'nin şu fikirleri işlenmektedir :

«Bir memlekette kapitalizm zulmü dahilden değil de hariçten gelecek olursa, o memlekette zenginle fakirin aynı zulme karşı birleşmesi kabildir. ... Anadolu'da Rusya'daki tarzda haşin ve kanlı bir proleterya diktatörlüğü tesisine lüzum kalmaksızın komünizm tahakkuk edecek ve belki de imha için sarf olunan kuvvetler ihyaya tahsis edileceği için Anadolu komünizmi daha feyyaz, daha müsmir neticelere doğru gidecektir.

Demek ki iki komünizm olduğu muhakkaktır. Aynı ayı esbap ve avamil altında tekevvün eden hareketler, aynı gayeye biribirine tamamen muvazi giden fakat mahiyet-i şekliyesi itibarıyla başka olan yollarla da erişilebilmiş, işte filozofların, âlimlerin görmemiş ve söylememiş oldukları bir hususiyet, mesut hususiyet!»⁶⁰

«Türkiye'yi komünizmin halk kütleleri için muhakkak surette hayırkâr olan âtisine götürmek isteyenler, bolşevizm derecesinde sarîh ve ateşli bir inkılâp için ne Rusya'daki tarzda bir doğuş ve hazırlanış ne de elde böyle kuvvetli bir silâh görmüyorlar. Aynı zamanda esasen yukarı tabakadan idare edilmek lâzım gelen bu hareket yüksekten gelen bir irade-i mutlakanın Rusya'da bulunduğu gibi şiddetli ve anut bir mukavemetine tesadüf etmiyor. Binaenaleyh, Rusya'da bolşevizmin kullandığı inkılâpçılıktan haberdar olmayış tasavvur edilemez. Bolşevizm inkılâbı, bütün komünizm hareketleri için bir örnek, bir model değil, pek kıymetli, pek canlı, pek muazzam bir rehberdir. Bu rehberden istifade etmeyi, onun gösterdiği yollardan gitmeyi ne kadar candan arzu edersek onun usullerini şekil itibarıyla aynen taklit etmekten de o derece hazer ederiz. Her şeyde körükörüne taklitçilik fenadır; bilhassa inkılâpçılıкта».⁶¹

Doğrudan doğruya T.K.F.'nin yayın organı olan **Yeni Gün** ga-

⁶⁰ «İki Komünizm,» *Hâkimiyeti Milliye*, No. 64, (21 Teşrinievvel 1336).

⁶¹ «Rus Bolşevizmi Türk Komünizmi,» *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 65, (16 Teşrinievvel 1336).

zetes i se,⁶² çeşitli yazılarıyla, aynı paraleldeki görüşünü şöyle açıklamaktadır :

«Halihazırda komünist fikirlerin teşkil ettiği program, memleketimiz için sadece zararlı değil, aynı zamanda hatta tahripkârdır. Bir asker bir vatani olması gerekmediğini idrak ederse, onu savunmak için ortaya çıkmaz; milletlerden nefret edilmeyeceğini duyarsa gidip Yunanlılarla döğüşmez... Bundan başka, bizim parti faaliyetimiz, Sovyet Rusya'nın idari teşkilâtı bilinmediği için, herhangi bir müsbet iş yapamayacak ve iktisadi hayatın eski temellerini yıkarak memleketi harap edecektir. Her şeyden önce, Sovyet Rusya'yı tanımak ve bütün askerî cepheleri tasfiye etmek lâzımdır. Şimdiki halde, biz memleketin menfaatleri için, kendi başlarına buyruk olarak hükümetimizin rızasını almadan gelen bütün tahrikçi ve propagandacılara karşı mücadele etmeliyiz. [Türkiye'ye] bolşevizmi ancak Türkler getirebilirler ve bolşevizm ancak yukarıdan gelebilir».

⁶² *Yeni Gün*'ün bu dönemine ait sayılarını, henüz hiç bir kütüphanede bulamadık. *Yeni Gün*, Yunus Nadi tarafından İstanbul'da yayımlanmaya başlamıştı; işgalden sonra kapatıldı, fakat 10 Ağustos 1920'de *Anadoluda Yeni Gün* adıyla Ankara'da yeniden çıktı. Bu gazete 1921 ilkbaharına kadar Hâkimiyet-i Milliye matbaasında basılmıştır. Bak. Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını*, s. 177 - 178. (Coşar, *Yeni Gün*'ün solculuğuna hiç değinmemektedir.) [T. K. F.'nin merkezi, bu matbaanın üstündeki bir odaydı!].

Yunus Nadi beyin solla ilgilenişinin 1917 Sovyet Devrimi'ne kadar geriye gittiği söylenmiştir. Onun başyazarı olduğu *Tasviri Efkar* gazetesi, Lenin'in 1917 ilkbaharında Rusya'ya dönüşünü haber veren ilk Türk gazetesi olmuş (18 Nisan 1917); Lenin'in resmini ilk o basmış (24 Aralık 1917), hatta Lenin'le 1916 yılında İsviçre'de görüşen Aziz bey (?) adlı bir Darülmualimin-i Âliye öğretmeninin anılarını yayımlamış (20 Aralık 1917), devrim hakkında sürekli yazılar çıkarmıştır. 5 Haziran 1918'de de Yunus Nadi, «Sosyalizm Nedir?» konusunda bir başmakale yazmıştır. Bak. Dr. Samih Çoruhlu, «İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti 7,» *Yeni İstanbul*, (22 Mayıs 1966).

Yeni Gün'den sonra, *Yeni Dünya* da T.K. F.'nin organı olarak Ankara'da yayımlanmaya başlamıştır (bak. yukarıda BL. II/n. 54). Tunaya'nın Ankara *Yeni Dünya*'sını Halk İştirakiyun organı sanması doğru değildir (s. 532); nitekim, kendisinin naklettiğine göre başlığın altında, «Cumartesiden maada her gün neşrolunur Türkiye Komünist Gazetesidir - Müdür-i mesul: Hakkı Behiç, Başmuharriri: Arif Oruç» diye yazılıdır.

«Partimiz, Rus Komünist Partisi'nin programını, Rusya'da bile tamamıyla tatbik edilemeyen ve ancak komünizmin esas istikamet çizgilerini gösteren idealler olarak telâkki eder. Fakat, partimiz bunların tahakkuku için, ideal programı memleketimizin hususiyetlerine ve içtimâî şartlarına göre suhuletle intibak ettirmek üzere taktik usüller ihtiva eden umumî bir tatbikat programı hazırlamıştır». ⁶³

T.K.F., gerek **Hâkimiyet-i Milliye** gerekse **Yeni Gün**'ün bu yazılarından anlaşılacağı üzere, Türkiye için Rusya'daki gibi kanlı bir iç devrimin gerekmeceği düşüncesini savunmuştur. Bunun dışında, parti sol fikirlerin Türkiye'ye uygulanmaları için birtakım pragmatik yollar aramış, örneğin (Yeşil Ordu'da olduğu gibi), İslâmiyeti sosyalizmin esası olarak göstermiştir. **Yeni Gün**'ün «Türk Karl Marx'ı» diye tanıttığı Ali İhsan beye göre de, dünya ihtilâli meselesi faydasız bir nazârî meşgaledir; onun yerine Anadolu için bir sosyalist program düşünmek daha doğru olur): özel sermayeye müsamaha edilmeli, büyük endüstri ve sermaye birikimleri yavaş yavaş devletleştirilmelidir. ⁶⁴

T.K.F.'nın kuruluşunun asıl maksatlı yönü iç politikayla ilgili görünmektedir. Mustafa Kemal Paşanın ifadesiyle :

«Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya'da bile kabiliyet-i tatbikiyesi hakkında sarîh kanaatler hasıl olamadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber dahilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahiline girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbir alınmadığı takdirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet ve sükûnunu muhil ahvalin hüdusu da daire-i imkânda görülmüştü. En makul ve tabîî tedbir olarak akli başında arkadaşlardan hükûmetin ma-

⁶³ G. S. Harris, *Communist Movements*, s. 66. Bu parçalar, Türkceden Rusçaya, Rusçadan İngilizceye ve İngilizceden de Türkçeye çevrildiği için, ifade asıllarından çok farklı olabilir.

⁶⁴ Aynı kaynak, s. 66-67. Burada aktarıldığına göre, bir başka T. K. F. üyesi, Mahmut Esat da, 20 Ekim 1920 tarihli *Yeni Gün*'e yazdığı «Yeşil Elma» başlıklı bir makalede şöyle demiştir: «Komünizm Türkler için bir ideal değil, bir vasıta. Türklerin ideali Türk milletinin birliğidir.»

Yukarıda adı geçen Ali İhsan, Topçu İhsan olabilir. Laqueur, bu adı «Kar Ali Bek» [Kel Ali bey (Çetinkaya)?] diye vermektedir: *Communism and Nationalism in the Middle East*, s. 209.

lûmatı tahtında bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünülürdü. Bu takdirde memlekette bu fikre müteallik bütün cereyanları bir muhassalaya irca etmek mümkün olabilir. Heyet-i müteşebbisesi ve otuz kişiden mürekkep bir merkez-i umumîsi meyanında güzide arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat, Kâzım Paşalarla Refet ve İsmet Beylerin de gizli olarak dahil bulunmasını muvafık gördüm. Bu sayede bu memleketi tutan ve maksadı millîmizin kahramanı bulunan arkadaşlarımız bu teşkilâtta zimethal bulunacaklar ve onların malûmat ve teşebbüsâtı, cereyan-ı teşebbüsât üzerinde âmil olacaktır».⁶⁵

Gerçekten de, 1920 güzünde Anadolu'da sol akımlar önem kazanmaya başlamıştı.⁶⁶ Hakkı Behiç'in dediği gibi, «Rus sefaretinin el altında idare ettiği çeşitli zümreler vardı. Yeşil Ordu'nun tatil-i faaliyet kararını kabul etmeyen azası vardı. Çerkes Ethem'in millî kuvvetleri etrafında dönen, bilir bilmez bolşevik cereyanları vardı».⁶⁷ Yönetimin birliğini korumak için, bunların T.K.F. saflarında biraraya toplanıp ayıklanmaları düşünülmüş ve kontrolsüz yayılmaları önlenmek istenmiştir.⁶⁸ Ancak, zamanın, Türk toplumunun yapısına uygunluğunu göstereceği sol fikirlerin uygulanmasına da

⁶⁵ Ali Fuat Paşaya telgrafından (Şifre 638, Ankara 31/10/1336): Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 509.

⁶⁶ Bu sıralarda okullarda bile şöyle marşlar söyleniyordu :
Anadolu şûralar hükûmeti var olsun
İşçilerin emeği özlerine yar olsun
Uyan mihnetle çalışan çıplak hemşehri
İnkılâba katıl dünyanın hür rengberi...

Bak. Cemal Kutay, *Türkiye'de İlk Komünistler*, s. 17.

⁶⁷ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 512. Propaganda yapan Sovyet temsilcilerine örnek olarak, H. E. Adıvar'ın 1920 yazında Ankara'ya gelen Ukraynalı Verloff yoldaş hakkındaki anılarına bakınız: *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 151-152.

⁶⁸ Hakkı Behiç, Ali Fuat Paşaya gönderdiği telgrafta «artık bolşevizm, komünizm efkâr ve esasâtı üzerinde hiç bir cemiyet veya heyetin, fotoğraflı vesika ve salâhiyetnamesi olmaksızın kim olursa olsun bir şahsın faaliyette bulunması da tecviz olunmayacaktır» diyordu (bak. yukarıda BL. II/n. 56). Mustafa Kemal de, yine Fuat Paşaya telgrafında şunları tembih etmişti: «Ordunun her vakitten ziyade büyük bir inzibat ile kumandanlarının eli altında bulunmasına son derece dikkat ve ehemmiyet atfolunmalıdır. Komünizm cereyanı nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır» (bak. BL. II/n. 65).

geçilecektir.⁶⁹ Durum böyle olmakla birlikte, fırka kendisini Moskova sefiri Ali Fuat Paşaya bir «Komünist İtimatnamesi» verecek kadar «komünist» saymış; fakat Komintern'e üye olmak için yaptığı müracaat kabul edilmemiştir.⁷⁰

T.K.F.'nin kurulması, 1920 güzünün askerî-stratejik durumuyla da ilgili olabilir. Bu tarihe kadar, Türk kuvvetleri bir varlık gösterememişlerdi. Yenilgiler sonucu cephelerin gerilemesi halinde Meclis Hükûmeti Doğu Anadolu'ya sığınmak ve Rus gücünün iyice etkisi altına girmek zorunda kalabilirdi. Lord Kinross'un düşündüğü üzere, Mustafa Kemal Paşanın, bu gibi bir durumda başa geçmesini ve bir Türk partisi olarak, Sovyetler'e karşı yönetimde bir miktar bağımsızlık sağlamasını hesaplayarak T.K.F.'ni kurdurmuş olması mümkündür.⁷¹

Resmî T.K.F.'nin ömrü üç ay kadar sürmüş ve Çerkes Ethem ayaklanması dolayısıyla girişilen solu bastırma dalgasının içinde bu parti de kendiliğinden eriyip gitmiştir.

⁶⁹ «Sosyalizm ve komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar bizce kabili tetkik ve hazım ve kabul göreceği T. K. F.'nin propagandasına mukabil milletin tezahüratı fikriyesiyle ve zamanla anlaşılacaktır.» Mustafa Kemal Paşanın aynı telgrafından.

Mustafa Kemal, bu düşünceyi iki ay sonra Meclis'te de tekrarlamıştır: *T. B. M. M. Zabıt Ceridesi*, cilt 7, (3/1/1337), s. 160.

⁷⁰ *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, s. 76, Ayrıca bak. D. Avcıoğlu, «Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Anlatıyor [Dr. Tefik Rüştü Aras,]» *Yön*, Sayı 83, (30 Ekim 1964), s. 5.

Resmî T. K. F.'dan dört mebus, Dr. Tefik Rüştü, Fuat [Carım], İsmail Suphi [Soysalhoğlu], Besim [Atalay] (yolda hastalanıp dönmüştür), Sovyet rejimini incelemek için Ali Fuat Paşa delegasyonu ile birlikte Rusya'ya gönderilmiştir: *Cebesoy, Moskova Hatıraları*, s. 102. (Tefik Rüştü beye bu münasebetle izin verilmesi Meclis'te büyük tartışmalara yol açmıştır. Bak. *Zabıt Ceridesi*, cilt 6-22/11/1336, s. 12-17.)

⁷¹ *Atatürk: A Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey*, s. 285. Bu yorumu, Mustafa Kemal'in (Rusya'ya göndermeden önce) Tefik Rüştü'ye söylediği şu sözler doğrulayabilir: «Bizi dünya tanımazsa komünistlerle birlik olur, kurulan yeni dünyada yerimizi alırız. Fakat memlekete yabancı eli sokmayız. Görüşümüzde samimiyiz, bu bir oyun değildir. Ama ne olursak biz oluruz, asla yabancı eli karıştırmayız.» (Bak. D. Avcıoğlu'nun bir önceki notta anılan röportajı.) Gerçekten, Mustafa Kemal sola da her zaman «biz» açısından bakmıştır. Mecliste Bakı Kurultayı'nın hazırlıkları dolayısıyla söylediği gibi, «Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz, her şeye iştirak ederiz. Yalnız biz gideriz.» *T. B. M. M. Zabıt Ceridesi*, cilt 3, (14/8/1336), s. 189.

3. (Gizli) Türkiye Komünist Partisi⁷²

Anadolu'da 1920 yazının başında, T.K.P. diye anılan bir çevre kurulmuştur.⁷³ Bu teşkilât, daha çok Sovyet ülkelerinden gönderilen solcuların tesirleriyle ilgili görünmektedir; o kadar ki bunun aslında, Mustafa Suphi'nin Bakû'da teşkil ettiği Türkiye Komünist Partisi'nin Anadolu şubesi (veya merkezi!) diye düşünülmüş olması mümkündür.

Ankara ve Eskişehir'de T.K.P.'nin kurulmasına, B.M.M. Hükûmeti nezdindeki ilk resmî Sovyet temsilcisi Şerif Manatof'un öna-

⁷² 1920 yazında Anadolu'nun, Yeşil Ordu'dan başka —hükûmetçe tescil edilmiş olmak anlamında— *gizli* faaliyet gösteren bir «Türkiye Komünist Partisi,» bir de *açık* veya *gizli* «Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası» bulunup bulunmadığına karar vermek güçtür. Kesinlikle bilinen tek şey, T. H. İ. F.'nin yıl sonunda resmî bir teşekkül olarak meydana çıktığıdır. Ancak, «Komünizm» karşılığında kullanılan «iştirakiyun» kelimesi, «Halk İştirakiyun» adı içinde, bu tarihten önce de (hazırlık çalışmaları safhasında?) söz konusu olmuştur. Öte yandan 1920 yaz aylarında bir (gizli) T. K. P. vardır. Fakat bu kuruluşlarda çalışanlar, küçük değişmelerle aynı kimselerdir. Öyleyse belki gerçek, iki ad altında ve iki dönemde iş gören bir tek çevrenin varlığından ibarettir. Aralarındaki fark salt terim ayrılığı da olsa, biz bu iki partiyi ayrı ayrı ele almayı uygun buluyoruz.

⁷³ T. K. P.'nin kuruluşuyla ilgili olarak, Yunus Nadi [Abahoğlu] tarafından 28 Temmuz 1931 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bir beyannamenin kopyası, Jaeschke'yi («Kommunismus und Islam.» *Die Welt des Islams*, cilt 20, s. 111), Tunaya'yı (*Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 531-532/n. 19-21) ve onlardan yararlanan başkalarını yanıltmıştır, sanıyoruz. Bu kaynakta verilen, «T. K. P. Merkez-i Umumisi'nin 14 Temmuz 1920 tarihli 7 sayfalık beyannamesi (No. 1), otantik olmakla birlikte, doğrudan doğruya Anadolu'daki gizli partiye ait değildir. [Bak. aşağıda BL. II/n. 119]. Arif Oruç'un 29 Temmuz 1931 tarihli *Yarın* gazetesinde verdiği bilgiye göre, bu beyanname Suphi'nin partisi tarafından Bakû'da bastırılmış ve oradan 21 Ağustos 1920'de Eskişehir'e gelen, sonra da Ankara'ya geçen «Süleyman Sami adında genç bir zabıt» tarafından getirilmiştir. (Cebesoy'un verdiği bilgi doğru ise-*Moskova Hatıraları*, s. 37/f-, Süleyman Sami Bakû'dan 17 Haziranda ayrılmış, fakat Trabzon'a ulaşması bir ay sürmüştür. Bu tarih erken olmakla birlikte, beyannameler kendisine yoldayken verilmiş olabilir.) Arif Oruç ise, 6 Eylül 1336'da Demirci cephesinden Eskişehir'e gittikten sonra Yeşil Ordu için çalışmaya başlamıştır. Zaten, sultanların mutlakiyetinin yansırına, Kuvayı Milliye'nin iğfalci politikasını da tenkit eden bir beyannamenin Mustafa Kemal'in gözünün önünde ve onun hoşgördüğü bir kuruluş tarafından basılmış olması muhtemel değildir.

yak olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴ Manatof, Ankara ve Eskişehir'de bolşevik devrimi üstüne halk konferansları vermiş; Mustafa Kemal Paşa ile konuşmuş ve başlangıçta hükümetten yardım da görmüştür.⁷⁵ T.K.P.'nin ileri gelen üyeleri arasında, ondan başka Binbaşı Salih [Hacıoğlu], Muallim Mustafa [Nuri], Şeyh Kudbettin ve Ziyetullah [Nuşirevan] da vardır.⁷⁶ Ayrıca, Meclis'teki «Halk Zümresi» azalarının bir kısmı (Tokat mebusu Nâzım grubu) bu partiye girmişlerdir.⁷⁷

- ⁷⁴ Şerif Manatof, Başkirt Cumhuriyeti adına 24 Mayıs 1920'de Ankara'ya gelmiştir: G. Jaeschke, «Neues zur russisch-türkischen Freundschaft von 1919-1939.» *Die Welt des Islams*, (Yeni Seri), cilt VI, No. 3-4, s. 222. Manatof için bak. A. Taymas, *Rus İhtilâlinde Hatıralar*, I, s. 89-90 ve R. Pipes, *The Formation of the Soviet Union*, s. 158.
- ⁷⁵ T. K. P.'nin Nizamnamesi Eskişehir'deki resmî Liva matbaasında basılmış, Manatof'a Dahiliye Vekâletinin tahsisatı mesturesinden ayda 100 lira maaş bağlanmıştır. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 536, 546 ve 552.
- ⁷⁶ Vakkas Ferit'in Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesine göre, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Ankara Heyet-i Merkeziyesi, T. K. P.'ne kalbolmuştur. «Yeşil Ordu Cemiyeti-6,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 8, (19 Nisan 1962), s. 234.

Jaeschke ve Tunaya (yukarıda n. 73'te anılan kaynaklar), yanlış olarak «Baytar Salih Zeki» diyorlar; gerçekte kastedilen, Ankara Hayvan Hastanesi Müdürü Baytar Bnb. Salih Hacıoğlu'dur. «Eski Zor Mutasarrıfı» Salih Zeki için, aşağıda bak. BL. II/Ayrım I/B/6/Anadoluyla temas.

Aslen Rusya Türklerinden olup İstanbul'da okuyan Ziyetullah, bu sıralar Ankara'da B. M. M. Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi'nde Rusça mütercimi olarak çalışıyordu. Bak. Ertürk, s. 553 ve 554.

- ⁷⁷ Millî mücadele yöneticileri içinde, daha Heyet-i Temsiliye devresinden beri, bir çeşit «Şark Mefkûresi» taraftarlarının biraraya toplandıkları anlaşılmaktadır. Hakkı Behiç gibi kimselerin meydana getirdiği bu çevrenin inanışına göre, batı uygarlığı çöküntü halindedir ve doğuda yeni bir iyi toplum doğacaktır. (Bak. Halide Edib, *The Turkish Ordeal*, s. 171 v.d.). T. B. M. M.'nin açılışından altı ay kadar sonra, Mustafa Kemal Paşanın «Halkçılık Programı» adı altında hazırladığı bir belgenin ortaya çıkması üzerine (fotokopisi için bak. Tunaya, *Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 104), Meclis'te etki ve tepki yoluyla teşekkül eden grupların arasında, «Şark Mefkûresi» ndeki gibi bulanık bir sosyalizmi temsil eden «Halk Zümresi» de vardır (*Nutuk*, II, s. 594). Bu kısa ömürlü Zümre, Sovyet yazarlarına göre, 50 kadar mebusu içinde toplamış ve Yeşil Ordu Cemiyeti'nin meclis grubu olarak çalıştırmıştır. Yunus Nadi, Halk Zümresi için Yeşil Ordu'nunki gibi, İslâmî gelenekçi ve sosyalist radikal bir program hazırlamıştır. G. Harris, *Communist Movements*, s. 58 ve n. 8: ayrıca bak. Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, s. 207 ve 219; Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 474-475: [Ali Fuat Paşanın 14 Eylül 1336 tarihli yazısına Mustafa Kemal'in cevabından] «bilâ kaydüşart Rus tâbiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilâtı gaye itibarıyla bizim aleyhimiz-

Gizli T.K.P.'nin görüşlerine dair bulabildiğimiz tek belge, bu kuruluşun 25 maddelik Umumi Nizamnamesidir.⁷⁸ Buna göre, «Bütün beşeriyete refah ve saadet temin edecek olan cihan inkılabının Türkiye'de bir an evvel husulpezir olmasını temin ve sosyalizmi tesis için Türkiye'de bir Komünist yani Bolşevik Partisi teşekkül etmiştir» (m. 1). «Kapitalizm ve emperyalizm tegallübünden bütün mazlum milletlerin ve sınıfların kurtulması için bütün kuvvetiyle mücadele edecek olan (m. 2) «Türkiye Bolşevikleri Rusya şûra teşkilâtının esaslarını», yalnız «usül-ü idare meselesinde» (m. 3) değil, genel siyaset plânında da aynen kabul etmişlerdir: «Türkiye Bolşevikleri köy, nahiye, kaza, sancak ve merkez şuraları vasıtasıyla»

dedir. Gizli komünist teşkilâtını her surette tevkif ve teb'it etmek mecburiyetindeyiz. Mecliste âhiren meydana çıkan Halk Zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir içtimai inkılabın kazanılması için lüzumuna kani olanlardır. Bu teşebbüsün mehalikini ihata edememekte idirler. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olamadı. ... Halk Zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir.»

Ertürk'e göre, gizli T. K. P.'ne Meclis'ten on-onbeş üye katılmıştır (s. 553).

⁷⁸ Haziran 1920, Ankara: T. K. P. Merkez-i Umumisi. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam* adlı kitabında (cilt II, s. 374) bu Nizamnameden bazı bölümleri Türkiye Resmî Komünist Fırkasına ait olduğunu söyleyerek aktarmaktadır. G. Harris de bu bölümlere bakarak Nizamnamenin Yeşil Ordu'nun olduğu hükmüne varmıştır: *Communist Movements*, s. 64-65/n. 14. Biz ise, bunun gizli partiye ait olduğundan kesinlikle eminiz. [G. Harris, bizim bu hususta haklı olduğumuzu kabul etmiş ve hazırladığı kitabın müsvettelerini buna uygun olarak değiştirmiştir.] Bir kere, resmî fırkanın kuruluş hazırlıklarının Haziran ayına kadar gerilere uzandığı doğru değildir. Ali Fuat Paşa, 14 Eylülde Mustafa Kemal'e «Kimler tarafından ve ne gibi mekasıdın taht-ı tesirinde yazıldığını biletraf tahkik etmekte bulunduğum komünist nizamnamesi dolayısıyla vuku bulan istizah-ı devletlerinden» bahsederken (*Millî Mücadele Hatıraları*, s. 471, söz konusu olan herhalde bu Umumi Nizamnamedir. Hakkı Behiç de, dört ay sonraki (26 Ekim tarihli) genelgesinde, «nizamname-i dahili» nin gönderilmek üzere bulunduğunu, «mesai programı» nın ise hazırlanmakta olduğunu söylemektedir (bak. yukarıda BL. II/n. 56). Gizli partinin gözönünde bir Nizamname bastırılmayacağı düşünülürse, başlangıçta bu kuruluşun hükümetten hiç de gizli olmadığını ve hatta yardım gördüğünü hatırlamak gerekir. Zaten biraz önce açıklandığı gibi BL. II/n. 75), bu belge —üstündeki «Ankara» sözüne rağmen— Eskişehir Liva matbaasında basılmış olabilir. Umumi Nizamname'nin muhtevası da, resmî fırkanın tutumuna bir çok noktalardan aykırıdır: sınıf ayrımına dayanan seçim sistemi, proleterya diktatörlüğü, layiklik, başka sosyalist ülkelerle siyasi hudutları kaldırmak, hattâ «Bolşevik» sözü... (Bu belgeden yararlanmamızı Ş. S. Aydemir'e borçluyuz.)

le cemiyet hayatında hakikî bir halk hükümet-i cumhuriyesini vücuda getirecek ve sosyalizmi yerleştirenceye kadar fukara-i kâsibeden müteşekkil olan şûraların diktatörlüğünü vaz eder» (m. 4). «Şûra hükümetlerinin intihabında şimdilik burjuva ve mütegalibe sınıfı (nı) hakk-ı intihaptan mahrum» edilecektir (m. 5).⁷⁹ «Temellük-ü şahsiye» kaldırılacak, «arazi, bankalar, fabrikalar, ticarethaneler, mebani, demiryollar, vapurlar velhasıl bütün servet ve sanayi menbaları» (m. 9), «haricî ticaret ve mübadele» tamamıyla (m. 10) millileştirilecek, her yerde kooperatifler açıldıktan sonra «serbesti-i ticaret» de lâğv olunacaktır. «İstihlâkat eşyasından» bile gereğinden fazlasına el konulacaktır (m. 11). Herkes için çalışma mecburiyeti getirilecektir (m. -3). «Paranın kalktığı güne kadar.» [!] geçici malî islahat yapılacaktır : hemen «bilvasita vergiler mülga» olacak, gelir vergisi geometrik diziyle müterakki olarak alınacak, gerekirse burjuvaziye «tazminat namı altında» yeni bir vergi de konulacaktır (m. 20). Askerlik (m. 7-8), adalet (m. 16-17), eğitim (m. 13 : be, cim, dal, ha şerhleri) alanlarında çok radikal reformlar yapılmasını isteyen T.K.P., layikliğe taraftardır (m. 14). «Servet-i umumiyeden seyyanen müstefit» olunmasını talep eder (m. 9 ve 12). «Türkiye Bolşevikleri yalnız elinin veya fikrinin emeği olarak yaşayan köylü, rençber, amele, memur ve hademe gibi beşeriyetin hakikî fukara-i kâsibesini partinin en sağlam taraftar ve anası olarak tanır» (m. 22). T.K.P.'ne göre, doktorlar gibi, «bü-

⁷⁹ Gizli T. K. P. Umumî Nizamnamesi'nin basılmasından bir ay sonra, Türkiye gibi geri kalmış ülkelerde izlenecek politika hakkında, üçüncü Enternasyonal bu esasları değiştiren genel bir karar almıştır. Lenin'in 19 Temmuz-7 Ağustos 1920 tarihleri arasında Petersburg ve Moskova'da toplanan İkinci Komintern Kongresi'nin kabul ettiği tezlerine göre, geri kalmış ülkelerdeki «burjuva-demokratik» hareketler («milli-devrimci» vasıflar taşıyorlarsa), orta sınıfın önderliğinde olmalarına rağmen, komünistler tarafından desteklenecektir. Bak. Degras, *Communist International*, s. 138 v.d. Burada sovyet/şûra sisteminin kapitalizm-öncesi şartlarına elverişliliği de öngörülmüş olmakla birlikte, bunun anlamı, böyle ülkelerde aşırı sol sistemlerin uygulanabileceği değil, bir çeşit halk idaresi yoluna girilebileceğiydi. (1921 Anayasasının 12-13 ve 17-20'nci maddeleriyle kurulmak istenen vilâyet ve nahiye şûraları da bu gibi bir düşünüşün sonucu olmuştur.)

Bu Kongrede, Hint delegesi M. N. Roy'un Lenin'in görüşlerine karşı öne sürdüğü tezler, anti-empyralist mücadeleye başlayan az gelişmiş ülkelerde bile, feodal ve burjuva sınıflara karşı, köylüyle proletaryanın (Komünist partilerinin) tutulmasını istiyordu. Bak. F. Borkenau, *World Communism*, s. 292.

tün hastahane ve eczaneler [de] herkes için meccanen hizmet görecektir» (m. 21). «İdarî ve siyâsî her türlü gizli saklı ve entrikalı işlerden ve maske altında hareket etmekten nefret» eden (m. 23) «Türkiye Bolşevikleri ... her memleketteki komünist sosyalist teşkilâtlarıyla sıkı bir ittifak akd ederek onlarla birlikte hareket» (m. 6) ve «sosyalistliği kabul eden diğer milletler ile Türkiye arasında alelusul siyâsî hudut ve gümrük muamelâtını lâğv ederler» (m. 18). ... «Üçüncü Enternasyonale merbut» olan T.K.P. (m. 6), «Moskova'da münakit (Üçüncü Enternasyonal)in Bakû Kongresinin kararları vasıl oluncaya kadar şu mezkûr esaslar dahilinde halkı tenvir ve irşat»a devam edecektir (m. 25). *

1920 Türkiye'sinde gerçekleştirilebilme şansı bakımından son derece ütöpik bir mahiyet taşıyan, ama propaganda değerinin yük-

* Sayın George Harris sonradan bize yolladığı 19 Aralık 1966 tarihli bir mektupta, bu belgenin, bizim tahmin ettiğimiz gibi (bak. yukarıda BL. II/n. 78) Eskişehir Liva Matbaasında basılmış olabileceği ihtimalini reddederek, «20 Haziran 1920'de Bakû'da basılmış olduğuna ve Süleyman Sami tarafından Ankara'ya getirilen belgeler arasında bulunduğuna kesinlikle inandığını» yazmakta ve iddiasını desteklemek için şu delilleri göstermektedir :

- 1 — Ertürk, Eskişehir'de basıldığını açıkladığı nizamnamenin «resmî» T. K. F.'na ait olduğunu da söylemektedir.
- 2 — Buradaki Nizamnamenin 25'inci maddesi, bunu basan T. K. P.'nin daha Haziran ayında iken, Eylülde toplanacak olan Şark Milletleri Kurultayı'ndan veya onu takip edecek T. K. P. Kongresi'nden haberdar olduğunu göstermektedir ki, Kurultay'a resmen çağırı Temmuzda yapılmış olduğuna göre, bunun o tarihte Ankara veya Eskişehir'de bilinmesi mümkün değildir.

Bizce, bu iddia doğru olabilir; ama olmayabilir de! Bir kere, biz Ertürk'ün sözünü ettiği nizamnamenin «resmî» T. K. P.'na ait olduğunu kabul etmiyoruz. Sonra, buradaki 25'inci maddenin ifadesi, bize Komintern'in geleceğe ait programının yakından bilindiği izlenimini vermektedir. Belki de, kastedilen «Bakû Kongresi», ne Kurultaydır ne de onu takip edecek T. K. P. Kongresi. Bu Nizamnameyi yazarlar, gerçekte Temmuz - Ağustos aylarında Petersburg ve Moskova'da toplanan Komintern'in İkinci Kongresini, Bakû'da toplanacak sanmış olabilirler. Çünkü, Kurultay da, T. K. P. Kongresi de «(Üçüncü Enternasyonal) in Bakû Kongresi» değildir.

Biz, Anadolu'daki gizli T. K. P. ile Bakû'da üslenen Suphi çevresi arasında bir merkezlik-şubelik bağıntısı olduğunu kabul ettiğimiz için, bu Nizamnamenin nerede basılmış olduğu sorununu o kadar önemli görmüyoruz. Ancak, Harris'in tahminini yeterince inandırıcı bulmuş olsaydık, herhalde Ankara'da dağıtıldığı kesin olan bu Nizamnameyle ilgili sözleri, yine de M. Suphi bahsine aktarırdık.

sek olması gereken bu programa karşılık, T.K.P.'nin o yıl içindeki faaliyetleri hakkında pek az şey bilinmektedir. Söylendiğine göre, parti yöneticileri, Mustafa Suphi tarafından Anadolu'ya temaslar için gönderilen Süleyman Sami vasıtasıyla Bakû teşkilâtından para yardımı talep etmişlerdir.⁸⁰ T.K.P.'nin Ankara ve Eskişehir'den başka yerlerde ve bu arada İstanbul'da da teşkilatlanmış olması mümkündür.⁸¹ 1-8 Eylül 1920'de Bakû'da toplanan «Doğu Halkları Kurultayı»na Türkiye temsilcisi olarak katılan 235 kişiden bir kısmının da, gizli T.K.P.'nce seçilip gönderildiği düşünülebilir.⁸² Bir süre sonra, Şerif Manatof'un çalışmaları hükûmetçe zararlı sayılarak, kendisi sınır dışı edilmiştir.⁸³ Bunun üzerine, gizli T.K.P. hem meşru bir hüviyet kazanmak hem de faaliyetinin tabanını genişletmek için birtakım temaslar aramaya başlamıştır. (Bu hareket, resmî T.K.F.'nin komünistliğini «sahte» sayan «gerçek» solcuların, onların giriştiği toplama ve birleştirme teşebbüsüne karşı bir tepki diye de yorumlanabilir). Sonunda, bu çabalar parti açısından başarıya ulaşmış ve hükûmet de —resmî fırka kurulurken belirtilen, sol faaliyeti tekel altına alma niyetine rağmen— bu çevrenin hukukî varlığını tanımak zorunda kalmıştır. Fakat, artık bu dönemdeki çalışmalar «Halk İştirakiyun» adıyla yapıldığı için, bir sonraki aşamaya geçmemiz doğru olur.

⁸⁰ Salih Hacıoğlu'nun Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesine göre, bir bütçe üzerinden ayda yedi-sekiz yüz liralık taksitlerle yardım yapılması kabul edilmiş ise de sonuç alınmamıştır. Bak. «Yeşil Ordu Cemiyeti-7,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 9, (26 Nisan 1962), s. 282.

⁸¹ İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivinde, «Türkiye Komünist Fırkası (Merkez-i Umumisi)» antetini taşıyan bir kâğıda yazılmış, İstanbul'da bir semt icra komitesi üyeliğiyle ilgili bir belge gördük: 21 Teşrinisani 1336 tarih ve 242 numaralı olan vesikanın altına, yeşil mürekkeple «T. K. F. Merkez-i Umumisi-1336» yazılı oval bir mühür basılmış ve kırmızı kalemle —okunamayan— bir imza atılmıştır. Bu belge, 1920 Anadolu'sunun gizli T. K. P. veya (zaten onun merkezi yahut şubesi olarak düşünülen) M. Suphi'nin Bakû'daki partisi ile ilgili olmalıdır.

⁸² F. Armaoğlu, bu 235 kişi için «Anadoludan gidenler» demekle (*Siyasi Tarih*, s. 637) yanılmaktadır. Bak. Tunaya, *Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 55 ve 58; ayrıca aşağıda BL. II/n. 130.

İstanbul'dan giden Ethem Nejat'a Ankara ve Eskişehir şubelerinden itimatname verilmiştir. «Yeşil Ordu Cemiyeti-3,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 5, (29 Mart 1962), s. 133.

⁸³ G. Jaeschke, «Kommunismus und Islam,» *Die Welt des Islams*, cilt 20, s. 111. Bu olayın tarihini kesin olarak bilmiyoruz. Fakat, Manatof'un ayrıca cezalandırılmaması için «Rus sefirinin» tavassut ettiği söylentisi doğru ise (Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 549 ve 552: Mustafa Kemal'e atfen), yurt dışına çıkarma Upmal Angarski'nin Ankara'ya geldiği

4. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası

Gizli T.K.P.'nin yayılma ve meşrulaşma çabaları sonucunda, Dahiliye Vekâleti Emniyet-ı Umumiye'sinin fırka program ve nizamnamesini tasdik etmesiyle, 7 Aralık 1920 tarihinde T.H.İ.F. resmen kurulmuştur.⁸⁴ Umumî Merkez teşkilâtı, Matbuat, İrşat, Maliye ve Teşkilât şubelerinden meydana gelmektedir.⁸⁵ T.H.İ.F.'nin kurucu ve yöneticileri arasında, Tokat mebusu Nâzım (muvakkat reis), Bursa mebusu Şeyh Servet, Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükürü, Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu (kâtip) ve Ziyetullah Nuşirevan bulunmaktadır.⁸⁶

4 Ekim 1920'den sonra olmalıdır. Ancak, Angarski de sefir değil, maslahatgüzarıdır; bak. yukarıda BL. II/n. 20.)

Manatof'un kendisi 1920 güz aylarında Bakû'da olduğunu söylüyor: «Mustafa Suphi Beş Sene Evvel Moşkova'da,» *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 11.

⁸⁴ Bak. Açıksöz [Kastamonu], No. 102, (9 Kânunuevvel 1336), s. 2; ayrıca, «T. H. İ. F.'nin B. M. M.'ne Beyannamesi,» *Yeni Hayat*, Sayı 3 (1 Nisan 338), s. 4.

Erişçi, «Ankara'da teşekkül eden ilk fırka»nın, 1920 Haziranında kurulan «Halk İştirakiyun» olduğunu yazmakta ise de («Bizde Siyasî Cemiyet ve Partilerin Tarihçiliği,» *Aylık Ansiklopedi*, No. 52-Ağustos 1948, s. 1493), biz teşkilâtın bu dönemini gizli T. K. P. ile özdeş sayıyoruz. «Halk İştirakiyun» sözü, ilk olarak, «komünizm adını memleket kabul etmez» gerekçesiyle, Ziyetullah'ın Ankara'da Hacı Musa mahallesindeki evinde yapılan bir hazırlık toplantısında ortaya atılmıştır. Ziyetullah, fırkanın adına «Bolşevik» kelimesinin eklenmesini istemişse de, Memduh Necdet (?) ve arkadaşları tarafından bu teklif reddedilmiştir. Bak. «Yeşil Ordu Cemiyeti - 1,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 3 (15 Mart 1962), s. 102-103 ve Ertürk, s. 553. Bununla birlikte, —Çerkes Ethem'le ilgisi dolayısıyla sıhhatinden emin olmadığımız— bir belge, partinin adının bir aralık «Türk Halk İştirakiyun Bolşevik Fırkası» olduğunu göstermektedir. Bak. yukarıda BL. II/n. 55 ve aşağıda BL. II/n. 89.

⁸⁵ Bak. «Yeşil Ordu Cemiyeti - 4,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 6, (5 Nisan 1962), s. 174. Tokat mebusu Nâzım'ın Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesine göre, hükümetçe tasdik edilmiş olan Nizamnamede, parti gelirlerinin «iane, teberrüat ve aidatla beraber daha yüksek teşkilâttan gelecek para» olacağı yazılmış ise de, mahkemenin öne sürdüğü, Sovyetlerden yardım alınmış olduğu iddiası (mahzurlu bir şey olmamakla birlikte) doğru değildir. Ertürk, s. 545 ve «Yeşil Ordu Cemiyeti - 3,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 5, (29 Mart 1962), s. 133.

⁸⁶ Eskiden Harput Valisi olan Tokat mebusu Nâzım, 4 Eylül 1920'de Meclis'te 89'a karşı 98 oyla Dahiliye Vekili seçilmiş, fakat Mustafa Kemal Paşa tarafından istifaya zorlanmıştır. Nâzım'ın İngiliz ve Rus casusu olduğu sanılmıştır: Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 547 ve *Nutuk*, II, s. 500-501.

T.H.I.F.'nin savunduğu fikirlerde, bu memleketin şartlarını gözönüne alarak, komünist teoriden bazı sapmalar yapıldığı sezilenmektedir. Bir kere, işçilerle yetinmeyerek harekete sınıflar-arası bir nitelik vermek ve belki, özellikle köylüleri sol devrimciliğe çekmek istenmiştir.⁸⁷ Sonra, yine geniş halk kütlelerinin (ve Meclis'teki Halk Zümresi-Yeşil Ordu mebuslarının) desteğini kazanmak amacıyla, İslâmiyetin sola yakınlığı üstünde durulmuştur.⁸⁸

T.H.I.F.'nin iki ay kadar süren bu (birinci) ömrü boyunca giriştiği faaliyetler hakkında herhangi bir bilgi bulamadık. Ancak, bu partinin Çerkes Ethem'le işbirliği yaparak «taklib-i hükümet»e

⁸⁷ Salih Hacıoğlu, Ankara İstiklâl Mahkemesindeki ifadesinde şöyle demiştir: «Milletin her sınıf efradı tarafından hazmedilmeden yapılacak olan bir inkılâbın herhalde bir çok sarsıntılara sebep olacağını bildiğim için ve memleketimizin bu gibi sarsıntılara artık tahammülü kalmadığına kani bulunduğumdan, efradı milletin hangi sınıfından olursa olsun hepsine bilâistisna komünizm esasları dahilinde tenviratta bulunmayı bir vazife addetmişimdir.» Bak. «Yeşil Ordu Cemiyeti-7,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 9, (26 Nisan 1962), s. 283.

«Bütün-Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Marx-Engels-Lenin Enstitüsü» tarafından yayımlanan *Doğu Komünist Partileri Program Vesikaları* adlı Rusça kitabın «Türkiye» bölümü için yazılmış Giriş kısmında da şu sözler vardır:

«Anadolu'daki millî kurtuluş hareketinin başlangıcında Komünist Partisi henüz mevcut değildi. Daha sonra kurulan ve İtilâf kuvvetlerinin işgali altındaki proleterya merkezlerinden tecrit edilmiş küçük burjuva aydınlarının bir örgütü olan «Halk İştirakiyun Fırkası» bir küçük burjuva köylü partisi karakterini almıştır. Partinin, (Kemalistlere muhalif yoksul köylülerin devrimci bir teşkilâtı olan [bak. yukarıda Bl. II/n. 44]) «Yeşil Ordu» ile uzlaşması bundandır.»

Bak. I. Spector, *Soviet Union and the Muslim World* s. 112.

⁸⁸ Ziyetullah'ın evindeki hazırlık toplantısında (bak. Bl. II/n. 84) bazı İslâmî ilkelerin, Yeşil Ordu'da olduğu gibi, İştirakiyun programına da alınması kararlaştırılmıştır: Asr-ı saadet samimiyet-i müşterekesi iade ve ihya edilecek, hurafeler ve bâtıllarla mücadeleye girilecek, alle hukuku şeriat dairesinde mahfuz ve nikâh muhterem tutulacaktır.

Ankara'da T.H.I.F.'nin sözcülüğünü yaptığımız *Emek* gazetesinin, 16 Ocak 1921 tarihli 1'inci sayısının başyazısı da, komünizmin esaslarını ele alarak bunların Kur'an ile çatışmadığını ispat etmeğe çalışmıştır. *Novyi Vostok*, cilt I, s. 643'ten naklen: G. Jaeschke, «Kommunismus und Islam,» *Die Welt des Islams*, cilt 20, s. 115. (2'inci sayısında —Türkçede ilk defa— Komünist Manifest'in tam çevirisini yayımlayan *Emek*'ten başka, yine Ankara'da çıkan —Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükri'ye ait— *İkaz* gazetesinin de, T.H.I.F.'nin organı olması muhtemeldir.)

kalkıştığı iddia edilmiştir.⁸⁹ Bu pek doğru görünmemekle birlikte, Ethem ayaklanmasının yarattığı karışık hava ve o vesileyle başlatılan solu bastırma dalgası içinde, T. H.İ.F. da sona erdirilmiştir.⁹⁰

5. Başka Solcular

1920'de Anadolu solculuğunun, Yeşil Ordu'dan, resmî ve gizli Komünist partileriyle Halk İştirakiyun Fırkası'ndan ibaret olmadığı ve Ankara ile Eskişehir'den başka yerlerde de geliştiği muhakkaktır. Bir yandan devletin çöküşü, yenilgi, umutsuzluk ve öte yandan doğuda örnek bir yeni düzenin doğuşu, aydınlardan bir çoğunu sola doğru etkilemiştir. Yukarıda gördüğümüz kuruluşların ve Bakü üzerinden Mustafa Suphi'nin solculuğu yayma çalışmaları da birtakım izler bırakmış olmalıdır. Biz, hâlâ geniş ölçüde karanlıkta kalan bu konuyla ilgili olarak görebildiğimiz bazı ipuçlarına işaret etmekle yetineceğiz.

Erzurum Kongresi'nden sonra, Mustafa Kemal'in batıya yönelmesi ve doğunun Karabekir Paşanın askerî yönetimi altında bırakılması, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri arasında bulunan bazı Erzurumlu gençleri idarenin halka indirilmesi ve demokratlaştırıl-

⁸⁹ Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde, Tokat mebusu Nâzım, «H. İ. F.'nin teşekkül ettiği günler Ethem ve şürekâsı hal-i muhalefete ve isyana geçmişti. Fırka bu hususta derhal hükûmete müzaharete karar verdi. Buna bizzat hükûmet erkânı suret-i mahremâne vâkıftırlar. Gazete neşriyatı da buna delildir» demiş bu Ethem'in resmî Komünist Fırkası'na girmiş olduğunu, matbaasını o fırkaya verdiğini, Meclis'te o fırkaya intisabı dolayısıyla millî kahraman ilân olunduğunu ve o fırka gazetesiyile kendisine «Türkiye Kızılordular Başkumandanı» unvanı tevcih edildiğini söylemiştir. Bak. Ertürk, s. 545.

Buna karşılık; mahkemede ortaya atılan «kâtib-i umumî Ethem» ve «müessil Salih Hacıoğlu» tarafından imzalanmış bir belge, Yeşil Ordu ve Türkiye Gizli Komünist Partisinin «B. M. M.'nde teşekkül etmiş ve teşekkülünden beri halka ve halk inkılâbına doğru mâsum adımlarını da atmış olan Halk Zümresi'yle beraber, hepsi birden diğer teşkilâtın her türlü alâkayı kesmek için: «Türkiye Halk İştirakiyun Bolşevik Fırkası» adını aldıklarını göstermektedir. «Yeni Umumî Merkez'ce kabul olunan parola "Emek"tir. Bu inkılâptan en çok müstefit olacak köylülerdir. Onları daima uyandırmalı, teşkilâta bağlamalıdır. Umumî Merkez'e yazılacak tahrirat için adres: «Ankara Hayvan Hastanesi Müdürlü Salih'tir.» Bak. «Yeşil Ordu Cemiyeti— 8,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 10 (3 Mayıs 1962), s. 297.

⁹⁰ Bak. aşağıda s. 126/n. 161.

ması yönünde düşünmeye sevk etmiştir.⁹¹ Bu çevre, fikirlerini **Albayrak** gazetesiyile yaymaya çalışmıştır.⁹² Fakat, bu akım Karabekir tarafından, Ermeni harekâtının aleyhte sonuçlanacağı korkusuyla girişilmiş, «halk hükûmeti» kurma yolunda, orduda da fesat karıştıran bölücü bir teşebbüs olarak görülmüş ve sert tepkiyle karşılanmıştır.⁹³

Samsun'da «Umur-u Hukukiye Müdürü» Selâhattin Nevzat, 1920 yılında, **Bolşeviklik** adlı bir kitap yayımlamıştır. Bu eserde, önce insanlık tarihinin gelişimini fikir çarpışmalarıyla açıklayan bir giriş yapılmakta, sonra 19'uncu yüzyıl Avrupa'sında gelişen sosyalist teori anlatılmakta ve nihayet söz, Bolşevik Rusya'nın parti ve idare teşkilâtına getirilmektedir. Solla ilgili bazı şeyleri üstünkörü bilen ve bunları kaçınılmaz oldukları duygusuyla isteyen Selâhattin Nevzat'ın, o dönemin taşra aydınları için belki genelleme yapmaya elverişli bir tip olduğu söylenebilir.⁹⁴

Bunlardan başka, (millî mücadele yıllarına ait sayılarını bula-madığımız) Bursa'da **Yoldaş**,⁹⁵ Eskişehir'de **İşçi** ve Trabzon'da **Öğüt**

⁹¹ Özellikle, Süleyman Necati ve kardeşi Mithat [Albayrak] ile Müştak Sıtkı ve Cevat [Dursunoğlu] adında iki öğretmen kardeş.

⁹² İlk 1913'te yayımlanmaya başlayan *Albayrak*'ın burada söz konusu olan, 1919 Haziranıyla 1921 Martı arasındaki ikinci hayatıdır. Bak. Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basım*, s. 191-199.

⁹³ Bak. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 832-834 ve Atatürk, *Nutuk*, II. s. 471-485.

Bizim görebildiğimiz (eksikli) bir *Albayrak* koleksiyonunda bir çeşit adem-i merkeziyetçiliğin ve halkçılığın savunulmasından daha ileri giden bir tutum yoktur. Bununla birlikte, bu gazetenin «Komünistliği alenen müdafaa» ettiği, bizzat Mustafa Suphi tarafından söylenmiştir: *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 62. (Bakû'da toplanan Doğu Halkları Kurultayı'na *Albayrak* çevresinden bir grup katılmıştır.)

⁹⁴ «Avrupa zımmadaran-ı umuruna terettüp eden vazife bu müthiş cereyana karşı durmak değil; belki bu cereyanı kabul ve teshil ederek ona göre içtimai kanunları tebdile çalışmak ve mensup oldukları cemiyetleri müthiş ihtilâllerden sadmelerden kurtarmaktır. Çünkü: Bolşevik Kızıl İhtilâl Bayrağı artık her milletin sema-yı mukadderatında dalgalanmaya başlamıştır. Yüz milyonlarca muzdarip ve bedbaht insanlardan müteşekkil arnele köylü sınıfları, onun altında toplanıyor. Teşkilât-ı hâziranın fenalığını gören ve bundan müşteki olan âlim, cahil hiç bir fert onun füsün ve sihrinden kurtulamıyor.» (s. 96.)

⁹⁵ *Yoldaş*'ın sahibi İbrahim Hilmi, 1925'te Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce mahkûm edilmiştir. İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer de, yirmi beş otuz yıl sonra Meclis'te yaptığı bir açıklamada, Türk solunun tarihindeki bu dönemi anlatırken, «işçilerimize komünist fikirleri aşılama» amacına yönelmiş yayınlar arasında *Yoldaş*'ı saymıştır. Bak. *T.B.M.M Tutanak Dergisi*, D. 8, cilt 4 (29/1/1947), s. 66.

gibi, solu tutan süreli yayın organları da olmuştur. Ayrıca, birtakım mahalli gazeteler de (örneğin, Kastamonu'da çıkan **Açıksöz**) zaman zaman komünizmi ve Sovyet sistemini öven yazılara yer vermişlerdir.

B. DIŞARDAN GELEN SOL :

Burada söyleyeceklerimiz, Mustafa Suphi'nin kişiliğiyle yakından ilgili olduğu için, 1920 Anadolu'suna dışardan gelen solun hi-kâyesini, onun hayatının safhalarına göre izlemek istiyoruz.

6. Mustafa Suphi

Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce⁹⁶

Mustafa Suphi, 1883 yılında Trabzon vilâyetine bağlı Giresun kazasında doğmuştur.⁹⁷ Babasının memuriyeti dolayısıyla bulunduğu yerlere göre, ilk öğrenimini Kudüs ve Şam'da, idadi öğrenimini Erzurum'da yapmıştır. Daha sonra, İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirmiş ve Paris'te Siyasî İlimler Okulu'na gitmiştir. Fransa'daki öğrencilik yıllarında **Tanin** gazetesine muhabirlik eden Suphi, 1910'da **l'École libre des Sciences politiques**'i bitirirken, mezuniyet tezi olarak Osmanlı Ziraat Bankası üstüne bir çalışma hazırlamıştır.⁹⁸

⁹⁶ Ali Yazıcı, «Mustafa Suphi Yoldaşın Tercüme-i Hali ve Siyasî Şahsiyeti,» *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 3-7. Verilen bilgiler, başka kaynak gösterilmedikçe, bu makaleden alınmış demektir.

⁹⁷ Babası valiliklerde bulunmuş Ali Rıza bey, annesi Samsun sancağı eski belediye reisi Halil Hilmi beyin kızı Memnune hanımdır. Ali Rıza bey, 1933'te sağ imiş.

Moskova'daki son Osmanlı sefiri Galip Kemalî [Söylemezoğlu], Suphi'yi «Mustafa Paşazade Suphi Bey» diye anmaktadır: *30 Senelik Siyasî Hatıralarım*, III, s. 38. Başka kaynaklarda raslamadığımız bu «paşazadelik» söylentisinin doğruluğundan emin değiliz. Öte yandan, Suphi'yi Erzurum idadisinden tanıyan Ahmet Kemal Varınca, onun hakkında «Erzurum Mektupçusu Arnavut Suphi beyin oğlu» demektedir («Mustafa Suphi'nin Macerası,» *Meydan*, Sayı 55-1 Şubat 1966, s. 16). Buradaki baba adı, Mustafa Suphi'nin ikinci isminden ötürü yakıştırılmış olduğu gibi, —son günlerdeki birtakım polemiklerde de öne sürülen— Suphi'nin Arnavut olduğuna dair («Türk komünist olamaz» inancından başka) hiç bir delil bulamadık.

⁹⁸ «Paris'te Ulûm-u Siyasiye Mektebi'ni ikmalden sonra şahadetname almak için tertibi meşrut (tez)i (Türkiye'de İtibarı Ziraf Teşkilâtının Hal ve İstikbali) mevzuu üzerinde ilmi bir surette tetkik ederek takdim eylediğinden (tez) 'jüri' heyetince mazhar-ı kabul olmuştur. Hatta mezkûr tez 1911 senesinde Fransa'nın (Cenup İtibar-ı Ziraf) Kongresince

Mustafa Suphi, Paris'ten İstanbul'a dönünce gazeteci ve öğretmen olarak hayatını kazanmıştır. Bu arada, **Tanin**, **Servet-i Fünun** ve **Hak** gazetelerine yazılar yazmış; Ticaret Mekteb-i Âlisi'nde «Malûmat-ı Hukukiye», Darülmualimin-i Âliye ve Mekteb-i Sultanî'de «İlm-i İktisat» derslerini okutmuştur. Onu bu sıralar tanıyan Ahmet Cevat, «Sati beyin modernize ettiği Öğretmenler okulunda benim gibi hoca idi, sosyoloji konferansları verirdi, sosyalist olduğu söyleniyordu» demektedir.⁹⁹ Fakat, Suphi'nin bu devrede sosyalist olduğuna inanmak güçtür. Prof. Célestin Bouglé'den çevirdiği **İlm-i İctimai Nedir?** adlı kitap,¹⁰⁰ İtalyan'ların Trablusgarp'a saldırmalarını dolayısıyla kaleme aldığı **Vazife-i Temdin** başlıklı eser,¹⁰¹ Yazı iş-

nazarı dikkat ve mülâhazaya alınmış ve muahharen Roma Beynelmillel [Ziraat] Enstitüsü celsesinde kiraat ve risale-i mevkuteye derç edilmiştir" *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 3.

Fondation national des Sciences politique'in Belgeler Servisi Direktörü J. Meyriat'dan öğrendiğimize göre, Suphi'nin *La Banque agricole ottomane* adlı tezinin kitaplıkta kaydı bulunmakla birlikte, o zamanki usul gereğince, jüriye sunulan tek nüsha incelendikten sonra alıkonulmayıp imza karşılığı sahibine iade edilmiştir.

Uluslararası Tarım Enstitüsü'nün Roma toplantısına [İstanbul Şehremini Operatör] Cemil Bey tarafından götürülerek «risale-i mevkuteye», yani Ekonomik ve Toplumsal Kurumlar Bürosunun Bülteni'ne «derç» edilen «L'Organisation du crédit agricole en Turquie,» başlıklı makalenin bir kopyasını Sayın Dr. George Harris'in aracılığıyla sağladık. Suphi'nin mezuniyet tezinin muhtemelen bir özeti olan bu yazı, Türkiye'de tarım kredisi konusunu, toprak mülkiyetinin durumunu ve özellikle Osmanlı Ziraat Bankası'nın kuruluşunu, analitik olmaktan çok betimleyici bir yoldan anlatmaktadır. Bu çalışmasına bakarak çıkarılabilecek tek sonuç, Suphi'nin Paris'teyken gerçekten sosyalist olmadığı gibi görünüyor [ayrıca bak. aşağıda not 100-102].

⁹⁹ Ahmet Cevat Emre, «1920 Moskovasında Türk Komünistleri,» *Tarih Dünyası*, Sayı 1 (Aralık 1964). s. 91.

¹⁰⁰ Bu kitapta hiç bir solcu taraf yoktur; zaten yazar, Durkheim okuluna bağlı tipik bir «burjuva sosyoloğu»dur. (C. Bouglé, 1923 yılında İstanbul Üniversitesinde, değerlerin gelişimi üstüne konferanslar vermiştir: H. Z. Ülken, «Durkheim et l'Enseignement des Sciences sociales en Turquie,» *Sosyoloji Dergisi*, 1960, s. 12-13.)

¹⁰¹ Suphi'nin bu eserde, solcu bilinçten uzak bir anti-empyrialist tutumla sömürge sorununa yaklaşması dikkati çekmektedir. Gerçel İtalya'nın Trablusgarp saldırısı, Avrupa sosyalistleri arasında da büyük bir tepkiye yol açmıştı, ama bir Türk'ün bu olayı sosyalistliğinden mi yoksa milliyetçiliğinden mi takbih ettiğine karar vermek zordur. *Vazife-i Temdin*, Osmanlı toprak bütünlüğünün zedelenmesinden doğan vatanseverce bir üzüntünün liberal ekonomi-politik terimleriyle ifadesi olarak görünmektedir.

leri müdürü olarak çalıştığı (Ahmet Ferit [Tek]'in) *İfham* gazetesi ve bu gazetenin sözcülüğünü yaptığı «Millî Meşrutiyet Fırkası»¹⁰² sosyalizmle pek ilgili olmayan şeylerdir. Bununla birlikte, Suphi Paris'teki öğrenciliği sırasında sol akımlara karşı ilgi duymuş ve (tıpkı, yukarıda gördüğümüz Dr. Refik Nevzat ve ileride sözünü edeceğimiz Dr. Şefik Hüsnü gibi) J. Jaurés'in parlak kişiliğinden etkilenmiş olabilir. Ancak, şurası besbellidir ki, Mustafa Suphi gönlünde sosyalistçe özlemler taşımışsa bile; İkinci Meşrutiyet Türkiye'sinde İttihat ve Terakki istibdadına karşı girişilen genel hürriyet savaşının bir parçası olarak hareket etmekten daha ileriye gidememiştir. Nitekim, 1913 yaz başında Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesinden sonra, **Bahricedit** vapuruyla Sinop'a sürülen muhalifler kafilesine onun da katılması, bu yüzden olmuştur.¹⁰³ Bir ara İstanbul'a geri gönderilen Suphi, yeniden Sinop'a teb'it edilmiş, fakat bu ikinci sürülüşünden beş ay sonra, birtakım arkadaşlarıyla birlikte küçük bir tekneye binerek Rusya'ya kaçmıştır.¹⁰⁴

¹⁰² Millî Meşrutiyet Fırkası, açıktan açığa Türkçülük yapan ilk siyasî partidir; ancak, iktisadî meselelere de —milliyetçilik açısından— eğilmiş ve bu alanda devlete bazı görevlerin yüklenmesini öngörmüştür. Bak. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 358-368. (Fırka programının tarım kredisiyle ilgili bölümü —m. 47— Suphi'nin eseri olabilir.) Sayın Şevket Süreyya Aydemir, Suphi'nin gazeteden başka «İfham Neşriyatı»nı da idare ettiğini söylemektedir. Biz bu serinin kitaplarını göremedik.

¹⁰³ Bu Sinop sürgünü için bak, yukarıda BL. I/Ayrıım II.

¹⁰⁴ «Suphi ... erkâniharp binbaşısı Nevres beyin ihzar ettiği firar tertibatına iştirak etmiş, bombacı Lütfi bey merhum ile Ahmet Bedevi, Valide Kiraathanesi müdürü Raşit beylerin dahil oldukları on iki refikî ile bir gece büyük bir balıkçı kayığına binerek Rusya'ya firar etmişti. Orada Mustafa Suphi merhum ile yalnız Zeki Paşazade bombacı Lütfü bey kalmış, diğerleri Mısır'a, İsviçre'ye, Fransa vesaireye gitmişlerdi.» (İmzasız - muhtemelen, Refii Cevat Ulunay), «Zavallı Mustafa Suphi,» *Alemdar*, No. 33 (29 Nisan 1337), s. 2. Ayrıca bak. Ziya Şakir, «İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu?» *Son Posta* (25 Ağustos 1934); Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, s. 292-296. Ahmet Bedevi daha sonraki bir toplamasında, Sinop kaçışının nedenlerini şöyle anlatmıştır: Suphi, «bir Türk ve İslâm farmasonluğu teşkilini, 'İttihat ve Terakki' cemiyetinin beynelmilel farmasonluğuna karşı millî bir farmasonluk kurumunu tecrübe etmek istedi. Pek mahdut olmakla birlikte birkaç arkadaş bu noktada birleştik. Bunda takip edilen gaye perde arkasında siyasî roller oynamak ve hükümetin sukutunu mümkün kılacak kuvvetli bir teşekkül vücuda getirmektir. Bu fikir bir kere ortaya atılmış; benimsenmişti. Şimdi fikri yaymağa çalışmak, neşriyat yapmak ve bunun için de Sinop'tan kaçmak lâzımdı,» ... Buna göre, Sivastopol'da, Sinop kararlarını uygulamak üzere harekete geçilmiştir. «Suphi bey Kafkasya'ya giderek orada bir gazete neşredecekti.» *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, s. 550 ve 561.

Rusya'da

Mustafa Suphi, 1914'te siyasî bir mülteci sıfatıyla sığındığı Çarlık Rusya'sında, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine «düvel-i muhasıma tebası» olduğu için, Faluga iline sürülmüştü. Burada, Türk ırkından çeşitli sol devrimcilerle ve Bolşeviklerle temas etmiş, doğu cephesinde esir düşerek Rusya içlerine gönderilen Türkiyeli askerler arasında da faaliyet göstermiştir. Bir ara, Almanların ilerlemesi üzerine o da Ural'a yollanmıştır. Suphi'nin Bolşevik fikirleri kabul ederek onlarla işbirliği yapmaya başlamasının bu sıralara rastladığı muhakkaktır.

Ekim 1917 devriminden sonra, Mustafa Suphi Moskova'ya gitmiş ve orada Tatar-Başkırt devrimcileriyle birlikte, **Yeni Dünya** gazetesini çıkarmaya başlamıştır.¹⁰⁵ Suphi, bu dönemde daha çok Rusya'lı (ve Rusya'daki harp esiri) Türk'ler arasında çalışmış ve Türkiye olaylarıyla ancak ikinci derecede ilgilenmiştir.¹⁰⁶

Mustafa Suphi, 25 Temmuz 1918'de Moskova'da Türk Sol Sosyalistleri Birinci Kongresi'nin toplanmasına¹⁰⁷ ve Moskova, Kazan, Samara, Saratof, Rezan, Astrahan gibi merkezlerde Türk komünist teşkilâtları kurulmasına yardım etmiştir. Kasımda Moskova'da düzenlenen Müslüman Komünistler Birinci Kongresi'ne gitmiş ve burada —Stalin'in başında bulunduğu— Milliyetler Halk Komiserliği'ne bağlı olarak kurulan Doğu Halkları Merkezi Bürosu'nun Türk Seksiyonu başkanı olmuştur.¹⁰⁸ Bundan sonra, 1918 Aralık ayında Pet-

¹⁰⁵ Osmanlı sefiri Galip Kemalî [Söylemezoğlu], Moskova'da çıkan *Yeni Dünya*'nın yazılarını Sovyet hükûmeti nezdinde «üç muhtıra ile protes to» etmiştir. Bak. Türk Komünist Teşkilâtı Merkezi Heyetinin Faaliyeti Hakkında Bakû Kongresinde Mustafa Suphi Yoldaşın Lâyihası.» *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 54; ayrıca Söylemezoğlu, s. 38.

Bu dönemde *Yeni Dünya* başyazarının Feyzullah Sacit adında biri olduğu ve F. Sacit'in M. Suphi ile sonradan (1920 sonlarında) araları açıldığı söylenmiştir. Bak. Dr. Samih Çoruhlu, «İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti 5.» *Yeni İstanbul* (5 Temmuz 1966).

¹⁰⁶ Eski Çarlığın Türk ve Müslüman ülkelerinde devrimden önce ve sonra sol akımların gelişmesi, çok önemli bir araştırma konusudur. Bunların solcu fikirler üstünde işleyerek getirdikleri yenilikler, Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye'ye de yansımış ve Anadolu'daki solculuk anlayışlarının biçimlenmesinde etkili olmuştur.

¹⁰⁷ Suphi, bu kongrede başkan seçilmiştir; bu münasebetle yaptığı konuşmanın metni için bak. Mustafa Suphi ve Yoldaşları, s. 30-31.

¹⁰⁸ Bak. Laqueur, *Communism and Nationalism in the Middle East*, s. 208 ve Harris *Communist Movements*, s. 37.

rograt'ta yapılan Uluslararası Devrimciler toplantısına ve 1919 Martında yine Moskova'da toplanan Üçüncü Enternasyonal'in ilk kongresine Türkiye delegesi olarak katılmıştır.¹⁰⁹

Suphi, İdil-Ural bölgesinde bir süre faaliyet gösterdikten sonra, 22 Ocak 1919'da Kırım'a geçmiş ve bir «Müslüman Komünistler Ülke Bürosu» açmıştır.¹¹⁰ Burada **Yeni Dünya'nın** çıkartılmasına devam edilmiş, **Kırım Haberleri** diye başka bir gazete kurulmuş, anayasa ve program çevirileri de broşürler halinde yayımlanmıştır. Ayrıca, Kırım'dan kaçak Türk kayıkçılarıyla Anadolu'ya bu yayınlar ve propagandacı, amele ve askerler gönderilmeye başlanmıştır.¹¹¹ Denikin 1919 baharında Kırım'a saldırınca, Suphi de (23 Nisan'da) Odesa'ya çekilmiş ve çalışmalarına orada devam etmiştir. Bu arada Komintern Manifesti Türkçeye çevrilip yayımlanmış ve iki gemiyle «daha birtakım amele ve rençber esirler» Türkiye'ye gönderilmiştir. Müslüman Komünistler Merkezi Heyeti'nden iki üye de, bunlarla birlikte İstanbul'a gitmişlerdir.¹¹² Daha

¹⁰⁹ Uluslararası Devrimciler toplantısında, Suphi söz almış ve «İngiliz-Fransız kapitalizmin beyni Avrupa'da olmakla birlikte, vücudu Asya ve Afrika ovalarındadır» tezini savunmuştur: *Sowjet-Rusland und die Völker der Welt*, s. 32'den naklen: E. Carr, *The Bolshevik Revolution*, III, s. 234.

Birinci Komintern Kongresi'nde de, Suphi aynı fikrin üstünde durmuş: Doğuda yapılacak devrimlerin Batılı sanayi ülkelerini ham maddeden yoksun bırakarak buhranlara yol açacağını, dolayısıyla oraların proleteryasını iktidara geçmeye teşvik edeceğini söylemiştir. Doğuda devrim, «Yalnız Doğuyu Avrupa emperyalizminden kurtarmak için değil, Rus devrimini desteklemek için de» gereklidir. Bak. Harris, s. 37. (Bu kongrede Türk delegesinin oy hakkı olmamıştır. Laqueur, s. 208.)

¹¹⁰ Yukarıda BL. II/n. 105'te anılan rapor, s. 55 - 58.

¹¹¹ «Birtakım bolşeviğin sevahil-i Osmaniyeye geçerek, Samsun ve Trabzon tarikiyle Anadolu'ya dahil oldukları anlaşılmaktadır. ... dahil-i mülkte bolşevizm Ehremen'inin intişar ve tevessütünün men'i ...».

Sadrızam Damat Ferit Paşanın 19 Eylül 1919 tarihinde Trabzon valisi Galip beye yolladığı şifreden: Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 277. Bu iddia, 21 Eylülde Mustafa Kemal Paşa tarafından bir beyanname ile tekzip edilmiştir. (Ayrıca bak. Karabekir, s. 289. Tekzip beyannamesinin fotokopisi, Tunaya, *Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 79'da verilmiştir.)

¹¹² Yukarıda BL. II/n. 105'te anılan rapor, s. 57. Bak. Karabekir, s. 541: 8. Kuva-yı Seyyarenin Bolşevik Taburu kumandanı Yzb. İsmail Hakkı, Türkiye'ye bu kafilelerle gelmiş olabilir (yukarıda s. 80-81/n. 44).

sonra, Suphi Moskova üzerinden¹¹³ Türkistan'a geçmiş ve «Beynel-milel Şark Tebligat Şûrası»nı kurmuştur.¹¹⁴ Taşkent'teki komünist teşkilâtını esaslı bir şekilde yeniden düzenledikten başka, Suphi burada bir Türk Kızıl Ordusu da meydana getirmiştir. Türkistan'da bu işlerle uğraşılırken, Azerbaycan'da Sovyet devrimi yapılması üzerine, Suphi çevresi Bakû'ya taşınmıştır: 27 Mayıs 1920.

Mustafa Suphi Bakû'ya gelince, daha önce burada teşekkül etmiş olan Türkiye Komünist Fırkası'nı lâğvederek eski İttihatçı-lardan temizlemiş ve yeniden kurmuştur. Artık doğrudan doğruya Türkiye işleriyle ilgilenen bu partinin çalışmaları, (yazışma ve hesaplara bakan «Kitabet ve Maliye» hariç) dört dal etrafında şöyle toplanmıştır:¹¹⁵

(I) **Teşkilât.** T. K. F., Bakû'dan başka, İstanbul'da, Zonguldak'ta, Trabzon ve Rize'de, Nahcivan'da, Kuzey Kafkasya ve Anadolu'nun Karadeniz sahillerinde şubeler açmış ve buralara partili yoldaşlar göndermiştir.

(II) **Tebliğat.** Çeşitli yollardan geniş propaganda çalışmaları yapılmıştır. **Yeni Dünya** (4.000'i aşan bir tirajla!) Bakû'da yeniden yayımlanmaya başlamıştır. **Ahbar** ve **Komünas** adında iki de duvar gazetesi çıkarılmıştır.¹¹⁶ Kurulan bir Telif ve Tercüme Komisyonu vasıtasıyla, on iki kitap çevrilmiş, beş kitabın da üstünde çalışılmaya başlanmıştır.¹¹⁷ 17 Haziranda bir «siyasî fırka mektebi»

¹¹³ Suphi, bu kere Moskova'da iken, Mustafa Kemal Paşanın Sovyetler'le münasebete girişmek teşebbüsünde bulunması üzerine, «Türkiye'de başlayan bu müdafaa-i milliye hareketi» için Rusya Komünist Fırkası Merkez-i Umumisi nezdinde müzaheret etmiştir.

¹¹⁴ Çalışma alanı, «Çin, Kaşgar, Buhara, Hiva, İran ve Türkiye'yi kapsayan bu teşkilâtın «Eskişehir'de bir şube» açtığı ifade edilmektedir. Bu şube, Anadolu'daki gizli T. K. P.'nin başlangıcı olabilir.

¹¹⁵ Yukarıda BL. II/n. 105'te anılan rapor, s. 59-65.

¹¹⁶ Bak. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 855.

Bu (?) *Komünist* gazetesinin iki başmakalesi, Kasım ayında Açık-söz tarafından aynen iktibas edilmiştir: «Kalk Ey Şark, Kıyamet Ayın Oldu.» (No. 91-1 Teşrinisani 1336, s. 2) ve «Bugün Şarkın Halâs Günüdür.» (No. 95-15 Teşrinisani 1336, s. 3).

¹¹⁷ Eylül'e kadar yayımlananlar; *Lenin'in Tercüme-i Hali*, *Şûralar Hükûmeti Nedir*, *Komünist (Bolşevik) Programı*, *Burjuvazya Demokrasyası ve Proleterya Diktatörlüğü* adındaki dört kitaptır. Basılmak üzere olan sekiz kitap ise, *Kanunuesasi*, *Komünist Programının Şerhi*, *Komünist Beyannamesi (Manifest)*, *S'ay ve Sermaye*, *Bolşevizm Nedir*, *Kırmızı Ordu Kıtâatı*, *Fırka Hücreleri Talimatnamesi*, *Çocuk Dostu*, *Mektebe Kadar*

açılmış ve Eylül başında kırk gence diploma verilmiştir.¹¹⁸ Temmuzdan itibaren beyannameler yayımlanmaya ve Türkiye içlerine gönderilmeye başlanmıştır.¹¹⁹

(III) **İstihbarat.** T. K. F., doğu ülkeleriyle temaslarını, evvelce Türkistan'da kurulan «Beynelmilel Şark Tebligat Şurası»

Terbiye Müesseseleri Talimat ve Programları'dır. (Biz bu yayınlardan birini, Millî Kütüphane'de bulduk: *Bolşevizm Nedir?* Almandan çevrilmiş olan 22 sayfalık bu kitap, «Türkiye İştirakiyun "Komünist" Teşkilâtı» tarafından 1920 yılında Bakû'da bastırılmıştır.) Üstünde çalışmaya başlanan beş kitap ise şunlardır: *Komünizm Elijbası, Hükümet ve İnkılâp, Altına İbadet, Büyük Başlangıç, Enternasyonal Tarihi, Mahkeme ve Sosyalizm Kanunuesasisi.* Bunlardan başka, işçi ve köylülerin yaşadıkları «elim hayata dair» 29 tablo resmedilmiş ve sergilenmiştir.

¹¹⁸ Okul programı: Tarih-i Medeniyet, İçtimai İnkılâp Tarihi, İktisat, İktisad-ı Siyasî, Komünist Programı, Türkiye İnkılâp Tarihi, Sûralar Hükümeti Kanunuesasisi, Koalisyonlar, Fırka Tebligat ve Teşkilâtı, Musiki.

¹¹⁹ Bu parti, Anadolu'da dağıttığı [Bak. yukarıda BL. II/n. 73], başında «Türkiye Komünist Partisi Merkez-i Umumisi - Adet 1, Ankara 14 Temmuz 1920» sözleri bulunan beyannamesiyle: «Türkiye'de Merkez-i Umumisi Ankara'da olmak ve sosyalizmi yerleştirmek üzere Üçüncü Enternasyonal'e merbut bir Komünist Partisi teşkil» olduğunu açıklamaktadır. Buna göre,

«Kapitalistlerin zulüm ve tahakkümüne uğramış olan milletlerin en bedbahtı Türk milleti olduğunda hiç şüphe yoktur. Bir taraftan milyonlarca ecnebi borçları altında ezilen ve kapitülasyonların zincirleri içinde kıvranan, diğer taraftan bizzat kendi vatandaşlarından yetişen sergüzeştçi ve fırkacı ricalin ve bunların istinat ettiği yerli burjuva ve mütegalibenin zulüm ve istibdadı altında inleyen ve bütün mânasıyla her türlü terakkiyat-ı medeniyeden mahrum kalan bizlerin halâs çareleri ancak ve ancak bu cihanşümül içtimai inkılâp mefkûresini kabul ve bu akideler üzerine bina edilen bir idareyi tesis etmekten ibarettir.»

Beyannamede, daha sonra, T. K. P. «Nizamname-i Umumisi» ne atıf yapılarak [bak yukarıda s. 92-94] oradaki fikirler olduğu gibi özetlenmektedir.

T. K. P.'nin gözünde, «eski sultanlık devrinin ihyasına çalışan bir heyetten başka bir şey» olmayan İstanbul hükümeti, «bütün mazlum beşeriyetin düşmanları olan kapitalist müttefik devletlerle birleşmek, bütün mevcudiyetiyle onlara istinat etmekten çekinmeyen ve halkı birbirine kırdırmaktan, memleketi en adi düşmanlara çığnetmekten zevk alan şerefsiz, haysiyetsiz ve hatta vicdansız bir kütle» dir.

«Memleketin demokratik burjuva sınıfına istinaden» milliyetçilerin Mustafa Kemal Paşanın etrafında toplanarak meydana getirdikleri, «kuva-yı Milliye hükûmetine gelince», bu hükûmet de iki taraflı bir kandırma siyasetine girişmiştir: Bir yandan «yorgun halkı canlandırmak ve onlara yeni bir ruh vermek ve bilhassa istinat noktası irae ederek kuvve-i maneviyeyi yükseltmek icap» ettiği için, «kapitalist hükûmetleri yıkmaya ve bütün dünyada içtimai inkılâbı yapmaya» azimli Rus Sov-

aracılığıyla yürütmüş; Türkiye'den ise, gönderdiği otuz dört ajantla haber almıştır.¹²⁰

(IV) **Harbiye.** Suphi çevresi, bir kısmı hâlâ Rusya'da bulunan Birinci Dünya Savaşı'nın Türk harp esirlerini, Bakû'da bir Türk Kızılordu birliği halinde teşkilâtlandırmış ve Türkiye'ye göndermek istemiştir. Anadolu hükümetinin, önce bu askerleri kabul etmekten çekindiği anlaşılmaktadır. (Suphi ve arkadaşlarının tasfiyesinden sonra, 1921 Martında bu birlik yurda getirilmiş olmakla birlikte, cephede kullanılıp kullanılmadığı belli değildir.)¹²¹

yet hükümetiyle birleştiğini ilân ederken, öte yandan «milliyetperverlikten ayrılmadığını aylardanberi eski idareyi muhafaza etmekle ve bilhassa komünizm cereyanlarına fiili müdahalelerle ispat ettiği gibi, işgal siyasetini elden bırakmadığını da Rusya Sovyet hükümetine ve hatta Üçüncü Beynelmül Kongre'ye maskeli milliyetperver siyasetçileri murahas olarak göndermekle ispat etti.»

Sonuç olarak, T. K. P., «müstebit», «İngiliz siyasetine alet olan Hürriyet ve İtilâfçılar» ın İstanbul hükümetiyle de, «muğfil», «maske ile ortaya çıkan eski İttihatçılar» ın Ankara hükümetiyle de hiç bir ilgisi bulunmadığını ilân eder.

¹²⁰ Suphi, toplanan bilgileri şöyle özetlemektedir :

«Türkiye'de kumandan ve valiler, paşalar da dahil olduğu halde bolşevizmin halâskâr bir kuvvet olarak addedildiğini söylesek doğru olur. Yalnız büyük memurlar komünizmin Türkiye'de de tedricen ve yukarıdan aşağıya doğru ve muhil [muhayyel ?] bir şekilde tatbiki mümkün olacağını düşünmekte, amele ve askerler ise harbin ve milli müdafaanın en büyük ağırlıkları kendi sırtlarına yükletildiğinden ve zengin sınıfların kendilerini yine istedikleri gibi soyduklarından şikâyet ederek buna nihayet vermek için çare aramaktadırlar.»

Yukarıda BL. II/n. 105'te anılan rapordan, s. 62.

¹²¹ Aynı kaynak, s. 63-64. Ayrıca bak. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 850 ve 933; Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 37-38; Fahrettin Erdoğan, *Türk İllerinde Hatıralarım*, s. 272.

Mustafa Suphi ve Ethem Nejat, 1920 yılı sonlarında Mustafa Kemal Paşaya yazdıkları bir mektupta Türk Kızıl Ordusu hakkında şu bilgiyi vermektedirler (söz konusu mektup için, aşağıda BL. II/n. 145'e bakınız): «4. Fırkamız tarafından Anadolu harekâtına yardım olmak üzere, teşkilinden evvelce malûmat verdiğimiz "Türk Kızıl Alaya" Merkezi Heyet azasından Mehmet Emin yoldaşın kumandası altında takriben üç hafta evvel Nahcivan tarihiyle Kâzım Karabekir Paşa emrine gitmek üzere gönderilmiş ise de, bu sırada Şark Cephesinin tecavize geçmesi, Taşnak'ların Nahcivan yolunu kapamalarına sebep olarak, askerin Anadolu'ya isâli mümkün olmamıştır; ancak alayımız Kerüsid'den başlayarak Pazarçayı'na doğru yaptığı harekât muvaffakiyetlerle neticelenmiş ve düşman kuvvetlerinin büyük zayıfına sebebiyet vermiştir; askerimizden 11 zayıf ve 20 kadar hafif yaralı vardır. El'an kış şiddetle hükümlerina olmasına mebnî, askerimiz Agrama (?) istirahatete çekilmiştir. Delican tarihiyle izamları temin olunmak üzere lâzımgelen mesai sarf olunmaktadır.»

Anadolu ile Temas

Mustafa Suphi çevresi, Bakû'ya yerleştikten sonra ilk iş olarak Ankara hükûmetiyle temas sağlamaya çalışmış ve bu amaçla, Merkezî Heyet üyelerinden, teşkilâtın siyasi ve harbî komiseri Süleyman Sami'yi Mustafa Kemal Paşaya hitaben yazılmış bir mektupla birlikte Türkiye'ye göndermiştir.¹²² Süleyman Sami, Bakû'da bulunan Türkiye İştirakiyun (Komünist) teşkilâtının Sovyet hükûmetinin Türkiye'ye yapacağı yardımda aracılık edeceğini, şimdiden bir miktar silah ve cephane hazırlandığını, ancak yol henüz açılmadığı için bunların gönderilemediğini söylemiş ve bolşeviklerle işbirliği yapmak hususunda B. M. M.'nin görüşünü öğrenmek isteyerek, Anadolu'da açık komünist teşkilâtına izin verilip verilmeyeceğini ve bolşevik programının ne gibi değişikliklerle Anadolu'da uygulanmasının düşünüldüğünü sormuştur. Bu teşebbüs olumlu karşılanmış olacak ki, Süleyman Sami Eskişehir'e ve oradan da Ankara'ya gitmiş, resmî çevrelerden başka yerli sol kuruluşlarla da temasta bulunmuştur.

Mustafa Suphi, Temmuz ortalarında Yusuf Ziya [Talipzade] aracılığıyla Karabekir Paşaya da bir mektup göndermiş¹²³ ve yine Merkezî Heyet üyelerinden (eski Zor Mutasarrıfı) Salih Zeki'yi Nahcivan üzerinden Erzurum'a yollayarak şahsî temaslar da aramıştır. Salih Zeki, Erzurum'da Karabekir'le görüştüktan sonra,¹²⁴ onun Ankara'ya gitmesi yolundaki tavsiyesini —yaklaşan Bakû Kurultayına yetişmek için— kabul etmeyerek Trabzon'a gitmiş; oradan B. M. M. reisliğine, Türk Komünist teşkilâtının amaçlarını açıkla-

¹²² Bak. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 36-37. (Suphi'nin 15 Haziran 1920 tarihli mektubunun metni de bu kaynaktan verilmiştir.)

¹²³ Bu mektup Karabekir'e 17 Temmuzda getirilmiştir: *İstiklâl Harbimiz*, s. 822.

¹²⁴ Karabekir'in Mustafa Kemal Paşaya bildirdiğine göre (3 Ağustos 1920), Salih Zeki kendisine özetle şunları söylemiştir: «Mevcudiyetimizi muhafaza ancak Bolşevik tarz-ı idaresini kabuldedir. Meclis-i Millînin icratına hâle getirmemek şartıyla yapılacak bir esas dahilinde memleketimiz dahilinde Komünist teşkilâtı yapmak ve bu suretle sesimizi ve şeklimizi harice duyurmak ve göstermek. Nihayet, münasip bir zamanda dahi Bolşevik tarz-ı idaresini kabul etmek.» Buna karşılık Karabekir, «bunların Meclis-i Millînin haberi olmadan iş görmelerini zararlı gördüğü» için, «evvel emirde Ankara'ya gidip anlaşmalarını teklif» etmiştir. *İstiklâl Harbimiz*, s. 832.

yan bir mektup yollamış¹²⁵ ve Azerbaycan'a dönmüştür.

Türkiye Komünist Partisi, Komintern'in 19 Temmuzda Petrograd'ta başlayan ve 23 Temmuz — 7 Ağustos 1920 tarihleri arasında Moskova'da devam eden İkinci Kongresinde iki delege ile temsil edilmiştir.¹²⁶ Bu delegelerden biri, «Arap» namıyla tanınan (Hilmi oğlu) İsmail Hakkı —ve her nedense, tutanağa göre «Paşa» —, Kongredeki kısa konuşmasında gayet milliyetçi bir ifade kullanmasıyla göze çarpmıştır.¹²⁷ Özellikle sömürgecilik sorununu işleyen

¹²⁵ Salih Zeki, bu yazısında ilk niyetlerinin, «kuvve-i müdafaayı ihlâl etmemek şartıyla memleket dahilinde teşkilât yapmak ve sırf ilmi ve içtimai mahiyette halkın seviyesiyle mütenasip ve kuvve-i maneviyesini yükseltecek samimi ve makul propagandalarla içtimai inkılâp esaslarını hazırlamak ve aynı zamanda kuvve-i müdafaayı takviye etmek ve Türkiye mazlumları ile müdafaaları teşkilâtını beynelmilî cihan inkılâpları şebekeleri ile tanıştırmak için kâdir müzaheretini temin etmektir» olduğunu açıklamış ve «icat edilmesi muhtemel tezebzübâtın haksız ve sebepsiz teveccüh edebilecek mesuliyetleriyle ezilmemek ve ne-ûzübillâh bu suretle mazlum her milletin son silâhı necatı olan inkılâp kuvvetinin memleketimizde teşebbüsü dahi bu veçhile bozulup memleketi o silâhtan da mahrum bırakmamak için teminat elde etmek» istediklerini öne sürmüştür. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 39.

¹²⁶ Yukarıda BL. II/n. 105'te anılan rapor, s. 56. (Mustafa Suphi'nin katılmadığı anlaşılmaktadır.)

¹²⁷ İsmail Hakkı, 28 Temmuz 1920 tarihli oturumda, T. K. P. adına, Mustafa Kemal'in «millî kurtuluş hareketi» ile işbirliği yapacaklarını açıklamıştır :

«Başında halen demokratik partiler bulunan Anadolu hareketi, İtilâf devletleri tarafından Türkiye'nin maruz bırakıldığı haysız istismara en iyi cevaptır. ... Bütün İtilâf aleyhtarı kuvvetleri etrafında toplayan ve emperyalizme karşı köklü bir nefret hissi duyan Anadolu'daki inkılâpçı hükümet, şimdi Avrupa Emperyalizmiyle mücadeleye hazırlanmaktadır.»

The Second Congress of the Communist International, s. 147-148'den, Harris, *Communist Movements*, s. 47; ayrıca bak. *Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale*, s. 187-188'den, E. Carr, *Bolshevik Revolution*, III, s. 299.

Mustafa Suphi ile birlikte Karadeniz'de öldürülenler arasında bulunan İsmail Hakkı, Almanya'da okumuş bir eğitimcidir; Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 217/n. 1. Birinci Türk Komünistleri Kongresi'nde yaptığı bir konuşma için bak. «Müstemlekât Meselesi Hakkında Hilmi Oğlu Hakkı Yoldaş'ın Nutku,» *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 77-83.

Şevket Süreyya Aydemir'in söylediğine göre, İkinci Komintern Kongresi'ndeki öteki Türk delegesi, Anadolu'dan gidenler arasında bulunan Malatyalı Hüseyin Hüsnü olabilir.

İkinci Komintern Kongresi'nde, İcra Komitesi'ne Türkiye adına seçilen üyenin *Schatzkin* olduğu bildirilmiştir. (Bu zat Türkse, ya adının

ve M. N. Roy ile Lenin'in bu konudaki tezlerinin¹²⁸ çatışmasına sahne olan İkinci Komintern Kongresi. (Türkiye'de başlayan milli kurtuluş hareketinin öneminden ve solcu kuruluşların bu ülkedeki yayılışından ötürü olacak), T.K.P.'nin gelecek kongrelere dört oy ile kılmasına karar vermiştir.

Komintern'in 1920 Eylülünün ilk haftasında Bakû'da düzenlediği, «Şark Milletleri Kurultayı» da, Türk solunun gelişimi bakımından önemli bir olaydır.¹²⁹ Bu Kurultay'a çeşitli memleketlerden

transkripsiyonu kötü yapılmış ya da takma ad kullanmış olmalıdır!). Bak. G. Nollau, *Enternasyonal*, s. 35. (Degras'a göre, Dördüncü Kongre sıralarında, *Shatskin*, Komintern İcra Komitesinin Presidyumunda Gençlik temsilcisi olarak bulunmaktadır: *Communist International*, I, s. 455.)

¹²⁸ Bak. yukarıda BL. II/n. 79. Lenin'in tezleri, sunulduğundan dört ay sonra Anadolu basınına da intikal etmiştir :

Ortak, Lenin, «Milletler ve Müstemlekât Meseleleri Hakkındaki Tezlerin Şekli İhrarisi, (Komünist Beynelmilelin İkinci Kongresi İçin)» *Açıksöz*, No. 95-96, (15-18 Teşrinisani 1336), s. 1-2.

¹²⁹ Komintern İcra Komitesi'nin Temmuz başında yayımladığı, Bakû'da buluşmak için «İran, Ermenistan ve Türkiye'nin Ezilen Halk Kütleleri» ne seslenen Açık Çağrı, Türk köylüsünün Anadolu hükûmetine de şüpheli gözlerle bakmasını telkin ediyordu :

«Efendi ve beylerinizin bazıları kendilerini ecnebi sermayedarlara satmıştır, diğerleri sizi silâh altına çağırıyor ve yabancı müstevlilere karşı döğüşmek üzere hazırlıyorlar: fakat bunlar da, ülkenizin idaresini kendi elinize almanıza, Sultanın tufeylilerine bağışladığı toprakları kendinize ayırmanıza, bu tarlalarda buğday yetiştirip beslenmenize izin vermezler. Ve yarın, ecnebi sermayedarlar efendilerinize daha iyi barış şartları teklif ederlerse, şimdiki önderleriniz, ecnebilerin yardımıyla, sizi yine tıpkı ecnebi ordularının işgali altında bulunan yerlerdeki arazi sahiplerinin ve eski memurların yaptığı gibi zincire vuracaklardır. ... Anadolu Köylüleri! Yabancı istilâcılarla döğüşmek üzere, şimdiden Kemal Paşanın buyruğu altına çağırıldınız; fakat biz aynı zamanda, Paşalar İtilâf yağmacılarıyla barış yapsalar bile, yalnız başınıza savaşa devam edebilmek için, kendi halkı ve köylü partinizi kurmaya çalıştığınızı biliyoruz.»

(Metnin İngilizce çevirisi, Degras, *Communist International*, I, s. 106-109 ve Spector, *Soviet Union and the Muslim World*, s. 48-52'de vardır.)

Buna karşılık, Kurultay çağrısının Meclis'i atlayarak doğrudan doğruya halka başvurması, Mustafa Kemal Paşa tarafından hoş karşılanmamıştır. Ağustos ortalarında yaptığı bir konuşmada, Mustafa Kemal, halkçılığın bolşevik prensipleriyle çatışmadığını ve zaten Türk milliyetçiliğinin İslâmlıkla evrenselleşmiş olduğunu, «bu nokta-i nazardan bizim istikametimizde bolşevik istikamet» nin görülebileceğini öne sürmüş ve Bakû'ya yalnız Meclisin temsilcilerinin («biz») çağırılması gerektiğini anlatmıştır. Bak. T. B. M. M. *Zabit Ceridesi*, cilt 3, (14/8/1336), s. 189.

1831 delege katılmıştır. En kalabalık heyetleri, Türkiye (235), İran (192) ve Ermenistan (157) delegeleri teşkil etmişlerdir.¹³⁰ 1 Eylül de açılan Kurultay'ın, Dr. Neriman Nerimanof (Azerbaycan) ve Celâl Korkmazof (Dağıstan) gibi tanınmış Müslüman Bolşeviklerin seçildiği Presidyum'una, «Türkiye»den kaydıyla (komünist) Mustafa Suphi ve «Anadolu»dan diye de (partisiz) Tahsin Bahri ve Hafız Mehmet alınmışlardır.¹³¹ Kurultay'dan sonra, başlatılan çalışmaları devam ettirmek üzere kurulan «Doğuda Faaliyet ve Propaganda Kurulu»na (Şark Şûrası) ise, Pavloviç¹³² gibi Doğu uzmanlarının yanısıra, Türkiye'yi temsilen Süleyman Nuri, Bahaeddin Şakir ve İsmail Hakkı da seçilmişlerdir.¹³³

Kurultay'a Türkiye delegesi olarak katılanlardan bir kısmının Bakü'ya daha önce İstanbul'dan gittikleri anlaşılmaktadır. Bunların arasında, «Arap» İsmail Hakkı'dan başka Ethem Nejat da vardır.¹³⁴ Anadolu temsilcilerinin çoğu ise, Kuzey Doğu illerinden git-

¹³⁰ Fransızca tutanağın *Composition du Congrès par nationalités* sayfası: Tunaya, *Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 55 (fotokopi); ayrıca bak. Spector, *Soviet Union and the Muslim World*, s. 52 ve Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, s. 637. Türk delegasyonu için verilen 235 rakkamı, hem Suphi'nin Bakü teşkilâtı temsilcilerini, hem de İstanbul ve Anadolu'dan gelenleri kapsıyor olmak gerekir.

Kurultaya katılan bütün delegeler içinde, yaklaşık olarak her 1 partisize 5 komünist düşmekle birlikte, Türkler arasında bu durum çok farklıdır. Kurultaydan sonraki Birinci Türk Komünistleri Kongresi'ne yalnız 74 kişi geldiğine göre, 235 Türk delegesi içinde her 1 Komünist sayılana karşılık 2'den fazla partisiz var demektir.

¹³¹ Tunaya, *Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 57'de fotokopisi verilen Fransızca tutanağın 26'ncı sayfası; ayrıca, Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 19-20 ve Spector, *Soviet Union and the Muslim World*, s. 297-298.

¹³² Pavloviç [Mihail Lazareviç Veltman (1871-1927)] için bak. Spector, s. 105-106. Bu yazarın Türkiye hakkındaki kitaplarından biri, 1922'de Karabekir tarafından Sarıkamış'ta —kısmen— Türkçeye çevirilerek bastırılmıştır: *İnkılâp Türkiyesi (Revolütsionnaya Turtsiya)*.

¹³³ Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 20. (Yazarın Suphi için söylediği gibi, «bu üç zat» in da «harpte esir düşmüş Türk zabıtları» olduğu doğru değildir.)

¹³⁴ Ethem Nejat (1887-1921), eğitim alanında çalışmış, asıl bir aileden gelen eski bir Türkçüdür. 1908'den önce, İttihatçı ilişkileri dolayısıyla yurt dışına kaçmış, Fransa ve Amerika'ya gitmiştir. Meşrutiyet'in ilânı üzerine İstanbul'a dönerek öğretmenliğe başlamış, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Manastır, Bursa, İzmir darülmüallimlerinde müdürlük ve maarif müdürlüğü yapmıştır. Ethem Nejat, bu dönemde *Şûra-yı Ümmet*, *Siper-i Saika*, *Sây ve Amel* (Edirne) gibi gazete ve dergilere yazılar yazmış, *Terbiyevi Yeni Fikir* adlı pedagojik bir dergi çı-

mişlerdir. Eski Lâzistan mebusu Hafız Mehmet'in başında bulunduğu bu grupta, Erzurum'dan eğitimci Cevat [Dursunoğlu], Süleyman Necati [Albayrak], —Karabekir'in gözcüsü olarak— Binbaşı Arif ve Teğmen Asım, Trabzon'dan Abdülhalim ve Ali Kemal ve daha başkaları yer almışlardır.¹³⁵ Anadolu delegeleri, deniz yoluyla Kuzey Kafkasya'nın Karadeniz sahilindeki Novorossisk üzerinden Bakú'ya ulaşmışlardır.¹³⁶

karmış ve İzmir'de öğretmen okulu müdürü iken Aydın il genel meclisi için verdiği raporu *Terbiye-i İptidaiye Islahatı* adlı küçük bir kitap halinde yayınlamıştır. Ethem Nejat'ın 1913'te İstanbul'da çıkardığı *Te-kâmül ve Kanunları* adlı eseri, H. Z. Ülken memleketimizde yazılmış ilk sosyoloji kitapları arasında anmaktadır: *Türkiye'de Çağdaş Düşün-ce Tarihi I*, s. 265. ve n. 60, Birinci Dünya Savaşı'nda Ethem Nejat, Eskişehir Maarif Müdürlüğünde bulunmuş ve gönüllü olarak askerlik yapmıştır. Daha sonra Maarif Nezareti Neşriyat Dairesi'nde vazifeli iken, tetkikat için Almanya'ya gitmiştir (Eylül 1918). Ethem Nejat bu tarihten itibaren sola kaymıştır. *Kurtuluş* çevresindeki çalışmalarını, aşağıda Bölüm III'te göreceğiz.

Ethem Nejat'ın Bursa Darülmuallimini müdürü iken yazdığı, *Türk-lük Nedir ve Terbiye Yolları* adlı kitap, Savaşın önceki yıllarda Türk-çü olduğunun en açık delilidir. Ziyetullah Nuşirevan'a göre de, Ethem Nejat «Çerkes» olmakla birlikte, bu dönemde mutaassıp bir Türkçü idi. (Aslında, yalnız ana tarafında Çerkeslik vardır!) Bak. Zenon, «Ethem Nejat Arkadaş,» *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 71-75. Bu kitapta onun solcu bir yazısına da yer verilmiştir: «Darülmualliminli Gençlere» s. 75-77). Ziyetullah, Ethem Nejat'ın «kendisine sosyalist hatta komünist namı verdikten sonra» bile «yazdığı makaleleri arasında küçük burjuva ve münevveran sosyalizmine temayül»ün «gayet kuvvetli» göründüğünü de kaydetmektedir. Ethem Nejat'ın pedegogluğu hakkında bak. İ. Hakkı Tonguç, *Eğitim Yolu İle Camlandırılacak Köy*, s. 176-188, 237-245 ve *Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü*, s. 135-136.

“Arap” İsmail Hakkı için bak. yukarıda BL. II/n. 127.

Bu grubun İstanbul'dan ne zaman hareket ettiği kesinlikle bilinmemektedir. (İsmail Hakkı, İkinci Komintern Kongresi'nde hazır bulunduğuna göre,) bu tarih Temmuzdan geç ve (Ethem Nejat'a Kurultay'a giderken Anadolu'daki T. K. P.'nin itimatname verdiği —yukarıda BL.II/n.82— doğruysa) Hazirandan erken olamaz. Ancak, Ethem Nejat'ın Birinci T. B. M. M. için Eskişehir Mutasarrıflığı tarafından gösterilecek beş aday içine girmesinin söz konusu edildiği, fakat onun bu tarihte Türkiye'den ayrılmış olduğu yakınlarınca söylenmektedir. Buna göre, 1920 ilkbaharında yola çıkılmış olmak gerekir.

¹³⁵ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 845-846; «“Şark İleri Kurultayı” Mu-rahhaslarıyla Mülâkat,», *Açıksöz*, No. 90 ve 92 (28 Teşrinievvel ve 8 Teşrinisani 1336), s. 1-3; ayrıca bak. T. B. M. M. *Zabıt Ceridesi*, cilt 3, (14/8/1336), s. 189.

¹³⁶ Delegeleri taşıyan motor kaptanının anlattıkları için bak. «Novorossisk'de Türkler Lehindeki Tezahürat,» *Açıksöz*, No. 97, (22 Teşrinisani 1336), s. 1-2.

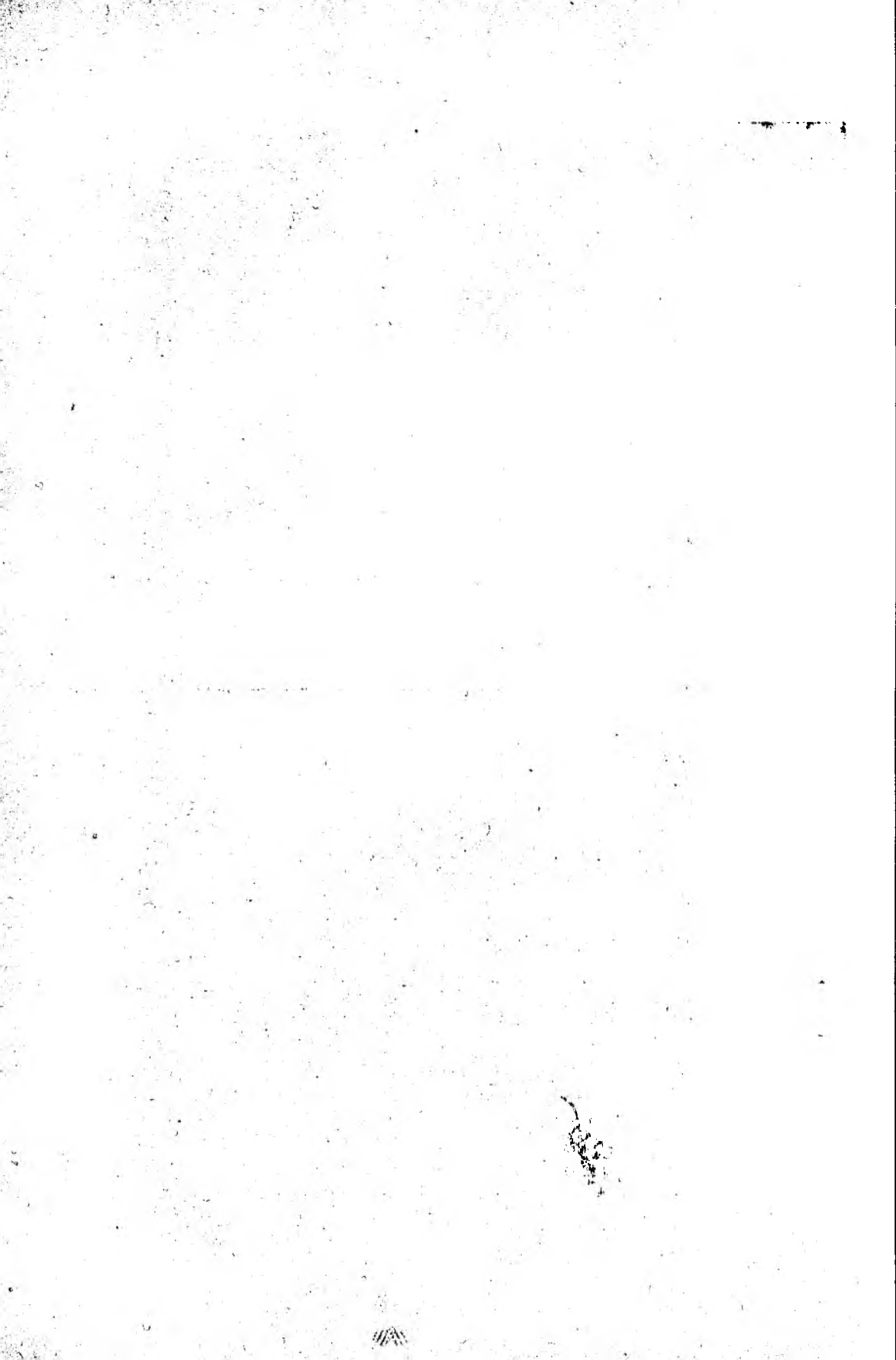
(Ailesinden sağlanmıştır.)
Ethem Nejat

اگر ابدیت معارفتم علم و عرفاندا ایقار اینی
اونوقت علم ادر نظم و کسرتک فصدی اولدی
تاسیس و بیاد اینی که .
مصطفی

Nevsâl-i Millî (Dersaadet: 1330), s. 192.
Mustafa Suphi

«En ebednişin maabidi aşkı ilim ve irfanın ikad ettiğini unutmayalım; en muz-
lim ve günahkâr husumetleri cehaletin tesis ve bünyad ettiği gibi.

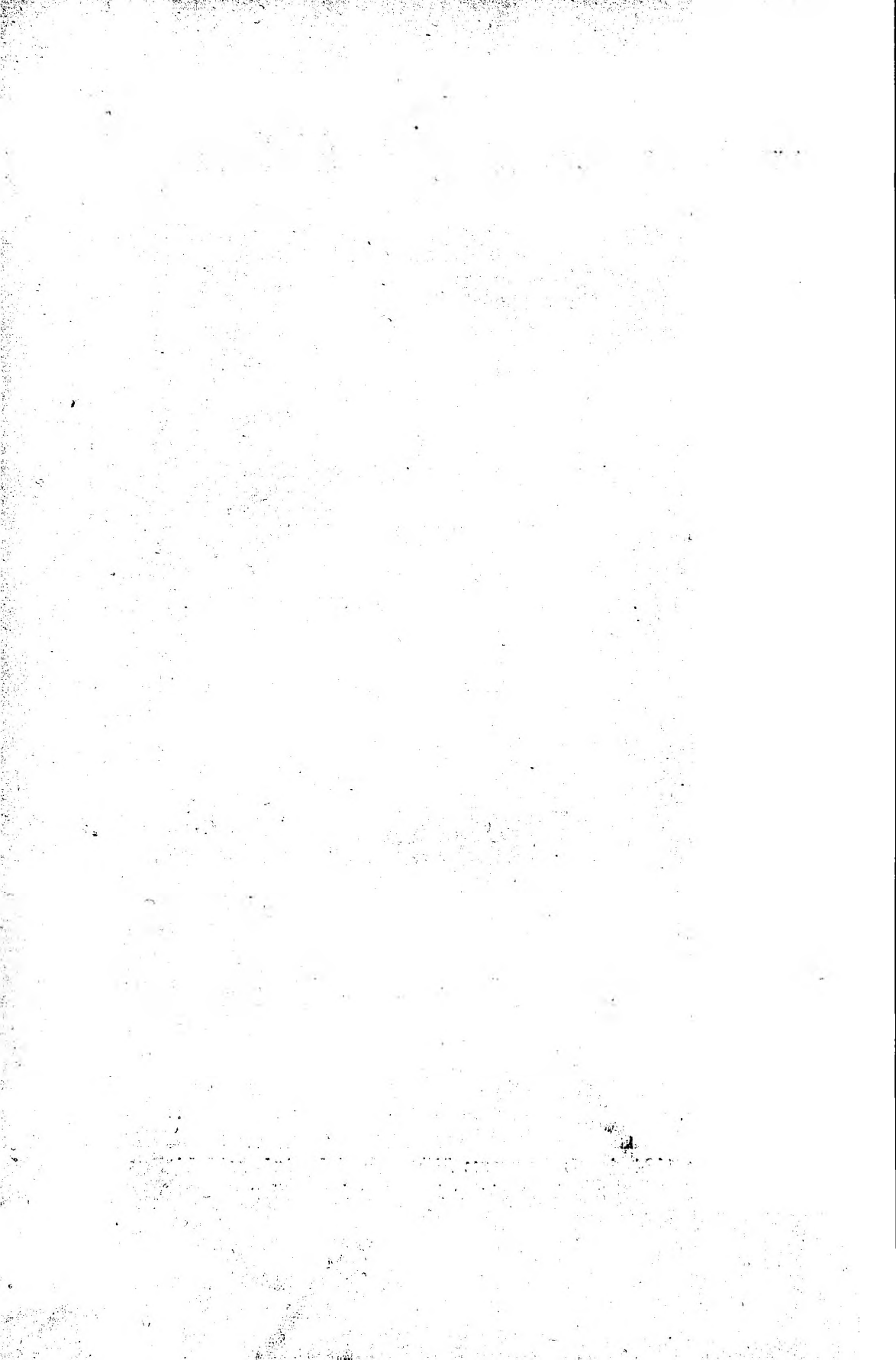

Bakü - Doğu Halkları Kurultayı Başkanlık Divanı (Presidyumu)

*1 Mayıs 1921 Amele Bayramı Münasebetiyle Ankara'daki Rus
Sefarethanesinde Hazır Bulunan Davetliler
(Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nden sağlanmıştır.)*

Bakü'daki Mustafa Suphi çevresinden, Türkiye temsilcileri arasına girenlerin bir hayli kalabalık olduğunu tahmin etmek güç değildir. Presidyum'a ve Şûra'ya seçildikleri için adlarını bildiğimiz, Süleyman Nuri, Tahsin ve Bahaeddin Şakir ile Anadolu'ya gidip gelmiş olan Süleyman Sami ve Salih Zeki'den başka, Ahmet Cevat [Emre], Mehmet Emin, (Kayserili) İsmail Hakkı, («Arap» İsmail Hakkı'nın kızkardeşi) Naciye hanım da bu arada sayılabilir.¹³⁷ Kurultaya B. M. M. Hükümeti adına, Moskova delegasyonundan Dr. İbrahim Tali [Öngören] gözlemci sıfatıyla katılmıştır.¹³⁸ Enver Paşa ve eski Polis müdürü Azmi ise, «Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp» devrimcilerinin temsilcisi olarak gelmişlerdir.¹³⁹

Kurultayın amacı, Doğunun sömürge yahut yarı-sömürge durumundaki milletlerini, kapitalist İtilâf devletlerinin (özellikle, İngiltere'nin) meydana getirdiği emperyalist cepheye karşı ayaklanmaya kışkırtmak, yani milli kurtuluş hareketlerini teşvik etmektir. Bunun sağlanması, dünya devriminin gerçekleştirilmesi yolunda bir adım olması bakımından Komintern'in amaçlarına ve Batılı kapitalistlere karşı Sovyet anavatanının güçlü bir desteğe kavuşması yönünden de Rus bolşeviklerinin çıkarlarına hizmet edecektir. Doğu milletlerinin Sovyet Rusya'ya yaklaşımları için, Kurultay'da Türkiye iyi bir örnek oluyordu. Öte yandan, İslamiyete de bir miktar taviz veriliyordu. Fakat, gerek Mustafa Kemal'inki gibi bir millî mücadelenin desteklenmesi savunulurken, gerek Müslüman topluluklarının ezilmekten çıkarılması tartışılırken daima

¹³⁷ Bak. Tunaya, *Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 58 ve 61. O tarihte solu yeni keşfetmiş genç bir Turancı öğretmen olan Şevket Süreyya, Bakü Kurultayı'na Azerbaycan delegesi olarak katılmıştır: Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 205 - 215.

(Kafkasyalı) Mehmet Emin ise, Ş. S. Aydemir'den öğrendiğimize göre, Kurultay'da Enver Paşanın nutkunu okuyan delegedir. Mustafa Suphi ile birlikte Türkiye'ye dönen Mehmet Emin'in, Erzurum'da onu ihbar [!] ederek öteki T. K. P. Merkezi Heyet üyelerinin akibetini paylaşmaktan kurtulduğu ve son yıllara kadar İstanbul'da Şehremini'nde tuhafiyecilik yaparak hayatını kazandığı duyulmuştur. Ayrıca bak. yukarıda BL. II/n. 121. ve aşağıda BL. II/n. 149.

¹³⁸ Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, s. 637; Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 18.

¹³⁹ Enver Paşa, Cebesoy'un dediği gibi Kurultay'da bizzat konuşmamış ve hazırladığı yazıyı birisine (bak. n. 137) okutmuş, kendisi ancak bir locadan görünmekle yetinmiştir. Böyle olmasını Ankara hükümeti de istemiş olabilir.

nihaî hedefin gözönünde tutulmasına dikkat ediliyor, ihtiyatlı davranılıyordu.¹⁴⁰ Halifenin Damadı sıfatını taşıyan Enver Paşanın oraya getirilmesi de, yine Doğulu ulusları Sovyetler'le işbirliği yapmaya teşvik içindi. Özellikle İttihatçı düşmanı olan Mustafa Suphi çevresinde, Enver soğuk bir tepki yaratmış olmakla birlikte, Asya milletlerinin temsilcileri tarafından büyük bir coşkunlukla karşılanmıştır. Kurultay, 8 Eylülde sona erdiği zaman, bu ilk toplantıyı her yıl yenilerinin izleyeceği, devamlı bir teşkilât kurulacağı, yayınlar yapılacağı, vb. öngörülmüştü. Bunların gerçekleşmeme nedenlerinden biri de, Suphi'nin felâketli sonu olabilir.¹⁴¹

Kurultay'dan hemen sonra, Bakû'da Kızıl Ordu Klübü'nde 10 Eylül 1920 Cuma günü saat 17'de Türkiye ve Sovyet ülkele-
rindeki 15 kadar teşkilâttan gelen 74 delege ile «Birinci ve Umumi Türk Komünistleri Kongresi» toplanmıştır. Bu 74 delegenin 32'si

¹⁴⁰ Örneğin, başkanlık mevkiini işgal eden zinoviyef, Kurultaydaki nutkunda, Kemal'in yönettiği hareketin Halife'nin kutsal kişiliğini kurtarmak amacıyla olduğunu ilân etmesinden ötürü, komünistçe olmayan bir hedefe doğru yürüdüğüne işaret etmiş, ancak kendilerinin de kütlelerin dini duygularına saygı gösterdiklerini sözlerine eklemiştir. Bak. Tunaya, *A Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 63'te fotokopisi verilen Fransızca zaptın 40'inci sayfası.

Kurultay Presidyumunun Doğu Halklarına hitaben yayımladığı bir beyannamede de şöyle denilmektedir :

«Doğu Halkları! Hükümetlerinizin sizi kutsal bir savaşa (Cihat'a) çağırdığını çok duydunuz, Peygamberin yeşil bayrağı altında yürüdünüz: fakat, bütün bu cihatlar kandırıcı ve sahte idi; sizin bencil hükümdarlarınızın çıkarlarına hizmet ediyordu; ama siz, köylüler ve işçiler, bu savaşlardan sonra bile kölelik ve yoksulluk içinde kaldınız; hayatın nimetlerini başkaları için kazandınız, fakat kendiniz bunları hiç tadamadınız.

Şimdi biz Komünist Enternasyonalin kızıl bayrağı altında gerçek bir cihata çağırıyoruz.

Biz sizi kendi refahınız, kendi hürriyetiniz ve kendi hayatınız için bir cihata çağırıyoruz. ...»

Bütün bildiri, bu "İngiliz Emperyalizmine Karşı Cihat" temasını işlemektedir. Bak. Spector, s. 288-298. (Türkiye'ye yapılan haksızlıkların anlatıldığı bölüm, s. 290-291'dedir.)

¹⁴¹ Bakû Kurultayı için, genel olarak bak. Spector, *Soviet Union and the Muslim World*, s. 43-62; Degras, *Communist International*, I, s. 105-106; Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 206-209; Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 21-32; Tunaya, *A Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 53-65; ayrıca Trabzon delegelerinin *Açıksöz*'de yayımlanan anıları (yukarıda BL. II/n. 135).

Kurultay'da M. Suphi'nin Kulis arkasından Yahudi ve Rus Komünistlerine cephe aldığı söylentisi için bak. Dr. Samih Çoruhlu, «İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti 10,» *Yeni İstanbul*, (10 Temmuz 1966),

kat'i, 42'si istişari reye sahip sayılmıştır.¹⁴² Katılanların her birinin Türkiye'nin birer vilâyetini temsil ettiği bu toplantıda üç grup üye bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir kere, vatana dönmekten başka bir şey düşünmeyen harp esiri askerler, sonra da (harekete önderlik etmek için çoğucası birbirleriyle çatışan) Almanya'da bulunmuş solcular ve Sovyet devrimi içinde yetişmiş gerçek bolşevikler.¹⁴³ Mustafa Suphi, daha önce yaptığı çalışmalar hakkında Merkezî Heyet'in faaliyet raporunu okumuş ve yapılan seçimlerde T.K.P.'nin başkanı olmuştur. Faaliyet Merkezinin Anadolu'ya taşınmasına karar veren bu toplantıyı, Türkiye Komünist Partisi'nin gerçek başlangıcı saymak yerinde olur.¹⁴⁴

¹⁴² *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 6.

¹⁴³ *Aydemir, Suyu Arayan Adam*, s. 215-216.

Kongre Riyaset Heyetine, aldıkları oy sırasına göre şu yoldaşlar seçilmiştir: Mustafa Suphi, Mehmet Emin, Abid Alim, Erzurum delegesi Cevat [Dursunoğlu], Süleyman Nuri, Nazmi, (Kayserili) İsmail Hakkı; fahri olarak da (Azerbaycan Harbiye Komiseri) Ali Haydar Karayef, Madam Stasova ve Celâl Korkmazof, Bak. Dr. Samih Çoruhlu, «İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti 11,» *Yeni İstanbul* (11 Temmuz 1966). Aynı yazıda, Cevat Dursunoğlu'nun Kongrede yaptığı konuşmadan parçalar verilmektedir. Bu bilgilere göre Aydemir'in üç kategori üyesine bir de dördüncü grup olarak, yeni-yetme Anadolu solcularını eklemek gerekir.

¹⁴⁴ Suphi'nin Kongrenin sonundaki konuşması için bak. *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 65-67 :

«... Komünist Fırkası için, memlekete musallat olan harici düşmanları kovmak nasıl bir vazife ise, dahilde halkın sırtından geçinen yağmacı sınıfları da hazır yiyicilik halinden çıkarıp yumruk altında işletmek de o derece esaslı bir vazifedir. ...»

G. Harris'in yorumuna göre (*Communist Movements*, s. 48-49), Suphi bu sıralar parti içinde, Türkiye'de hemen bir Sovyet devrimi yapılmasını isteyen solcu tutumla, milliyetçi burjuvaziyi desteklemek gereğini savunan sağcı tutum arasında bir denge ve uzlaşma sağlamaya uğramıştır. Aslında, Suphi bu tutumları bir vade meselesi olarak görmektedir. Uzun vadede sosyalist bir düzen getirmek, T. K. P.'nin gözden kaçırılmaması gereken baş amacıdır. Ancak, kısa vadede iktidara gelmeyi düşünmeksizin anti-emperyalist mücadelesinde milli harekete yardımcı olmak lâzımdır. Nitekim, bu kongrede «Türkiye İşçilerine» hitaben yayımladığı 9 maddelik bir bildiri de solcu bir devrimden bahsetmemiş, grev hakkı, seçim hakkı, çalışma şartlarının ıslahı ve toprak reformuyla ilgili talepler ileri sürmekle yetinmiştir (Harris, 48-49). Fakat, T. K. P. milliyetçilerle işbirliği yaparken erimemeli ve son hedefini unutmamalıdır :

«Komünist Fırkası inkılâp hareketinin yeni girdiği gayri-müterakki memleketlerde emperyalizme karşı mevcudiyetini müdafaa eden milli kuvvetlere müzaheretle, bu arada umumiyetle sermayedarlar idaresine karşı sınıflı mübareze hissini işçi halk

Türkiye'ye Geliş

Mustafa Suphi, Türkiye'ye gelmeden önce, Mustafa Kemal Paşa ile bir süre yazışmıştır.¹⁴⁵ Mustafa Kemal'in mektuplarında, sol-

çinde derinleşmesine ait mücadelede bulunmalı ve her halde teşkilâtın istiklâlini muhafaza etmelidir.»

«Birinci Türk Komünist Fırkası Kongresinde Karar Halinde Kabul Edilen Müstemlekât ve Milletler Hakkındaki Mustafa Suphi Yoldaşın Mütalâası,» m. 5, *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 38.

Kongrede, Ethem Nejat ve Hilmi oğlu Hakkı tarafından yapılan bir teklifle, «Türkiye Komünist teşkilâtlarının birleştirilmesi» yolunda bir karar alınmıştır. Kesin oy hakkı tanınan delegelerin katılmasıyla kapalı yapılan yedinci oturumunda, Kongre T. K. P. Merkez Heyeti'ne şu zevatı seçmiştir: Mustafa Suphi, Mehmet Emin, Nazmi, Hilmi oğlu Hakkı, İsmail Hakkı (Kayserili), Ethem Nejat, Süleyman Nuri; yedekler: Hüseyin Said, Asım Necati, Selim Mehmet oğlu; denetçiler: Süleyman Sami, Lütfü Necdet, İsmail Çitoğlu, Bak. Dr. Samih Çoruhlu, «İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti 11,» *Yeni İstanbul*, (11 Temmuz 1966).

Bugün yurt dışında faaliyet göstermeye devam eden T. K. P., ilk kuruluş tarihi olarak bu Kongrenin toplandığı 10 Eylül 1920 gününü esas almaktadır. Parti Birinci Sekreteri Yakup Demir'in *Yeni Çağ* dergisinde çıkan bu konuyla ilgili sözleri için, bak. F. Tevetoğlu, «Açıkça,» *Yeni İstanbul*, (13 Nisan 1966).

¹⁴⁵ Bu mektuplar henüz hiç bir yerde yayımlanmamıştır. Ancak, gerçekten böyle bir yazışma olduğuna ve mektuplarda hangi fikirlerin ileri sürüldüğüne dair, birtakım ipuçları bulmak mümkündür.

«Vaziyetin arzettiğim gibi Şark veya Garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılâbattan içtinap etmek ve bilmünasebe *Mustafa Suphi yoldaşa da yazdığım vechile*, ne yapılacaksa hükümet vasıtasıyla yapmaktır.»

Ali Fuat Paşanın 14 Eylül 1920 tarihli yazısına Mustafa Kemal'in cevabından. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 475.

«Geçen Balkan ve son Avrupa kasaplıklarında bahtsız Anadolu rençberlerinin kanı dökülmesine, çılgınca, merhametsizce o şekilde muharebeye karşı durmuş iken, *Mustafa Kemal Paşanın takriben bir yıl evvel bize, Odesa'da iken bildirdiği kıyamcılığa* razı ve taraftar olduk; ve bugün Antanta yağmaçıları karşısında büyük bir cephe açan kuva-yı Milliye ordularının muvaffakiyetine müzahir oluyoruz.»

Suphi'nin nerede yayımlandığı belli olmayan «Tarihi Vazife» başlıklı makalesinden, *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 38.

«*Mustafa Kemal'den de bir mektup almıştı*. Mustafa Suphi'ye Türkiye'de her ne yapılmak isteniyorsa, önce kendisine bildirilmesini ve haber verilmeyen hiç bir teşebbüse girişilmemesini tavsiye ediyordu.»

Ahmet Cevat Emre, «1920 Moskovasında Türk Komünistleri,» *Tarih Dünyası*, Sayı 1, (Aralık 1964), s. 93.

«... İçtimâl inkılâp karşısında T. K. F.'na düşen vazife, yağmacı emperyalizmin bütün tazyikatına rağmen ayaklanıp varlıklarını

la ilgili olarak öne sürdüğü düşünceler, şu noktalar etrafında toplanmış olsa gerekir: (I) Türkiye Komünist olabilir, (II) bu yöndeki çalışmalar, hükümet kanalıyla —yahut hükümetin bilgisi dahilinde— yukarıdan aşağıya yapılmalıdır, (III) gizli teşkilât kurmak,

ispat eden Anadolu kıyamcılarına ve kıyamcılarını temsil eden B. M. M. Hükümetine müzaheret etmek ve Anadolu'daki bu hareketi Şarkın diğer mazlum ve medeni millet ve hükümetlerine bir numune-i intisal olarak göstermek» tir. ... Bu «esaslara mugayir olarak büyük teşebbüsler peşinde, hegemonyal olduğu fırkanın takip ettiği yoldan çıkan ve binaenaleyh fırkaya itaat etmeyen, bir derbederdir.»

Suphi'nin nerede yayımlandığı belli olmayan «T. B. M. M. Hükümeti ve Komünist Fırkası» başlıklı makalesinden, *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 49-50.

(Suphi'nin Anadolu'da solcu bir rejim düşünemeyeceğini aydınlatması bakımından, şuna da işaret etmekte fayda vardır ki, —Fuat Çarım'ın Sabahattin Seleke söylediğine göre— Zinovyef, Ali Fuat Paşaya, «Siz isteseniz de Bolşevik olamazsınız. Bu sebeple aramızda kurulacak dostluk ve size yapmak istediğimiz yardım bununla ilgili değildir. Sizden böyle bir şeyi beklemiyoruz ve istemiyoruz» demiştir. *Anadolu İhtilali*, II, s. 52).

Biz bu çalışmayı tamamladıktan sonra çıkan bir makale serisinde, Mustafa Suphi'nin (T. K. P. Merkezi Heyet Kâtibi Ethem Nejat'la birlikte) Mustafa Kemal Paşaya yazdığı bir mektubun sureti bir Fin kitabından (Helsinki, Yliopiston Kirjasto, Turcica-Russica; anlaşılan, bu eserde mektubun çevirisi değil Türkçesi vardır) naklen yayımlanmıştır. Bak. Dr. Samih Çoruhlu, «İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti 12-13,» *Yeni İstanbul* (12-13 Temmuz 1966). Bizim, söz konusu haberleşme hakkındaki tahminlerimizi doğrulayan bu mektuptan bazı parçalar aktarmayı faydalı buluyoruz :

«1. Süleyman Sami yoldaş vasıtasıyla gönderilen mektubunuz muhteviyatı gerek Rusya'daki teşkilâtlarımız, gerekse Üçüncü Enternasyonal mehafilinde hüsn-ü tesir hâsıl etmiş, mazlum memleket ve halkımızın da esaret ve sefaletten katiyen kurtulmasına mâtufl maksad-ı müştereke elbirliğiyle çalışılması hususundaki azmimiz kesbi kuvvet etmiştir. Bunun da tasavvurdan fiile geçmesi için Türkiye'de de cabecâ ve hemen kendiliğinden doğmaya başlayan komünist teşkilâtlarının kanunî bir şekle sokulması iktiza eder. Gerek bu hususu temin ve gerekse umumiyetle münasebet tesis etmek üzere zât-ı âlilerinin de tek-lifi vechile salâhiyet-i vâsıyâ haiz heyet bugünlerde nezd-i âlî-nize müheyya-yi azimettir.

7. ... Türkiye Komünist Fırkasının B. M. M. Hükümetini, emperyalist devletlerle mübarezede bulunduğu müddet zarfında bütlin kuvvetiyle müzaherete, harp cephelerinde zaaf ve teşettüte sebep olacak her türlü ifratkârlıktan tevakkîye karar verdiği gibi, zulm ve igtisaba karşı mübareze hislerinin halk sinesinde derinleşmesini temin etmek üzere fırka faaliyetine geçmeğe lüzum görmüştür ki, bunun şekli kanunide cereyanı için B. M. M. hükümetince dirig-i müsaade olunmayacağı me-mul edilmektedir...»

kuvvetleri böleceği için zararlıdır. Buna karşılık, Mustafa Suphi'nin Komintern politikasına uygun tavrı şöyle olmalıdır: (I) Türkiye'nin kısa vadede Komünist olmasına lüzum —ve imkân— yoktur, (II) anti-emperyalist milli kurtuluş hareketi T. K. P. tarafından kesinlikle desteklenecektir, (III) bu yönde çalışmak için, bağımsız olarak, Anadolu'da hükümet izin verirse açık, vermezse gizli teşkilât kurulacaktır. İşte bu durumda, Suphi Türkiye'de teşkilatlanma meselelerini görüşmek üzere, izinli veya davetli olarak Ankara'ya gitmeye karar vermiştir.¹⁴⁶

Mustafa Suphi, karısı, T. K. P.'nin Merkezi Heyet üyelerinden bazıları ve daha başka birtakım yoldaşlar, yeni Sovyet sefiri Budu Mdivani'nin kafilesiyle birlikte yola koyulmuşlar ve 28 Aralık 1920'de Kars'a gelmişlerdir.¹⁴⁷ Suphi ve arkadaşları, Kars'ta birkaç hafta kalmışlar ve bu arada, Ankara hükümetinin yeni Moskova sefiri Ali Fuat Paşayla da konuşmuşlardır.¹⁴⁸ Kars'ta bu gruptan iki

(Mektupta, ayrıca Ermeni harekâtı, Türk Kızıl Alayı, Azerbaycan mümessilimiz Memduh Şevket [Esendal] beyin Stalin'le görüşmesine aracılık edildiği anlatılmakta ve Bekir Sami beyin teşvikiyle kendini T. B. M. M. hükümetinin Rusya Sefiri ilân eden Dr. Fuat [Sabit] beyin uygunsuz karşılanan birtakım davranışlarından yakınılmaktadır.)

¹⁴⁶ «Eğer komünizm kabul edilmek lâzımsa bunu ancak Millet Meclisi kabul edebilir. Birtakım talep ve ihtilâllerle olmaz. Bunu Bakû'ya da bildirdim ve başka türlü bir şey yapılmasına meydan verilmeyeceğini anlattım. Onlar kabul ve Ankara'ya adam gönderdiler. Mustafa Suphi de Ankara'ya gitmek için Millet Meclisi'nden müsaade istedi ve kabul olundu.»

Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 834, (3 Ağustos 1920).

¹⁴⁷ Karabekir, s. 909.

«Karabekir Paşa telefonla 25 kişilik yer hazırlamamı, Bakû'dan Mustafa Suphi yoldaşın arkadaşlarıyla geldiğini haber verdi. Şimdi Kars'ta ticaret klübü olan binaya 25 kişilik yer hazırlandı. Mustafa Suphi yoldaş arkadaşlarıyla trenle geldi.» Fahrettin Erdoğan, *Türk İllerinde Hatıralarım*, s. 268.

¹⁴⁸ Mustafa Suphi, 2 Ocak 1921'de Ali Fuat Paşayı ziyarete giderek ona şunları söylemiştir :

«Üçüncü Enternasyonal Türkiye dahilinde mutlaka komünizmin tatbikini kabul etmiş değildir. Türkiye'nin içtimai mukadderatı kendisine bırakılmıştır. Anadolu hareketinin içtimai bir ihtilâl olmaktan ziyade, Türk milletinin emperyalist düşmanlara karşı istiklâl ve hürriyetini kurtarmasından başka bir şey olmadığına kani bulunuyoruz. Türkiye'deki bey ve paşaları burjuvazi sınıfından addetmiyoruz. Bilâkis halk kütlelerinin en yakın yardımcıları olarak biliyoruz. Anadolu hareketini idare edenlerin ve bilhassa Mustafa Kemal Paşanın prensiplerini anlamaya çalışıyoruz. Anlayabildiklerimizi umumî siyaset bakımından muvafık görüyoruz.»

Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 40-41.

eski subay propaganda yaptıkları iddiasıyla tevkif edilmiştir.¹⁴⁹ Bunun üzerine, Suphi aleyhlerine bir düzen kurulduğundan şüphelenmiş, fakat Ankara'ya ulaşmak amacıyla Erzurum'a hareket etmiştir.¹⁵⁰ Bu şehirde, Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin kışkırtmalarıyla Suphi çevresine karşı nümayişler yapılmış ve grup Erzurum'a sokulmamıştır.¹⁵¹ Böyle olunca, dekovil hattıyla Karab-

¹⁴⁹ F. Erdoğan *Türk İllerinde Hatıralarım*, s. 268.

Ahmet Cevat Emre'ye göre ise, «Bayburt'ta Mustafa Suphi'nin arkadaşlarından iki subay hastalandıklarını ileri sürerek orada alıkonuldular. Bunların Mustafa Suphi'yi ele vermiş olmalarına büyük ihtimal vardır, daha Bakü'da Mustafa Suphi'ye muhalefet ettikleri işitilmişti.» «1920 Moskova'sında Türk Komünistleri— 2, «*Tarih Dünyası*, Sayı 2 (Ocak 1965), s. 150.

Dr. Samih Çoruhlu da bu noktayı şöyle açıklamaktadır : «Hastalanan iki yoldaş, "harbiye komiseri" Mehmet Emin ile Süleyman Sami, Erzurum'da kalmışlardı. Erzurum'daki birçok zabıt, bu iki "yoldaş" ın Türkistan'daki Müslümanlara maarif sahasında birçok hizmetleri dokunduğunu ve aslında her ikisinin iyi adamlar ve "milliyetçi" olduklarına şahadet edince, Kâzım Karabekir Paşa kendilerini salıvermiş ve bunlara da halktan kimse ilişmemişti.» Bak. «İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti 14.» *Yeni İstanbul* (14 Temmuz 1966).

¹⁵⁰ Karabekir şunları anlatmaktadır :

«11'de [Ocak 1921] Türk Komünistlerinden Mustafa Suphi ve Ethem Nejat ziyaretime geldiler. Erzurum'da kendilerine suikast veya hakaret edileceğinden arkadaşlarının Erzurum üzerinden, kendilerinin birkaç refikiyle (Tiflis) tarikiyle Ankara'ya gitmeyi düşündüklerini söylediler. "Ya hepimiz Erzurum üzerinden giderek halkın hissiyatını görürsünüz veyahut Ankara seyahatından vazgeçerek Bakü'ye avdet edersiniz. Zaten ordumuzda Bolşevik teşkilâtı yaptığımız hakkında dedikodular başladı. Kol kol ayrılarak seyahatınız aleyhimize daha büyük dedikodulara sebep olacaktır."» şeklinde konuşmam üzerine «Toptan Erzurum tarikiyle gitmeyi tercih ettiler, seyahatten vazgeçmek doğru olmaz dediler. Kendilerine seyahatleri hususunda teshilat göstereceğimi ve esasen Ankara hükümeti de bundan haberdar olduğundan ora ile muhaberelelerini de kendilerine söyledim.»

İstiklâl Harbimiz, s. 909 - 910.

¹⁵¹ Ahmet Cevat [Emre], «Matem Günü Münasebetiyle,» *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 16 - 17.

Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti için bak. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 533; Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, s. 225 - 227 ve Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 978 - 979, 986, 1132.

Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'ni ise kimin kışkırttığı, T. İnkılâp Tarihi E. Arşivi'nde bulunan şifreli birtakım telgraflardan anlaşılacaktır.

(No. 3071) Erzurum Valisi Hamit beyden Şark Cephesi Kumandan-

yık'a, oradan da kızaklarla Trabzon'a gidilmiştir.¹⁵² Trabzon'da da aleyhte gösteriler yapılması karşısında, Sovyet konsolosu Vali ile görüşerek, Suphi ve yoldaşlarının Bakû'ya dönmek üzere bir motorla Batum'a gönderilmelerini sağlamak istemiştir. Bunun üzerine, kayıkçılar kâhyası Yahya'nın verdiği bir motora, Suphi, karısı ve 14 arkadaşı bindirilerek yola çıkarılmıştır. Fakat, hemen arkalarından kalkan bir başka motorla, Yahya kâhyanın adamlarından Faik reis ve arkadaşları geceye doğru Sürmene açıklarında onlara yetişmiş ve hepsini öldürerek denize atmıştır.¹⁵³

danlığına, 2 Kânunusani 327: «... bendenizce memleketteki tesanüdü ve ahengi ihlâlâ sa'î bulunan bu eşhasın hudut haricine çıkarılmaları zaruridir. ... Maamafih bu ihrâc keyfiyetinin Kars'ta Rus'ların gözlerinin önünde vaki olması mahzurdan gayr-i salim bulunduğu için, keyfiyetin bendenize havale buyurulması eslem-i tarihtir. ...»

(No. 3344) Karabekir'den Erzurum Valisi Hamit beye cevap, 3 Kânunusani 337: «... yapılacak teşebbüsât ve icraatın komünist âlemi ile bir temas ve münasebet tesis etmiş olan Mustafa Suphi ve rüfekasının hudut haricine çıkarılmasında bilhassa Rus'lar nezdinde bir su-i tesir ve tevile imkân hasıl edememesi için memleketteki halk cereyan ve efkârının doğrudan doğruya memleket inkılâbına muzır telâkki edilen Mustafa Suphi ve refakatindekilerin şahsiyetleri üzerinde gösterilmesini ve bu husustaki tezahürât ve teşebbüsâtın komünizm inkılâp âlemini okşayacak bir tarzda idaresine itina olunmasını haiz-i ehemmiyet görüyorum. Buna nazaran M. Suphi ve rüfekasının hudut haricine çıkarılmasında berveçh-i âti bir tertibin icrası münâsîp görülmektedir. Mumaileyh ve rüfekasının, Erzurum'a muvasalatları gününden itibaren gerek gazete neşriyatı gerekse halkın münâsîp tezahürât ve tazyikatıyla daha içerilere seyahatin ve memlekette kalmak ve çalışmaklığın kabil olamayacağı hakkında kendilerine de lâzım gelen tesirat hasıl edilir. ...yoldaki mevakide ve Trabzon'da da aynı tezahürâtın yapılması... Bilhassa Trabzon'da Bolşeviklerin gözleri önünde tezahürâtı mezkûreden matlubu vechile idare edilmesi ve Bolşeviklik aleyhinden ziyade işbu şahsiyetler hakkında olduğunun izharını münâsîp buluyorum. ...»

Bu tertibi tabikte kusur etmeyen Erzurum Valisi, Mustafa Kemal Paşaya şu kadar bilgi vermiştir: (No. 3072) 16 Kânunusani 337: «...Kâzım Paşa ile bu babta cereyan eden muhaberat neticesinde takarrür ettiği üzere, galeyanda bulunan halkın taarruzuna mahal vermeyerek, mumaileyhle maiyetini mahfuzen hudut haricine sevk olunmak üzere Trabzon'a göndereceğim...» Bak. Dr. Samih Çoruhlu, «İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti 15-16,» *Yeni İstanbul* (15-16 Temmuz 1966).

¹⁵² F. Erdoğan, *Türk İllerinde Hatıralarım*, s. 268.

¹⁵³ Bu olayı anlatan ana kaynak, o zaman geride kalan T. K. P. Merkezi Heyet azalarından Ahmet Cevat'ın Batum'dan Pavloviç'e gönderdiği 2 Nisan 1921 tarihli mektuptur: W. Laqueur, *Communism and Nationa-*

Mustafa Suphi'nin tahlili düşünüşü hakkında pek fikir sahibi değiliz ve onun daha çok (Komintern politikasına tamamen para-

lism in the Middle East, s. 211; Darendelioğlu, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, I, s. 40-41; Nâzım Hikmet, *Les Romantiques*, s. 120-121; E. Carr, *Bolshevik Revolution*, III, s. 301.

Suphi'nin yanısıra öldürülen 14 kişiden 9'unun adı bilinmemektedir. Bilinenler, Ethem Nejat, «Arap» İsmail Hakkı, Kâzım Ali, Şefik ve Topçu Hakkı'dan ibarettir: *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 16. Ahmet Cevat Emre'nin anılarına göre, Yahya, Suphi'nin karısını kendisine kapatma yapmış ve heyetin elinde bulunan kıymetli mücevherleri de hükümete vermeyip kendinde alkoymuştur: (1920 Moskova'sında Türk Komünistleri — 2.) *Tarih Dünyası*, Sayı 2 (Ocak 1965), s. 151.

Suikast haberinin yayılması üzerine, Sovyet Dışişleri Komiserliği Moskova'daki Türk temsilciliğinden bilgi istemiş, fakat Ankara hükümeti Suphi ve yoldaşlarının ölümünü bir deniz kazası sonucunda olmuştur diye görmekte ve göstermekte ısrar etmiş, herhangi bir sorumluluk kabul etmeye yanaşmamıştır. (Ali Fuat Paşanın bu yoldaki beyanata için, bak. Harris, *Communist Movements*, s. 75/n. 22: 7 Eylül 1921 tarihli *The Nation* dergisi, s. 273.) Buna karşılık, Doğu cephesindeki komutanlar «öldürülme» olayını kabul etmektedirler: Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1147 ve Sami Sabit Karaman, *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa*, s. 19/n. 1.

Karabekir, bu grup öldürüldükten sonra, Tiflis mümessilimiz «Kâzım Beyefendiye» yazdığı şu mektuptan da anlaşılacağı üzere, Suphi'nin İttihatçı düşmanlığından tutturarak onun hakkında asılsız birtakım dedikoduların yayılmasını sağlamaya çalışmıştır:

«Bakü'dan gelerek Ankara'ya gitmek isteyen ve fakat Erzurum ve Trabzon'da ahalinin nefretli nümayişleri karşısında Batum'a kaçan Mustafa Suphi Heyeti hakkında icap edenlere âtidedi malûmatı verirsiniz :

Mustafa Suphi heyeti Türkiye'ye ayak basar basmaz, İstanbul'dan ve Anadolu'da komünist ve anarşist eşhastan mürekkep bazıları ile münasebete geçti. Son zamanlar'ca bunların bir kaçı tevkif edilerek üzerlerinde zuhur eden evraktan Mustafa Suphi ile muarefe ve muhabere olduğu ve kendilerinin Türkiye'de ihtilâl çıkarmak üzere İngiliz'ler tarafından gönderildikleri anlaşıldı. Bu mesele şahsen İngilizlerce maruf ve mergup ve esasen İngiliz ve Antanta taraftarı "Hürriyet ve İtilâf Fırkası" na intisap etmiş olan Mustafa Suphi'nin memlekette ancak İngiliz'lerin hesabına ve Antanta lehine bir ihtilâl koparmak niyetiyle memlekete girdiğine dair büyük şüpheler tevlit etmiştir. Bilhassa Şaki [Çerkes] Ethem'in iki kardeşiyle birlikte komünist taraftarı oldukları ve Mustafa Suphi ile muhabere olduğu halde, Ankara hükümetine isyan ve Yunanlılarla müştereken ordumuz aleyhine harbe kıyam etmeleri bu şüpheyi takviye etti. Memleketin her tarafında Suphi aleyhine dehşetli nümayiş oldu.»

Bak. Dr. Samih Çoruhlu, «İstiklâl Savaşında Komünizmin Faaliyeti 16,» *Yeni İstanbul* (16 Temmuz 1966).

Yahya'ya Suphi grubunu ortadan kaldırması için kimin emir verdiği kesinlikle belli değildir. Bu buyruğun Karabekir'den çıkmış olma-

lel) taktik düşünceleriyle, bir hareket adamı sıfatıyla tanıyoruz.¹⁵⁴ Ancak, onun Anadolu'ya —burada söylenenlerden başka— gizli bir maksatla geldiğine inanmak için sebep yoktur. Herhalde onbeş kişiyle Bolşevik devrimi yapılamazdı. Uzun vadede ağırlık kazanmasından çekinilmiş olsa bile: onu ortadan kaldırmak, o sıralar devamına şiddetle ihtiyaç duyulan Sovyet dostluğunu tehlikeye atmaya değmez görünmektedir. Ne var ki, sonraki olaylar, Suphi grubunu öldürtmekle göze alınan riski yanlış çıkarmamıştır.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının yok edilmeleri karşısında, Sovyetlerin ve Komintern'in takındığı tavır, dünya solculuğunun gelişme süreci bakımından da çok önemli bir başlangıç olmuştur. Bu olayda, «sosyalist anavatan»ın dış politika çıkarlarıyla bir «kardeş parti»nin varlık sorunu çatışmış ve komünistler bir tercih yapmak zorunda kalmışlardı. Mustafa Kemal'i tutmayı seçmiş olmaları,

sı muhtemeldir. Ankara'nın ise, önceden haberi olup olmadığını kestirmek güçtür. (Ahmet Kemal Varınca'ya göre, «Trabzon oyunu Ankara'nın bilgisi dışında oynanmıştı.» Bak. «Mustafa Suphi'nin Macerası,» *Meydan*, Sayı 55 —1 Şubat 1966—, s. 16.) T. K. P. çevreleri de, cinayeti Karabekir'e atfetmekte ve Mustafa Kemal Paşanın ilgili olmadığına inanmaktadır. Ayrıca, Yahya'nın Suphi'nin aleyhinde çalıştığı Enver Paşanın adamlarından olduğunu da gözönünde tutmak gerekir. Bu olayın etrafındaki esrar perdesi, Yahya kâhyanın bir buçuk yıl sonra, bilinmeyen eller tarafından öldürülmesiyle büsbütün kalınlaşmıştır. Karabekir, Mustafa Kemal'in Yahya'nın katlini kendisinin üstüne yıkmak istediğini söyleyerek, o da buna karşılık, tahkikata memur edilen mebus Ali Şükrü bey vasıtasıyla, katillerin Ankara'dan geleceği (Muhafız Birliği komutanı) Topal Osman ağanın adamları olduğunu ortaya atmıştır. Bilindiği gibi, 1923 ilkbaharında da Topal Osman, Ali Şükrü'yü öldürmüştü, kendisi de askerler tarafından vurulmuştur. Mustafa Suphi'den Topal Osman'a kadar devam eden bu cinayetler zincirinin halkaları arasında sıkı bir ilgi olabilir.

¹⁵⁴ Suphi, kendisini tanıyan bazı solcular tarafından, bir fikir adamı olarak hafifsenmiştir. Örneğin, Ahmet Cevat anılarında, «Mustafa Suphi Marxizmden hiç bir şey anlamayan bir yoldaşı» demektedir: «1920 Moskova'sında Türk Komünistleri — 2,» *Tarih Dünyası*, Sayı 2 (Ocak 1965), s. 149. Moskova'daki Kızılordu Komünist Erkân-ı Harbiye Mektebi Türkçe Muallimi («vaktiyle Dersaadet'te *Demir Adam* sahib-i imtiyazı» olan) Mustafa Nafi de, daha 1920'de bir Türk kurye zabıtine «kendisinin Mustafa Suphi vesaireleri gibi değil, hakiki bir komünist olduğunu» söyleyerek övünmüştür. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 874. Bu değerlendirmelerin büsbütün haklı olmadığı sezinlenmekle birlikte, Suphi —solcu olduktan sonra— kendisini savunmaya yarayacak bir fikri eser bırakmamıştır. *Mustafa Suphi ve Yoldaşları* adlı kitabın ikinci bölümünde yer alan (çoğu *Yeni Dünya*'da yayımlanmış) makaleleri de yalnız propagandif niteliktedir.

sonradan (özellikle Troçkistler tarafından) Stalin'e izafe edilen bir fırsatçılık kalıbının ilk örneğini vermiştir. Oysa, bu siyaset kararı alındığı zaman, Lenin resmen ve fiilen Sovyet devletinin başında bulunuyordu.¹⁵⁵

II. SOL AKIMLARA ARA VERİLMESİ (1921)

1920'nin son ayında, Anadolu solu özetle şu durumda idi: Yeşil Ordu Cemiyeti kapatılmış, üyeleri başka kuruluşlara dağılmıştır, bu grubun yöneticilerinin birtakımı Resmî T.K.F. içinde çalışmaktadır, Gizli T.K.P. (eski Yeşil Ordu'dan da bazı katılmalarla) Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adı altında açığa çıkmıştır, Mustafa Suphi grubu Anadolu'da teşkilât yapmak umuduyla Kars'a gelmiştir, başka birtakım yerlerde de ufak sol akımlar filizlenmiştir. 1921'in ilk ayında ise bunların hepsi sona erdirilmiştir. Bu dönemde solun bastırılması, bir iç ve bir de dış etkene bağlı görünmektedir: Çerkes Ethem'in ayaklanması ile Londra Konferansının hazırlanması.

Anadolu savaşında, muntazam Yunan ordusuna karşı çeteci taktikleriyle başarı gösterilemeyecek bir safhaya gelindiğine inanılıyordu. (Böyle düşünenler için, 24 Ekim 1920 Gediz yenilgisi bunun açık bir delili olmuştur). Çerkes Ethem'in Kuva-yı Seyyare'si ise, Ankara'daki genelkurmayın hazırlamaya başladığı yeni ordu düzeni içinde yer almaya karşı direnç gösteriyordu. Bu işin içinde, yukarı kademe komutanları arasındaki kişisel çekişmelerin de payı vardır. Ancak, meselenin bütün bunlardan daha derin bir nedeni olduğu da anlaşılmaktadır. Milli mücadele, Anadolu'nun hemen her yerinde sınıflar arası bir milli birlik havası içinde ve özellikle mahallî eşrafın mali desteğine dayanarak yürütülüyordu. Ethem'in davranışları ise, bu tutumla çatışmaktaydı. Onun zenginlere baskı yaparak zorla para toplaması, milli mücadele cephesinde bir bölünmeye varmasından korkulabilecek tepkiler doğurmuştu.¹⁵⁶ Bunun için de, Kuva-yı

¹⁵⁵ F. Borkenau, *World Communism*, s. 293.

¹⁵⁶ Milli «mücadelede büyük bir ihtimalle Anadolu tüccar ve servet sahiplerinin maddî ve manevî desteği kazanılmıştı.» Savaşın sonra da, «Atatürk ve arkadaşlarını yabancı sermayeye karşı ürkek, yerli sermayeye, milli tüccar ve sanayicilere karşı muhabbetli olarak» davranmaya sevkeden âmillerden biri, budur. Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 2.

Bu anlamda Ethemist bir gelişme ihtimaline karşı Yeşil Ordu Nizamnamesinde şöyle bir madde (29) vardır (bak. yukarıda s. 78/n. 39):

«İane toplamakla şikâyetlere ve Yeşil Ordunun teşkilâtının genişletilmesine mani olacak tazyikler ile aleyhtarî cereyanları arttırmaya bâis olacak zor ve tehditler katiyyen memnudur.»

Seyyare'yi ortadan kaldırmak zorunlu olmuştu. Bilindiği gibi, Ali Fuat [Cebesoy] Paşanın Garp cephesinden çekilip Moskova sefirliğine gönderilmesinden sonra, düzenli ordu birlikleri Batıda Kuva-yı Seyyare'ye hâkim bir duruma sokulmuştur. Çerkes Ethem yeni komutan Albay İsmet [İnönü] beyin emirlerini dinlemeyince, ayaklanma başlamış ve ordu Kuva-yı Seyyare'nin üstüne yürümüştür. Yeni yılın ilk haftasında duruma tamamıyla hâkim olunmuş, bundan sonra 10 Ocak 1921'de de, Türk süngüleri Yunan ordusunun ileri hareketini durdurmayı başarmışlardır. Bu olay, İtilâf devletlerini Anadolu hükümetini diplomatik alanda tanımaya zorlayan bir süreci hızlandırmıştır. Bir kaç zamandanberi, İtalyanlar ve Fransızlar Mustafa Kemal çevresine yanaşıyorlardı. Bu kere, onların ısrarıyla Anadolu delegelerinin Londra'da toplanacak bir barış konferansına çağırılması söz konusu olmaya başladı. Milli mücadeleyi yönetenlerin bir çokları, Yunan savaşının sona erdirilmesi ve Sevres anlaşmasının Türkler lehine olarak düzeltilmesi yolunda umutlara kapıldılar. Böyle bir durumda, konferans masasına oturmadan önce, Batılıların Türkler hakkında duydukları en büyük korku ve endişe kaynağı olan Bolşevikliği kabul etmeleri ihtimalini hafifletmek mantığa uygun görünüyordu.¹⁵⁷ Ethem çevresinin solculukla ilgisi de, genel bir kovuşturmayla girişmek için iyi bir vesileydi.

Çerkes Ethem'in başkaldırdığı sıralar, Ankara'da (Resmî T.K. F.'nin organı olarak yayımlanan) **Yeni Dünya** gazetesi de hükümete cephe almış ve eski sahibine karşı asker sevkini engellemek için, demiryolu işçilerini greve çağırmıştır; bunun üzerine 2 Ocakta **Yeni Dünya** idarehanesi hükümet taraftarlarınca tahrip edilmiştir.¹⁵⁸ Ga-

¹⁵⁷ Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, s. 218.

Tokat mebusu Nâzım'ın Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinde bu konuyla ilgili şu sözler vardır:

«İtilâf hükümetlerinin Ankara hükümet-i milliyesini de son konferansa davet etmesi üzerine Anadolu'da komünizm cereyanlarının artık durmuş ve durulmuş bulunması siyaseten lazımdı. Bu lüzumu her iki fırka da [T.H.İ.F. ve resmî T.K.F.] derhal takdir etmiş bulunmaktadır. Ve bu sebeple derhal terk-i faaliyet etmişlerdir. Bizim murahhaslarımız da müzakereler sırasında Anadolu'da komünizm ve bolşevizm yoktur, yaşayamaz diye Fransa ve İngiltere'deki gazetelerde ifadatta bulunmuşlardır.»

Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 546 - 547.

¹⁵⁸ G. Jaeschke, «Kommunismus und Islam,» *Die Welt des Islams*, cilt 20, s. 115.

zetenin başyazarı Arif Oruç ve arkadaşları tevkif edilmiştir.¹⁵⁹ Resmî T.K.F. da bu sıralar kendiliğinden kapanmış olmalıdır. Ayaklanmayı destekledikleri iddiasıyla, aynı ay içinde T.H.İ.F. ve **Emek** gazetesi çevresinden Salih Hacıoğlu, Ziyetullah Nuşirevan ve daha başka birtakım kimseler tevkif edilmişlerdir. Mustafa Suphi ve 14 yoldaşının Karadeniz'de öldürülmeleri de, yine bu aralığa raslamaktadır.¹⁶⁰

T.H.İ.F.'nin Meclis'teki temsilcileri. 1 Şubatta partiyi tatil et-

¹⁵⁹ 27 Temmuz 1931 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan «Eskişehir» işçilerine hitaben yazılmış beyannamenin Arif Oruç çevresince ve tam bu aralık dağıtıldığı doğru ise bile; bu belgede Ethem olayı ile ilgili hiç bir şey söylenmemekte, yalnızca Bolşeviklik övülmektedir.

¹⁶⁰ Çerkes Ethem ayaklanmasından sonra bastırılan sol akımlar dolayısıyla, Mustafa Kemal Paşa Meclis'te şu açıklamayı yapmıştır:

«Evvelâ Bolşevikleri iğfal etmek, Komünist renk ve şekil ve kisvesinde görünmek, Bolşevikleri aldatmak, Bolşeviklere bu memleket içinde bir feveran, derhal bir inkılâp, bir ihtilâl yapmak inkâmı olduğu kanaatını verdirmek istediler ve bunun için gönderdikleri memur-u mahsuslarla burada bir beyanname yazdılar. Evvelâ: Eskişehir'de bulunan ameleyi isyan ettirmek istiyorlardı. O ameleye hitaben bir beyanname yazdılar, tab ettiler, oraya götürüp tevzi edeceklerdi. Tabii müsvettesini yazdılar ve makinede tab ettiler, ancak ondan sonrasına muvaffak olmadılar. Bunların bu hareketi evvelce bizce malûm idiye de (*fait-vak'a*) halinde gösterelim dedik. Fakat diğer taraftan Bolşevikler de bu adamların böyle mesleksiz ve mezhepsiz olduklarını anlamışlardır. Binaenaleyh kendilerine hiyanete daha müsait olan bir muhit, bir nokta-i temas aradılar. Onun için Yunanlılarla dostluk taharri ettiler. Böylece Bolşeviklerle, Yunanlılarla, aynı zamanda İstanbul'la ve aynı zamanda İngiliz'lerle böyle muhtelif kisvelere ve renklere ve zihniyetlere bürünerek muhtelif siyasetler takip ve muhtelif siyasetler düzdüler.»

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt (8/1/1337), s. 227.

Moskova sefiri Ali Fuat Paşa da, 1921 Haziranında Çiçerin'e Ankara hükümetinin solculuğa düşman olmadığını söylemiştir. Ona göre, komünistler parti ilişkileri yüzünden tevkif edilmemişlerdir, fakat;

«durmadan vahim taktik hataları işliyorlar ve şu anda Türk halkının kesinlikle istemediği zamansız bir içtimai inkılâba kalkışarak Türk cephesini zayıflatıyorlar ve T.B.M.M.'nin kanun ve nizamlarına açıkça ve doğrudan doğruya karşı koyuyorlardı. Bu hareketler muvacehesinde, Türkiye'de bütün mesele çıkarıcılara karşı kanunu tatbik eden Türk memurlarının davranışı, nasıl yanlış yorumlanabilir, anlamıyorum.»

G. Harris, *Communist Movements*, s. 78'den, *The Nation* (7 Eylül 1921), s. 173.

melerine rağmen, takibattan kurtulamamışlardır.¹⁶¹ Böylelikle, kabalık bir grup Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne verilmiş ve zorla hükûmeti devirmeye kalkmak ithamı altında yargılanmıştır. 9 Mayıs 1921'de T.H.İ.F.'nin bazı ileri gelenleri ağır hapis cezalarına uğratılmışlardır.¹⁶² Doğuda da bu sıralar Karabekir, **Albayrak** çevresine karşı harekete geçmek fırsatını bulmuş ve Mithat'ı Divan-ı Harb'e

¹⁶¹ «Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Müdürlüğüne, Memleketteki fikir cereyanlarını ilmi bir mecrada yürütmek ve bu hususta halkı tenvir etmek üzere, teşkiline teşebbüs ettiğimiz Halk İştirakiyun Fırkası, bu sırada memleketin pek çok muhtaç olduğu vahdet-i amâl ve efkârı muhafaza maksadiyle bugünden itibaren terk-i faaliyet etmiştir. Gazetenizle ilânı mer-cudur. 1 Şubat 1337

Tokat Mebusu Nâzım Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü»
Hâkimiyet-i Milliye, No. 101 (2 Şubat 1921), s. 2.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, bazı mebusların zararlı risaleler dağıttıklarını Vekiller Heyeti'ne haber vermiştir; Vekiller Heyeti 23 Ocaktaki toplantısında durumu gözden geçirerek, şikâyeti Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne intikal ettirmiş mahkeme de bu meseleye adları karışan Tokat mebusu Nâzım, Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü ve Bursa mebusu Şeyh Servet'in dokunulmazlıklarının kaldırılmasını Meclisten istemiştir. Meclis, bu mebusların savunmalarını dinlemekle birlikte, mahkemenin isteğine uymuştur. Bak. «Yeşil Ordu Cemiyeti — 1,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 3 (15 Mart 1962), s. 69-70 ve Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 539-541.

¹⁶² «... Hafi komünist partisi teşkili suretiyle gene hükûmeti devirme cürmünü irtikâp teşebbüsünde buldukları anlaşılan Tokat mebusu Nâzım'ın tevkif edildiği tarih olan 12 Nisan 1337'den ve Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih efendinin 11 Kânunusani 1337'den ve Matbuat Müdürlüğü memurlarından Ziyetullah Nuşirevan'ın da 27 Kânunusani 1337'den itibaren, Ceza Kanunu'nun 46'nci maddesi delâletiyle, Hiyamet-i Vataniye Kanunu'nun 12'nci maddesi mucibince on beşer sene müddet ile küreğe konmalarına ve diğer maznunlardan Bursa mebusu Şeyh Servet efendi ve Afyon mebusu Şükrü bey ile diğerlerinin mesuliyetsizliklerine karar verilmiştir.»

«Yeşil Ordu Cemiyeti-8,» *Yakın Tarihimiz*, Sayı 10 (3 Mayıs 1962). s. 297-298.

Bunlardan başka, *Emek* gazetesi müdürü Abdülkadir, Tüccardan Hilmi, Bakkal Ahmet, Sivrihisar İdadi müdürü Behram Lütfü ve muharrir Mustafa Nuri 3'er seneye, *Hâkimiyet-i Milliye* müdürlerinden Nizamettin Nazif [Tepedelenlioğlu] ise 8 seneye mahkûm edilmiş; Ethem ve arkadaşlarının (gyaben) idamlarına karar verilmesine karşılık, onların sözcülüğünü yapan Arif Oruç —mevkufiyeti yeter sayılarak— serbest bırakılmış ve savaşın sonuna kadar hükûmetin uygun bulacağı bir yerde ikamete memur edilmişti.

sevketmiştir.¹⁶³ Bu susturma dalgasının başlarında, daha başka bir takım yerlerde de, İstiklâl Mahkemeleri eliyle solcuların mahkûm edilmiş olmaları mümkündür.¹⁶⁴

Türkiye'de 1921 başlarında girilen solu bastırma politikası, Sovyetler'in Ankara hükûmetiyle anlaşmalarına engel olmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, önce Lenin'e «Batılı emperyalistlere karşı» birlikte mücadele için «yakın bir ittifakın kurulmasını» isteyen bir telgraf çekmiş, sonra da Rusya'ya geniş kadrolu bir elçilik heyeti göndermiştir.¹⁶⁵ Bu heyet daha yolda iken, Dağıstan'ın istiklâle kavuşması dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa ile Lenin arasında teati edilen telgraflar, iki devlet arasındaki münasebetlerin yakınlığına işaret etmektedir.¹⁶⁶ Moskova'da, Türk delegasyonu hazırlık görüşmelerinden sonra, 26 Şubatta Rus temsilcileriyle birlikte konferans masasına oturmuştur. Türkler, bu kere ittifakta ısrar etmekten vazgeçerek, bir dostluk ve yardım anlaşmasıyla yetinmişlerdir: Ermeni meselesi zaten askerî yönden çözülmüş ve Rus İngiliz ticaret münasebetleri de yoluna girmiş olduğu için, görüşmeler olumlu sonuç vermiştir.¹⁶⁷ Fakat, Mart ortalarında yapılan anlaşmaya rağmen, karar-

¹⁶³ Karabekir, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği 15 Mart 1921 tarihli bir raporda, Albayrakçı Mithat'ın Mustafa Suphi ile birlik olduğunu ve Suphi'nin üstünde yakalanan belgelerden suçunun anlaşıldığını bildirmiştir. Buna göre, Mithat «ordunun zaptüraptını ihlâl için propagandalar yapmış ve halk nezaretinde emir ve kumanda mevkiini ve ordunun nüfuz-u tabiisini kırmak ve bu suretle şarkta bir hercümerç hazırlamak ve bu keşmekeş içerisinde hükûmeti düşürerek idareyi bir kaç hempasıyla eline almaya çalışmıştır.» *İstiklâl Harbimiz*, s. 930.

¹⁶⁴ 17 Şubat 1921'e kadar Anadolu'nun çeşitli yerlerinde İstiklâl Mahkemeleri faaliyet gösteriyorlardı; bu tarihten sonra, B.M.M.'nin aldığı bir kararla, Ankara'dakinden başka hepsine son verilmiştir.

¹⁶⁵ Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, s. 634.

Bu heyetle birlikte delege olarak, İktisat Vekili Yusuf Kemal [Tengirşek] ve Sinop mebusu Dr. Rıza Nur da Moskova'ya gitmiştir. Sefir Ali Fuat Paşanın yanında, sefaret erkânı ve ateşemiliterlerden başka, resmî T.K.F.'nin bir tetkik heyeti ve bir muhafız takımı da vardı. Bak. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 101 v.d.

¹⁶⁶ Bak. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, s. 71; bu telgrafların metinleri *Açıksöz* gazetesinde de yayımlanmıştır: No. 116 (27 Kânunusani 1337), s. 4.

¹⁶⁷ 16 Mart 1921'de Moskova'da, Türkiye adına Yusuf Kemal, Dr. Rıza Nur ve Ali Fuat, Rusya adına da G. Çiçerin ve Celâl Korkmazof'un imzalarıyla açıklanan «Muhadenet Ahitnamesi», Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırlarını kabul ediyordu. Bu anlaşma, iki tarafın bütün milletler için kardeşlik ilkesini ve kendi mukadderatlarını serbestçe tayin etmeleri

laştırılan yardımın alınması. Eylül ayına kadar aksamıştır. Bu durumun nedenlerinden biri, Türkiye'nin tesbit edilen sınırlar gereğince, ordusunu işgal altında tuttuğu bazı bölgelerden geri çekmekte acele etmemesi olabilir.¹⁶⁸ Yalnız, Sakarya zaferine kadar Sovyetler Türk askerlerinin Yunanlılara karşı başarısızlığa uğramasından ve Ankara'nın emperyalistlerle uzlaşmasından çekinmişlerdir. Onun için, 1921 ortalarında —yenilgiye uğranırsa— Enver Paşayı Mustafa Kemal'in yerine geçirmeyi düşünmüşlerdir.¹⁶⁹ Sakarya Savaşı'nın ari-

hakını tanıdıklarını ifade ettikten sonra, Türk millî kurtuluş hareketi ile Sovyet sosyalist hareketinin emperyalizme karşı birleştikleri hususlarını ortaya koyuyordu. Bir madde ile de, her iki tarafın birbirlerinin karşı devrimcilerini kendi topraklarında barındırmamaları öngörülüyordu. Sovyetlerin Boğazlar ve İstanbul üstündeki Türk egemenliğini tanımalarına karşılık, Türkler de Boğazlar statüsünün yalnız Karadeniz'de kısıtı olan devletler tarafından tesbit edilmesini kabul ediyorlardı. Bu anlaşmayla Türkiye'nin Kuzeydoğu sınırı, Batum'u dışında, fakat Ardahan ve Kars'ı içeride bırakacak şekilde düzenlenmişti (Zeyller A, B. ve C). Dostluk anlaşmasının yanısıra, bir «Üsera Mukavelenamesi» ile bir de gizli yardım anlaşması yapılmıştı. Türkçe ve Fransızca resmi metin, *Düstur* (Üçüncü Tertip), cilt II, s. 102-107'dedir. (Esirler Sözleşmesi, s. 118-128). Özellikle bak. giriş bölümü, 4, 5 ve 8'inci maddeler; ayrıca, Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, s. 634-635; Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 946; Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 150-151.

¹⁶⁸ Bak. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 155.

¹⁶⁹ Enver Paşa, merkezi Moskova'da olmak üzere bir «İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı» kurmuş ve Doğu Halkları Kurultayı'nda da bu İttihad'ın Kuzey Afrika Milletleri şubelerini temsil etmiştir. Bundan sonra, eski partisini «İttihat ve Terakki (Halk Şûralar) Fırkası» adıyla canlandırmaya koyulmuştur. (T.B.M.M.'ndeki Enver Paşa taraftarı İttihatçılar —özellikle, Halk Zümresi mebusları— hakkında bak. Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, s. 203-207.) İhtilâl İttihadı'nın Nizamnamesiyle Şûralar Fırkası'nın Programı, sosyalizmi andıran birtakım halkçı devrim ülkülerinin Anadolu içinde de uygulanmasını öngörüyordu. Enver Paşa, bu Nizamnameyle Programı 15 Nisan 1921'de Ali Fuat Paşaya göstermiştir: *Moskova Hatıraları*, s. 179 ve 161-162; ayrıca bak. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 954, 1012-1013; Karaman, *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa*, s. 25.

Sakarya Savaşı'nda önceki Yunan ileri hareketinin Rusları endişelendirmesinden yararlanan Enver Paşa, Çiçerin'le görüşmüş ve 16 Temmuzda Mustafa Kemal'e ağır bir mektup yazdıktan sonra Batum'a gelmiş ve Anadolu'ya girme hazırlıklarına başlamıştır. Bu amaçla, 5 Eylül 1921'de Batum'da Halk Şûralar Fırkası'nın bir genel kongresini de yapmıştır. Fakat Sakarya'da zafer kazanılması üstüne, Ankara hükümetinin ihtariyle Ruslar Enver Paşayı zorla durdurmuşlar ve 19 Eylülde Halifenin sözde sosyalist damadı Batum'dan ayrılmıştır. Bak. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 227, 229, 231-235, 236 vd.; Fischer, *Soviets in the World Affairs*, I, s. 387; ayrıca, Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da* s. 69/f ve Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, s. 278-282.

fesinde, Türk Hariciyesi bir nota ile Sovyet hükümetine başvurarak yardım ihtiyacının acilliğini belirtmiştir. Bundan sonra, Rus'lar daha geniş ölçüde askerî ve malî yardım yapmaya başlamıştır.¹⁷⁰

Şurasına önemle işaret etmek gerekir ki, Anadolu'da sol akımlara ara verildiği 1921 yılının ilk dörtte üçünde, bir yandan hükümeti devirmeye kalkıştukları iddia edilen solcular cezalandırılırken, öte yandan hükümet çevreleri anti-empyralist tavırlarından ve hattâ solcu bir genel siyaset görüşü aramaktan vazgeçmiş değillerdir.¹⁷¹ Ancak, bu tutumun, Türk milli kurtuluş hareketinin askerî

¹⁷⁰ 14 Ağustos tarihini taşıyan bu nota, Moskova'da Fransızcaya ve Rusçaya çevrilineceye kadar hayli zaman geçmiş ve ancak Sakarya'daki zafer gününde (13 Eylül) Sovyet yöneticilerine sunulmuştur. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 246-247.

Armaoğlu'nun Sovyet belgelerinden aktardığına göre, Moskova Anlaşmasından sonra, 1921 yılı içinde yapılan askerî yardım 33.275 tüfek, 57.986.000 tüfek mermisi, 327 makineli tüfek, 54 top, 129.479 top mermisi, 1.500 kılıç, 20.000 gaz maskesi ve 2 destroyerdir; malî yardım olarak ise, bir yıl içinde 10 milyon altın ruble verilmiştir. *Siyasi Tarih*, s. 635/n. 23. Buna karşılık, Sabahattin Selek o zamanın yetkililerinden sağ kalanlarla konuşmak suretiyle, Rus'lardan üç parti halinde (Ferit [Tek] beyin Maliye vekilliği zamanında 200.000, Hasan [Saka] beyin Maliye vekilliği zamanında 500.000 ve Hasan Fehmi [Aytaç]beyin Maliye vekilliği zamanında 300.000 olmak üzere) toplam bir milyon Rus altını malî yardım alındığını tesbit etmiştir. *Anadolu İhtilâli*, I, s. 112.

¹⁷¹ 1921 ilkbaharında Ankara hükümet çevrelerinin radikal fikirli üyeleri, Türkiye'nin politik ve ekonomik gelişimine solcu bir yön verilmesi hakkındaki görüşlerini açıklamışlardır. Bu fikirlerin, bir kaç ay önceki resmi T.K.F.'nin doktriniyle paralelliği dikkati çekmektedir. (Anlaşılan, resmi fırka da kolay teslim olmak istememiştir!) Ancak, artık «komünist» adını zorlamaktan vazgeçilmiş, onun yerine «devlet sosyalizmi»nden bahsedilmeye başlanmıştır. İktisat Vekili Celâl [Bayar] beyin *Hâkimiyet-i Milliye* muhabirine beyanatından sezinlenebileceği üzere, bu kavramla Bismarck Almanyasının iktisat politikası gibi bir model kastedilmektedir. Bak. Özel Şahingiray, *Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, s. 21-22. (Aslında, söz konusu düzenin, nihai hedefleri bakımından «devlet sosyalizmi» yerine «devlet kapitalizmi» olarak vasıflandırılması doğru olurdu, ama bu aynı şeye «komünizm» demeğe oranla çok daha az teorik sakıncası olan bir yanlış anlatmadır.)

Celâl beyin demecinden bir kaç gün sonra, *Hâkimiyet-i Milliye*'de Hüseyin Ragıp imzasıyla, «Sağdan Sola Doğru» başlığı altında üç gün devam eden bir başyazı serisi yayımlanmıştır: 6, 7, 8 Mart 1937. Bu yazıda, dünya çapındaki sağ-sol mücadelesi için, «belki asırlarca sürecektir ve muhakkak surette meydana büyük, emsalsiz bir inkılâp çıkacaktır» hükmü verildikten sonra, Türkiye ele alınmakta ve «sağa mı sola mı nereye gideceğiz?» sorusu ortaya atılmaktadır: «Her halde sağa değil.» Birinci makale daha çok siyasî plânda olup, bütün dünyanın sola kay-

başarı şansı terimleriyle düşünen Sovyet Rusya ve Komintern yöneticilerinin Türkiye ile ilgili davranışları üstünde lehte veya aleyhte bir değişiklik yapmış olduğuna inanmak için sebep yoktur.¹⁷²

dığına işaret eder. İkinci makale ise, iktisadi bakımdan, infiratten iştirake, münferitten müştereke geçiş temasını işler :

«... istihsal müesseselerinin eşhas elinde kalması, makinalar sayesinde çoğalmak lâzım gelen refahı ta'kim ediyor. Fabrikatörler ekseriyetle insaniyete nafi olan şeyleri değil, çok para eden mevadü istihsale çalışıyorlar. Tüccarlar, stoklarını mülkün muhtaç muntakalarına değil, çok para eden yerlerine taşıyorlar. Bankaların sermayeleri insanları sefaletten kurtaracak zeminlerde, insanların hayrı için değil; ihtikârın çok olduğu yerlerde, sarrafların menfaati için işletiliyor. Türkiyede halkın menfaatından ziyade, hissedarların kârını düşünen şirketlerden canı yanan Türkler bunu pek iyi takdir ederler.

Binaenaleyh, istihsal ve vesait-i istihsaldeki bu gayr-i tabiiği kaldırmak, istihsal ve vesait-i istihsal gibi (menfaati) de müşterek bir hale getirmek, yani iktisadi müesseseleri milletin hesabına devlet idaresine geçirmek lâzım gelir.»

Aynı serinin üçüncü makalesine gelince, burada bizim komünist olamayışımızın dini, milli, askeri siyasi ve bünyevi sebepleri açıklanmaktadır. Bu gerçekler karşısında, Lenin ve Zinoviyef de —komünist olmamızı beklemeksizin— milli kurtuluş hareketimizi tutmaktadırlar. Sonuç olarak, milliyetperver Ankara hükümeti, şimdilik millileştirme ve devlet inhisarlarını genişletme yoluyla, sola doğru açılmaya başlamalıdır.

Hâkimiyet-i Milliye'nin bu başyazıları, eski (?) resmî T.K.F. organı *Yeni Gün*'de geniş yankı bulmuştur. «Sağ ve Sol Nedir?» 8-9 Mart 1921 (bak. G. Harris, *Communist Movements*, s. 75). *Hâkimiyet-i Milliye*'nin bu sıralar, aynı yöndeki tutumuna bir başka örnek, *l'Humanité*'den çevrilmiş bir başyazıdır: «Emperyalizme Karşı,» No. 162 (18 Nisan 1921).

¹⁷² 22 Haziran — 12 Temmuz 1921 tarihleri arasında Moskova'da toplanan (İstanbul ve Anadolu'dan hiç bir temsilcinin katılmadığı) Üçüncü Komintern Kongresi'nde, Mustafa Suphi'nin Bakû'da bıraktığı çevreden bir T.K.P. delegesi, Süleyman Nuri, Kemal Paşanın Anadolu'da solculara karşı giriştiği bastırma politikasını şu sözlerle anlatmıştır:

«... Ankara hükümeti, bir yandan İtilâf devletlerine karşı Türkiye'nin bağımsızlığı için silâhlı bir mücadele yaparken, öte yandan da bütün Komünist hareketine karşı savaşmaktadır. Suphi yoldaşın başında bulunduğu yoldaşlarımızın yok edilmeleri ve yoldaşlarımızdan bir çoğunun hapse atılmaları, Kemal'in Komünistlere karşı savaşı koyulttuğunu gösteriyor.

Kemal Paşanın kurduğu Komünist Fırkası, Komünistleri devamlı takibat altında tutmak gibi provokatif bir maksatla ve bütün Komünist tesirini öldürmek için kurulmuş bir partidir. Bizim İşçi Komünist Partimizin bu partiyle hiç bir müşterek tarafı yoktur. Fakat milli kurtuluş hareketi boyunca, kendilerini harikulâde bir tarzda hazır tutan Anadolu köylüleri ve iş-

III. SAVAŞIN SON YILI (1921 - 1922)

Sakarya ile Dumlupınar savaşları arasında geçen bir yıl, Anadolu'da solculuğun yeniden ortaya çıkışına şahit olmuştur. Türk Sovyet münasebetlerinin en iyi olduğu dönem de budur. Böyle bir raslantı karşısında, Ankara hükümetinin dış politika nedenleriyle, solu bir süre daha hoşgördüğü akla gelmektedir. Yunan ordusuna kesin darbe vurulana kadar Sovyet yardımı almak gerekiyordu. Sakarya'da Anadolu savaşının sonuçlandırılmaması, bu ihtiyacı açık bir şekilde ortaya koymuştu. Onun için bu kere, Birinci İnönü Savaşının ertesinde olduğu gibi, barış umuduyla İtilâf devletlerine karşı Bolşeviklik lekesinden arınmış görünme çabalarına girilmemiş; tam tersine, Sovyetler devrimcilikteki içtenliğimize inandırılmak istenmiştir.

Ukrayna Sovyeti Merkezi İcra Komitesi ve Halk Komiserleri Kurulu üyelerinden, Ukrayna ve Kırım'daki Kızılorduların başkomutanı Mikhael Frunze'nin, Ukrayna Sovyet hükümetiyle T.B.M.M. hükümeti arasında bir dostluk anlaşması yapmak üzere 13 Aralık 1921'de Ankara'ya gelmesi, Türk-Sovyet münasebetlerinin en yüksek noktasına işaret etmektedir. Frunze'nin 23 gün süren ziyareti boyunca, yardım meseleleri konuşulmuş ve Yunanlı'lara karşı giri-

çileri de, biz Komünistlerle birlikte onu destekleyecektir; çünkü Antantanın ve emperyalistlerin yıkılması, her çeşit istismara son verecek olan dünya ihtilâlinin temeli ve başlangıcıdır. ...Fakat, eğer Kemal Paşa bu kurtuluş mücadelesini durdurmaya ve düşmanla uzlaşmaya cüret ederse, o zaman Anadolu işçileri ve köylüleri tek bir adam gibi ayaklanarak Kemal Paşayı devirecekler ve kendi kurtuluşları için, bütün Doğu ile elele verip döğüşmek üzere onun cesedinin üstünden cepheye yürüyeceklerdir. ...»

Bulleten «III Kongressa, No. 23 (Moskova, 20 Temmuz 1921), s. 485. (Bu kaynaktan yararlanmamızı, Dr. G. S. Harrisin yardımına borçluuz.)

Böylelikle, Komintern'in tutumu, anti-emperyalist işbirliğine zarar vermemek için T.K.P.'ni gözden çıkaran Sovyet dış politika'sını onaylamaktan ibaret kalmıştır. İkinci Kongrede geniş ölçüde tartışılan az gelişmiş ülkeler sorunu, bu kere hemen hiç ele alınmamıştır. Bu yüzden, Hint delegesi M. N. Roy'un Sovyet Rusya'yı «düpedüz fırsatçılık» etmekle suçlamasına rağmen, Kongre genel kurulu İcra Komitesi'nin faaliyet raporunda anlatılan «Yakın ve Uzak Doğudaki Çalışmalar» da tasdikten geri durmamıştır. Bak. Degras, *Communist International*, I, s. 227 - 229.

şilecek kesin püskürtme hareketinin plânları üstünde durulmuştur.¹⁷³ Yeni yılın Ocak ayının son gününde de, Türk-Sovyet münasebetlerinin gelişmesinde önemli bir rol oynayacak olan Büyük Elçi Simeon I. Aralof, Ankara'daki görevine başlamıştır.¹⁷⁴ 1922 boyunca, Sovyetler Anadolu'ya geniş çapta askeri yardım yapmaya devam etmişler-

¹⁷³ L. Fischer, *Soviets in World Affairs*, I, s. 393. Sovyet askeri yardımı, geniş ölçüde Yudenitç, Denikin, Miller Kolçak gibi Beyazların ordularına müttefikler tarafından verilmiş olup da, Bolşeviklerin eline geçmiş savaş malzemesidir. Ayrıca bak. Bıyıkhoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, s. 72/n.117.

Frunze'in Türkiye'yi ziyareti 25 Kasım 1921 — 15 Ocak 1922 tarihleri arasında yer almış ve bu sürenin yalnız 23 günü Ankara'da geçmiştir. Ziyaretle ilgili belgeler, 1960'ta *Mejduarodnaya Jizn* dergisinin 7'inci sayısında yayımlanmıştır. Bak. Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, s. 9-10, 56, 287-288.

¹⁷⁴ Aralof, Moskova'dan ayrılmadan önce, Ankara'da nasıl hareket etmesi gerektiği hakkında Lenin'den talimat almıştır:

«Tabii, Mustafa Kemal Paşa sosyalist değildir; fakat öyle görünüyor ki, iyi bir teşkilâtçı, kabiliyetli bir asker, bir milli burjuva devrimi yapıyor, ilerici yönelimleri olan bir insan, akıllı bir devlet adamı. Bizim sosyalist devrimimizin anlamını kavramış, Sovyet Rusya'nın lehinde bir tutumu var. Saldırganlara karşı bir kurtuluş savaşı yürütüyor. ... Halkın ona inandığını söylüyorlar. Biz de ona, yani Türk halkına yardım etmeliyiz. Sizin işiniz bu. Türk hükümetine ve Türk halkına saygı gösterin. Ki-birli olmayın. İşlerine karışmayın. ... Çarlık Rusyası Türkiye ile yüzyıllarca döğüşti; bu tabiatıyla, halkın hafızasında büyük bir iz bırakmıştır. Bilirsiniz, güvensizlik çabuk geçmez. Onun için, bu, sabır, dikkat, itina isteyen büyük bir iş; eski Çarlık Rusyasıyla Sovyet Rusya arasındaki farkı sözlerle değil, hareketlerle ortaya koymak, akıllıca inandırmak gerekecek. Bu, bizim işimiz ve siz sefir olarak, onların işlerine karışmamak yolundaki Sovyet politikasını yürütmekle, halklarımız arasında gerçek dostluğun öncüsü olmakla yükümlüsünüz. Türkiye bir köylü, küçük-burjuva ülkesidir. Endüstrisi azdır, olanı da Avrupa sermayedarlarının elindedir. Az işçi vardır. Bunu aklınızda tutmalısınız.»

L. Fischer, *The Life of Lenin*, s. 541'den: S. I. Aralov, *Vospominaniya Sovietskoye Diplomata* (Moskova: 1960), s. 34-37.

Aralof, Ankara'da göreve başladığının haftasında (7 Şubat 1922), Meclis'e bir mektup göndererek, Sovyet hükümetinin Türk dostluğuna verdiği önemi belirtmiştir. (Meclis'te bu mektup okunduktan sonra, «Rusya Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Türkiye Mümessil-i Siyasiyesi'ne, Türklerin de aynı şekilde düşündüklerini göstermek ve bir teşekkür yazılmasını teklif etmek üzere konuşanların, Erzurum mebusu Hüseyin Ayni ve Antalya mebusu Hamdullah Suphi gibi mukaddesatçı ve milliyetçi kimseler olmaları dikkati çekmektedir.) *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, cilt 17 (20/2/1338), s. 55-58.

dir.¹⁷⁵ Bu sıralar esen yakın dostluk havasının etkisi ile, Ankara'da 1 Mayıs günü işçi bayramı olarak çok canlı bir şekilde kutlanmıştır.¹⁷⁶

1. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasının Canlanması

Sakarya Savaşı'nın hemen ertesinde, B.M.M.'nin çıkardığı bir kanunla, «taklib-i hükümet maddesinden dolayı» Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce mahkûm edilen solcular serbest bırakılmışlardır.¹⁷⁷ Bu çevre, altı ay kadar sonra, **Yeni Hayat** dergisini çıkarmış ve

¹⁷⁵ Armaoğlu'nun Sovyet kaynaklarından aktardığı yardım listesi (*Siyasi Tarih*, s. 635, n. 23). 1922'yi tam kapsamamaktadır; yardım bu yıl boyunca da devam etmiştir. Örneğin, bak. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1165.

Rakovski'nin Fischer'e gizlice söylediğine göre, 1922'de yardıma devam edilmesi sorunu, yüksek Sovyet yöneticilerini hayli bölmüştür. Yapılan tartışmalarda Savaş Komiseri Troçki kayıtsız şartsız yardımı savunmuş, Stalin grubu ise, geçen yıl Türkiye'nin Gürcü topraklarına karşı hareket tarzını hatırlatarak itidal gösterilmesini istemiştir. Fakat Lenin'in Troçki'yi tutmasıyla, Türkiye'ye bolca askeri malzeme ve müşavir gönderilmiştir. *Soviets in World Affairs*, I, s. XV.

¹⁷⁶ Mustafa Kemal'in Franze için verilen şölenle nutuk ve daha sonra, Ukrayna ile imzalanan 2 Ocak tarihli Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması'nın T.B.M.M. tarafından onaylanması dolayısıyla, Lenin'e çektiği telgraf için bak. *Atatürk'ün Söylerv ve Demeçleri*, cilt 2, 26-29 ve Biykhoglu, *Atatürk Anadolu'da*, s. 72.

1 Mayıs 1922 Pazartesi sabahı, Ankara'da İstasyon civarında İmalât-ı Harbiye, Şimendifer ve Dekovil ameleleri, Matbaa mürettepleri toplanmışlar ve «İzmir mebusu Yunus Nadi, Mentese mebusu Tevfik Rüştü, İstanbul mebusu Numan beylerle Ticaret müdür-i umumisi Vehbi, Fabrika müdürü Nuri beyler, Rus sefarethanesinden bazı memurlar ve matbuat müntesibininin de katılımıyla bir tören yapmışlardır. Bundan sonra, bütün dünya işçilerine ve İstanbul'daki amele teşkilâtlarına tebrik telgrafları çekilmiştir. Kalabalık bir temsilci grubu Rus sefarethanesine giderek oradaki yoldaşlarla bayramlaşmıştır. Gece, Millet Bahçesi'nde de ayrı bir toplantı düzenlenmiştir. «Amelenin Bayramı,» *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 497 (3 Mayıs 1338), s. 2.

¹⁷⁷ 29 Eylül 1337 tarih ve 155 numaralı özel af kanunu için bak. *Düster* (Üçüncü Tertip), Cilt II, s. 145. Bu kanundan faydalananların mahkûmiyet kararı için bak. yukarıda BL. II/n. 162.

Meclis, Hiyanet-i Vataniye vb. kanunlarla mahkûm edilen öteki mahpuslardan bir kısmını da 1921 Aralık ve 1922 Ocak aylarında çıkardığı af kanunlarıyla serbest bırakmıştır (Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, s. 313-314). Fakat, solcuların affı onlardan üç ay önce olmuştur. Laqueur'un bir Sovyet kaynağından naklen yazdığına göre, Ankara hükümeti, hapis hanedeki Türk Komünistlerini serbest bırakmak ve «Mustafa Suphi'nin öldürülmesinden suçlu olanları» mahkemeye sevk etmek için Rus'lara söz vermiştir. *Communism and Nationalism in the Middle East*, s. 211 (n. 19).

T.H.İ.F.'ni canlandırmıştır.¹⁷⁸

Yeni Hayat, uluslararası solun tarihinde önemli bir gün olan, 1871 Paris Komünü'nün bastırılmasının yıl dönümünde (18 Mart) yayımlanmaya başlamıştır.¹⁷⁹ T.H.İ.F.'nin bu dönemdeki tutumu, **Yeni Hayat**'ta yer alan bir beyannameden anlaşılmaktadır.¹⁸⁰ Buna göre, «Marxizm plâtformasında bulunan» T.H.İ.F.'nin Türkiye meseleleri hakkındaki görüşü, «bütün dünya komünist fırkalarının ve onları kendi etrafında toplayan, mensup olduğumuz Üçüncü Komünist Enternasyonal'in de nokta-i nazarıdır». Özetle, «Türkiye'nin küçük mülkiyet ve müstahsil köylülerin ekseriyeti esasına istinat eden hayat-ı iktisadiyesinin bugünkü vaziyeti» karşısında seçilecek yol, «memleketin dahilinde burjuva demokrasisi usulüyle ıslahat yapmak ve emperyalizme karşı ileride mukavemet edebilmek ve başlanmış

¹⁷⁸ G. Harris'in Frunze'nin anılarından aktardığına göre, (1921 sonlarında) Arif Oruç'un *Yeni Dünya*'sı —bu kere «Seyyare» takısı olmadan— yeniden çıkmaya başlamış ve bu yayın hayatı 1922 Martına kadar devam etmiştir. *Communist Movements*, s. 87 ve n. 7.

Yeni Hayat'ın sahip ve müdürü (eski Tokat mebusu) Nâzım'dır. Fırkanın öteki iki mebusu (Mehmet Şükrü ve Şeyh Servet), bu kere çalışmalara katılmamışlardır. T.H.İ.F.'nin faaliyete geçirildiği, *Yeni Hayat*'ın 3'üncü sayısında açıklanmıştır. (G. Harris'in bildirdiğine göre, Hoover kütüphanesinde bulunan bir el ilanı, T.H.İ.F.'nin 1922 Nisanında eski üyelerini kayıt tazelemeye davet ettiğini göstermektedir: *Communist Movements*, s. 90/n. 11.)

¹⁷⁹ Bu münasebetle, «muhtelif Şark memleketlerinin Ankara'daki sosyalist ve komünistleri, Rus sefarethanesinde, sefarethanedeki komünist yoldaşların davetiyle toplanarak Paris Komunası'nın hatırasını tesit etmişlerdir.» Toplantıda, «Türkiye sosyalist ve komünistlerinden Ahmet Hüsni, Ahmet Hilmi, İsmail Hakkı, Bahaeddin, Dr. Tevfik Rüştü (Menteşe), Cemile Nuşirevan, Salih Hacıoğlu, Hulusi (Afyonkarahisar), Ziyetullah Nuşirevan, Abdülkadir, *Afjan*, Hikmet, *Kenan*, Mehmet Şükrü (Afyonkarahisar), Mehmet Vehbi, Nâzım, Dr. Nizamettin Âli, Numan Usta (İstanbul), F. Bektüre» ve Mustafa (Siverek) yoldaşlar hazır bulunmuştur. Bak. K.P., «Paris Komunası Hatırasının Tes'idi,» *Yeni Hayat*, Sayı 2 (25 Mart 1922), s. 14-25.

¹⁸⁰ «Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne Beyannamesi,» *Yeni Hayat*, Sayı 3 (1 Nisan 1922), s. 1-4.

Yalnızca ilk 5 sayısını görebildiğimiz bu dergide daha çok çeviriler yer almıştır. Örneğin :

— F. Engels, «Komünizm Prensipleri,» (Sayı 1, s. 15-16; Sayı 2, s. 6-8).

— E. Varga, «Cihanşümul Kapitalist İktisadiyatının Buhranı,» (Sayı 1, s. 7-8; Sayı 2, s. 9-11; Sayı 3, s. 9-13; Sayı 4, s. 5-12).

— Madam A. Kollontay, «Fahişelik ve Onunla Mübareze Çareleri,» (Sayı 2, s. 3-4; Sayı 3, s. 14-15; Sayı 4, s. 14-16; Sayı 5, s. 13).

— «Troçkinin Nutku,» (Sayı 2, s. 4-5).

olan milli inkılâba ekseriyet olan köylülerin iştirakini teyit ve idame eylemek için, zaruri olduğu veçhile, iktisadî teceddüdat ve teşkilât vücuda getirmektedir».

«Mustafa Kemal Paşanın [1 Mart 1921 tarihli] nutkunda «memleketin asıl efendisi» olduğu ilân edilen köylünün ... ağır vergilerle beli bükülmüş ve büyük çiftlik eshabıyla mütegalibenin tazyikatından ve defaatle Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde de yazıldığı veçhile, mahalli hükümet cihazının adem-i kifayesinden dolayı, iktisaden perişan ve bitkin bir hale gelmiştir». Buna rağmen, kurtuluş savaşının yükünü köylü sınıfı başarıyla taşımaktadır. Fakat, «harp hitam bulur bulmaz, memleket dahilinde (arazi, vergiler ve idare meselelerinde) derin iktisadî bir yenilik vücuda getirmek ihtiyacı kati'dir. Aksi takdirde, terhis edilmiş asker ve köylülerin harpten sonra sık sık asayişsizlikler ihdasıyla hükümet makinesini zayıflatmak ihtimali mevcuttur».

Böylelikle, T.H.İ.F.'nin birinci ömründe gözlemlediğimiz iki özellikten biri olan, köylü sınıfının üstünde ısrarla durulması, bu dönemde de devam etmektedir. Fakat, öteki özellik, yani İslâmla uzlaşma çabası bu kere yoktur.¹⁸¹ Yalnız, aynı bildiriye Amerikan, Belçika ve Fransız sermayesinin Türkiye'ye gelerek, İngilizlerin işlettiği Arap ülkeleriyle aramızda bir «rekabet sahası» açmak istediklerine, hükümetin dikkati çekilmektedir. T.H.İ.F.'na göre, «böyle bir sermaye mücadelesinin neticesi ise, iki mütearrız sermayedar grubun tesiri sevkiyle, Türk ve Arap, iki kardeş kavmin mücadelesi olacaktır. Şarkta ve bilhassa Şarkı Karipte milli inkılâplar devresine girmiş bulunuyoruz. Şu halde haricî siyasetimiz, bize daima kardeş ve daima hayırhah olan Irak, Suriye, Hicaz, Mısır ve saire Şark İslâm memleketlerindeki akvam ve camiaların Garp istilâcılarına ve onların adamlarına karşı mücadelelerinde, hürriyet ve istiklâl için çırpınan bu kardeşlere her türlü yardım esasına istinat etmelidir».

Türk halkının «Misak-ı Millî» umde-i esasiyesini destekleyen T.H.İ.F. Cenova'da emperyalist devletlerin bir konferans hazırladıkları yolundaki söylentiler üzerine, böyle bir toplantıyı önlemek için yayımladığı, «Cihan Amele ve Köylüsüne ve Üçüncü Enternasyonal Vasıtasıyla Komünist Fırka ve Teşkilâtlarına Beyanname» ile Anadolu savaşının gerçeklerini açıklamaya çalışmış ve bütün dünyanın

¹⁸¹ Bak yukarıda s. 97.

emekçi ve solcularını yardıma çağırmıştır.¹⁸²

T.H.İ.F.'nin 1922 yılında yaptığı çalışmalar hakkında pek az bilgi bulunabilmiştir. Aralof'un anılarından aktarıldığına göre, Sovyet Elçisiyle sıkı temas halinde olan (eski Tokat mebusu) Nâzım, 1922 Temmuz ayında yapılan hükümet seçimlerinde «Rus taraftarı» bir kabine kurulması için onun yardımını istemiş ve kendi grubunun Mecliste 120 oy toplayabileceğini iddia etmiştir. Fakat, bu teklifi şüpheyile karşılayan Aralof, Nâzım'ın niyetlerini hükümete haber vermiştir.¹⁸³ Bilindiği gibi, yeni kabineyi Rauf [Orbay] kurmuştur: bir süre sonra da, «Yeni Hayat mecmuasında Başvekil Hüseyin Rauf'u tenkit eden "Başvekilin Ensesine Bir Tokat" başlıklı sert bir yazının çıkması üzerine» bu dergi kapatılmıştır.¹⁸⁴

T.H.İ.F., «hükümetçe musaddak programındaki madde-i mahsusaya teyfikân» 15 Ağustos 1922'de ilk kongresini toplamaya karar vermiş ve Ankara'da bulunan parti merkez-i umumisi, illerdeki heyet-i merkezîyelerin delegelerini seçip yollayabilmeleri için, bir ay öncesinden kongre ilânını taşra gazetelerine göndermiştir.¹⁸⁵ Bu

¹⁸² «Anadolu Avrupa istilâcılarının sersem bir aleti olan Yunan saflarına karşı istiklâl için üç senedir kanlı bir harp ikame ediyor. Bu kuvvetler hep Anadolu emekçileri, fakir köylüleri, Anadolu'nun masum ve mazlum evlâtlarıdır. ...»

Yeni Hayat, Sayı 5 (15 Nisan 1922), s. 1-2.

¹⁸³ Bak. G. Harris, *Communist Movements*, s. 89-90. ve n. 11.

¹⁸⁴ F. H. Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler*, s. 67.

Tunaya'ya göre, 21 Temmuz 1922'de «Rauf Bey kabinesi her türlü komünist propagandasını kat'i surette men'etmiştir.» *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 532.

Yeni Hayat'ın kapatılmasına yol açan yazıyı Nizamettin Nazif [Tepedelenlioğlu] beyin yazdığı söylenmektedir.

G. Harris'in bize bildirdiğine göre: Kord-Ruwisch, *Zeitungswissenschaft*'in 1926 yılına ait 4 numaralı nüshasında, *Yeni Hayat*'ın 1922'de 26 sayı kadar yayımlandığını yazıyormuş. Bu hesapça, dergi Eylülde kapatılmış olmalıdır.

¹⁸⁵ *Bolu* gazetesinde yayımlanan (No. 125-18 Temmuz 338-s. 2), «Halk İştirakiyun Fırkası Birinci Kongresi» başlıklı ilâna göre, bu toplantının gündemi şöyledir :

- «1 — Merkez-i umumînin şimdiye kadar olan faaliyetine dair raporu.
- 2 — Fırka program ve nizamnamesinin tadil veya tasdiki.
- 3 — Şarkta komünist fırkalarının millî cereyanlara ait nuktatı nazarlarıyla ittihâzı lâzım gelen vaziyetin tesbiti.
- 4 — Komünist Enternasyonal'in dördüncü kongresine azimet edecek murahhasların intihabı.
- 5 — Anadolu'nun dahili ve harici siyaseti hakkında izahat.
- 6 — Sosyalist ve halkçılar ile müştereken emperyalizme karşı birlik

kongreye hükümet önce izin vermiş ve bütün hazırlıklar açık olarak yapılmıştır. Fakat son anda, kongreye yabancı delegelerin katılmalarının kanunsuz olduğu öne sürülerek izin kaldırılmıştır. Bunun üzerine, ilk T.H.I.F. kongresi ancak illegal bir durumda yapılabilmıştır.¹⁵⁶

Rauf bey hükümeti, çok geçmeden T.H.I.F.'ni kapattırması ve bazı üyeleri hakkında da casusluk suçlamasıyla takibat yaptırmıştır.¹⁵⁷ Fakat, bundan önce (Dumlupınar savaşı sırasında), parti

cephesi teşkil.

- 7 — Anadolu'da sanat birlikleri meselesi.
- 8 — Komünist Enternasyonal'in son faaliyeti hakkında malûmat.
- 9 — Köylü ve amele ve münevverler arasında faaliyet ve irşadat tarzlarıyla arazi meseleleri.
- 10 — Fırka matbuatının tarzı nasıl olmalıdır?
- 11 — Yeni merkez-i umumî ve maliye tetkik komisyonu ve hakem heyeti intihabı.
- 12 — Fırka beyannamesinde [bak. yukarıda BL. II/n. 180] musarrah olan (Yunan ordusunu inhilâl ettirmek için Yunan halkına ve askerlerine hitaben yazılacak beyanname)nin kongrece teyidi.»

(Bu kaynaktan yararlanmamızı, Şevket Süreyya Aydemir sağlamıştır.)
¹⁵⁴ «Kongreye Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden işçi ve çalışan köylüler» gelmiş (F. H. Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler*, s. 67); ayrıca Sorin'in başkanlığında, (eski Fransız subayı) Sadül, (*L'Humanité yazarlarından*, avukat) Marsel Paaz, (*Clarté* yazarlarından, K. Marx'ın torununun karısı) Madlen Marx ve (müşavir-tercüman sıfatıyla) Ahmet Cevat [Emre]'tan kurulu bir Komintern heyeti (bak. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, «Ahmet Cevat Emre'nin Moskova Hatıraları Dolayısıyla — Cevap Veriyor.» *Tarih Dünyası*, Sayı 6 —Mayıs 1965— s. 168) katılmış: bunlardan başka, «sendika hareketleri uzmanı Golman» (bak. Tökin, s. 67) ve daha birtakım yabancı gözlemciler de hazır bulunmuştur. Weltbolschewismus (1936) adlı derlemedeki Jaeschke'nin Türkiye üstüne yazısında, Leonid ve Friedrich'in *Angora*'sından naklen söylediğine göre, kongreye («Bu memlekette bir proleterya ihtilâli için zaman henüz çok erkendir» diyen) bir Alman delegesi, Afrikalı bir zenci ve Sovyet gözlemcileri de gelmiştir. Bak. F. Tevetoğlu, «Dünyada Komünizm ve Türkiye.» *Mücadele*, Sayı 13 (Nisan 1965), s. 360.

¹⁵⁷ Degras, T.K.P.'nin [T.H.I.F.] 1922 Ekiminde kanun dışı edildiğini söylemektedir. Moskova'da Türkçe olarak çıkan *Kızıl Şerh* adlı aylık derginin, 7 Aralık 1922 tarihli sayısında, Salih Hacıoğlu imzasıyla yayımlanan «T.H.I.F.'nin T.B.M.M. Hükümeti Nezdindeki Protestosunda da, bu olayla ilgili şu satırlar vardır:

«... 12 Temmuzdan itibaren T.H.I.F.'ni resmen feshetmeye ve sesini kısmağa çalıştınız. Hayır beyler, hayır! T.H.I.F. yaşıyor... Sizler partiyi polis emri, Heyet-i Vekile kararı veya bir kanunla kapatsanız bile, sınıfımızın bir teşkilâtı olarak bu parti daima payidar olacaktır.

Son günlerde bazı yoldaşlarımız, Rus hükümeti hesabına

kongresinin delege olarak seçtiği Salih Hacıoğlu, Nizamettin Nazif [Tepedelenlioğlu], Ziyetullah Nuşirevan ve daha üç kişi (?) Dördüncü Komintern Kongresi'ne katılmak üzere Moskova'ya gitmek fırsatını bulmuşlardır.¹⁸⁸

2. Anadolu Solculuğunun Sönüşü

30 Ağustos zaferinden Lausanne konferansına kadar geçen iki ay içinde, Anadolu solculuğu kesinlikle sona erdirilmiştir. Bu olayın nedenlerini anlayabilmek için, söz konusu dönemin askeri ve siyasi durumunu hatırlamakta fayda vardır. Osmanlı devleti, Birinci Dünya Savaşından yenik çıkmış ve Mondros mütarekesini, sonra da Sevres muahedelerini imzalamıştı. Bu anlaşmalar uygulanmaya başlayınca, Türk halkı direnç gösterdi. Doğuda Ermeniler yenildi ve Sovyetlerle anlaşıldı. Güneyde Fransızlar püskürtüldü, Güney Batıda İtalyanlarla uzlaşıldı. Batıdan gelen Yunanlıların mağlup edilmesi ise, iki yıldan fazla sürdü. Fakat Dumlupınar'dan sonra Yunan

casusluk ediyor gibi, bazı sahte ithamlarla tevkif edildiler. ...Bu bir yalan ve iftiradır. Ve yoldaşlarımızın tevkifi kendilerinin bertaraf edilecek Lozan konferansında, hudut tashihi bahanesiyle memleketin menfaatlerini satmayı ve herkesi susturmaya istihdaf etmektedir. Fakat şunu biliniz ki, asla susmayacaklardır. ...»

Die Welt des Islams, cilt 20 (1938), s. 135-136. (Bu kaynaktan yararlanmamızı, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na borçluyuz.)

¹⁸⁸ Salih Hacıoğlu (1880 — ?), bu Kongre'de Ankara temsilcilerinin İstanbul'dan gelen delegelerle birlikte teşkil ettikleri Türk heyetinin başkanlığını yapmıştır.

Bu zat 1903 yılında İstanbul'daki Askeri Baytar Mektebi'nden birincilikle mezun olmuştur. Bak. Muzaffer Bekman, *Veteriner Tarihi* (1940) s. 253. Buradaki kayıttan, memleketinin Trabzon, baba adının Süleyman olduğu anlaşılmaktadır. Sayın Naki Cevat Akkerman'dan 19 Mart 1966 tarihli konuşmamızda öğrendiğimize göre, Salih Hacıoğlu 1910 - 12 yıllarında, aynı okulda «Emraz-ı İntaniye» hocalığı yapmıştır. Daha sonra, Ankara'daki 5. Kolordu Hayvan Hastahanesi müdürlüğüne tayin edilmiş ve burada sol harekete karışmıştır; bak. yukarıda s. 91 vd. Hayvan Hastahanesi müdürü iken, maiyetine tayin edilen eski öğrencilerinden Affan ve Kenan beyler de onun etkisiyle solcu olmuşlardır (bak. yukarıda BL. II/n. 179); hatta Tokat mebusu Nâzım beyi de solculuğa çekenin Bnb. Salih olduğu söylenmiştir. (Affan sonradan Kafkasya'ya gitmiş ve orada ÇEKA reisliği etmiştir; Kenan ise, bir süre sonra sol hareketten ayrılmış. Tarım Bakanlığında çalışmaya başlamış ve bir ara da Karacabey Hara müdürlüğünde bulunmuştur.)

Üçüncü Kongre'den sonra, Komintern İcra Komitesi'nin istişari reye sahip üyeleri arasında adı görünen *Salikh* (Degras, *Communist International*, s. 454), Salih Hacıoğlu değil, Salih Zeki veya Suphi'nin Bakû'daki

savaşının tasfiyesi, bütün meseleleri halletmiş olmuyordu. Boğazlar hâlâ düşmanların işgali altındaydı. Osmanlı devletinin ortadan kalkması ve yeni bir devletin meydana çıkması sonucu olarak, genel savaş ertesinin durumu da bütün genişliğiyle yeniden gözden geçirilmeyi gerektiriyordu. Türkler bir an önce Misakı Millî sınırlarını uluslararası bir anlaşmayla onaylatmak, Marmara bölgesini ve Trakya'yı yabancı askerden temizlemek istiyorlardı. İngilizler ise, Boğazların hâkimiyetini elden çıkarmamak amacıyla, eski şartlarda ısrar ediyorlar ve Türkler zora başvurmayla kalkarlarsa savaşıacaklarını öne sürüyorlardı. Gerçekte, tarafların hiç birinde dögüşecek hâl kalmamıştı.

Ankara hükümeti, İzmir kurtarıldıktan sonra dış politikasını barışçı yollarla yürütmeye karar vermiştir. Bu safhaya kadar alınan Sovyet askeri yardımına artık ihtiyaç kalmamıştır. Milli mücadele yöneticileri, yeni devletin Sovyetler'in nüfuzu altına girmemesini istemişler, onun için de Batılılara yanaşmışlardır. Böyle yapmakla, hem bağımsız kalılabileceği hem de Lausanne konferansında hasımlarımızın daha kolay yumuşatılabileceği umulmuştur. Bu yüzden, Dumlupınar'dan sonra girilen bastırma hareketinde, solcuların hükümete yönelttikleri birtakım sivri tenkitlerin ancak vesile edilmiş olduğu düşünülebilir. Asıl amaç, Sovyet etkisinden sıyrılmak. Batılı devletlere yaklaşmak ve bunun delillerini ortaya koymaktır. Sovyet

partisinden arta kalan bir başka Salih olmalıdır. Fakat, bu teşkilât Dördüncü Kongre'den önce tamamen tasfiye edilmiştir (bak. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, S. 1157: Şark Cephesi Kumandanlığı Hariciye Şubesi'nin 15/7/1338 tarihli raporu). Yalnız Ahmet Cevat «istişari murahhas» sıfatıyla bu Kongre'ye gelmiştir.

Üye sayısı Komintern tutanaklarında belirtilmemiş olan, İstanbul'daki Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Dördüncü Kongre'de üç delege ile temsil edilmiştir: Sadrettin Celâl, Sakalılı Celâl ve—Dr. Şefik Hüsni'nün tavassutuyla doğrudan doğruya Berlin'den gelen— Vedat Nedim [Tör]. Tutanaklarda üye sayısı 300 kişi olarak belirtilen, Anadolu'da örgütlenmiş T.H.I.F. ise Dördüncü Kongre'ye altı delege göndermiş, fakat bunlardan ikisi (?) kabul edilmemiştir (bak. G. Harris, *Communist Movements*, s. 93/n. 14). S. Hacıoğlu, N. Nazif ve Z. Nuşirevan'dan başka, yetkisi onaylanan dördüncü delege, Anadolu heyetinden kısa bir süre önce İktisat öğrenimi yapmak üzere Moskova'ya gelen İsmail Hüsrev [Tökin] olmalıdır. Bakûdan gelip de o sıralar Moskova'da öğrencilik eden Şevket Süreyya [Aydemir], Nâzım Hikmet [Ran] ve Valâ Nurettin [Vâ-Nû]'den hiç biri bu Kongre'de delege değildi.

Dördüncü Kongre'deki Türk delegasyonu hakkında bak. N. N. Tepedelenlioğlu, «A. C. Emre'nin Moskova Hatıraları Dolayısıyla — Cevap Veriyor.» *Tarih Dünyası*, Sayı 4-7? (1 Mart-15 Haziran 1965), s. 478-481, 72-74, 167-168/176, 255-259 (vd. ?).

hükümeti ve Komintern çevresi ise, Anadolu'nun dış politikadaki yeni tutumu karşısında eski tavrını çabuk değiştirmemiş; iç politika bakımından da, solcuların ezilmesini protesto etmekle birlikte, yine millî burjuvazinin desteklenmesi gerektiği görüşünü muhafaza etmiştir.

Komintern İcra Komitesi, Mudanya mütarekesinden iki hafta önce yayımladığı bir bildiriye, Komünist olmadığı özellikle belirtilen Türk hükümetinin Boğazlar sorununu barışçı yollarla çözmek isteğini ve dünyayı yeni bir savaşa sürüklemekten geri duruşunu takdirle karşılamakta ve İtilâf devletlerinin proleteryasını, kendi hükümetlerinin emperyalist politikalarına karşı baskı yapmaya kışkırtmaktadır.¹⁸⁹

Moskova'da 5 Kasım - 5 Aralık 1922 tarihleri arasında toplanan Dördüncü Komintern Kongresi'nde ise, Türk delegelerinin ısrarı üzerine,¹⁹⁰ sola karşı girişilen hareket hakkında «Türkiye'nin Komünistlerine ve Çalışan Halkına» hitaben, milliyetçi burjuva hükümetini takbih eden bir «Açık Mektup» yazılması kararlaştırılmıştır.¹⁹¹

189

«Erkek ve Kadın İşçiler! Türk hükümeti bir işçi ve köylü hükümeti değildir. O bir zabit tabakası, münevverler hükümetidir. O bizim ideallerimize uymayan bir hükümettir. Bunun için, hiç şüphe yoktur ki, iktisaden Türkiye ne kadar ilerlerse, Türk işçi sınıfının da o nisbette bu hükümet aleyhine savaş yapması lâzım gelecektir. Lâkin buna rağmen, Türk işçileri anlıyorlar ki, hükümet hakkındaki nokta-i nazarları ne olursa olsun, Türkiye'nin savaşı fakir bir köylü milletin beynelmilel kapital tarafından esir edilmesine karşı yaptığı bir savaştır. Beynelmilel proleterya sınıfı da, Türk hükümetine karşı olan münasebetine bakmaksızın, kendi menfaati namına İtilâf emperyalizminin Türkiye'ye karşı yeniden silâh kullanmasına ve İngiltere'nin cihan hâkimiyeti menfaati uğrunda Avrupa proleteryasının kanını dökmesine engel olmalıdır. ...»

Moskova 25 Eylül 1922 «Komünist Enternasyonal'in Umum Cihan İşçilerine Beyannamesi: Türk Milletine Sulh, Avrupa Emperyalizmine Karşı Muharebe, *Ziya*, Sayı 47 (11 Teşrinievvel 1922), s. 1.

Eylül buhranında Türk hükümetinin gösterdiği sabır, Komintern'in bir takım sosyalist kuruluşlara gönderdiği bir açık mektupta da övülmüştür (4 Aralık 1922). Bak. Degras, *Communist International*, I, s. 407.

190

Türk delegesi Orhan (?), Kemalistlerin 1921 Şubatındaki Londra konferansından beri devrimcilikten ayrıldıklarını söylemiş ve yeni tevkifleri lanetlemiştir. Ona göre, Türk hükümeti hem Sovyet yöneticilerine hem de Türk komünistlerine karşı bir kandırma siyaseti takip etmektedir. Bak. G. Harris, *Communist Movements*, s. 92.

191

«... Türk yoldaşlar! Bütün esir Doğuya ve bütün sömürgelere

Ancak, dış görünüşe rağmen Türk solcuları aslında kendileri bakımından, İkinci Kongre'de tesbit edilen parti çizgisinin değişmediğini öğrenmişlerdir: onlara düşen ödev, milli kurtuluş hareketini desteklemek, yani burjuva devrimine yardımcı olmaktır. İcra Komitesi'ne yöneltilen tenkitlere cevap veren Radek, Türk hükümetini kendisine hiç değilse düşman etmek istemeyen Sovyet politikasını solcu gelişme teorisinin gerekleriyle parlak bir şekilde öterek, İkinci Kongre'de kabul edilen tezlerin Doğudaki hareketler için sınıf mücadelesinden bahsetmediğini hatırlatmış. Marx'ın da —devrimci olduğu sürece— burjuvaziyi desteklemeyi savunduğunu söylemiştir. Kongre, son günlerde Türkiye'de halifenin dünyevi iktidarından mahrum edilmiş olmasını [saltanatın lâğvı: 1 Kasım 1922] memnurlukla karşılamakta ve milli kurtuluş hareketlerinin gelişip yayıldıkça, pan-İslâmist dinî sloganlardan somut siyasî taleplere geçilmesinin bir örneği olarak

devrimci bir bağımsızlık hareketinin canlı örneğini veren sizsiniz.

Fakat en son olaylar, milliyetçi burjuva hükümetinin, sizin sonsuz fedakârlıklarınız pahasına kazanılan bu zaferin meyvalarını kendisine ayırmak istediğini göstermiştir. Ankara'daki milliyetçi hükümet, Türk büyük burjuvazisi lehinde verilecek belli tavizlere karşılık emperyalistlerle anlaşmaya hazırdır.

Hükümet, partiyi dağıtmak, bütün teşkilâtlarını yasaklamak, kütle tevkifleri yapmak, mevkuf yoldaşlara barbarca davranmak ve nihayet, İstanbul'daki işçi birliğini kapatmakla, bu yeni politikayı başlatmıştır. T.K.P., çalışan kütellerin emperyalizme karşı mücadelesinde burjuva milli hükümeti her zaman desteklemiştir. T.K.P. ortak düşman karşısında, kendi program ve ideallerinden fedakârlık yapmaya hazır olduğunu dahi ispat etmiştir.

Emperyalizmle uyuşmaya hazırlık olarak, milliyetçi hükümet sizin gerçek temsilcilerinizi yok etmek ve onları dışarıdaki dostlarından ayırmak istemektedir.

Komünist Enternasyonalin Dördüncü Kongresi bu barbarca hareketi protesto eder ve emperyalizmin jandarması rolünü oynamayacak, emperyalizm ve irticaa karşı döğüşe devam edecek ve çalışan Türk kütellerinin lehine demokratik reformları gerçekleştirecek herhangi bir hükümet veya siyasî partiyi desteklemek arzusunda olduğunu resmen ilân etmeyi kendine vazife sayar.

Tevkif edilen yoldaşlar! Komünist Enternasyonal, bütün dünya proleteryasının genelkurmayı ve savunucusu sıfatıyla, sizin şahsınızda çalışan Türk kütellerinin sınıf bilincine sahip ve en sadık temsilcilerini en büyük sıcaklıkla selâmlar.

Unutmayın ki yoldaşlar, zindanın karanlığı devrimin güneşini asla söndüremez.

görmektedir.¹⁹² Türk delegasyonunun reisi, Ankara hükümetinin Anadolu solunu yok edişini büyük bir kızgınlıkla protesto ededursun,¹⁹³ Radek Kongre'de şöyle konuşmuştur:

Türk Komünistlerine, partiyi kurduktan sonra ilk ödevlerinin milli kurtuluş hareketini desteklemek olduğunu söylediğimizden ötürü bir an pişman olmadık. Şimdi bile, baskılara rağmen, Türk yoldaşlarımıza diyoruz ki, içinde bulunduğunuz zaman, sizi yakın geleceğe karşı kör etmesin. Kendinizi, size baskı yapanlara karşı koruyun ... fakat unutmayın ki, kesin savaşa başlayacağınız tarihi an gelmemiştir; daha çok yolunuz var».¹⁹⁴

Bu sözler, uzun yıllar için, Anadolu solculuğunun mezar taşı kitabesi sayılabilir.

Unutmayın ki yoldaşlar, devrimin zaferinin öncesinde, hâkim sınıfın güçsüzlüğü ifadesini daha fazla şiddet göstermekte bulur. ...»

Moskova 20 Kasım 1922.

Degras, *Communist International*, I, s. 380 - 381.

¹⁹² Degras, *Communist International*, I, s. 383 ve 385.

¹⁹³ Salih Hacıoğlu, «Burjuva Beyefendiler!» diye seslendiği Ankara hükümeti erkânına, T.H.I.F. «sınıf menfaatlerinin çatışmasına rağmen, milli mücadele sırasında haklı taleplerinde dahi ısrar etmemiştir... Sizler ise, işçiyi ve köylüyü parlak vaatlerle aldatmak için her şeye başvurmakta kusur etmediniz» demektedir. «Komünist Fırkası' kurup kalpaklarınıza kırmızı şerit geçirdiğiniz günleri unutmadık. Anadolu'da basın, toplanma ve birleşme hürriyeti vardır diye, kendi resmî yayınlarınızda ve Millet Meclisi'nizde kopardığınız yaygaralar kulaklarımızda halâ çunuyor. Bununla beraber, zafer takımı işçilerin ve köylünün omuzları üzerinde kurmak fırsatını bulur bulmaz... vaatlerinizin sahteliği anlaşıl-makta gecikmedi. ...» Bak. yukarıda BL - II/n. 187.

¹⁹⁴ Degras, I. s. 380.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL'DA AYDINLIK ÇEVRESİ

Mondros mütarekesinden sonra İstanbul'da, «Osmanlı» diye adlandırdığımız solculuk çeşidinin canlanışının yanısıra, yeni bir solcu çevre de türemiştir. İlk Türk sol akımları arasında en bilinçlisi olarak görünen bu çevrenin gelişimini üç ayrımda ele alacağız. Birinci ayrımda, Berlin'de ilk çekirdeğin ortaya çıkışı, İstanbul'da buna başkalarının katılışı ve işgale kadar yapılan faaliyet görülecektir. 1920 başlarında grup ikiye bölünmüş, bazıları Anadolu'ya geçmiş, bazıları da İstanbul'da kalarak işgal şartlarının elverdiği ölçüde solcu fikirlerini yaymak için çalışmıştır. İkinci ayrımda, millî mücadelenin zaferinden önce ve sonra geçen olaylar, öne sürülen düşünceler ele alınacaktır. Üçüncü ayrımda ise, Takrir-i Sükûn Kanunu'yla solun sona erdirilmesi incelenecektir.

I. HAZIRLIK YILI (1919 - 1920)

İstanbul'da 1919 güzünde yayımlanan **Kurtuluş** dergisinin ve kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası'nın öncüsü, aynı yılın başlarında Almanya'da ortaya çıkan bir gençler grubu olmuştur.

1. Berlin Kurtuluş'u

Birinci Dünya Savaşı sona erdiği zaman, öğrenim görmek, işçilik etmek ve staj yapmak gibi çeşitli nedenlerle bir çok Türk Almanya'da bulunuyordu.¹ Mütarekeden sonra patlak veren Alman Devriminin ilhamı ile, bu Türklerden bazıları kendi vatanlarının

¹ Türk kolonisinin Berlin'de —Türk Ocaklarını andıran— bir klübü vardı (Kantstrasse, Nr. 8). Bu kuruluşun başkanı Hamdullah Suphi [Tanrıöver], sekreteri ise Mehmet Vehbi [Sarıdal] idi. (Bu konudaki bilgiler, esas itibarıyla, Em. Prof. Sarıdal'dan 15 Mayıs 1965 tarihli konuşmamızda edinilmiştir.)

da içine düştüğü uçurumdan kurtarılması amacıyla birtakım solcu fikirler etrafında birleşmişlerdir.² Bu çevre, Berlin'de «Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi»ni kurmuş ve **Kurtuluş** adında bir dergi yayımlamıştır.

1 Mayıs 1919'da Berlin'de tek sayı olarak çıkan **Kurtuluş**, çok ilginç bir ilk belgedir. Bu derginin önsözü, Marxist düşüncenin oluşumunu övgüyle anlatmakla birlikte, bizzat kendisi idealist bir fikir tarihi yazısı gibidir.³ Buna karşılık, Vedat Nedim'in endüstri devriminden beri burjuva ekonomisinin nasıl işlediğini Marxist teoriye göre açıklayan ve aynı görüşten çıkan bir kavramın. «Sınıf Kavgası»nın politika düzeyinde nasıl «kapitalist» ve «sosyalist» sınıf partilerini doğurduğunu anlatan makalesi, solculuk açısından çok daha

² Başlıca Mehmet Vehbi [Sarıdal], Vedat Nedim [Tör], Ali Nizami [Nizamettin Âli Sav], Ethem Nejat, Mustafa Nermet, İsmail Hakkı ['Arap' namı ile maruf], Sadık Ahi [sonradan, Mehmet Eti] İlhami Nafiz [Pamir], Mümtaz Fazlı [Taylan], Nurullah Esat [Sümer], Lemi Nihat ve Namık İsmail adlı gençlerden meydana gelen bu çevre, söylediğine göre, Mütarekeden sonra yurda dönmenin çarelerini konuşmak üzere Sefir Rifat Paşanın bütün Türkleri klüpte toplantıya çağırması vesilesiyle tanışmışlardır.

Bu çevrenin aynı zamanda oradaki Türk işçileri arasında bir sendika kurulmasına önyak oldukları ve eğitim amacıyla gece kursları düzenledikleri öne sürülmüştür. Bak. Dr. Samih Çoruhlu, «İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti 9.» *Yeni İstanbul* (24 Mayıs 1966).

³ İdare Heyeti, «İlk Adım», *Kurtuluş* (Berlin: Sayı 1—2), s. 1—4. (Aşlında sayfalar numaralanmamıştır.)

«Son iki asırdan beri bu dünyanın üstünde sihirli bir yel esiyor... Tarihin yelkenini şişiren... bu kızgın bora bizi nerelere sürüklüyor?» Böyle başlayan yazıda seyri anlatılan «yol», 18'inci yüzyıldaki akıl çağından bu yana bir kaç safha geçiren evrensel fikir akımlarıdır. Fransa'da geleneklere karşı savaşarak gelişen *criticisme rationnel* ferdiyetçi bir felsefedir ve Hürriyet - Adalet - Müsavat - Uhuvvat kalıplarıyla 1789 devrimini yaratmıştır. Fakat bu devrimin başarıya ulaşması, *tiers états*'dan *bourgeoisie*'yi çıkararak *proletariat*'yı yeni mücadeleci sınıf olarak ortaya koymuştur. Çünkü kapitalist liberalizm dünyadan fenalığı kaldıramamış ve bir yanda mutlu bir azınlık (karunlar), bir yanda da büyük bir çoğunluk (zavallılar) bırakmıştır. Hegel felsefesi, akılcılığı bir adım daha ileri götürerek liberalizmi yıkmıştır: *Alles was ist, ist vernünftig*. «İlmi sosyalizmin vazı (Marx)» ise, Hegel'den aldığı anahtarlarla tarihe bakarak «Maddiyetçi Tarih Telâkkisi»ne varmıştır. Ona göre, cemiyetler istihsalın tarzlarına ve servetin cemiyet dahilinde tak-sim olunuşu haline göre şekiller alır ve onların değişmesiyle değişirler. ...Sonra da, metinle ilişkisi kurulmamış bir bitiriş:

«Her tarafta duyulmakta olan gürültü, yıkılmakta olan şeyden geliyor: kapitalizm... Türkiye proleteryası, dünyadaki bütün kardeşleriyle beraber muhakkak bir (Yarın)ı dört gözle bekliyor.»

bilinçlidir.⁴ **Kurtuluş**'ta başkaca, bir Marx biyografisi, sembolik bir edebî deneme, Jaurés'e bir mersiye ve okuyuculara salık verilen bir kitap listesi vardır.⁵ Derginin sonunda, «Bütün Memleketlerin Proleteryası»na hitaben yayımlanmış olan Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'nin bildirisi, bu çevrenin toplu düşüncesini göstermektedir.⁶ Burada, Marxist ve enternasyonalist terimlerle Türk milliyetçiliği ve vatan-severliği duyguları ifade edilmiştir. Kısaca söylemek gerekirse, o devrin objektif tarihi şartları, (zaten çoğu eskiden Türk Yurtlarında çalışmış olan) bu gençlerin kafasında, Türk ulusunun düşmanın elinden «kurtuluş»u dileğiyle, Türk proleteryasının yerli ve yabancı burjuvazinin istismarından «kurtuluş»u özleminin birleşmesine, özdeşleşmesine elverişli olmuştur. Şuna da işaret edilmelidir ki, T.İ.Ç.P.'nin üyeleri olarak Alman Sosyal Demokrat hareketinden etkilenmiş olmakla birlikte, Spartakist eğilimli oldukları söylentisi bir yaktırılmadan ibarettir.⁷

⁴ «Cemiyet Geliri ve Siyasi Partiler,» s. 5 - 9. Yazara göre, sınıflar ve devletler, cemiyetteki istihsal şartlarının mahsulü oldukları için, toplumun ziddiyetlerini ve sınıflarını ortadan kaldıracak çare, «istihsal vasıtalarının cemiyetleştirilmesi» dir. Burjuva demokrasisi anlayışı sakat bir şeydir, çünkü «... biri diğerinin (sermaye kölesi) olarak yaşayan insanların hukukça (müsavi!) olduklarını iddia etmek en gülünç bir yalandır.»

Vedat Nedim [Tör], — 14 Mayıs 1965 tarihli konuşmamızda kendisinden öğrendiğimize göre— 1897'de İstanbul'da doğmuştur. Ferik M. Servet Paşanın torunu ve Erkâm Harbiye Dairesi Başkâtibi Edip beyin oğludur. Galatasaray'ı bitirdikten sonra Almanya'ya giderek iktisat okumuş ve 1921'de Berlin Üniversitesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Şark Meselesi haline gelişi üstüne doktora yapmıştır: «Türkiye Nasıl Bir Emperyalizm Konusu Oldu?» Vedat Nedim, öğrenimi sırasında en çok profesör W. Sombart'ın Kapitalizmin Tarihi derslerinden etkilenmiştir.

⁵ Mümtaz Fazlı, «Karl Marx», s. 10 - 12 (Namık İsmail'in çizdiği bir portre): Lemi Nihat «Hür Talâk», s. 3 - 21; Anatole France (çev. Sadık Ahi), «Jaurés'ten Ayrılış», s. 22 - 23; ve s. 26: Marx, Engels, Kautsky, Lenin, Bebel ve Hillquit'in Almanca bazı kitapları.

⁶ Türkçe, s. 24 - 25 ve Almanca, s. 27 - 28.

⁷ *Spartakusbund*, Alman Sosyal Demokrat Partisinden kopmuş, K. Liebknecht, R. Luxemburg, F. Mehring ve C. Zetkin gibi ünlü önderleri olan aşırı solcu bir çevreydi. 1919 yılbaşında, bu grup Alman Komünist Partisi adını almış olmakla birlikte, ideolojisi itibarıyla Bolşevik görüşten bir çok noktalarda ayrılıyordu. (SPD iktidarının hoş görmesinden yararlanan, eski İmparatorluk ordusunun muhafazakâr subayları, 15 Ocak 1919'da Spartakistlerin ileri gelenlerini öldürerek bu hareketi bastırmışlardır.) *Kurtuluş*'u çıkaran çevre ise, genellikle solcu yönelimi tut-

Solcu grubun Berlin'deki faaliyeti uzun sürmemiş ve çevre üyelerinin çoğunun bir iki hafta içinde yurda dönmeleriyle, çalışma merkezi İstanbul'a kaymıştır.⁸

2. İstanbul Kurtuluş'u ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası

Berlin'den gelen solcu çevre, ara vermeden İstanbul'da çalışmaya koyulmuştur. Temmuz sonlarında, Almanya'daki partiyi —adına «Sosyalist» sözünün eklenmesiyle— Türkiye'de de resmen kurmak için hükûmete başvurulmuş, fakat bu istek bir süre sürüncemede bırakılmıştır. Bu arada, çevrenin geleceği bakımından önemli bir olay, Fransa'da öğrenim görmüş olan Dr. Şefik Hüsnü'nün bu Alman kültürü almış gruba katılmasıdır. Hazırlıklar tamamlanınca, **Kurtuluş** aylık bir dergi olarak, «Sosyalizmden Bahseder İlim ve Sanat Mecmuası» kaydıyla 20 Eylül 1919 tarihinde yayımlanmaya başlamıştır. Hükûmete ikinci bir müracaattan sonra, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası da, 22 Eylül 1919 günü kendisini müteşekkil saymıştır.⁹

1919 Eylülünden 1920 Şubatına kadar 5 sayısı çıkan **Kurtuluş** dergisinde, sola yönelme, Türkiye'nin Avrupa ülkelerinin gelişmele-

miş, fakat ince teorik noktalara eğilmek gereğini duymamıştı.

T.İ.Ç.P. üyeleri vatana döndükten sonra, onlardan bazılarının Almanya'da iken Spartakistler hesabına ücretli asker olarak ayaklanmalarda döğüşükleri söylenmiş ve bunlar «Türk Spartakistleri», «Ankara Spartakistleri» diye anılmıştır. Bu söylentiler doğru olsa bile, ideolojik anlamda bu adın kullanılması hatalıdır.

«1919 yılı boyunca ve daha sonra, Almanya'da her devrimciye "Spartakist" demek âdet oldu. Böylelikle Spartakistlerin gücü hakkında tamamen yanlış bir fikir yaratıldı ve katılmadıkları şeyler onlara izafe edildi.»

F. Borkenau, *World Communism*, s. 143.

- Mustafa Kemal Paşanın *Bandırma* vapurundan Samsun'a çıktığı gün, *Akdeniz* vapuru da Almanya'dan getirdiği vatandaşlarımızı Haydarpaşa'ya indirmişti. Öğrenimlerine devam etmek üzere orada kalan (Vedat Nedim gibi) bir kaçından başka, solcu çevrenin bütün üyeleri de bu vapurla gelmişlerdi. Berlin *Kurtuluş*'unda şöyle bir not vardır (s. 27) :

«Munterem Okuyucularımıza: İstanbul yolu açıldı (Kurtuluş'u ancak bir nüsha çıkarabildik ve hatta münderecatının bir kısmını mürettiplerimizin yolculuğu yüzünden terke mecbur kaldık.»

- T.İ.Ç.S.P. Yoldaş Defteri'ndeki Teşkilât Nizamnamesi'nin 1'inci maddesine göre, fırka «İlmi sosyalizm esaslarına göre Türkiye işçi ve çiftçilerinin, iktisadi hukuk ve menfaatlerini sıyanet ve müdafaa» amacıyla kurulmuştur. Bak. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 438. T.İ.Ç.S.F.'nin beyannamesini hükûmete vererek teşkil olunduğu haberi, *Kurtuluş*'un 20 Ekim 1919 tarihli ikinci sayısında yayımlanmıştır.

rini izleme gereğiyle temellendirilmeye çalışılmıştır.¹⁰ Dr. Şefik Hüsnü de ilk yazısında, buna benzer bir noktadan hareket etmektedir: Türkiye'nin ekonomik gelişimi kaçınılmaz bir şeydir. Böyle olunca, er geç solcu düşünüşe de yer verilecektir. Zaten, sosyalizmin sözcülüğünü yaptığı «proleterya» sınıfı, şehirli sanayi işçisinden ibaret değildir. Burada Şefik Hüsnü, doğru bir tanım ayıracından hareket etmekle birlikte, Türk toplumuna uygularken –sosyalizmin bu ülkedeki müşterilerini çoğaltmak için olacak– büyük bir gevşeklik göstermiştir.¹¹ Zaten, aydınların «proleterya»

¹⁰ H. S. [Em. Prof. Hamit Sadi Selen], «Kurtuluş Yolu,» *Kurtuluş*, Sayı 1 (20 Eylül 1919), s. 1 - 4 :

«Avrupa'da sanayi inkişafı, memleketimizde mevcut sanatları az zamanda mahvederek iktisadi hayatımızı büsbütün başka bir mecraya soktuğu gibi bilhassa Harb-i Umumi esnasında kapitalizm usul-ü iktisadisi milli iktisat namı altında bütün fenalıklarıyla memleketimizde yerleşerek istihsal artmayıp bilâkis eksildiği halde umumi servetin zararına bazı fertleri lüzumundan fazla zengin edip orta halliler için geçinmek imkânını giderdi, halk tabakalarını hemen kâmilen zarurete düşürdü. Kapitalizm memleketimizde Avrupa'da olduğundan kat kat fazla tahribat yaptı. Emsali daha pek çok olan bütün bu hadiseler bizim Avrupa'nın iç hayatını yakından takip etmek ızdırarında olduğumuzu pek güzel ispat eder.»

Sonuç olarak, Türk kurtuluş hareketinin de, «bütün medenî memleketlerde olduğu gibi» sosyalizme doğru yöneltilmesi gerektiğini savunan bu yazıdan başka, yine aynı sayıda başlayan (Mehmet Vehbi'nin Morris Hillquit'ten çevirdiği) «Sosyalizm Nazariye ve Tatbikatı» tefrikasının sunuş yazısında da, Türkiye için sosyalizmin Batılaşmanın bir gereği olduğu öne sürülmüştür :

«Cemiyet-i beşeriye için yeni bir idare ve iktisat sistemi tesis eden ve bugüne kadar mevcut sistemleri kaldıran sosyalizm memleketimizde pek az tetkik edilmiştir. Asrın cereyanlarından memleketimiz uzak kalamaz. Ne Türkiye proleteryasının teşkilatsızlığı ne de Türkiye'nin sanat ve fabrikalar memleketi olmaktan ziyade çiftçi bir memleket olduğu iddiası bugün tamamiyle yeni ve ilmi esaslara müsteniden karşınıza çıkan sosyalizm sisteminin Türkiye'de tatbik olunamayacak bir şey olduğu neticesini veremez.» (s. 14.)

¹¹ «İlmi ve umumî mânâsında, müevves veya müktesep bir sermaye veya iradi olmayan, fikri veya manevî herhangi bir sâý sarfederek temin-i hayat eden ve bir sebep dolayısıyla çalışmadığı zaman medar-ı maişetinden mahrum kalan sınıf beşerin heyet-i mecmuasına dahildir. Ve bizde bu sınıf halk: memurlar, tabipler, mühendisler, muharrirler, ilâh... nüfus yekûnunun pek büyük bir ekseriyetini teşkil eder.» Şefik Hüsnü, «Yarıklı Proleterya,» *Kurtuluş*, Sayı 2 (20 Teşrinlevvel 1919), s. 18. Şefik Hüsnü [Deymer (1887-1959), Selânik'te dönme bir aileden doğmuştur. Babası hukukçu ve müteahhit Hüsnü beydir; üç erkek ve üç kız kardeşi vardır. Şefik Hüsnü, Selânik'te iyi Fransızca öğrendiği M. Garaud Koleji'ni bitirdikten sonra Paris'e gitmiş, Fen ve Tıp

kavramına girdiğini söylediği aynı yazıda, çelişkiye düşerek, onların insanîyetçi nedenlerle sosyalizm dâvasına yardım etmeleri gerektiğini de öne sürmektedir.¹² Dr. Şefik Hüsnü, ikinci bir makalesinde, Türkiye'de sosyal sınıfların varlığı ve çatışması üstüne fikirlerini açıklamıştır. Buna göre, «Memleketimizde de —Avrupada olduğu gibi— ahali menfaatları, an'aneleri, ihtiyaçları müşterek sınıflara ayrılır ve bunlar iki esaslı sınıfa irca edilebilir: biri çalışan ve hiç bir şeye malik olmayan, diğeri her şeye malik olan ve çalışmayan». Ancak sınıfların varlığı, bu durumun bilincine varılmadıkça önemli değildir. Sınıf şuuru aracılığıyledir ki, ferdi maişet mücadelesi içtimai sınıf cidaline döner. «Necat ve kurtuluşun başka çaresi yoktur. Selâmete isâl eden yol tektir. Kim olduğumuzu öğren-

Fakültelerinden mezun olmuş, Sinir ve Ruh Hastalıkları ihtisası yapmıştır. Fransa'dayken bir ara Jön-Türk akımlarıyla ilgilenmiş, hatta "1907'de Paris'te Baron de l'Hormé'nin konağında yapılan önemli bir kongreye öğrenci temsilcisi" olarak katılmıştır; fakat Ahmet Rıza Bey ve Frens Sabahattin grupları arasındaki kişisel çekişme ve dar görüşlü çatışmaları hoş karşılamamıştır. Kendisi sola yanaşmasını şöyle açıklamaktadır: "Fransa'da Jean Jaurés'in şahsiyeti etrafında 'socialiste unifié' partisi ve bu partinin organı olan *Humanité* gazetesi doğuyordu. Paris Üniversitesi öğrencileri arasında büyük sol hatiplerinden Clemenceau'nun da Jaurés gibi etrafında yarattığı büyük tesirler vardı. Ben de bütün heyecanıyla bu tesirler altında kaldım ve dünya sosyalist cereyanlarını bu tesirler altında benimsedim." Şefik Hüsnü 1912'de yurda dönünce askere gitmiş ve hekim olarak Balkan Savaşında ve Birinci Dünya Savaşında da Çanakkale ve Şark Cephelelerinde bulunmuştur. Mütarekeden sonra, İstanbul'da solcu çalışmalara girmiştir. (Berlin *Kurtuluş'u* çevresiyle tanışması vb. için, bak. 1947'deki bir tevkifinde yazdığı anıları: Kâzım Alöç, "İfşa Ediyorum — VI", *Yeni Gazete*, 17 Nisan 1967.)

Eski Türkçü - yeni sosyalist Ethem Nejat da [bak, yukarıda BL. II/n. 134], daha önceki bir yazısında Şefik Hüsnü'nünkü gibi geniş bir proleterya anlayışını ifade etmiştir. Ona göre, şehirli sanayi işçisinden (*lohnproletariat*) başka, çiftçiler de proleterdir, uşaklar da, müstahdemler de, münevverler de, serseriler de, «Nüfusumuzun yüzde doksan beşi proleterya olan Türkün menfaat ve refahını sosyalizmde araması pek makul ve doğru bir çaredir.» Ethem Nejat, «Proleterya Kimlerdir,» *Kurtuluş*, Sayı 1 (20 Eylül 1919), s. 10.

«... âlicenap hissiyata malik mütefekkir ve mefkûreci sınıfa düşen vazife, bizden pek çok evvel bu sınıf kavgasına başlamış olan memleketlerde, sefil ve muzdarip tarafın, canı kanı pahasına yaptığı mühlik tecrübelerden sonra öğrendiği ve kabul ettiği —maksada vusule en salih— mücadele usulleriyle ve teşkilâtle, bizim genç proleteryamızı techiz, ve büyük kardeşlerinin çektikleri azap ve işkencelere maruz kalmadan, kendisini kurtuluş yoluna isâl etmektedir.» (s. 21.)

mez ve birleşmezsek, para kuvveti, apaçık olan mukaddes hukukumuzunu kıyamete kadar ayaklar altında ezdirir, çiğnetir».¹³

T.İ.Ç.S.F.'na gelince, bu partinin ilk giriştiği işlerden biri, öteki solcu kuruluşlarla ortak bir cephe meydana getirmeye çalışmak olmuştur. Fakat, bu girişim başarıya ulaşamamıştır.¹⁴ Bundan sonra, «Türkiye İşçi Derneği»ni ele geçirerek işçiler arasında bir birlik yaratmayı denemiş ve yaklaşan yıl sonu seçimlerinde bu hareketten yararlanmak istemiştir.¹⁵ 1919 genel seçimlerinde, T.İ.Ç.S.F. İstanbul,

¹³ Şefik Hüsnü, «Bugünkü Proleterya ve Sınıf Şûuru,» *Kurtuluş*, Sayı 3 (20 Teşrinisani 1919), s. 45 ve 47.

¹⁴ Bununla beraber, İntihabat Kanunu'nu protesto etmek için, bütün sol fırkaların işbirliğiyle İstanbul'da bir sosyalist ve amele mitingi düzenlenebilmiştir. Bak. Zenon, «Ethem Nejat Arkadaş», *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 73 - 74.

Bu sıralar, öteki solcu partilerden, bu çevreye yakın kimseler *Kurtuluş*'a yazı yazmaya başlamışlar ve sonunda T.İ.Ç.S.F.'na girmişlerdir. Örneğin, T.S.F.'dan Sadrettin Celâl («Devamlı Sulh ve Cemiyet-i Akvam,» *Kurtuluş*, Sayı 4 - 20 Kânunusani 1920) ve S.D.F.'dan Ziyetullah Nuşirevan («Türkiye ve Sosyalizm Meselesi Üzerinde Bazı Mütalâalar,» aynı sayı).

Sadrettin Celâl [Prof. Antel (1890-1954)], İstanbul'da doğmuştur; Adliye Nazırlarından Mahmut Celâlettin beyin oğludur. Orta öğretimin-den sonra Fransa'da St. Cloud okulunu bitirmiş ve Sorbonne'da pedagoji okumuştur. 1913'de yurda dönmüş, Adana Öğretmen Okulu Müdürlüğünde bulunmuş ve pedagoji öğretmeni olarak çalışmıştır. Solculuğu önce İsviçreli Anarşistlerden öğrendiği söylenmektedir. 1919 sonlarındaki seçimlerde, T.S.F. adayı olduğu hakkında bak. yukarıda BL - I/n. 107.

(H. Z. Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı kitabında, Sadrettin Celâl üstüne bir miktar bilgi vardır: II, s. 759 - 760.)

Ziyetullah Nuşirevan'dan. Bölüm II'nin Gizli T.K.P. ve T.H.İ.F. ayrımlarında bahsetmiştik.

Kurtuluş'un partiler dışı bir aydın olan Prof. Dr. İsmayil Hakkı [Baltacıoğlu] ile yaptığı bir röportaj (Sayı 5. 19 Şubat 1919) «Sosyalizm Telâkkileri - Mütefekkirlerimiz Arasında», A. Cerrahoğlu, Türkiye'de Sosyalizm II, s. 64-66'da özetlenmiştir.

¹⁵ Bak. *Tarik*, No. 91-92 (24-25 Ekim 1919), s. 1

«Mebusan intihabında kendi sınıflarına ait hukuku müdafaa için görtişmek üzere amele, işçi, mavnacı, salapuryacı, küçük esnaf ve bilcümle erbab-ı mesai» T.İ.Ç.S.F. ve Türkiye İşçi Derneği tarafından Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosunda 24 Ekim 1919 Cuma günü bir kongre halinde toplanmaya davet edilmiştir. Burada alınan kararlardan üçüncüsü şudur:

«Kongrede mevcut amele. (Hasan [Sadi Birkök], Vehbi [Sarıdal], Ali [Cevdet], Sadık Ahi, Ethem [Nejat], Dr. Şefik [Hüsnü], Süleyman, Cevat, Ömer Şaban, Faik, Osman Alp ve Agâh) arkadaşlardan ve her fabrika ve işçi gruplarına birer murah-

Izmir, Eskişehir ve Niğde'den birer aday göstermiştir. İstanbul adayı Mehmet Vehbi 14 oy almış, İzmir'de seçim yapılmamış, öteki illerdeki iki aday da herhangi bir başarı sağlayamamışlardır.¹⁶

Merkezi Bâbülilide Çiftçi Kütüphanesi'nde olan T.İ.Ç.S.F.'nin reisi Mehmet Vehbi (daha sonra ressam Namık İsmail), kâtib-i umu-

hastan mürekkep bir heyet intihap etmiştir. Bu heyet intihapta amele hukukunun muhafaza ve müdafaası için icap eden teşebbüsât ve tedabire tevessül edecek ve amelenin İstanbul'dan lâakal üç mebus çıkarılmasını temine çalışacaktır. Amele bu heyetin irae edeceği müntehib-i sanilere müttefikan reylerini vermeyi taahhüt ederler.»

Bu kongrede «iki dereceli ve ekseriyet-i mutlaka usulüne» dayanan seçim sistemi de protesto edilmiş, genel oy ve nisbi temsil metodlarının kabul edilmesi istenmiştir.

Prof. Gökbilgin yeni çıkan bir kitabında, 25 Teşrinievvel 1335 tarihli *İkdam* gazetesinden naklen, bu toplantıyla ilgili geniş bilgi vermektedir. Buna göre, Ferah tiyatrosunda İstanbul işçilerinin 2000 [?] delegesi toplanmıştır. Yazar bu toplantının, Ekim ortalarındaki 1300 işçinin katıldığı Tersane greviden hemen sonra geldiğine işaret etmektedir. Daha sonra, Tophane fabrikası ustabaşlarından Süleyman Efendinin, Ahırkapı fabrikasından Osman ustanın bu toplantıda verdikleri söylemleri uzun uzun aktarmakta ve ayrıca, «Almanya'da tahsil görmüş Sadık usta» [Ahi] ile «Berlin Darülfünunu talebesinden İhsan Raif Bey»in [?] parti adına konuştuklarını belirtmektedir. Aynı toplantıda söz alanlar, «daha bir kaç gün evvel büyük bir resmi makamın hafta sonu kanunu lâyihası münasebetiyle, işçi sınıfını "ayyaşlar güruhu" olarak vasıflandırdığını, onlara 24 saat bir dinlenme hakkını çok gördüklerini de» eklemiştir. Bak. *Millî Mücadele Başlarken II*, s. 136 - 140: «İstanbul'da işçi hareketi başlıyor, işçi grevi, işçi hakkını müdafaa için ilk toplantı».

Dr. Şefik Hüsnü de, anılarında bu konuyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: «...Halk Partisi tarafından bir 'Türkiye İşçi Birliği' kuruldu. Bu birliğin kurulmasındaki gaye, işçiler arasında gelişigüzel hareketleri zaptı rapt altına almak, aşırı sosyalist faaliyetlere set çekilmektir. Halbuki bu birliğin kurulmasıyla beraber bizler, yani 'Aydınlık Grubu' Gözlerimizi 'Türkiye İşçi Birliği'ne çevirmiştik. ... Kulis faaliyetini geniş tutarak, [kongrede] istediğimizi ele geçirdik ve birliğin sevk-i idaresinde söz sahibi sandalyeler, teşkilâtımıza mensup, güvendiğimiz kimselerin seçilmesiyle bize tâbi olmuş oldu. ... Lâkin... 'Takrir-i Sükûn' kanunu, tek kalemde 'Türkiye İşçi Birliği'ni de feshetti ve idarecileri 'Aydınlık Grubu' mensuplarıyla beraber İstiklâl Mahkemelerine verildi.» (Bak. Kâzım Alöç, "İfşa Ediyorum — VIII", *Yeni Gazete*, 19 Nisan 1967.)

¹⁶ Bak. *Kurtuluş*, Sayı 4 (20 Kânunusani 1920), s. 80 ve iç - arka kapak.

Tunaya, *Alemdar*'dan naklen, Ethem Nejat ve (Tophane Fabrikasından) Süleyman Ustanın da T.İ.Ç.S.F. İstanbul adayı olduklarını yazmaktadır: *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 439/n. 8. Oysa, yakınlarından da öğrendiğimize göre, Ethem Nejat bu fırkanın Eskişehir adayı olmuştur. Süleyman Usta da Niğde adayı olsa gerektir.

misi Dr. Şefik Hüsnü idiler.¹⁷ Bu parti 1919 yılının sonlarında İstanbul'da solcu bir cephe kurmak için giriştiği denemelerde başarı kazanamayınca, özellikle Berlin'den gelen kanadının bir kısmı Anadolu'ya geçerek milli mücadeleye katılmak kararını almıştır.¹⁸ Kalanlar ise, 19 Şubatta çıkardıkları 5'inci sayıdan sonra, 16 Mart 1920'de İngilizlerin İstanbul'u işgal etmeleri üzerine çalışmalarını durdurmuşlar. Kurtuluş'un yayımlanması da müttefik sansürü (ya da Ferit Paşa hükümeti) tarafından yasaklanmıştır.¹⁹

II. SAVAŞ VE ERTESİ (1921 - 1925)

1. Aydınlık'ın Doğuşu

İstanbul'da Kurtuluş'tan arta kalan grup, işgal şartlarının elve-

¹⁷ Tunaya, s. 438. Bu kaynakta, parti kurucu ve idarecilerinin arasında gösterilen Çiftçi Kütüphanesi sahibi Ahmet Akif (Ethem Nejat'ın Üsküdar'dan mahalle arkadaşı), aslında dükkânını bu çevre üyelerine açmaktan başka herhangi bir solcu faaliyeti olmayan bir zattir. (Hakkında bir yazı için bak. «100 Kilodan Fazla Şişmanlar Cemiyeti Reisi,» *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1929.)

Bir polis raporundan aktarıldığına göre, partinin ileri gelenleri arasında, Kurtuluş'ta adı geçenlerden başka, İstanbul Sultanisi Türkçe Muallimi Safiyettin, Zeytinburnu Fabrikasında Ustabaşı Kâmil, Topthane Fabrikası Müstahdemlerinden Faruk, İmalâtı Harbiye Mektebinden Muallim Ferit de vardır. Bak. Nejdet Sançar, «Türkiyede Kızıl Teşekküller - 1,» *Mücadele*, Sayı 8 (Ekim 1964), s. 16.

¹⁸ 1920 Ocak ayında, Mehmet Vehbi, Nafi Atuf [Kansu], Sadık Ahi, ('Bıdı Bıdı' namıyla tanınan, sonradan Prof.) Servet bey ve arkadaşları İnebolu'da bulunuyorlardı. Bak. Vâ-Nû, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, s. 66-68: «Spartakistler Kimlerdi».

Bu grup, İstanbul'daki çevreyle büsbütün ilgisini kesmemiş ve Anadolu'da da solculuğun tutunmasına çalışmıştır. Örneğin, ('sosyalist' İktisat Vekili Mahmut Celâl beyin Ticaret Umum Müdürü tayin ettiği) Mehmet Vehbi, 1923'te —Cumhuriyet ilân edilmeden önce— J. Kondrat'tan yarısı sosyalistlere ayrılmış bir *İktisat Tarihi* kitabı tercüme etmiştir. Aynı yazarın *Aydınlik*'a yolladığı bir makalesi için de bak. aşağıda BL - III/n. 38.

¹⁹ «... partimiz azaları da Ferit hükümetinin takibat ve tazyikatına maruz kalmıştı. Parti heyet-i idaresi, milletimizin mevcudiyetine sulkast edenlerin dahilî ve haricî bir hiyanet çemberi içine aldıkları İstanbul'da, mücadeleye devam ile kuvvetlerimizi israf etmekten ise tahdid-i faaliyet etmeyi, selâmet-i millîye namına daha müreccah bulmuştu. Bu sayede bir çok şuurlu arkadaşlarımızın Anadolu'da istiklâl-i millî mücadelesine iştirak etmeleri imkânı hazırlanmış oluyordu.»

«T.H.Ç.S.F.'nin Beyannamesi», *Aydınlik*, Sayı 15 (Mayıs 1923), s. 405.

rişsizliği yüzünden 15 ay herhangi bir yayın faaliyetinde bulunamamıştır. Ancak, Moskova'da Komintern'in Üçüncü Kongresi yapılırken (22 Haziran - 12 Temmuz 1921), İstanbul'daki çevre de **Aydınlık** dergisini çıkarmayı başarmıştır. Bu şehirde üslenen gizli T.K.P., bu sıralar kurulmuş olmalıdır; bundan böyle zaman zaman faaliyet gösterebilen T.İ.Ç.S.F. bu yeraltı teşkilâtının yerüstündeki bir uzantısı, **Aydınlık** da legal organı gibidir.²⁰

a. Türkiye'de Devrim Fikri

Aydınlık'ın koleksiyonu incelenince, 1921'in ikinci yarısında çıkan 6 sayısından sonra, derginin 1922'nin ilk yarısında ortadan kaybolduğu görülür. Biz de, önce bu birinci dönemi ele alacağız.

Sadrettin Celâl (mesul müdür), daha çok eğitim ve kültür konularıyla ilgilenmektedir. Asıl, sosyolojik - politik - ideolojik yazılarıyla çevrede ağır basan Dr. Şefik Hüsnü'dür. Bu yazar, önce (bir bölümü sansür edilmiş olan makalesinde) «Türkiye'de İçtimai Sınıflar» konusunu işlemiştir.²¹ Onun çözümlemesine göre, Türkiye'de Tanzimat'a kadar çok uzun bir süre, siyaset gayritabii bir tarzda iktisadiyata hâkim olmuştur. Sonra, büyük şehirlerde biri zadeğândan, öteki de ordu ve idarenin ileri gelenlerinden türeyenler olmak üzere, iki çeşit burjuvazi gelişmeye başlamış; bunların yanısıra da, köylerde ve kasabalarda küçük burjuvaziye tekabül eden bir sınıf doğmuştur. Türk toplumunda ayrıca, tarım işçileri ve şehirli

²⁰ 1925'ten sonrasına kadar hakkında belge bulamadığımız için, bu gizli partinin ayrıca üstünde duramayacağız.

Doğu Komünist Partilerinin Program Belgeleri adlı resmi Sovyet yayınının Türkiye bölümündeki Giriş'te verilen bilgi bir hayli bulanıktır:

«1919'da, kurulan bir Türk Marxist nazariyecileri grubu (Üçüncü Enternasyonale bağlı bir grup) ... İstiklâl Harbi'nde zafer kazanıldıktan sonra [!] teşkil edilen Türkiye Komünist Partisi'nin belkemiği» olmuştur.

Spector, *Soviet Union and the Muslim World*, s. 112.

Dr. Şefik Hüsnü'ye atfen Nihal Atsız'ın açıkladığına göre («İşte Sosyalizm», *Ötüken* — Sayı 6 — 15 Haziran 1964), T.K.P.'nin kuruluşunda, *Aydınlık* çevresi Rum U. I. T. [bak, aşağıda BL - III/n. 26] ve Ermeni Sol Hınçak'larla işbirliği yapmıştır. (Yalnız, çevrenin Hınçak'larla ilgisini biz başka yerde işitmedik: mümkündür.)

Aydınlık adı, H. Barbusse'nün yönettiği bir Fransız solcu hareketinden (*Clarté*) çevrilmiş gibi görünmektedir.

²¹ Sayı 1 (1 Haziran 1921), s. 9-15.

işçiler de vardır. Avrupa'da sınıflararası münasebetlerin ezilenler lehine değişmesinde örnek ve önder olan şehir işçileri sınıfı, memleketimizde henüz bu zorunlu görevinin bilincine varacak seviyede değildir. Yazara göre, bu durum teşkilât eksikliğinden ileri gelmektedir. «bu teşkilât bahsi, sınıf meselesinin ruhudur».

Dr. Şefik Hüsnü, «Türkiye'de İnkılâbın Lüzumu» başlıklı yazısında (Sayı 4). «Dünya harbi dolayısıyla kesb-i şiddet eden tarihî ve iktisadî bir ızdırarın, cihanı, eski esasları altüst edercesine bir inkılâba sürüklediğini ve memleketimizin bu cereyan haricinde kalamayacağını» ileri sürdükten sonra, bir başka makalesinde de «Türkiye'de İnkılâbın Şekli» üstünde durmuştur.²² Ferdin temellük hakkını ilga ve tekmil varlıkları, istihsal vasıtalarını ve hezain-i tabiiye-yi —hava ve su gibi— umumun istifadesine tahsis» yoluyla gerçekleştirilecek olan proleterya devrimi, tek sınıflı (yahut sınıfsız) bir toplum yaratacaktır. Türkiye'de de ergeç yapılacak olan bu devrim, «her büyük inkılâp» gibi, şu üç basamaklı modele uyarak amacına ulaşacaktır :

- «1 — İktidara vaz'-iyet devresi... İnkılâpkârane tedabir ve şiddet...
- 2 — İmtiyazlarından mahrum edilen sınıfın irtica hareketlerini, su-i niyete makrun teşebbüslerini kırmağa ve halkı mefkûrevî cemiyet esasatına muvafık bir tarzda yetiştirmeğe salih bir idare tesis devresi.
- 3 — Asıl istihdaf edilen gayenin ve mefkûrenin tatbikatı devresi».

Yazara göre, bu adımlardan birincisi hakkında «usûl ve kavait tesbiti mümkün değildir». ancak tahripkârlığı önlemek, münferit su-i istimallerin, lüzumsuz şiddetlerin önüne geçmek gereği gibi genel ilkelere işaret edilebilir. Üçüncü adımda da nereye ulaşılacağı bellidir. Fakat ikinci adım «bizim gibi derebeylikle karışık iptidai sermayedarlık devresinde bulunan memleketlerde, içtimai inkılâbın bu safhası, en mühimi ve en uzun sürmeğe namzet olanıdır». Bu şartlar altında şehir proleteryası iktidara gelirse, istihsal ve nakliye vasıtalarını, büyük mebaniyi, madenleri ve araziyi milletin malı ilân ettikten sonra; çatışan menfaatli sınıflar arasında, «büyük mesnet

²² Sayı 5 (1 Teşrinisani 1921), s. 130-134.

ve makamlara, servetlere, malikâne ve çiftliklere sahip olan, alelû-mum hazır ve haram yiyiciler»i zararsız hale getirebilmek için, tarım işçilerini de hükûmete ortak ettikten başka, küçük burjuvaziyi, yani «küçük sermaye ve sâyni bizzat istimal eden esnaf ve satıcı ve bir kaç dönüm arazisini kendi işleyen ve eken mutavassıt köylü» yü devrim cephesine çekerek çoğunluğu sağlayacaktır. Bu yazıda, şehir proleteryasının Türkiye'de kısa vadede iktidara gelebileceği varsayımından hareket edilmesi dikkati çekmektedir. Oysa, çok geçmeden, **Aydınlık** çevresi Kemalizm'in Türkiye'de uzun zaman iktidarı elinde tutacak bir çeşit orta sınıf hareketi anlamına geldiğini kabul ederek, çözümlmelerini ona göre yapmak zorunda kalacaktır.²³

b. İşçi Teşkilâtları

Aydınlık dergisinin 7'nci sayısı, 6'ncıdan altı ay sonra yayımlanmıştır. Bu ara verişin nedeni, herhalde İstanbul hükûmetinin ve-

²³ Derginin 1921 yılının ikinci yarısında yer alan bu ilk döneminde, çıkan bazı makaleler küçük kitaplar halinde toplanarak bir «Aydınlık Külli-yatı»nın yayımlanmasına başlanmıştır. Örneğin, A. Cevdet, *Sermayedarlık Nizam-ı İçtimâisi* ve Sadrettin Celâl, *Burjuva Demokrasisi ve Sosyalizm*.

Üsküplü küçük bir memur ailesinden gelen Ali Cevdet (1335/1899 — 1937; Dr. Şefik Hüsnü'nün anılarındaki onunla ilgili sözler için, bak. Kâzım Alöç, "İfşa Ediyorum — IX», *Yeni Gazete*, 20 Nisan 1967) İstanbul'da Baytar Mektebinde 1'inci sınıftan 2'inci sınıfa birincilikle geçmesi üzerine, (iki arkadaşıyla birlikte) 1917 sonunda Almanya'ya Veterinerlik öğrenimi için gönderilmiştir. Berlin'de doğan solcu Türk çevresinde (bak. yukarıda BL - III/n. 2). Ali Cevdet de yer almış, müta-rekeden sonra paralarının kesilmesi üzerine, o da 19 Mayıs 1919'da *Akdeniz*'le yurda dönmüştür.

Sermayedarlık Nizam-ı İçtimâisi, aslında Buharin ve Preobrejinski'nin Komünizmin Alfabeti adlı kitabının baş kısmının çevirisidir. Fakat o sıralarda İstanbul basını üstüne çöken katı İtilâf sansüründen geçirebilmek için «yazıları tanınmaz bir kıyafete sokmak mecburiyeti» hasıl olmuştur. Bu yazılar önce dergide tefrika edildikten sonra, Sadrazam Ali Rıza Paşanın «Memlekette fabrikalar ve sermayedar bulunmadığı cihetle böyle bir kitaba ihtiyaç olmadığını öne sürmesine rağmen, *Aydınlık Külliyyatının* ilk yayını olarak basılabılmıştır. Bu kitabı tamamlamak üzere 1925'te yayımlanan *Komünizm Elifbası*'na Dr. Şefik Hüsnü'nün yazdığı «Methal»den, s. 4. (Ali Cevdet ve Sadrettin Celâl'in kitaplarını biz göremedik; *Elifba'dan* yararlanmamızı ise, Prof. Dr T. Z. Tunaya sağladı.)

ya işgal makamlarının solcu faaliyeti yasaklamış olmasıdır.²⁴ Anadolu'da ise, bu sıralar T.H.İ.F. canlanmış ve **Yeni Hayat** çıkmaya başlamıştı. Nihayet, İstanbul'da da **Aydınlık** çevresi faaliyete geçebilmiştir. Dumlupınar zaferine kadar, bir ay boyunca çevreyi ilgilendiren başlıca sorun, işçi teşkilâtlarını birleştirmek olmuştur. Ali Cevdet'in deyişiyle :

«Türkiye hareket-i içtimaiyesinin bundan sonra kat edeceği ve etmek mecburiyetinde bulunduğu merhale, kasten ihdas ettirilen arzi işçi ayrılıklarını, içtimai hareketle alâkaları olmadığı halde münhasıran hasis düşünce, hırslar ve menfaatlerle lâyük olmadıkları yerlere geçen yabancı, düzme, muzır tufeylileri bertaraf ederek ve bütün sınıf farkları kaldırarak işçi birliğini tesis etmek suretiyle sınıfı şuurun tamamen teessüsü olacak ve bu sınıfı şuurun arz ve izhar edeceği muazzam kudret, bu hareket vasatında mevcut zirai proleterya ve yarım proleteryanın da iştirakini temin etmek suretiyle ikinci adımını atmış olacaktır».²⁵

1932 yazında İstanbul'da, bellibaşlı iki Marxist işçi kuruluşu vardı. Bunlardan biri yerli azınlıkların hâkim olduğu «Beynelmîlel İşçiler İttihadı», öteki de **Aydınlık** çevresinin yönettiği «Türkiye İşçiler (veya, İşçi) Derneği»dir.²⁶ Bunlardan başka, yukarıda andığı-

²⁴ «İzalesi elimizde olmayan bir sebepten dolayı muvakkaten tatili neşriyata mecbur kalan **Aydınlık**, bugün tekrar saha-i intişara atılırken, evvelkinden daha ziyade bir gayretle vazife-i tenviriyesini ifada devam edebileceğini ümit ve temenni eyler.»

Sayı 7 (20 Temmuz 1922), s. 178.

²⁵ «Türkiye ve İçtimai Hareket,» *Aydınlık*, Sayı 7 (Temmuz 1922), s. 190.

²⁶ B.İ.İ./U.I.T. (Beynelmîlel İşçiler İttihadı/ *Union Internationale du Travail*) hakkında, 24 Ağustos 1338 tarihli «İstanbul İşçi ve Sosyalist Teşkilâtı Hal-i Hazır Harekâtı» başlıklı raporda geniş bilgi vardır. Bak. yukarıda BL - I/n. 116. İşçileri Bakanı Şükrü Sökmenster de, Meclis'te Türk solunun tarihi hakkında açıklama yaparken, B.İ.İ.'dan bahsetmiştir: *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, D. 8, cilt 4, s. 66.

B.İ.İ., Kominter'nin Kızıl Sendikalar Birliği'ne bağlı bir teşekküldür. (*Profintern* adını taşıyan bu birlik hakkında bak. Nollau, *Enternasyonal*, s. 82 - 83.) Esasen, 1921 yazbaşında İstanbul'daki gizli T. K. P.'nin kuruluşunda **Aydınlık** çevresiyle işbirliği yapmıştır. Amerikan I. W. W. (*Industrial Workers of the World*) sisteminde çalışan B. İ. İ.'nin çoğunluğu Rum olmak üzere, aralarında Ermeni ve Türklerin de bulunduğu 140 merkez üyesi vardır. Merkez tarafından *Neos Antropos* (Yeni İnsan) adıyla haftalık bir Rumca gazete çıkarılmakta (ayrıca bak. Laqueur, *Communism and Nationalism in the Middle East*, s. 208/n. 9). haftada

mız, aslında sendika niteliği taşıyan («Osmanlı») sosyalist fırkaları, onlara bağlı cemiyetler, 1.500 kadar işçi üyesi bulunan Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası (Taşnaksutyun), uyanık bir usta-işçi kuruluşu olan Osmanlı Mürettepler Cemiyeti, Reji Tütün İşçileri Cemiyeti gibi genellikle sola yatkın daha başka birtakım teşekküller de, İstanbul işçilerini aralarında paylaşmışlardı.²⁷

Türkiye İşçi Derneği Merkez-i Umumisi, 1922 Temmuz ayı başında, İstanbul'daki bütün solcu partilere ve işçi kuruluşlarına, birleşmek üzere konuşmak için yazılı bir çağırıda bulunmuş, fakat «Amele Siyanet Cemiyeti» ile T.S.F. daha baştan bu toplantıya katılmayı reddetmişlerdir. Çağırığa uyan, B.İ.İ. (ve üç sendikası), Mü-

iki kere konferanslar düzenlenmektedir. Merkez İcra Komitesi, Galata Mumhane Cad. Gümüşhalkalı No. 1'dedir.

B.İ.İ., üç büyük sendika kurulmasına önyak olmuştur: (çoğunluğu Rum, 500 kadarı Türk) 2.000'den fazla üyesi olan 9 şubeli «Beynelmîlel Bina İşçileri İttihadı» [4 Mart 1923'te B.B.İ.İ.'nin Beyoğlu şubesi salonunda toplanan fevkalâde kongresi dolayısıyla, bak. *Aydınlık*, Sayı 14 - Nisan 1923, s. 375-376.], (çoğunluğu Rum, 300 kadarı Türk) 1.500 üyeli «Beynelmîlel Deniz İşçileri İttihadı» ve (yine çoğunluğu Rum) 250 üyeli «Beynelmîlel Sanayi-i Hâşebiye İşçileri [Marangozlar] İttihadı».

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ayaklanmada, Yunan Komünist Partisinin önderliğini yapan Zakhariades ve Sarafim Maximus (Vasilkopulu), B.İ.İ. içinde yetişmiş İstanbul Rumlarından.

(Sarafim Maximus [?-1961, Viyana] için bak. G. Kousoulas, *Greek Communist Party*, s. 12-13, 18, 24, 26, 27, 48 [1926'da Yunan Parlamentosuna Larissa'dan K.P. milletvekili olmuştur], 57 - 60, 63, 67 - 69. Nikos Zakhariades [İzmit, 1902-?] için ise, bak, aynı eser *passim*, özellikle s. 69 v.d. [1931 Aralık ayında Y.K.P. Genel Sekreteri olmuştur] ve s. 289'daki biyografik not. Gelecek yılların bu iki önemli Komünisti KUTV'da öğrenciyken, Nâzım Hikmet, Valâ Nurettin, Şevket Süreyya gibi Türklerle arkadaşlık etmişlerdir.) Sovyet kaynaklarına göre, B.İ.İ.'ni 1921 başlarında kurulan *Pan İrgatikon* (Rum Komünist Partisi) mahallî şubesinin reisi Sarafim olmuştur: G. Harris, *Communist Movements*, s. 81; ayrıca bak. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 465.

Türkiye İşçi Derneği (yukarıda BL - III/n. 15). hükûmet fabrikalarını amelelerini kendi içinde toplamış olan, 500 kadar üyeli bir kuruluştur. Bak. Sadrettin Celâl, *Sendika Meseleleri* (Aydınlık Külliyyatı, No. 5), s. 8.

²⁷ Bak. Bölüm I, 3/c.

Yukarıda BL - I/n. 116'da anılan rapora göre, Reji Tütün İşçileri Cemiyeti'nin *Syndicalisme national* ilkelerine dayanan bir programı vardır. Çoğunluğu kadın olan 1.500 üyesi daha çok Rum, Ermeni, Yahudi azınlıklarındandır. 300 kadarı Türk'tür. Çoğunluğu Türk olan Osmanlı Mürettepler Cemiyeti ise, milli bir programa bağlıdır. Cemiyet, *Bugün* adlı bir yayın organına sahiptir. Ayrıca bak. «Yeni Neşriyat, *Aydınlık*, Sayı 7 (20 Temmuz 1922), s. 200.

rettipler Cemiyeti, Müstakil Sosyalist ve Ermeni Sosyal Demokrat Fırkaları tarafından gönderilen delegeler, 21 Temmuz 1922'de konferans masasına oturmuşlardır.²⁸ Ancak, umulan birlik gerçekleştirilememiş ve bu yolda bazı hazırlık çalışmaları yapmak kararıyla yemin edilmiştir.²⁹

c. Anadolu'nun Zaferi

Dumlupınar'da Yunan ordusunun kesinlikle yenilmesi, **Aydınlık** çevresinde sevinçle karşılanmıştır. Ancak, bu sonucun alınmasında enternasyonalist sınıf dayanışmasının payı belirtilmekte ve zaferi solcu reformların izlenmesi istenmektedir.³⁰ 1922 Eylül ve Ekim ayları içinde (yani, galibiyetten saltanatın ilgasına kadar geçen süre içinde), bu çevre İstanbul'da birtakım bildiriler dağıtılarak, Mustafa Kemal lehine, emperyalizm, kapitalizm ve monarşizm aleyhine pro-

²⁸ Ali Cevdet bu toplantıda, işçi teşkilâtlarının birleşmesi gereği üstünde uzun bir konuşma yapmıştır. Metin için bak. «Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Vaziyeti,» *Aydınlık*, Sayı 8-9 (20 Ağustos - 20 Eylül 1922), s. 210 - 213 ve 227 - 229.

²⁹ Delegeler, merkezi bir konfederasyon kurmanın yollarını incelemek üzere özel bir komisyon teşkil etmişlerdir. Bu komisyonun kâtipliğine seçilen Kâzım yoldaş [Vanlı Kâzım ?], Marxist ilkelere uygun bir program hazırlamış ve komisyona kabul ettirmiştir. Bundan sonra, komisyonun her Perşembe toplanmasına ve şartların bir konfederasyon kurulmasına elverecek olgunluğa gelmesine kadar işçiler arasında propaganda yapılmasına karar verilmiştir. (Yukarıda BL - I/n. 116'da anılan rapora göre.) Ancak bu çalışmadan da bir sonuç alınmadığı anlaşılmaktadır.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivinde bulunan belgelerden, İstanbul'da bu sıralar dağıtıldığını sandığımız, «Türkiye İşçilerini Birleşmeye Davet» başlığını taşıyan ve üstünde «Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!» sözü ile Troçki, Lenin ve Zinovyef'in resimleri bulunan tek yapraklık bir beyannamede, 'savaş emekçilerin fakr ü sefaletini artırıp haram yiyici burjuvaların, çorbacıların işine yarıyor' fikri işlendikten sonra şöyle denmektedir :

«Yoldaşlar. Gözlerimizi açıp aramızdan istismarcıların ektiği millî tefrikayı söküp atalım. Bir an evvel teşkilâtımızı, birliğimizi ikmal edelim. Mukadderatımızı cihan emekçilerinin mukadderatıyla birleştirelim. Beynelmîl İşçiler İttihadı'nın kırmızı bayrağı altına toplanalım.

Yaşasın Türkiye İşçi Teşkilâtları Birliği

Yaşasın Beynelmîl İşçiler İttihadı.

Kahrolsun istismarcılar, çorbacılar, haram yiyici sınıflar.»

³⁰ «Anadolu Zaferi,» *Aydınlık*, Sayı 9 (20 Eylül 1922), s. 243

paganda yapmıştır.³¹ Kasım basında, saltanatın kaldırılması üzerine, T.B.M.M.'ne T.İ.Ç.S.F.'nın gönderdiği tebrik telgrafında da, «Türk işçi ve köylü ordularının, bütün cihan proleteryasının müzaheretile,

³¹ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivinde bulunan (üstünde 19 Eylül 1338'de Ankara'ya gönderildiği elle kayıtlı), 'Bütün Dünya İşçileri İttifakı' diye imzalanmış tek sayfalık bir beyanname, «Umum İşçi ve Fakirlere Hitap», şöyle demektedir :

«Anadolu'nun kahraman işçi ve köylüleri Mustafa Kemal Paşanın zekâveti ve akıllılığı sayesinde bütün dünya işçi ve fakir köylülerinin hâmesi ve sahibi makamına geçen Rus Bolşevik hükûmetiyle, bir muavenet ve dostluk muahedesi yaptıktan sonra, asırlardanberi düşmanımız olan Avrupa ve Amerika paracı milyonerlerinin Şark için yaptıkları kanlı plânlarını bozdular. Bu emperyalist ve soyguncu altınperestler güruhunun elinde bir maşa olmayan başka bir şey olmayan Yunan kralına ve paşalarına hadlerini bildirdiler. Yunanistan'da komünist arkadaşlarımızı hapis ederek hayatlarını tehlikeye koyan Yunanistan'ın zenginler yardakçısı katil hükûmeti işçi ve köylülere yaptığı haksızlığın cezasını tamamiyle görmelidir. Anadolu halkının cihana hayret verecek bir gayretle yakasından çıkarıp attığı o siyah pençe ve onu perde arkasından oynatan kuvvet tamamiyle kırılmadı. ...»

Yine aynı Arşivde bulunan, «Bilâ-tefrik-i Din ve Mezhep İstanbul Amele ve İşçilerine !» bir başka bildiri de,

«Amele; İstanbul'un beyaz elli beylerini efendilerini münakalâtan, ekmekten, gazeteden, telgraftan, ziyadan her şeyden mahrum ediniz. Memurlar; Sultan hükûmeti devairindeki vazifelerinizi terk ediniz; İstanbul hükûmeti ile Sultana kaçabilmek fırsatını vermeyiniz; onu tevkif ediniz.»

sözleriyle, «Türkiye Komünist Partisi Merkez-i Umumi ve Anadolu Kızıl Sendikaları» adına, yoksul sınıfı «Sultan hükûmeti aleyhinde umumi bir kıyam şekline istihale edebilecek umumi bir grev»e çağırmıştır. Bu beyanname, «Türk ve Rum işçi kütlesi kardeşliği» de övülmekte ve halka «İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleriyle kardeşleşmeleri, «onları da zabıtları, kumandanları aleyhine tahrik» etmeleri öğütlenmektedir. (Bu bildirilerin hazırlanmalarında ve dağıtılmalarında, Ankara hükûmeti ajanlarının solcularla işbirliği yapmış olmalarının mümkün görüldüğüne işaret etmek doğru olur.)

Kurtuluş Savaşı sırasında, Anadolu cephesindeki Yunan ordusu saflarında bulunan birtakım solcuların da Mustafa Kemal Paşa lehine çalıştıkları ve kendi saldırgan ordularının yenilmesini istedikleri iddia edilmiştir. Nitekim, daha 1921 Kasımında Yunan hükûmeti cephede bozgunculuk propagandası yapan Yunan Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne ve *Rizospastis* gazetesine karşı bazı polis tedbirleri almıştır. Bak. G. Kousoulas, *Greek Communist Party*, s. 8. Yine aynı yazara göre, Y.K.P.'nin 1922 Ekiminde toplanan Olağanüstü Kongresinde, ordunun çöküşünden sonra Anadolu'dan dönen iki yüzden fazla tecrübeli Komünist hazır bulunmuştur. Bu gibi kimseler, «Cephedeki Komünist Askerler Merkez Kurulu» adı altında kurdukları bir teşkilât sayesinde

cihan emperyalizmine karşı kazandıkları zafer» alkışlanmakta, «yapılan siyasî inkılâp» karşısında duyulan memnunluk belirtilmekte ve «müşterek istihsal ve mülkiyete müstenit içtimai inkılâbın» kuvvetle ümit edildiği söylenmektedir.³²

Aydınlık çevresinin böyle istediğini—olabilecekmış gibi—düşünmesine karşılık, Ankara hükümeti, bir ara hoşgördüğü Anadolu sorununu yeniden susturmuştu bile. Geçen bölümün sonundan hatırlanacağı üzere, Komintern'in Dördüncü Kongresinde Türk delegeleri de, sola karşı girilen bastırma hareketini protesto etmişlerdi. Ama tabii, **Aydınlık**'ın Komintern tavsiyelerine uygun olarak, Mustafa Kemal'i desteklemek ve mümkünse biraz daha ileriye itmekten başka elinden bir şey gelemezdi. Fakat, yeni yılın ilk yarısında, bu çevre de Ankara'dan ilk darbeyi yiyecekti.

2. Kurtuluştan Sonra

Bu ayırmda, **Aydınlık** çevresinin 1923 yılının ilk yarısında yaptığı çalışmaları ve öne sürdüğü düşünceleri inceleyeceğiz.

a. İşçi Sınıfı

Aydınlık çevresi, 1923'ün ilk aylarında işçiler arasındaki birleşme hareketlerine önyak olmaya devam etmiş ve hükümetin kurduğu yeni ekonomi düzeni içinde bu sınıfın haklarının tanınmasına çalışmıştır.

Türkiye İşçi Derneği'nin 1922 Temmuzunda giriştiği İstanbul çapındaki birleştirme hareketinin yürütülemediğini az önce söylemiştik. «İstanbul'un idaresi millî hükümete intikal ettikten sonra ... mebus Numan Ustanın teşvik ve davetiyle» bu teşebbüs yeniden başlatılmış ve eski komisyonun yerine bir «Birlik Meclisi» kurulmuştur. Tasarlanan plâna göre, işçi teşkilâtlarının «hücre-i asliyesi» dernek (sendika) olacak, mevcut kuruluşlar asrileştirilecek, henüz teşkilâtı olmayan gruplar için yeni dernekler kurulacaktır. Birleşme, şehir-

de, muhabere sisteminin kilit noktalarını ele geçirerek 1922 Ağustosunun kritik günlerinde Yunan kuvvetlerinin moralini bozduklarını anlatmışlardır. Yazar, bu övünmelere karşılık, tahrikçilerin etkilerini abartmamak gerektiğini söylemekle birlikte, Türk saldırısı en yüksek noktasına ulaştığı sıralar bu faktörün de cepheyi çökertmekte payı olduğunu kabul etmektedir. (s. 10 - 11).

³² *Aydınlık*, Sayı 11 (15 Kânunuevvel 1922), s. 295. Bu telgrafın ve T.B.M.M.'den gelen cevabî teşekkürün metinleri, Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 439'da aynen verilmiştir.

lerde ve sanayi merkezlerinde birer «Amele Dernekleri Birliği» tesis edilmekle başlayacak ve daha sonra memleket çapında bir «Türkiye Dernek Birlikleri İttihadı»na varılacaktır.³³ Ancak, bu dönemde bir başka teşebbüsün de rekabetiyle karşılaşmıştır. «İstanbul Umum Amele Birliği» adı altında işçileri toplamaya çalışan bu yeni teşkilât, **Aydınlık** tarafından çok olumsuz karşılanmış ve bu «son zamanlarda türeyen, müteveffa Sosyalist Partisini andırır, acaip» cemiyetle isim benzerliği yüzünden, Birlik Meclisi de adını «İstanbul İşçi Teşkilâtı Heyet-i Müttehidesi» olarak değiştirmek zorunda kalmıştır.³⁴

Bu sıralar, her halde T.İ.Ç.S.F. gayr-i faal durumda olduğu için **Aydınlık** çevresi, işçiler arasında politik yoldan da kendisine bir destek sağlayabilmek umuduyla, Türkiye İşçi Sosyalist Fırkasına yaklaşmak istemiştir.³⁵

Aydınlık, 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan ilk Türk İktisat Kongresi'ne karşı büyük bir ilgi göstermiştir. Kongreye gidecek işçi ve köylü delegelerine, bu derginin sayfalarında yol gösterilmiş ve akıl verilmiştir. Tarım konusunda devlet çiftlikleri ve kooperatif çiftlikler kurulması, topraksız köylüye top-

³³ Bu yolda ilk adımlar atılmış ve Nizamname hazırlanmış olmakla birlikte, resmi teşekkül seçimlerden sonraya bırakılmıştır. İttihat üyelerinin 15.000'i bulacağı sanılmaktadır. Anadolu'daki kardeş teşekküllerle daha ileri seviyedeki birleşmeler için de, İzmir, Ankara, Adapazarı, Zonguldak, Mersin gibi merkezlere bel bağlanmıştır. Bak. Şefik Hüsnü, «Türkiye'de Dernek Birliklerinin Teşekkülü», *Aydınlık*, Sayı 15 (1 Mayıs 1923), s. 390 - 393.

³⁴ Daha çok Tramvay amelesini için hazırlandığı anlaşılan Umum Amele Birliği kurucularından bazılarının İkinci Enternasyonal'e ilgili kim-seler oluşu, Birliği tüccar ve sanayicilerin himayesinde yürütmek ve onlarla aynı çatı altına yerleşmek istemeleri tenkit edildikten sonra, «milli gayeli» oldukları iddiasına karşılık da şöyle denilmektedir: «Biz emperyalizmin tasallutuna karşı, bütün milleti harekete getirerek meşru ve şanlı bir cidal açan milli teşkilâta edilecek en müessir ve feyyaz hizmetin, amele sınıfını aldatmak ve uyutmak olduğunu zannetmiyoruz. Bilâkis ameleyi şuurlandırmak ve hakiki bir sınıf birliğine isâl etmekle bu maksadın husul bulacağına iman ediyoruz.» Selim Neçati, «İstanbul Umum Amele Birliği», *Aydınlık*, Sayı 13 (10 Şubat 1923 — «Bu nüsha tamamen amele hareketlerine tahsis edilmiştir»), s. 330 - 332.

³⁵ İçinde daha çok deniz işçilerini barındıran bu parti (bak, yukarıda s. 62/n. 132), 11 Ocak 1923'te üçüncü kongresini toplayarak adını değiştirmiş ve «Türkiye İşçi Fırkası» olmuştur. Gündem tamamlandıktan sonra, misafir gazeteci sıfatıyla hazır bulunan Dr. Şefik Hüsnü de toplanan işçilere müfit bir konferans vermiştir. Abdullah Vehbi, «Türkiye İşçi Fırkasının Esbab-ı Teşekkülü», *Aydınlık*, Sayı 13, s. 326 - 328.

rak dağıtılması, ziraat komunaları tesisi, küçük ve orta sınıf köylüye yardımcı olmak için köy bankaları teşkili istenmiş; endüstri işçilerinin öne sürmeleri gerekli talepler de ayrıntılı bir liste halinde düzenlenmiştir.³⁶

Bütün Türkiye'nin Ziraat, Sanayi, Ticaret ve İşçi zümrelerinden seçilmiş 1135 delegenin katıldığı İzmir İktisat Kongresi'nde, tamamıyla kapitalizme özentisi havası ağır basmıştır. Gümrük himayesi, sanayi kredisi, ucuz nakliyat tarifesi ve teknik öğretimin geliştirilmesi yolunda temenni mahiyetini taşıyan kararlar alınmış; **Aydınlık** çevresinden gelen tekliflere ise yanaşılmak şöyle dursun, öteki zümreler için kabul edilenlerin belki onda biri olan «İşçi Grubunun İktisat Esasları»nın başında, «Amele namıyla hitap edilmekte olan kadın ve erkek erbab-ı sây ve amel'e bundan böyle "işçi" denilmesi» (madde 1) gibi boş sözlerle yetinilmiştir.³⁷

b. Yeni Seçimlere Hazırlık

1 Nisan 1923'te, Birinci T.B.M.M.'nin kendi kendini feshe ve yeni seçimlere gidilmesine karar vermesi üzerine, T.İ.Ç.S.F.'da yeniden faaliyete geçmiştir.³⁸ Çevrenin sözcüsü Dr. Şefik Hüsnü'ye

³⁶ Dr. Şefik Hüsnü, «İktisat Kongresi'nde İşçi ve Köylü Sınıflarının Mevkii» ve «Amelenin Sermayedar Nizamı Altında Kabul Ettirmeksizin İdame-i Mevcudiyet Edemeyeceği Mevat,» *Aydınlık*, Sayı 13, s. 335 - 336. Burada teklif edilen hususlar, İstanbul'daki Birlik Meclisi tarafından bir madde ilâvesiyle aynen kabul edilmiş ve İzmir Kongresine sunulmuştur. Bak. *Aydınlık*, Sayı 14 (Nisan 1923). s. 363.

³⁷ Bak. *İktisat Esaslarımız*: 17 Şubat 339 — 4 Mart 339 Tarihine Kadar İzmir'de Toplanan İlk Türk İktisat Kongresi'nde Kabul Olunan Esaslar ve İrad Olunan Nutuklar, s. 46 vd.

Bu «Kongrede kabul edilen kararların sathiliği, bilhassa Misak-ı İktisadî diye adlandırılan kararlar daha sonra tenkit edilmiş; alay konusu dahi olmuştur.» Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 4.

³⁸ Ahmet Ağaoğlu'nun İngiliz Fırkaları hakkında verdiği bir konferansı tenkit vesilesiyle, bu sıralar *Aydınlık*'ta siyasetin oluşmasının teorik temelleriyle ilgili bir yazı yayımlanmıştır, Mehmet Vehbi, «İçtimai Sınıflar Fırkaların Teşekkülünde En Mühim Âmildir,» Sayı 14 (Nisan 1923), s. 356 - 359. Anlaşıldığına göre, Ağaoğlu fırkaların iki âmilden doğduğuna işaret etmiş ve birinci âmil olan fikri cereyanların, sınıf mücadelesini şuurlandırarak ikinci âmilli, içtimai sınıf farklarını ortaya koyduğunu söylemiştir. Mehmet Vehbi ise, «Fikirler hayattan mülevvetirler ve onların cereyanı hayatın cereyanıyla muvazil gider» teziyle, Marxist teoriye uygun olarak, konferansçının yorumunu başaşağı çevirmektedir. Sınıflar kendi ideolojilerini yapan partileri meydana çıkarırlar ve «Bütün memleketlerin tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir.»

göre, bu dönemde solcuların izlemeleri gereken politika, milli devrimcilerle işbirliği yapmak ve onların programını mümkün olduğu kadar ileriye götürmektir :

«Bu memlekette bundan sonra ancak üç türlü cereyan kabil-i tasavvurdur: 1) Bugünkü inkılâbı yapan ve yaşatmağa azmetmiş olanların temsil ettiği cereyan; 2) De rebeylik bakiyesi olan an'anelere ve hanedan-ı Âl-i Osmana merbut olanları etrafında toplayan irticakâr cereyanlar; 3) Fakir işçi ve köylü kitleleri ve orta halli sınıflar lehine, inkılâbımızı derinleştirmek, inkişaf ettirmek ve onu müşterek mülkiyete müstenit bir içtimaf inkılâba müntehi kılmak gayesini takip eden sosyalist cereyanı. Müktesep hukuku, fiiliyat ve tatbikat sahasına isâl edebilmek için, birinci ve üçüncü siyaset uzun müddet elele hareket edebilecek ve herhangi bir fırsattan bilistifade irticain tehdikâr bir vaziyet aldığı zamanlarda siyasî ve içtimaf inkılâp taraftarları, milletin ekseriyet-i kahiresiyle beraber, tek bir vücut gibi kara kuvvetlerin karşısına çıkacaklardır...»³⁹

10 Nisan 1923'te İstanbul'da çalışmaya başlayan T.İ.Ç.S.F. Muvakkat İdare Heyeti, burada belirtilen görüşlere uygun bir beyanname yayımlayarak, «Türkiye İşçi ve Çiftçi ve Orta Halli Halk Kütleleri»ni partiye katılmaya çağırmıştır. Bu belgede önce, T.B.M.M.'nin 1 Kasım 1922'de kararlaştırdığı siyasal devrim ilkelerinin «her türlü münakaşanın fevkinde tutulması icap eden lâyetegayyer düsturlar» sayıldığı açıklanmaktadır. Bundan sonra da, çevresinde birleşmeye çağırılan asgarî talepler sıralanmaktadır: Genel ve gizli oy, nisbî temsil; âşârın ve temettü vergilerinin kaldırılması, kademeli bir genel gelir vergisi; devlet tekelinden başka tekellerin ilgası, dış ticaretin tekelleştirilmesi, iktisadî devlet işletmeleri, ekonominin her alanında kooperatifleşme; sendika, birlik, grev ve başka işçi hak ve hürriyetleri; parasız ve zorunlu ilk öğrenim; askerlik yükümü-

T.İ.Ç.S.F.'nin canlandırılması sırasında bu yazının anlamları şu olmak gerekir: bu parti, sınıflaşmayı zorlayacak sun'î bir kuruluş değildir, mevcut olan bazı sınıfların sözcülüğünü yapacaktır; çünkü böyle sınıflar olmasaydı, bu parti bulunamazdı - fikir, sınıfı yaratamaz.

³⁹ «İntihabat ve Yoksul ve Orta Halli Sınıflar,» *Aydınlık*, Sayı 15 (1 Mayıs 1923), s. 383 - 385.

nün düzenlenmesi; sosyal yardım tedbirleri; memur hakları ve derebeylik düzeninin kalıntılarıyla savaşımları.⁴⁰

c. İlk Tevkifat

Aydınlık çevresi, 1923 Mayısında Ankara hükümetinin ilk darbesini yemiştir. 1 Mayıs 1923 günü dağıtılan bir beyannamede, «T. B. M. M. hükümetini ıskat ve meşruiyetine isyanı tazammun eden ... hükümet şekli-i hâzırını düşman tabiriyle işaret ve işçi saltanatından açıktan açığa bahis ve icraat-ı hükümet aleyhine amele-yi tezahürata teşvik ... Komünist rehberlerini zindanlara atan Türkiye burjuvazisinin kahrolmasını temenni ... hükümet-i hâzırının şeklini tebdil ile yerine Komünist bir hükümet ikame etmek üzere amele-yi azim ve şiddetle mücadeleye sevk ve tahrik» unsurlarının bulunması sebebiyle, aralarında T. İ. Ç. S. F.'nin reisi, umumî kâtibi ve birtakım üyeleri de bulunan yirmi kişiye yakın bir grup tutuklanmıştır.⁴¹

Bu olayda ağırlık merkezi, yayılan bildirimler olmakla birlikte, **Aydınlık** çevresinin çalışmalarıyla ilgili bazı bilgiler de açıklanmış-

⁴⁰ «T.İ.Ç.S.F.'nin Beyannamesi,» *Aydınlık*, Sayı 15, s. 405 - 406.

⁴¹ Ali Cevdet, Şefik Hüsnü, Salih [Hacıoğlu ?], Sadrettin Celâl, Ezcacı Galip, Hasan Âli [Ediz], Hüseyin Vasıf, Hasan bin İbrahim, Kâzım, İstavridis, Gensberg [Sovyet kaynaklarına göre, Ziraat Mektebi hocalarından olup, Mütareke İstanbul'undaki —azınlıklar arasında örgütlenen— ilk komünist grubunu kuran bu zat, daha önce de, Sovyet devrimi lehine ve Sultan hükümetine karşı, demiryolculara ve şehir ulaştırma işçilerine propaganda yapmaktan ötürü, 1919 Şubatında tevkif edilmiştir. Bak. Harris, *Communist Movements*, s. 24 - 25], Sarafim Vasilkopulu [bak. yukarıda BL - III/n. 26], Namık İsmail, Cevat, Haşim, Yakup ve «fer'an zimethal» olarak, söz konusu beyannameyi «mahallî tab'ını Sofya göstermek suretiyle» basan matbaacılar ile Rusya'dan motorlarla kitap ve dergi getiren başka birtakım kimseler bu tevkifata dahil edilmişlerdir. Bak. «Ceza Mahkemesinde Komünistlerin Muhakemesi,» *Tanin* (4 Haziran 1923), s. 3.

T.İ.Ç.S.F. kâtibi umumisi Dr. Şefik Hüsnü bu olayları «Anadolu ve İstanbul işçi ve inkılâpçılara» hitaben yayımladığı bir bildiriyle açıklamıştır: *Aydınlık*, Sayı 16 (Haziran 1923 — aslında bu sayı Temmuz ortalarında çıkmıştır), s. 427. Aynı dergide, bu olayla ilgili şu yazılar da vardır:

— Dr. Şefik Hüsnü, «Mevhum Bir Taklib-i Hükümet Davası,» s. 426 - 427

— Sadrettin Celâl, «Komünizm ve Hiyanet-i Vataniye,» s. 416 - 420.

— Hiyanet-i Vataniye Mevkuflarından Biri, «Zincir Hatırası,» s. 420 - 421.

tır. Bidayet müddeiumumiliğinin iddiasına göre, T. K. P.'nden başka, «Türkiye Komünist Gençler Birliği» adında gizli bir kuruluş daha vardır. Yeraltı teşkilâtı, dış ülkelerle temas halindedir, özellikle Bulgaristan ve Rusya'dan kitap ve dergi getirerek dağıtmaktadır.⁴²

Hiyanet-i Vataniye Kanunu gereğince yargılanmaları istenen tutuklular, avukatlarının —İstanbul, T. B. M. M. Hükümetinin yönetimi altına girmiş olmakla birlikte, bu kanunun yürürlüğe konması için gerekli özel tören yapılmamış olduğuna dair— itirazları kabul edilerek beraat etmişlerdir.⁴³

3 — Aydınlik ve Komünizm

Dr. Şefik Hüsnü, Komünist Manifesti'ni Türkçeye çevirerek, 1923 yılının başlarında *Aydınlık* dergisinde yayımlamıştır; fakat sol-

⁴² «... Memalik-i muhtelifleyle temas hasıl ederek evvelce teşkil eyledikleri Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkalarının teşkilât ve gayelerinden teb'it ederek, teşkilât ve müessesat-ı hâzırannın inkırazını istihdaf eden Garpteki bazı cemiyet ve kongrelere suret-i mahsusada azimet ... Bulgaristan ve Rusya'dan celbolunan bir çok âsar ve ceraidi ... tevzi ...»

Tanın'in yukarıdaki notta anılan haberinden.

Bu suçlamada, Komintern'in Dördüncü Kongresine katılmak üzere geçen yılın sonlarında Moskova'ya giden bir takım T.İ.Ç.S.F. üyelerinin kastedildiği anlaşılmaktadır [bak, yukarıda BL - II/n. 188]. Ancak, öğrendiğimize göre, bu çevreden bazıları (örneğin, Ali Cevdet) daha önce de, propaganda yapmak ve temas kurmak üzere Rusya'ya gitmişlerdir.

Komintern'in İcra Komitesi, 4 Mart 1922'de Doğu Meselesi üstüne bir kararında, Balkan Komünist Federasyonu'nu Türkiye'deki akımın gelişmesine nezaret etmekle görevlendirmişti (Degras, *Communist International*, I, s. 327/2). Dr. Şefik Hüsnü de anılarında şöyle demektedir: "1922 senesinde Bulgaristan'a siyasi bir seyahat yaptım. O zaman Bulgaristan'da İstanbulski [Alexander Stamboliski (1879 - 1923)] Partisi hâkim idi ve bu sırada Bulgaristan Komünist Partisi'nin tertiple-diği büyük kongrede de ben, bizim '*Aydınlık Grubu*'nu temsil ediyordum. Sofya'daki kongrede benim uzun konuşmam başından sonuna kadar dikkatle takip edildi. Gerek kongre sırasında gerek kongreden sonra orada Türk komünistlerle tanıştım. Dostluk kurdum." (Bak. Kâzım Alöç, "İfşa Ediyorum — VI," *Yeni Gazete*, 17 Nisan 1967.) Bulgaristan'dan gelen yayıncılar da, bu temaslarla ilgili olabilir. Prof. Dr. T. Z. Tunaya'da bulunan küçük bir kitap, belki bu ara İstanbul'a getirilenlerden biridir: Faruk Asri, *Komünizm: Meslek-i İştirakiyunu Tetkik* (Filibe: İştirakiyun Kütüphanesi, 1922).

⁴³ Hiyanet-i Vataniye Kanunu — m. 12; bak. *Tanın* (7 Haziran 1923), s. 3.

culuğun Türkiye'de, sosyalizm ve komünizm kalıplarına nasıl uyabileceğini, asıl o yılın 1 Mayıs olayları dolayısıyla yazdığı uzun bir makalede söz konusu etmektedir.⁴⁴ Ona göre, çağdaş siyasî fikir cereyanları iki cephede toplanmıştır: burjuvazi cephesi ve proleterya cephesi. Proleter sınıfa dayanan fikirler ise, üç grupta ele alınabilir: Anarşizm, Sosyalizm ve Komünizm. Şefik Hüsnü, önce «kemale ermiş sermayedar cemiyetinin vaktinden evvel açılmış bir çiçeği» saydığı Anarşist Dernekçiliği (anarcho - syndicalisme) Türkiye'nin bugünü için «bahsi bile nabemahaldır» gerekçesiyle tartışmanın dışına itmektedir. Sosyalizm - Komünizm ayırımına gelince, bunu bir tarih süreci içinde anlamaya çalışmak gerekir. Komünizm hakkında, aşırı devrimciliktir diye yanlış fikirler beslenmektedir. Oysa, Sosyalist (ikinci) Enternasyonal'in önderleri, «burjuvazya ile sıkı ve mütemadi teşrik-i mesai» sonucu, Umumi Harp'te işçi sınıfının kurtuluş davasına ihanet etmişlerdir. Sol akımın içinde, tabii bunlara karşı çıkanlar olmuştur (Zimmerwald devrimcileri. vb.). Fakat bu önderler, «kendilerini müdafaa için Marxizm'e müstenit silâhlar imâl» etmişler ve böylelikle -Komünizmden farklı olarak- bir Sosyalist yorum tarzı ortaya koymuşlardır. Esas itibarıyla, «bir itidal ve atalet siyaseti»ni savunan bu sosyalistler, «iktisadî zeminin henüz, sosyalizmi tatbik etmek için kemale ermediğini; harp faciasından sonra çetin bir vatandaş muharebesine atılmak. memleketlerin büsbütün harabisini mucip olacağını; orduların terhisini müteakip halkın inkılâp partilerine gösterdikleri teveccüh ve muhabbet sayesinde, intihabatta kazanmak suretiyle, kan dökülmeksizin maksada vusül mümkün olduğunu isbata çalıştılar.» Bu tavır, sol cephenin savaş sonrası imkânlarını değerlendirmesine engel ol-

⁴⁴ «Sosyalizm Cereyanları ve Türkiye,» *Aydınlık*, Sayı 16 (Haziran 1923), s. 410 - 415.

Manifest'in Türkçeye çevrilmekte olduğu, 1920 yılının başlarında *Kurtuluş*'un son sayısında «tebşir» edilmekteydi; fakat, söylendiğine göre *Manifest*'in Türkçesini ilk yayımlayan, Ankara'daki *Emek* olmuştur (Ocak 1921, bak, yukarıda BL II/n. 88). Bu kere, *Aydınlık*'ta *Manifest*'in çevirisi tefrika edildikten sonra, *Aydınlık* Külliyyatının 9'uncu kitabı olarak ayrıca basılmıştır. Dr. Şefik Hüsnü, bu kitabın önsözünde o zamana kadar Türkçeye çevirilemeyişi eski devirlerin gerici seçiyesine atfetmekte ve şöyle demektedir: «Anadolu işçi ve köylüsünün kuvvetine istinat eden mücahitlerin tahakkuk ettirmeye muvaffak oldukları halkçı inkılâbının velûd semerelerinden biri de bu elim boşluğu doldurmanız imkânını hazırlamış olmasıdır.» Bak. Necip Fazıl Kısakürek, *Türkiye'de Komünizma ve Köy Enstitüleri*, s. 7.

muştur. Örneğin, «beynelmilel müthiş bir inkılâpçılar nümayişi şeklini alması mukarrer olan» 1919 yılının 1 Mayısında, sosyalist önderlerin ve onlara bağlı sendikacıların gevşeklikleri yüzünden, umulan genel grev gerçekleşmemiştir. Bu suretle, savaştan sonra hemen bütün sosyalist partilerde başlayan sağ - sol cenah çatışması büsbütün kopmaya varacak kadar ileri gitmiştir. «Sosyalist» sözünün işçilere güven vermeyen «sahte bir yafta» halini alması ve birtakım sosyalistlerin «adeta amele sınıfı nezdinde, burjuvazyanın acentalığı» nı yapması sonucunda, «Eski elebaşlarının uyusukluğuna isyan edenler 1919'da bir yeni Beynelmilel teşkil ederek mensup oldukları partilerden, maziye sıkı bir tarzda merbut olanları ihraç etmeğe; kendileri ekalliyette kaldıkları takdirde ise ayrıca müstakil partiler halinde çalışmağa karar verdiler. Bu suretle vücut bulan partiler Komünist ismini aldılar.» Böylelikle, 1848'de Manifest'i yayımlayan çevrenin adı ihya edilmiş oluyordu.

«Gaye itibariyle Komünistleri Sosyalistlerden ayıran mühim bir fark yoktur. Her ikisinin hedefi yoksul halk kuvveti vasıtasıyla içtimai inkılâbı tahakkuk ettirmektir.» Ancak, bu iki akım arasında birtakım usul farkları gelişmiştir :

«Komünistlerin iddiasına göre, burjuva cemiyeti içinde yoksul sınıflara mensup efradın seviyesini yükseltmek, onları lâıkiyle şuurlandırmak, kendilerine terettüp eden vazifeyi ifaya muktedir kılmak, bir kelime ile inkılâbın içtimai şartlarını ihraz etmek imkân haricindedir. Burjuva devlet makinasının bozukluklarını tamir etmek için ıslahat teşebbüslerine girişmek, menfur bir şekl-i idarenin devamına yardım etmektir. Esasen mümtaz sınıflar mahrum sınıfları, öyle ezgin bir halde tutarlar ki, sermayedarlığın tekâmülü, olgun bir meyva gibi burjuvazinin sukutunu zaruri kılsa bile bedahete rağmen onun elinde bulunan maddi vasitalara güvenererek mevkiini muhafaza etmekte teannüt etmemesi gayr-i kabil-i tasavvurdur. Buna binaen amele sınıfı, iktisadî şerait, henüz bir sosyalist idare tesisine tamamıyla müsait bulunmasa bile, ilk eline geçen fırsattan bilistifade iktidarı ele geçirmelidir. Bu vaziyette tabii derhal sosyalizmin tatbiki mevzu-u bahs olamaz. Fakat en müterakki memleketlerde bile hâkimiyeti ihraz eden çalısın sınıf, muvakkat ihzarî bir idare tesisine mecburdur.

Ancak böyle kendi sınıf hükümetlerinin idaresi altındadır ki, işçi ve köylü sınıfları kendi mukadderatlarını bizzat ele almak için lâzım gelen kabiliyet ve ehliyeti elde ederler. Bu hazırlık devresinde mağlup burjuvazyanın son mukavemet teşebbüsleri de tedricen ta'kid olunur. Ancak o zaman hakiki bir sosyalist cemiyet kurmak imkânları hasıl olur.»

«Buna mukabil sosyalistler, burjuva idaresi altında ezilenlerin maişet şartlarını gereği gibi ıslah etmek, onları inkılâp gayelerine muvafık bir tarzda talim ve terbiye etmek kabil olduğunu iddia ediyorlar. Kendi vazifeleri, istismar edilenler lehine meclis-i millîlere yeni yeni ıslahat kanunları kabul ettirerek, onların sefaletlerini azaltmak olduğu zannındadırlar. Gittikçe daha geniş halk kütlelerinin itimadını kazanarak intihabatta ekseriyeti temin etmek ve bu suretle iktidara geçmek; ve kimseyi rencide etmeksizin sosyalizmi tatbik etmek imkânına inanırlar. Burjuvaziyi cebir ve şiddetle devirmeğe matuf mücadeleyi muzır addederler.»

Buraya kadar yapılan açıklamaları özetlemek gerekirse, Dr. Şefik Hüsnü, amaç bakımından sosyalizmle komünizmin aynı şey olduğunu, ancak Dünya Savaşı sırasındaki farklı tutumlardan kaynak alan taktik düşüncelerin Batıdaki solcuları ikiye böldüğünü söylemektedir. Yazar, bundan sonra sözü Türkiye'ye getirmekte ve bu bölünme bakımından, Türk solcularının durumunu incelemektedir :

«... itiraf etmeliyiz ki, Avrupa için hayati bir ehemmiyeti olan bu ihtilâflar, memleketimize nazaran kıymetten âridir. Bizde eski an'anelere, parlak bir maziye malik bir sosyalist partisi mevcut değildir. Esasen sermayeler hemen münhasıran ecnebilere aittir. Sanayimiz pek geri, sınıf mücadelesi had devresinden pek uzak. Bu itibarla inkılâb-ı içtimai meselesi bizde büyük bir hususiyet irae eder. İki muhtelif hizbe ayrılmak mevzu-u bahs bile olmamak lâzım gelir.»

Türk solcuları, faaliyetlerinin «şekilden, nümayişten ibaret kalmamasını» istiyorlarsa, maddî «şartlara ve halkımızın ahval-i ru-

hiyesine göre hareket etmek» zorundadırlar. Bu görüşler ise, anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir programa müncer olurlar.

«Türkiye'de sınıflar ve bir sınıf mücadelesi yok değildir. Yalnız sermayedar burjuvazi sınıfı pek küçük ve zayıf bir ekalliyet ve işçi ve köylü sınıfı ise muazzam bir ekseriyet teşkil ettiği cihetle sınıf mücadelesi, Yabancı sermayedarlar ve bunların peykleri vaziyetinde kalan yerli eşraf ve eshab-ı servet arasında cereyan eder ve ekser ahvalde bir milli mücadele şeklini alır. Şimdiye kadar ferdi hanedan hükümetleri bu mücadelede daima sermayedarların —yani millet düşmanlarının tarafını iltizam etmişti. Bu sayede saray ve konak israfatına lâzım olan menabii temin ediyordu. Bundan sonra hâkimiyet-i milliyeden iktidar kuvvetini alan halk hükümeti, sâyin —yani milletin tarafını iltizam etmeli, bir iş ve işçi hükümeti olmalıdır.

Rical-i devlet arasında, İktisat ve Muavenet-i İçtimaie Vekilleri gibi Marxist bir zihniyetle hareket etmeğe mütemayil görünen şahsiyetlerin bulunması, hükümetimizin bu yola girmekte tehhür etmeyeceğini farz ettirmektedir.[⁴⁵]

Biz istiyoruz ki, bu siyaset daha ziyade bir vuzuh kesbetsin, ve işçi ve köylü sınıfıyla çalışan küteler menafiini rehber-i hareket ittihaz edecek hükümet müessesat ve makamatı arasında daha samimî ve mütekabil bir hiss-i itimat hasıl olsun.

İnkılâb-ı hâzıramızı gereği gibi hazmetmek ancak bu sayede mümkün olur. Sanayiimizi de bu müddet zarfında inkişaf ettirebilirsek, o zaman sosyalizm vadisinde yeni hatveler atmak lüzumu hasıl olacaktır.»

O zamanki Ankara hükümetini, —kendi verdiği tanımlara göre— gerçek bir komünistin baltalaması gereken bir burjuva hükümeti değil, bir aşağı sınıflar koalisyonunun ağır basmasına şans tanınabilecek bir çeşit halk hükümeti diye gören bu çözümleme,

⁴⁵ Yazarın, İktisat Vekil Mahmut Esat [Bozkurt] ve (Lausanne'da görevli bulunan asıl vekil Dr. Rıza Nur'a vekâlet eden) Sihhiye Vekâleti Vekili Dr. Tevfik Rüştü [Aras] beyleri kastettiği anlaşılıyor.

o sıralar **Aydınlık** çevresinin (dolayısıyla, yeraltı T. K. P.'nin), on yıl sonraki **Kadro** ideolojisine kadar yakın olduğunu ortaya koyması bakımından çok ilginçtir. Bu açıdan, belki aslında, geçen süre boyunca hareketten ayrılarak **Kadro**'ya gidenlerin değil de, bizzat parti çizgisinin değişmiş olduğunu söylemek doğru olur - ve belki, bir de Ankara hükümetinin!.

4. Cumhuriyette **Aydınlık**

Lausanne⁴⁶ anlaşmasının 24 Temmuz 1923'te imzalanmasından sonra, müzakereler sırasında murahhaslarla çekişmekten gücümüş olan başbakan Rauf [Orbay] bey istifa etmiştir. Yeni Meclis 2 Ağustosta toplanmış ve Fethi [Okyar] bey 14 Ağustosta yeni hükümeti teşkil etmiştir. İmzalanan anlaşmalar da, bir hayli gürültülü tartışmadan sonra, 23 Ağustosta Meclis tarafından onaylanmıştır. Fakat, havanın gerginliğinden yeni birtakım siyasi değişikliklerin yapılacağını anlamak kabildir. Nitekim, Fethi bey de 27 Ekimde çekilecek, 29 Ekimde Cumhuriyet ilân edilecek ve 30 Ekimde İsmet Paşa yeni kabineyi kuracaktır. İşte bu ayırmda, **Aydınlık** çevresinin Cumhuriyetin ilânının arifesinden itibaren işlediği kavramları ve gelişen iç olaylara karşı takındığı tavırları inceleyeceğiz.

a. Yeni Türkiye

1923 yaz sonunda, **Aydınlık** sayfalarında, emperyalizme karşı iktisadî istiklâlin sağlanması gereğini öne süren Dr. Şefik Hüsnü'

⁴⁶ Komintern İcra Komitesi'nin 12 - 13 Haziran 1923 tarihleri arasında toplanan üçüncü geniş plenumunda, Nisan ayında Lausanne'da öldürülen Sovyet delegesi Vorovsky sorunuyla ilgili bir karar sureti de kabul edilmiştir. Komintern'le Kızıl Sendikalar Enternasyonalı tarafından daha önce, 14 Mayıs'ta yayımlanan bir bildiri de, cinayet Lausanne'da Rus'ların Türkiye'yi tutmasına kızan Antanta'ya yükleniyor ve amacın Türkleri yıldırma olduğu söyleniyordu. Boğazlar hakkındaki İngiliz plânı, Doğu'daki millî bağımsızlık hareketine karşı bir tehdit teşkil ediyordu. «Lausanne'da atılan silâh, yalnızca Asya halklarının özgürlüklerine yöneltilmemiştir. Aynı zamanda, Avrupa'nın devrimci proleterya-sına ve bütün dünyaya ateş edilmiştir.» Moskova'daki bir anma toplantısında Çiçerin, Fransa, İtalya ve İsviçre hükümetlerinin sorumlu olduğunu söylemişti. Türkiye Lausanne'da elde edebildiği yetersiz tâvizleri de, diplomatik alanda Rusya ile yaptığı birleşik cephe sayesinde sağlayabilmişti. Komünist basın, daha önce de «Lausanne'da lehte bir hava bulma umuduyla,» Türkiye Komünist Partisini dağıtan ve bir çok üyelerini tutuklayan Türk hükümetine saldırmıştır. Bak. Degras, *Communist International II*, s. 28 - 29.

den başka,⁴⁷ Vedat Nedim de, Türkiye'nin ekonomik durumu hakkında keskin birtakım gözlemlerden hareket ederek aynı fikri savunmaktadır.⁴⁸ Bir tanımla başlayan Vedat Nedim'in yazısına göre, Ziraat memleketi, dahili ihtiyacı karşıladıktan sonra arta kalan istihsal fazlasıyla ithalâtını ödeyebilen memleketdir. Halbuki Türkiye, üstelik ziraî mahsulât ve mamulât ithal etmek zorunda kalmaktadır. (Savaştan önce, her yıl dış ülkelerden gelen un ve buğday, ithalât yekûnumuzun % 20'sini kapsayan, 80 milyon Marklık bir kıymeti temsil etmektedir.) Öyleyse Türkiye ne memleketidir? Sadece bir piyasa memleketi, bir istihlâk memleketi, yani kolonize edilmeye, sömürgeleştirilmeye elverişli bir memleket! Oysa,

«Bugün Anadolu erlerinin uğrunda kan döktükleri siyasi istiklâl, siyasi hürriyet ancak ve yalnız iktisadi bir temel üstüne kurulabilir. ... Eğer Türkiye ilmi mânasıyla bir ziraat memleketi, bir istihsal memleketi olmazsa, siyasi istiklâl uğrunda dökülmüş, dökülen ve dökülecek kanlar, millete ve insanlığa karşı bir günah, bir cinayettir.»⁴⁹

⁴⁷ «Yeni Millet Meclisi'nden Halk Ne Bekliyor?» *Aydınlık*, Sayı 17 (Ağustos 1923), s. 437.

⁴⁸ «Türkiye Ziraat Memleketi midir? Neden Değildir — Nasıl Olabilir?» *Aydınlık*, Sayı 17 (Ağustos 1923), s. 442 - 448. (Bu makale, bir buçuk yıl önce Berlin'de yazılmıştır.)

⁴⁹ Yazar, bundan sonra 'nasıl olur'u bulabilmek için 'neden olamadı'yı araştırmaya girişmektedir. Sonuç olarak da, kalkınma gayretlerine bir temel olmak üzere, bir yeniden-yerleştirme politikası tavsiye etmektedir:

«... bugün yolsuz ve boş Anadolu'nun kıyasına bucağına dağılmış küçük köylerin halkını sahillere ve mevcut yolların civarına bir plân dairesinde büyük ve köy denilmeye layık köylere iskân etmek.»

Bu tedbir alınabilirse, sanayie de tekâmül imkânı yaratılacak; para, zaman ve kafa faktörlerinin ustalıkla kullanılması sayesinde iktisadi kuruluş sağlanabilecektir. Vedat Nedim'e göre, «bu hayatî meselenin bir de siyasi ciheti vardır.» Böyle bir iskân plânının köylü menfaatlerini temsil eden partiler tarafından yürütülmesi gereklidir. Çünkü, «devletin iktisadi ve malî politikası, sırf memurun ve askerın beslenmesini istihdaf edecek olursa» başarıya ulaşamaz. Makale, şu dilekle sona ermektedir: «Temenni edelim ki askerlikte yed-i tulâ sahibi Türk milleti iktisadi sahada da birkaç Mustafa Kemal yaratabilsin!»

Aydınlık, 6 Ekim 1923'te İstanbul'a resmen giren Türk ordu birliklerini memnuniyetle karşılamakla birlikte,⁵⁰ memleketin gebe olduğu değişikliklerden endişelerini gizlememiştir. Şefik Hüsnü, şöyle demektedir :

«... gazete haberlerinden ve münakaşalarından anlaşıldığına göre, Türkiye'yi hanedansız birer hükümdarlıktan başka bir şey olmayan Avrupa ve Amerika'daki mevcut cumhuriyetlere benzetmek mevzu-u bahs oluyor. Bu cumhuriyetler malûm olduğu üzere, burjuvazyaya hâkimiyetine en elverişli, sınıf hükümetlerinden başka bir şey değildir.»⁵¹

«Zaten Millet Meclisi bile böyle bir teşebbüste bulunmak hakkına malik değildir.. Ve biz eminiz ki devletin en yüksek makamını işgal eden ve inkılâbımızın kahramanı olan şahsiyet, böyle bir inhirafa bizzat münaaat edecek ve haiz olduğu büyük nüfuz ve selâhiyeti, inkılâbı almış olduğu istikamette derinleştirmek ve takviye etmek hususunda istimal edecektir.»

T. B. M. M. hükümeti sistemini, bir çeşit halk sovyeti idaresi gibi gördüğü anlaşılan Dr. Şefik Hüsnü, Fethi bey kabinesinin son durumuna bakarak, yazısına umutsuzca son vermektedir. Yeni icraat hakkında alınan «sarih haberler, inkılâbın ileri mevkilerinden bir intizam dahilinde ricat edildiğine delâlet eden vâzih emarelerdir.» Beklenen bereketli ekonomik gelişmeler yerine, kısır siyaset kavgalarına düşmek muhtemeldir.

⁵⁰ «Memleketimizi sermayedarlarına yemlik yapmak ve halkımızı esir etmek maksadıyla öz topraklarımızı kanlı çizmeleriyle çiğneyerek yurdumuzu harabezâra çeviren emperyalist ordularının zulüm ve tazyikinden kurtararak bizi bu mutlu güne kavuşturan muzaffer asker kardeşlerimizi hararetle selâmlar ve kendilerine en derin minnet ve şükranlarımızı takdim ederiz.»

Aydınlık, Sayı 18 (Teşrinievvel 1923), ön kapak.

Buna karşılık, İstanbul'un hâkim çevreleri orduyu hayli soğuk karşılamışlar; hatta, bu münasebetle yapılacak törenlerde T.B.M.M.'ni temsil etmek üzere Ankara'dan gelen 14 kişilik bir mebus grubunu bile, şehrin yüksek memurlarından karşılamaya giden olmamıştır.

⁵¹ «İnkılâp Esasatının Tadılı,» *Aydınlık*, Sayı 18, s. 458 - 460. Ancak, yazarın kavgası, "Cumhuriyet" kavramının muhtevasıyledir, adıyla değil: «Bizce, ayrı bir Cumhuriyet Riyaseti ittihaz olunmamak şartıyla devlete Türkiye Halk Cumhuriyeti namının verilmesinde bir mahzur yoktur.»

Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, burada istenilenin tam tersine, böyle bir cumhuriyetin kurulmasını girişilen devrimin amacı saymaktadır. İleriki yıllarda da, kültürel diye nitelenebilecek bir alanın değişimlerini devam ettirecektir. Dolayısıyla Cumhuriyet, **Aydınlık** için bir darbe olmuştur. Artık, bu çevre iktidarı bir halk hükümeti olarak etkilemek yolundaki umutlarını bırakacak, uzun bir süre iç politikayı söz konusu bile etmeyecektir. Bundan sonra da, Halk Fırkası'na yavaş yavaş bir burjuva yönetiminin temsilcisi diye bakılmaya başlanacaktır.

Aydınlık dergisinin 1923 Kasım sayısı (No. 19), 1917 Sovyet devriminin beşinci yıldönümüne ayrılmış olup, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilânını hiç anmamaktadır. Bundan sonraki iki ay da, dergi çıkmamış veya çıkamamıştır. Çevrenin teşebbüs ettiğini yukarıda söylediğimiz, işçiler arasındaki birleştirme hareketi ise, şu sıralar başarıya ulaşmış, İstanbul'da 250 delegenin hazır bulunduğu bir kongre toplanmıştır. 34 sendika içinde teşkilatlanmış, İstanbul'dan 19.000, Zonguldak Kömür Havzasından 15.000 ve Balıca - Karaaydın Kurşun Madenlerinden 10.000 işçiyi temsil ettiği söylenen bu kongre, «Türkiye Amele Birliği» ni kurmaya karar vermiştir.⁵² Ancak, hükümet, Birliği tanımayı kabul etmemiştir. T. İ. Ç. S. F.'nin da (daha önce kapatılmamışsa), bu arada faaliyetten menedildiği düşünülebilir. Öte yandan, Rusya'da öğrenim gören Nâzım Hikmet ve Şevket Süreyya adlı gençler, 1924 yılbaşına doğru ayrı ayrı yurda dönerek **Aydınlık** yazı ailesine katılmışlardır.⁵³

⁵² Kemal Sülker, *Türkiye'de Sendikacılık*, s. 27 ve Ho Chi Minh'in «Türkiye'de İşçi Hareketi» konusunda 1 Ocak 1924 tarihli *l'Humanité*'ye yazdığı makale: *Selected Works* (Hanoi, 1960), cilt I, s. 59 - 61.

⁵³ Nâzım Hikmet [Ran (1901 1963)], asil bir ailenin çocuğudur. [Ana tarafında Türk aslından olmayan bazı kimseler varsa da, bunlar önemli Türkolog ve Türkçülerdir: *Les Turcs anciens et modernes* (1869) adlı eserin yazarı, 1876'da Karadağ'da şehit düşen Ferik Mustafa Celâlettin Paşa gibi: Konstanty Borzecki (bak. Hoestler, *Turkism and the Soviets*, s. 140 - 141).] Nâzım Hikmet, genç yaşında rahatsızlığı yüzünden Heybeliada Bahriye Mektebi'nden ayrılmış ve şoven bir şair olarak 1920 yılının sonlarında arkadaşı Valâ Nurettin'le birlikte Anadolu'ya geçmiştir. Buradaki yerli sol akımlardan etkilenerek, Sovyet Devrimini görmek amacıyla Azerbaycan'a, oradan da Moskova'ya gitmiş ve KUTV'da üniversite öğrenimi yapmıştır. Bak. Vâ - Nû, *Bu Dünyadan Nâzım Çeçti ve Yalçın Kaya, Nâzım Hikmet*.

Şevket Süreyya [Aydemir] ise, 1897'de Edirne'de doğmuştur. Bir çiftçi ailesinden gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda yedek subay

Aydınlık'in 1924 yılında çıkan sayıları, eskilerinden farklı olarak, memleket meseleleri üstüne tahlil ve tenkitlerin yanısıra, Marxist teori ve Sovyet deneyi hakkında yazılara da geniş yer vermiştir.⁵⁴ Örneğin, 1924 Şubat sonlarında yayımlanan Sayı 20, hemen bütünüyle, 21 Ocakta ölen Lenin'in anısına ayrılmıştır.⁵⁵ Yalnız, bu sayıda Dr. Şefik Hüsnü'nün, son zamanlarda canlı bir fikir faaliyeti göstermeğe başlayan yenilik taraftarlarını Marxizm açısından eleştiren dikkate değer bir yazısı vardır.⁵⁶ Yazar, önce bu mücedditleri yüz yıl önceki utopyacılar benzetmekte ve diyalektik materyalizmin onların tutumunu nasıl tenkit ettiğini hatırlatmaktadır: «Hayatın akışı istikametinde olmayan içtimai teşebbüsler daima akamete mahkûmdur.» Şefik Hüsnü, özetle, üst-yapıda yer alan kurumlarda girişilecek modernleştirme çabalarının bir kere sathiliğini, sonra faydasızlığını ve nihayet «içtimai ıslahat» adına uymadığını belirtmektedir :

«Sebatkâr bir sây ile memleketimizde bir büyük sanayi ve yer yer elektrik merkezleri vücuda getirmeğe muvaffak olduktan sonradır ki, yeni istihsal ve tevzi usullerimizin tesiri altında hayat şartlarımızın değişmesi bir içtimai inkılâp zaruretini hissettirecektir. Yoksa bugün hukuk-u aile kanunu, maarif ıslahatı ve saire gibi vesilelerle içtimai inkılâptan bahsetmek, bu tabiri gülünç bir tarzda kullanmaktır.

İçtimai inkılâbın bir temenniden ibaret kalmaması için, bugünkü devlet ricalinin hakikatı olduğu gibi görmesi ve teferruatla uğraşmaktan vazgeçerek, umumî bir

olarak Kafkas cephesinde bulunmuştur. Savaştan sonra, öğretmen Okulunu tamamlayarak, Turan ülküsüyle Azerbaycan'a gitmiş ve orada komünist olmuştur. 1921'de Suphi'nin partisi dağılıncaya, Ahmet Cevat, Nâzım Hikmet ve Valâ Nurettin ile birlikte Moskova'ya giderek, iktisat ve sosyal bilimler üstüne üniversite öğrenimi görmüştür. Bak. *Suyı Arayan Adam ve Gözlem*, Sayı 2, (Mayıs 1965), s. 3-6'daki otobiyografik not.

⁵⁴ *Aydınlık*'in ilk sayılarına oranla bu yeni gelişmesinde, Osmanlı hükûmetinin ve Müttefik işgalinin sansüründen kurtulmuşluğun da payı olabilir.

⁵⁵ Sadrettin Celâl ve Şevket Süreyya'nın bu sayıda yayımlanan makaleleri, 1925'in ilk günlerinde daha geniş bir şekilde, *Aydınlık Külliyyatının* 11'inci kitabı olarak basılmıştır : *Lenin ve Leninizm*.

⁵⁶ «İçtimai İslahat Meselesi,» s. 529 - 532.

plâna tevfikân iktisadiyatımızı yükseltmeyi gaye edinmesi kifayet eder. Siyasî inkılâbımızı yapmak hususunda sarf edilen azim ve celâdet bu iktisadî inkılâbımızı tahakkuk ettirebilir.»

b. Terakkiperver Muhalefet

Şubatta çıkan Lenin sayısından sonra, **Aydınlık** yine iki ay yayımlanamamıştır. 1924 Mayıs sayısı ise, hayli yeni bir havaya bürünmüştür. Bu sayıdan (No 21) itibaren, **Aydınlık'ta** Marxist - Leninist teori üstüne bilgi veren telif ve tercüme yazılara çokça rastlanmaktadır.⁵⁷ Bunun yanı sıra, Dr. Şefik Hüsnü o sıralar memleketi saran, 17 Kasım 1924'te T. B. M. M.'nde Halk Fırkası'na karşı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına müncer olacak huzursuzluklara bakarak, yaklaşan fırtınanın Marxist sosyoloji araçlarıyla bir ön-gözümlemesini yapmıştır.⁵⁸ Buna göre,

«1334 senesinde Meşrutiyet'in ilânından beri, Türkiye'nin tarihi, inkişaf halinde bulunan küçük burjuvazinin, maruz kaldığı çeşitli istibdat ve tahakkümlere karşı açtığı mücadelelerin tarihinden başka bir şey değildir. Bu müteşebbis sınıf, evvelâ yükselmesine hail olan Abdülhamit'i devirmek gayesini takip eden Meşrutiyetçilik hareketine bütün kuvvetiyle müzaheret etmiş; müteakiben de yavaş yavaş alelîtlak hükümdarlığa ve o makamı alet edenlere karşı mücadeleden hâli kalmamıştır.»

Böylelikle, Türk küçük burjuvazisinin doğurduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1914 öncesinde yerli ve yabancı sermayenin çecikiliğiyle karşılaşınca; fırkanın «tecrübesiz ve haris» elebaşları, üye kütlesinin çıkarlarına sırt çevirerek bu iğvaya kapılmışlardır.

⁵⁷ Örneğin: Marcel Olivier, «Marxizm ve Leninizm,» Sayı 20, s. 553 - 554; Memduh Necdet «Marxizm Dersleri: Tarihi Materyalizm,» Sayı 22, s. 571 - 573; Kızıl Çalığısu - Şaziye Sabiha [Şevket Süreyya], «Genç Marxistler Sütunu: Tarihi Materyalizm I ve II,» Sayı 22 ve 23, s. 582 - 584 ve 606 - 608; Şevket Süreyya, «Karl Marx'ın Ağzından Kendi Felsefesi,» Sayı 23, s. 596 - 597.

Mayısta çıkan derginin kapağında, kırmızı bir orak-çekiçli bayrak ve —bundan sonraki sayılarında da devam etmek üzere— ilk sayfasının başında, «Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz» sözlü göze çarpmaktadır.

⁵⁸ «Türk Burjuvazisinin Aile Kavgaları,» *Aydınlık*, Sayı 22, (Haziran 1924), s. 562 - 565.

«Artık onlar kendi partilerinin efradını ve neşet ettikleri sınıfı değil, daha Abdülhamit zamanından beri, Türkiye’de mevcut, kozmopolit unsurlardan mürekkep şehirli sermayedarlar sınıfını temsil ve onun menfaatlerini müdafaa ediyorlardı.» Türkiye’deki sermayedar burjuva ve küçük burjuva sınıflarından ilki, Batının emperyalizmler kavgasında merkezî Avrupa sermayedarlarının tarafını tutmak yönelimindeydi. Buna uygun olarak, Kayser İkinci Wilhelm de, türedi Osmanlı Meşrutiyet ricalini Alman sermayedarlığının menfaatlerine bağlamayı başarmıştı. Bu uzlaşmanın dışında kalan Türk küçük burjuvazisi ise, menfaatini harbe girmemekte görüyordu. Bununla birlikte, parti önderleri bir emrivakile memleketi savaşa soktular. Bu sayede, sermayedar burjuvazi savaş süresince, müstebit rejimin de yardımı ile, «adi şerait içinde tahayyül bile etmesine imkân olmayan servetler, sermayeler yığmaya muvafak oldu.» Ordu teçizatı ve savaş malzemesi taahhütlerinde, vagon inhisarında ve ihtiyaç maddeleri üstünde yapılan vurgunculuk, bu sınıfı adamakıllı semirtti. Fakat, mihver grubunun yenilgisi, bir hezimet sadmesi yarattı. Türk sermayedar burjuvaları, «mütarekenin ilk senelerini öteye beriye başvurmakla geçirdiler. ... Denize düşen yılanı sarılır kabilinden, bir ara içlerinden en cüretkârları, en halis sınıf düşmanlarının hâkimiyeti altında olan Sovyetler Rusyasından bile istifadeye yeltendiler. Akıllarınca Bolşevikleri alet ederek, İtilâf devletlerinin memleketimiz aleyhindeki tasavvurlarını akim bırakacaklardı. Fakat gaye memleketi kurtarmak ve bir inkılâp yapmak değil, milleti eskisi gibi soymak imkânlarını hazırlamaktı.» Bu taktik tutmayınca, tersyüzü edip bu kere «düveli itilâfiye sermayedarlarına» yanaşmayı denediler; bunun için de «harbe iştiraktan bizzat mesul bazı mühim şahsiyetleri feda» etmekten çekinmediler.

«Bugün, henüz asrî sermayedarlık usullerine bigâne olmakla beraber, onun kokusunu almış olan Anadolu genç burjuvalarımızın, iktisaden inkişaf edebilmek emeliyle tahakkuk ettirdikleri halkçı inkılâbına muhasım bir vaziyet alanlar, işte bu zengin Türk burjuvalarıdır.» İzmir’in işgalinden sonra, Anadolu’nun orta sınıf halkı, menfaatlerini ve mevcudiyetini tehlikede gördüğü için, teşkilâtçı rehberlerin arkasından istiklâl mücadelesine atılmıştır. Savaş sırasında, bir hayli tereddütten sonra, iki yüzlü bir politika takip ederek millî mücadeleye karşı mutavassıt bir tavırda karar kılan sermayedar burjuvalar ise, «istiklâl harbinin cezri bir siyasi inkılâ-

ba müncer olacağı»nı kestirememişlerdir. Bugün de, sınıf çıkarlarıyla gözleri örtülmüş olduğu için, ancak sathî islahata razı olmakta, fakat hilâfeti ilga, hanedanı tard ve layikliği ilân gibi «ileri (!)» islahatı «havsalarına sığdıramamaktadır». Yüksek burjuvazimiz, Avrupa sermayedarlığıyla adamakıllı birleşmiş olduğundan, menfaati «milletin mümkün olduğu kadar yavaş uyanmasında»dır: tabii ki, elde edilmesi kolay bir hükümdarı tercih edeceklerdir. Halkı bilgisiz ve boynu eğik tutan «hacılar ve hocalar zümresinin memlekette nüfuz sahibi olmasını Frenklerin şiddetle arzu ettiği, herkesin bildiği bir hakikattir.» Saray kalıntılarının ve serseri münevverlerin de katıldığı kozmopolit sermayedarlar, irtica bayrağı altında bugün «millî inkılâba karşı muhasım bir cephe açmıştır.»

Burjuvazinin ekonomik bakımdan en ilerlemiş bölümü, siyasi gericilik programını benimsemiştir, henüz kapitalistleşmemiş olan öteki bölüm burjuvazi ise, halkçı devrimi gerçekleştirmeğe kararlıdır. Böylelikle şimdi, «Türk burjuvazisinin iki muarız cenanı arasında cereyan edecek biaman bir aile kavgasının arifesinde» bulunuyoruz.

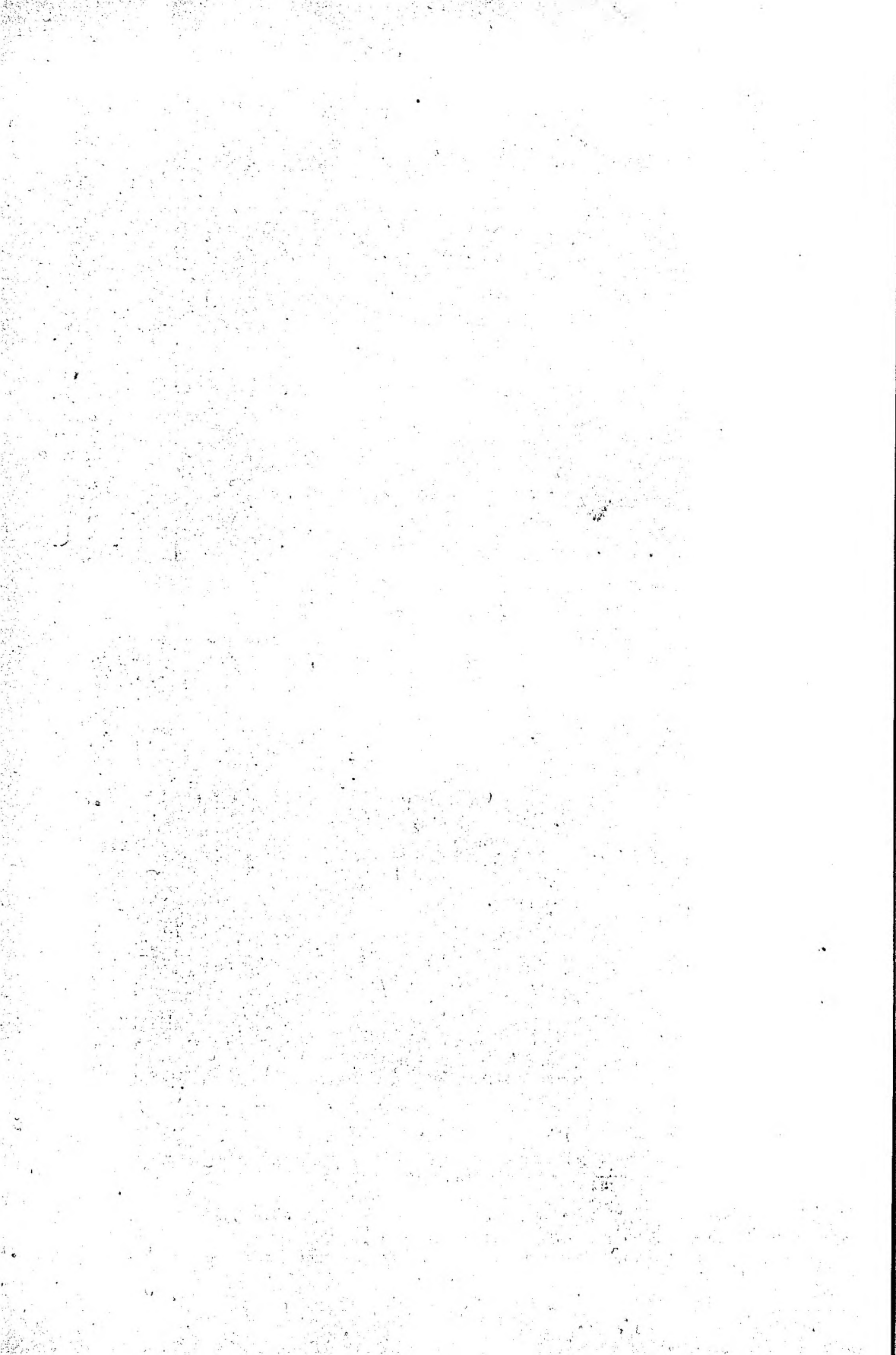
Şefik Hüsnü, çözümlemesinin bu noktasında, gericilikle özdeşleştiğini söylediği kapitalist burjuva sınıfının, Türkiye gibi ülkelerde nasıl olup da, Batıdaki eşlerine Marxist teorinin izafe ettiği ilerçilik ve devrimcilik gibi vasıflardan yoksun olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Bu durumun nedenleri, Türk kapitalist burjuvazisinin gerçekten iman, itikat sahibi, v.b. olması değildir; tersine, «bu sınıf erkânı, maişetleri, zihniyetleri, içtimâî telâkkileri itibarıyla tamamıyla asrileşmiş, Avrupalılaştırmış şahsiyetlerden terekküp eder.» Edebiyatları bile, Türk gözüyle, Türk ruhuyla değildir. Onlar, «memleketi bir vatan değil, kolayca istismar edilmesi matlup olan bir pazar telâkki ederler. İstismar için en müsait şart da, hiç şüphesiz halkın müstebit bir idare altında ezilmesidir.» Bazı Batılıların, «halkçılık ve din aleyhtarlığı, geri memleketlere gönderilmeğe mahsus ihracat emtiasından değildir» sözü, bu sınıfın dileklerine tıpatıp uyar. Aslında, önce Marxist teoriyle açıklanması güç gibi görünen bu durum, yine aynı aracın yardımıyla çözümlenebilir. Yalnız, sınıf mücadelesi terimlerini millî sınırlar içinde değil, milletlerarası seviyede kullanmak gerekir. Türkiye gibi, emperyalizmin göz diktiği ülkelerde, yoksul ve orta halli halk kütlelerine karşı, yerli ve yabancı kapitalistler birlik olmuşlardır. Yurdumuzda da, bundan ötürü, Anadolu genç burju-

*Ahmet Cevat [Emre]
1921'de Moskova'da
(Ailesinden sağlanmıştır.)*

*Şevket Süreyya [Aydemir]
1926'da Afyon Cezaevinde
(Kendisinden sağlanmıştır.)*

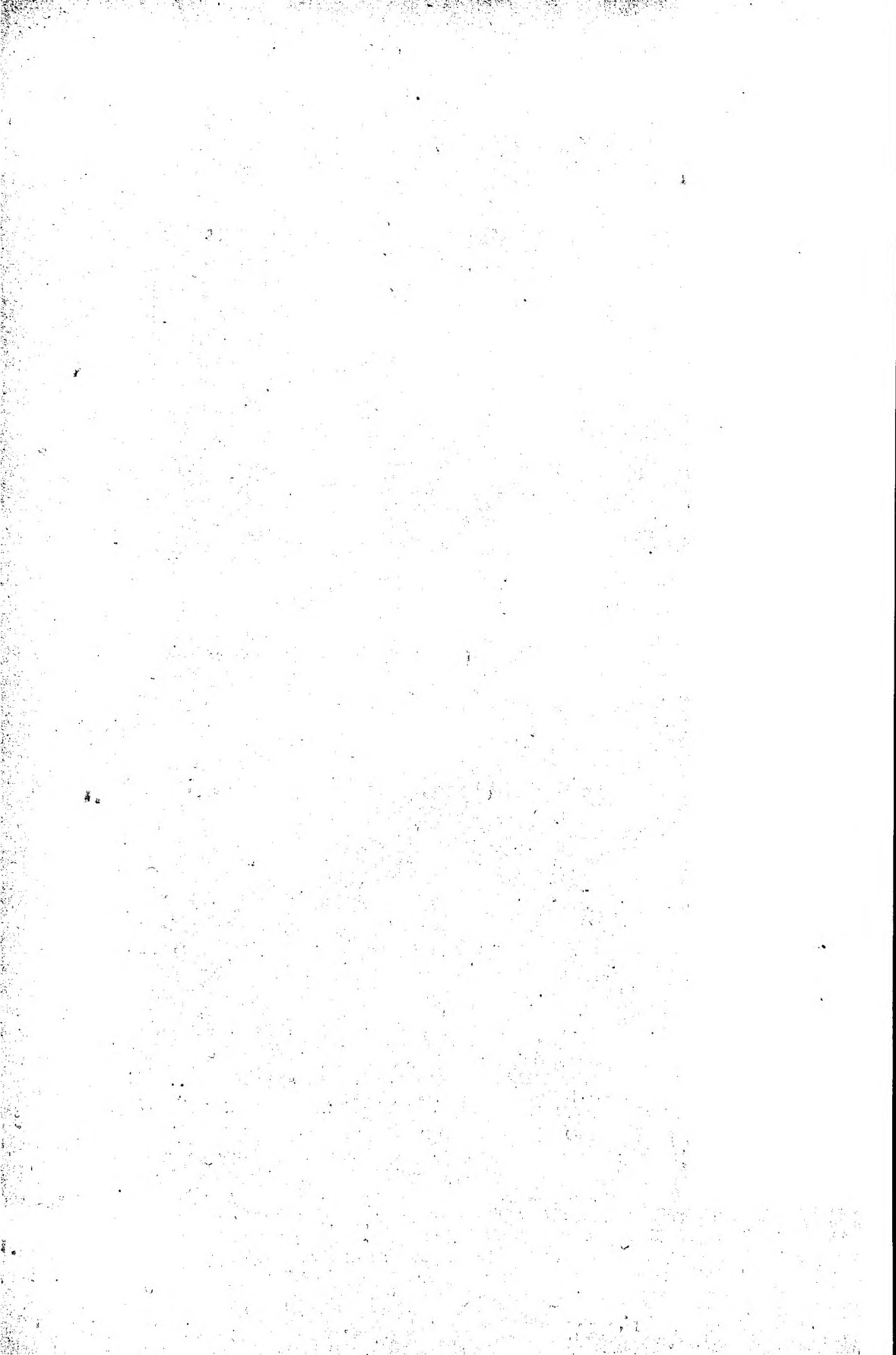
Ali Cevdet ve Dr. Şefik Hüsnü [Değmer]

«Berlin 12 Mayıs 1925 Ali Cevdet» (Yakınlarından sağlanmıştır.)

*İstiklâl Mahkemesinin 1925 yılında mahkûm ettiği
solcular Ankara Cezaevinde*

Soldan sağa -Arkada ayakta duranlar: Mümtaz (Tıbbiye talebesi), Hikmet [Kıvılcım] (Tıbbiye talebesi), Haydar (Tıbbiye talebesi), Neşati (Tıbbiye talebesi), Samih (Mimar): önde oturanlar: Vasıf (Eczacı), Şevket Süreyya, Nuri (Elektrikçi), Sadrettin Celâl (ceketli), Abdî (tekniker), İbrahim Hilmi (Bursa Yoldaş sahibi), -onların önünde- Şevki (Sanayi talebesi) (Şayın Şevket Süreyya Aydemir'den sağlanmıştır.)

vazinin temsil ettiği devrimci plâformu, yabancı ortağı büyük şehir sermayedarları şiddetle tenkit etmektedirler. Onlara göre, girilen inkılâplar milli ihtiyaçtan doğmamaktadır, «zafer mestisi başlarına vurmuş bir avuç insanın şuursuz teşebbüsleri mahsulü»dür. Bu devrim özentileri yüzünden, «Türkiye, sermayedar Avrupa'nın ve İslâm âleminin pek kıymetli teveccühünü kaybediyor, bu kadar muhtaç olduğumuz sermayeler bize gelmekte tereddüde düşüymüş.»

Bu tablodan, Türk işçi ve köylülerinin kendi sınıf menfaatleri bakımından çıkarmaları gereken hareket kuralı, süratle teşkilatlanmak ve mümkün olduğu kadar çok sayıda mücahit yetiştirmektedir; çünkü, «yoksul kütlelerimiz şunu hatırdan çıkarmamalıdır ki, Türk burjuvaziyasının —sermayedar olanı da, olmak üzere bulunanı da dahil olmak üzere— sermayedarlığında muvaffak olması, ancak halkı, Avrupa'da olduğundan daha beter, insafsız bir tarzda soymasıyla mümkündür». Bunun içindir ki, işçinin örgütlenmesine engel olmak isteyeceklerdir. Fakat, irtica iktidara karşı başkaldırınca, işçi sınıfı «Anadolu'nun genç burjuvazyası yanında inkılâbın semerelerini müdafaa edecektir». Büyük tehlike, «cehaletlerinden bilistifade taassup hislerini tahrik suretiyle fakir köylüleri de arkasından sürüklemeye» çalışan, sermayedar büyük şehir burjuvazisininin, bu tasarısında başarıya ulaşmasıdır. O zaman hükümet hatasını anlayıp, Marxist düşünüşe yaklaşarak aşağı sınıflara eğilmek zorunda kalacaktır. Fakat bu zorunluluk duyulduğunda, geç kalınmış olabilir. Onun için, burjuva cumhuriyeti şimdiden, «ameleye karşı takip ettiği cebir ve şiddet siyasetinden» vazgeçmelidir.

c. Aydınlık'ın Soldan Tenkidi

17 Haziran - 8 Temmuz 1924 tarihleri arasında Moskova'da toplanan Komintern'in Beşinci Kongresinde, Aydınlık bir hayli tenkit edilmiştir. Ukrayna delegesi Manuilski, açıkça İstanbul'daki Komünist Partisi'nin organı olarak nitelediği Aydınlık'ın proleterya ve burjuvazi arasında sınıfı işbirliği yapılmasını savunmasına çatmıştır. Özellikle, İstanbul komünistlerinin, yabancıların iktisadi nüfuzlarına karşı bir silâh olarak milli kapitalizmin gelişmesini tutmalarını eleştirmiştir. Komintern önderlerinin görüşlerini dile getirdiği anlaşılman Manuilski'ye göre, Aydınlık'ın hatası, «İkinci Enternasyonal'in sosyal-patriyotik ideolojisi»nden kaynak almak-

tadır. Buna karşılık, komünistlerin emperyalizme ve halifelik gibi feodalite kalıntılarına karşı koymak için, yalnız «devrimci milliyetçilik»le işbirliği yaptığını öne süren Türk delegesi, birkaç Türk komünistin «burjuva demokrasisi çerçevesi içinde devlet ve belediye sosyalizmi»ni desteklemiş olduklarını kabul etmekle birlikte, Komintern'e bu sapmanın düzeltilmesini temin etmiştir.⁵⁹

Bu açıdan bakılınca, Dr. Şefik Hüsnü'nün, Türk burjuva devletin iktisat politikasıyla ilgili olarak, 28 Ağustos 1924'te yazdığı bir makale kendisine de yöneltilen tenkitlere karşı bir çeşit savunma niteliğini taşımaktadır.⁶⁰ 1924 yazında, «Tütün Rejisinin ilgası kararı, inhisar bahsi etrafındaki münakaşaları alevlendir»miştir. Şefik Hüsnü'ye göre, tütün tekeli üstüne söylenenler, başlıca iki

⁵⁹ 49 ülkeden 510 delegenin katıldığı bu kongrede, geçen kere 300 kişi olarak gösterilen T.K.P. üye sayısının iki katına yükseldiği kaydedilmiş, fakat Türk delegasyonuna ayrılan kat'i ve istişari oyların toplamı üçe indirilmiştir. (Bak G. Harris, *Communist Movements*, s. 99-100/n. 21.) Dördüncü Kongre'de üye sayısı 300 olarak gösterilen T. H. İ. F. idi: T. İ. Ç. S. F.'nin üye sayısı belirtilmemiştir: Bak. yukarıda BL - II/n. 188 Dördüncü Kongre'den sonra Türkiye'de bir Komünist Partisinin kurulduğu, dağıtıldığı, yeniden kurulduğu, yeniden dağıtıldığı, bu Kongre'de açıklanmıştır: Degras *Communist International II*, s. 94 not.

Tenkitlere cevap veren Türk delegesinin adı, Kongre tutanaklarında *Fapluk* (Faruk?) olarak gösterilmiştir. [Buradaki T. K. P. heyetinde kimlerin bulunduğunu öğrenemedik; ancak Dr. Şefik Hüsnü bu Kongrede Kontrol Komisyonuna seçilmiştir. (Türk üyenin adı, toplantı tutanaklarında *Mejid* olarak geçmekle birlikte, *Desiat let Komintern*a bunun *Şafik* olduğunu belirtmiştir; bak. Degras, II, Ek. s. 573.) Fakat, seçim gıyabında yapılmış olabilir. Şefik Hüsnü'nün 28 Haziran 1924'te Maçka'daki evinde olduğu —şaşırtmak için kasten yanlış gösterilmemişse— «Harbi Umumi'nin Doğurduğu İçtimai Hareketler» başlıklı makalesinin altındaki kayıttan anlaşılmaktadır: *Aydınlık*, Sayı 23, (Temmuz 1924), s. 594 - 596.]

Lenin öldükten sonra toplanan bu ilk Komintern Kongresi'nde, o zamanlar Stalin'le birlik olan Zinovyef, delegeleri Troçki'ye karşı işlemeye başlamıştı. Öte yandan, üçüncü Kongre'den sonra izlenen tek cephe taktiğinin «aşağıdan gelen» bir hareket olarak düşünülmesi gerektiği ısrarla belirtilmiştir. Örneğin, Alman Komünist Partisi'nin Sosyal Demokrat Parti'yle müzakere ederek yukarıdan bir cephe kurlmaları kabul sayılmamıştı. Tek cephenin amacı, komünistlerin önderliğinde partili-partisiz bütün işçilerin birleşmeleriydi. (Bak. Nollau, *Enternasyonal*, s. 49.) Kongre'de (büsbütün haklı olmayarak,) Anadolu burjuva hükümetine taviz vererek ona yanaşılıyor gibi görülen *Aydınlık*'a karşı takınılan tavır da, bu «aşağıdan» tek cephe anlayışıyla tutarlıdır.

⁶⁰ «Devlet İnhisarına Niçin Tarafınız?» *Aydınlık* Sayı 25 (Eylül 1924), s. 642 - 644.

grup çevresinde toplanmaktadır: «tütün ticaretinin gelişmesi için tekelin kaldırılması gerekir» ve «devletin fazla gelir elde etmesi için tütün tekelinin olması lâzımdır». Oysa bu soruna daha genel olarak bakmak gerekir: tekelcilik konusu, ekonomik kalkınma ve ekonomik bağımsızlık terimleriyle ele alınmalıdır. Tekele karşı duranların görüşü şöyle özetlenebilir: «Eğer Türkiye devleti kısıkanç davranır, iktisadî sahada sıkı bir inhisarcılık siyaseti takip ederse memleketi maddî refaha ve ümrana mazhar kılmaktan ibaret olan esas hedefimize, serbest rekabetle mümkün olduğundan daha pek çok güç ve geç erişeceğiz». Yazar, bu fikrin doğru olabileceğini kabul etmektedir. Serbest rekabet sistemi, devlet tekelciliğinden daha hızlı bir kalkınma sağlayabilir. Ancak, bir de bağımsızlık sorunu vardır. Bağımsızlığımızı koruyarak daha yavaş ilerlemek de mümkündür. Zaten bu seçme yapılmıştır bile, yoksa biz siyasî istiklâl için niye döğüştük?

«Eğer istilâcı devletler Anadolu'yu benimsemeye muvaffak olsaydılar, netice ne olacaktı? İngiliz'ler, Fransız'lar, İtalyan'lar mükemmel vesaitle hisselerine düşen toprakları, madenleri işletecekler, Mısır'da, Hindistan'da görüldüğü gibi az zamanda bu yerleri birer mamureye çevireceklerdi. Fakat buna mukabil Türk milletinin çalışkan kütleleri esir vaziyete düşecek, ecnebilerle ortaklık aktedecek olan birtakım yerli beyler ve paşalar tarafından başkaldıramayacak bir tarzda ezilecek ve soyulacaktı».

Bu yüzden, Türkiye'nin emperyalist kapitalist devletlerin hâkimiyeti altına düşmemesi endişesine, iktisat politikası kararlarının alınışında büyük ağırlık vermek gerekir. Hükümet, devlet tekelciliğini kilit iş sahalarının milletın ortak malı kılınması şeklinde anlamayacaktır. Şefik Hüsnü, bu iki anlayış arasında bir mesafe bulunduğuna işaret etmektedir; yine de Türk solcularının tekelcilikten yana çıkmaları ve «cumhuriyet hükümetine bu mesafeyi kat ettirmek için var kuvvet»leriyle çalışmaları doğru olur.

Dr. Şefik Hüsnü'nün yazılarında gözlemlenen, Marxist terimlerle orijinal düşünme çabası ve Türk toplumunun sorunlarına taktik bir canlılıkla yaklaşma eğilimlerine karşılık; Moskova'dan döneli daha bir yıl olmayan Nâzım Hikmet, **Aydınlık** sayfalarında memleket meselelerini daha düz ve yalın çizgiler içinde yorumlamaya çalışmıştır. Örneğin, bu genç yazara göre, Türkiye'de bir amele sınıfı ve kendisini dört cephede belli eden bir amele mese-

lesi vardır. Bir kere, «dahili sermaye, harici sermaye ile rekabet etmek ve terakümünü yapmak için, ameleyi kabil olduğu kadar çok ve kabil olduğu kadar insafsız bir surette istismar etmek» istemektedir. «Amele meselesinin ikinci vechesi Türkiye'deki ecnebi şirketleriyle Türk amelesi arasındaki tezattır». Ecnebi şirketler bu sınıfı, müstemleke amelesi gibi sömürmek emelindedir. «Üçüncü vechе, Türkiye'ye girmek isteyen ecnebi sermayenin simsarlarıyla Türkiye amelesi arasındaki tezattır». Bunlara göre, Türkiye'ye yabancı sermayesinin gelip «memleketi mamur bir hale sokmamasına en büyük sebep bizde de amelelerin arsızca harekete başlamalarıdır». «Dördüncü taraf, hükümet ile amele arasındaki anlaşmazlıktır. Hükümet amelenin teşkilât yapmasından ve ileride teşkilâtlı ve kuvvetli siyasî bir fırkaya malik olarak ortaya çıkmasından korkuyor». Nâzım Hikmet, ameleye bu meselelerde aldanmamalarını öğütlemektedir. Hususi teşebbüsün, sonunda kendilerinin de çıkarı olduğunu öne sürerek işçilerden «memleketin ve vatanın iktisadiyatını yükseltmek için fedakârlık» yapmalarını istemeleri haksızdır. Çünkü, zaten Türk işçilerinin kazancı Batıdaki akranlarına oranlanamayacak kadar düşük olduğu gibi, günün birinde onlar kadar pay alacak duruma gelseler bile, bunların da «tiyatroya gittikleri ve bira içtikleri halde ... istihsal alatından mahrum, iktisaden esir ve her zaman işsiz kalmaya mahkûm biçareler» oldukları ortadadır. Kalkınmanın bütün yükünü Türk emekçilerinin çekmesi doğru olmaz, zira öte yanda «sermayedarın milleti, dini, imanı ne olursa olsun, onun yegâne gayesi vatan matan değil cebini doldurmaktır». Türk amelesi, yabancı sermaye tarafından sömürülmeye de razı olmamalıdır; zaten onun İstiklâl Muharebesi'ne katılması sırf bundan kurtulmak için değil miydi? Simsar görüş de hatalıdır. Örneğin, bir «Chester projesinin Türkiye'yi imardan vazgeçmesine Türkiye'deki ameleden korkması sebebiyet vermiştir». Hükümetin Türk işçi sınıfı hareketinin siyasî boyutlara erişmesinden korkması ise, «şimdilik lüzumundan fazla»dır. Bugün «ameleyi anarşi halinde bırakarak âtil bir vaziyete sokabilmeyi düşünmek, biraz fazla evhamlı olmak ve çocukça hareket etmek demektir» Yazar, sonuç olarak, Türkiye'deki amele meselesinin «halli, sınıflı sermayedar cemiyetinin çerçevesi dahilinde kabil değildir» yargısını öne sürmektedir.⁶¹

⁶¹ «Türkiye'de Amele ve Meselesi,» *Aydınlık*, Sayı 25, s. 661-663.

Nâzım Hikmet, bu düz görüşlülüğünü, felsefe konusundaki bir

Aydınlık'ın Kasım 1924 sayısı, yine Sovyet devriminin yedinci yıldönümü dolayısıyla, Rus tecrübesi ve Marxist teoriyle ilgili övücü ve öğretici yazılara ağırlık vermektedir. Aynı tutum, **Aydınlık**'ın kalan sayılarında da devam edecektir.⁶³ Yeni yılın ilk **Aydınlık**'ında yayımlanan Troçki'ye karşı bir yazı da, çevrenin bu sıralar, solcu kamptaki gelişmeleri ne kadar yakından izlediğinin bir başka delilidir.⁶³ Öte yandan, Dr. Şefik Hüsnü yeni makaleleriyle, Türk siyasi hayatındaki çekişmelerin sınıf tabanları üstüne yaptığı çözümlenmeleri geliştirmekte ve bu kere, köylü sınıfı açısından, küçük burjuvazinin sermayedar burjuvazi olmaya yönelişini anlatmaktadır⁶⁴ Ona göre,

«... hükümet başında olmanın verdiği kuvvet ve selâhiyetle —zaten tabii hedefi daima daha yüksek derecelere erişmek olan— küçük ve orta sermayedarlardan bir kısmı cüretkârane işlere atılır; süratle büyük malî kudret ihraz ederler. Artık onların menfaati, iktisadiyatın kuyut ve şuruttan âzade ve serbest olmasındadır.

Bu gibiler mühim bir rol oynayabilmek için, mutlak bir tarzda ecnebi sermayesiyle teşrik-i mesai etmek mecburiyetinde bulunurlar. Bu vaziyette bulunan yerli sermayedarın ihtiyaçları, temennileri ecnebi sermayedarınkilerle birleşir. Hükümet kendi taraftarlarının tazyikine maruz kalır. İnhisarcılıktan vazgeçmekte, emperyalist

başka yazısında da ortaya koymuştur. Bak. «Diyalektik Materyalizme Küçük Bir Methal,» *Aydınlık*, Sayı 26, (Teşrinievvel 1924), s. 681-682.

⁶³ Tercüman, «7 Teşrinisani İnkılâbı Rus Halkına Ne Verdi?» Sayı 27, s. 693-696; Sadrettin Celâl, «Rus İnkılâbı ve Anarşistler,» s. 698-702; Dr. Şefik Hüsnü, «Teşrinisani İhtilâli ve Türkiye.» [“Türk Padîşahlığını yıkan ve memleketimizi kurtaran hareketi, bilvasıta Teşrinisani ihtilâl-i kebiri doğurmuştur”] s. 705-708; Şevket Süreyya, «Marxizm ve Darwinizm,» Sayı 28, s. 726-727; Sadrettin Celâl, «Marxizm Karşısında Burjuva İlimi,» s. 728-733; Şevket Süreyya, «Diyalektik Nedir?» s. 743-744, Sayı 29, s. 783-785-Sayı 30, s. 815-818, gibi.

Bu arada, baş tarafları daha önce yayımlanmış olan [bak. yukarıda BL. III/n. 23]. Buharın ve Preobrežinski'nin «Alfabe» lerinin birinci kitabı, tamamlanarak basılmıştır: (Türkçeye Çeviren: Ali Cevdet) *Komünizm Elifbası*, *Aydınlık Külliyyatı*, No. 13.

⁶⁴ Fransız komünistlerinden «Tren» (?) yoldaştan iktihâs, «Troçki'nin Görüşlerini Tenkit,» Sayı 29 (1 Kânunusani 1925), s. 785-789. Oysa, Troçki Sovyetler Birliğinde gözden düşmeden önce, *Aydınlık*'ta da revaçtaydı; bak. Sayı 19 (Teşrinisani 1924), s. 708-709.

⁶⁴ «Türk Köylüsünün Kurtuluşu,» *Aydınlık*, Sayı 29 (1 Kânunusani 1925), s. 775-777.

devletlerle, milletin zararına olarak uzlaşmakta muztar kalır. Bugünden büyük şehirlerimizdeki zengin burjuvazi bu vaziyette ve bu temayüdedir. Bundan naşi tesis ettikleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na mensup ricai, köylü ve işçi sınıflarını tehdit eden, serbest iktisadiyata taraftar, devletçiliğe muhalif bir program etrafında mücadeleye atılmaktan çekinmiyor. Halk Fırkası da bu iniş üzerindedir. Coşkun Halkçılardan bir çoğunun bugünkü haline bakılırsa, içtikleri inkılâp şarabına iyi memba suyu karışmış olduğuna hükmetmekte tereddüt edilmez. Bu küçük burjuva fırkasına mensup nüfuzlu azanın sermayeleri arttığı nisbette, inkılâpçılığı azalacak; himayeciliğe nihayet vermek, ecnebi sermayesiyle uzlaşmak, eski iktisadi usullere ricat etmek için gayet mükemmel vesileler bulunacak, bugün birbirlerine yumruk sallayan iki burjuva fırkası birbirinin kucağına atılacaktır».

Bu gibi bir durumda, ancak şahıslar üstünde kavga olabilir.

Şefik Hüsnü, Türk köylü sınıfının son on beş yıldır geçen bu toplumsal olayların dışında kaldığına inanmaktadır. Yine de, «Türk köylüsü, inkılâbın kazandırdığı hakları» savunmalıdır. Bunun için, teşkilatlanmalı ve yerleşme durumu dağınık olduğundan, şehirli işçilerin önderliğine girmelidir. Köylüler, işçilerle «elele omuz omuza vererek» sıkı bir tarzda birleşmezlerse, hazır yiyici tufeyliler sınıfı daha uzun zaman onların sırtında keyif sürecektir. Bunun önlenmesi için, halkçı devrim köylülerin lehine olarak gelişmeli ve bu sınıf da, **Aydınlık**'ın öne sürdüğü, «Büyük arazi ve çiftliklerin müsadere ve istimplâki ve toprağı olmayan veya az gelen yoksul köylülere bilâbedel taksimi» şiarını program dileklerinin başına almalıdır.

Dr. Şefik Hüsnü, **Aydınlık**'ın sondan bir önceki sayısında, geliştirmekte olduğu, Türk toplumunun çözümlenmesi konusunu bir adım daha ileriye götürmektedir.⁶⁵ Bu kere yazar, memleketimizde müstakbel sermaye terakümünün nasıl olacağı ve sosyal sınıfları nasıl etkileyeceği üstünde durmuştur. Başlıca iki çeşit serma-

⁶⁵ «Türkiye'de İktisadi Mesele-1,» Sayı 30 (Şubat 1925), s. 811-813. Bu, bir bakıma **Aydınlık**'ın son sayısı da sayılabilir. Şubat'ın 18'inde 31 diye numaralanmış bir «Fevkalâde Gençlik Nüshası» yayımlanmıştır, ama bu sayıda çevrenin asları değil, Nâzım Hikmet, Kerim Sadı [Nevzat

yedarlık vardır: malî sermayedarlık ve sınaî sermayedarlık. Yazarın, eskiden beri ayırmaya çalıştığı büyük şehirler (özellikle, İstanbul - İzmir) sermayedar burjuvaları ile Anadolu'nun henüz sermayedar olamamış küçük burjuvalarından: birinci grup bir malî sermayedarlığa dayanmaktadır, ikinci grup ise bir sınaî sermayedarlık doğurmak üzeredir. Politik sonuçları bakımından, malî sermayedarlık müsaadeci bir zihniyeti, sınaî sermayedarlık ise himayeci bir tutumu temsil eder. Anadolu küçük burjuvazisinin, sınaî sermayedarlığa yönelmeleri sonucunda, hasis bir himayecilik ve vatanperverlik gibi özellikler taşıdığı, «Halk Fırkası ricalinde şimdiden müşahede» edilmektedir. Ancak, «sanayi sermayedarlarının kendi vasıtalarıyla istediklerini yapabilmelerine imkân görmüyoruz». Bu gidiş, dış kaynaklara uzanmak zorunluluğunu doğuracak ve ecnebi sermayeye yanaşılacaktır. Böyle olunca da, Türkiye'deki hasım durumlarda bulunan iki sermaye tipinin uzlaşacağı tabiidir. Bunun zararını, çalışan halk kütleleri çekecektir.

5. Orak Çekiç

Gördüğümüz gibi, **Aydınlık** genellikle aydınlara hitap eden bir dergi olmuştur. Bu dergiyi çıkaran çevre, 1919'dan beri Türkiye İşçi Derneği'nin aracılığıyla işçi sınıfını sol harekete çekebilmek için çalışmış ve özellikle 1922 - 1923 yıllarında işçi birlikleri kurulması yolunda çaba göstermiş olmakla birlikte, bu kütleye seslenen bir organ yayımlayamamıştır. **Aydınlık**'ta zaman zaman işçi haberlerinin ve bu sınıfın sorunlarıyla ilgili yazıların çıkması, hatta bazan bütün bir sayının «amele hareketlerine tahsis» edilmesi (No. 13/10 Şubat 1923), bu ihtiyacı karşılayamamıştır. Bu sebeple, —belki Beşinci Komintern Kongresi'nde çevreye yöneltilen tenkitlerin de etkisiyle— **Aydınlık** 1924 yaz aylarında, düzensiz aralarla yalnız işçiler için resim, haber, mektup, tenkit ve yorumlar ihtiva eden, ufak «Fevkalâde Amele Nüsha»ları yayımlamayı denemiştir.⁶⁶ Da-

Cerrahlar], M. Halis (?). Burhan Asaf [Belge], Tuğrul Vecdi, Memduh Necdet [bak. yukarıda BL. II/n. 84] gibi gençlerin yazıları vardır. Ancak, aynı sayıda, Mustafa Suphi'nin Bakû'daki *Yeni Dünya*'da yayımlanmış bir makalesine de yer verildiği göze çarpmaktadır: «Yaşta ve Başta Gençlik,» s. 824 (bak. *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 35-36; 15 Ekim 1920).

Bundan sonra, *Aydınlık* artık çıkmamıştır.

⁶⁶ Tarihini bildiğimiz iki sayıdan (No. 2, 15 Ağustos; No. 5, 17 Ekim) hesaplanabileceği üzere, dergiler arasında yaklaşık olarak 20'şer gün var-

ha sonra bu yönde bir adım ileri gidilerek, 21 Ocak 1925'ten itibaren **Orak Çekiç** adı altında ayrı bir «Haftalık Siyasî Amele ve Köylü Gazetesi» çıkarılmaya başlanmıştır.⁶⁷

Bu gazetenin tarzı hakkında bir fikir vermek için, birinci sayısının içindekileri şöyle anlatabiliriz: İlk sayfada giriş yazısı, «İşçilerin Siyasî Teşkilâtı» konusunda bir yorum (son zamanlarda ortaya atılan ve basında lehte yankılar uyandıran «Amele Fırkası» kurulacağı haberleriyle ilgili olarak, bunun hâkim sınıf üyelerinin bir oyunu olduğu belirtilmekte ve işçilere böyle şeylere kanmayarak kendi sendika çalışmalarına bakmaları öğütlenmektedir —gerçekten bir parti gerekliyse, eski «İşçi ve Çiftçi» fırkası canlandırılmalıdır) ve iri bir manda altında ezilen bir buzağıyı gösteren aynı konuda bir karikatür («Halk Fırkası'nın “mandası” yani himayesi altında Amele Fırkası'nın hali»); bir de «Destan» (Terakkiperver Cumhuriyet ve Halkçı Cumhuriyet fırkaları ile amele ve köylü sınıfları). İkinci sayfa, «Cihanda Amele Hayatı» ve «Türkiye'de Amele Hayatı» sütunlarına ayrılmıştır. Üçüncü sayfada bir «Köylü Köşesi» vardır, sonra «Ali ile Veli» sütunu, günlük meseleler üstüne bir konuşma (**Açıksöz** gazetesi irticâî sayılarak kapatılmış, suçlama doğru olsa bile böyle şeyler yapılmamalı, zaten hükümetin hem davacı hem kadı olması yanlıştır) ve «İzmir Şimendifercileri Arkadaşlarımıza» hitaben bir açıklama. Dördüncü sayfada ise, «Dokumacılar», «Kadın İşçilerimiz», «Küçük Hikâye» ve «İçtimalarda Küfür Etmeyelim», gibi yazılar yer almaktadır. **Orak Çekiç**'in bu düzen kalıbı, ufak-tefek değişikliklerle öteki sayılarında da devam etmiştir.⁶⁸

Bu gazetenin başyazıları, (**Aydınlık**'ta Dr. Şefik Hüsnü'nün yaptığı yorumlara uygun bir tutumla) günlük işçi olaylarını ele almıştır. Örneğin, üçüncü sayıdaki «Hükümetin Amele Siyaseti» (5 Şubat 1925, s. 1) adlı yazı, burjuvalaşma süreci içinde bulunan

dır. *Orak Çekiç*'in başlamasından önce, bu özel yayınlardan vazgeçilmiş olsa gerektir.

⁶⁷ «Başlarken» (ilk yazı), «emekçi sınıfının gören gözü, işiten kulağı, bağıran ağzı» olan *Orak Çekiç*'in «*Aydınlık*'in koynundan doğduğunu açıkça belirtmektedir.

⁶⁸ *Orak Çekiç*'in yazıları genellikle imzasızdır. Ancak, bazı makaleler «Orak Çekiç» diye anonim olarak, bazıları da «Kızıl Diplomat», «Elif»... gibi takma adlarla yazılmıştır. Yalnız bir röportajda gerçek bir ada rastladık: «Edirne İşçiler Yurdunu Ziyaret,» (Sayı 2-29 Ocak 1925, s. 3) «Süreyya» [Şevket Süreyya Aydemir] diye imzalanmıştır.

Halk Fırkası hükümetinin izlediği işçi politikasının bir diplomatlık, daha doğrusu bozgunculuktan ibaret olduğunu söyledikten sonra, şöyle devam etmektedir: «Hükümetin ve hükümet partisinin etrafını alan Anadolu burjuvazisi, İstiklâl mücadelesinin galeyana getirdiği milliyetperverlik hislerini, nakte tahvil etmek ve bu vasıta ile büyük sermayedar mevkiine yükselmek gayesi arkasından koşuyorlar». Bunun için de Halk Fırkası, köylü ve işçi kütlelerini istismar hakkını «taht-ı inhisara» almak istemektedir. Buna karşı, köylü ve işçi sınıflarının bilinçlenerek ve örgütlenerek kendilerini savunmaları gerekmektedir. Gazete, dördüncü sayısında da (12 Şubat 1925, s. 2) bu düşünüşe uygun bir slogan ilân etmiştir: «Burjuva partilerine ve burjuva politikacılarına yordakçılık eden ve onlardan medet uman her amele kendi sınıfına ihanet etmiş sayılır».

Orak Çekiç'in beşinci sayısının (18 Şubat 1925) başyazısı, «Amelenin Nümayiş Yapmak Hakkı» üstünedir. Burada, daha çok İstanbul basınının işçi hareketlerine karşı takındığı olumsuz tavır söz konusu edilmektedir :

«Elân bugün matbuatımızda Abdülhamit devrinden miras kalan korku ve riya zihniyetinin hâkim olduğunu görmek yürek sızlatıcı bir müşahededir. İktidar makamı etrafında burjuvalarımızın birbirlerinin canına kıyması, parlamento usulünün tabii icabatı gibi telâkki ediliyor da ... amele sınıfı, kendi mukadderatına, hayatına taallük eden bir mesele üzerine efkâr-ı umumiyenin nazarı dikkatini celbetmek için toplanmak, istediklerini gür sesiyle ilân etmek arzusunu izhar ederse, büyük bir cüret, tahammül edilmez bir küstahlık irtikâp etmiş ad dolunuyor».

Anlaşıldığına göre, B.M.M.'ne getirilen «Mesai Kanunu» tasarısına karşı birtakım işçi nümayişleri düzenlemek istenmiştir.

«Halkçı bir idare altında nümayiş yapmak memnu mudur?! Böyle bir teşebbüse mani olmak, Teşkilâtı Esmaye Kanunu'na karşı gelmektir».

Gazetenin fikrine göre, bu gibi hallerde hükümet arbedeye mani olmak için tedbir almakla yetinmelidir.

Orak Çekiç'in 26 Şubat 1925 tarihli 6'ncı sayısı, üç önemli konuyu ele almıştır. Bu sayının manşeti Kürt isyanıyla ilgilidir: «İrticam başında Şeyh Sait değil, derebeylik duruyor; İrticaa karşı mücadelesinde Halk Hükümetleridir». İlk sayfadaki «Kahrolsun İr-

tica» başlıklı yazı da, aynı sorunu işlemektedir:* «Ankara Büyük Meclisi'nde müfrit sol burjuvazinin tırnakları, kafasına Kurunu—vustayı dolamış yobazların gırtlacağına yapıştı. ...» Yine baş köşede önemli bir yer de, «İstanbul'dan Bir Amele Mebus» çıkartılmasını isteyen bir makaleye verilmiştir. Bu yazı, tek dereceli seçimi ve nisbi temsil sistemini savunmaktadır. Üçüncü önemli konu, işçi sınıfı içindeki birleşme teşebbüsleridir. Gazetede ilân edildiğine göre: «13 Şubat cuma günü Amele Teali Cemiyeti'nde 14 amele cemiyetine mensup 150 murahas toplandı. 20 Şubat cuma günü, bu toplanma 30 amele zümresine mensup 150 kişilik bir kongreye inkılâp eyledi».⁶⁹

Orak Çekiç'in 5 Mart 1925'te çıkan 7'nci ve son sayısı, Şeyh Sait isyanına şiddetle cephe almaktadır: [manşet] «Yobazların

* Sayın Kerim Sadi, bize yolladığı 16 Ağustos 1966 tarihli mektupta, imzasız çıkmış olan bu yazının (ve «Gazi» başlıklı bir başka yazının) kendisi tarafından yazıldığını açıklamaktadır.

⁶⁹ Yeni Mesai Kanunu tasarısını konuşmak için bu kongreye katılan, *Orak Çekiç'in* hesabınca «otuz binden fazla amelenin murahasları» şu işçi gruplarını temsil etmektedir :

1. Anadolu - Bağdat Şimendifercileri	12.000
2. Şark Şimendifercileri	1.250
3. Tramvay İşçileri	1.500
4. Şirket-i Hayriye Memurin ve Müstahdemleri	1.000
5. Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti	?
6. Cibali Tütüncüleri	1.500
7. Tahmil ve Tahliye	2.300
8. Tersane	800
9. Tophane	200
10. Zeytinburnu	900
11. Baruthane	500
12. Feshane (kadın hariç)	750
13. Ayastefanos Tayyare	50
14. Dolmabahçe Gazhane	200
15. Beykoz Gazhane	250
16. Beykoz Debbağhane	600
17. Kınalı Debbağhane	500
18. Ayvansaray Değirmen	200
19. Balat Değirmen	300
20. Hasköy Değirmen	200
21. Gemici ve Ateşçiler	100
22. Mürettibin Cemiyeti	450
23. İstinye Havuz	300
24. Sandalcılar	100
25. Silâhtar Elektrik	300

Bunlardan başka daha on zümreye mensup işçi delegeleri, kadın işçi temsilcileri, esnaf cemiyetlerinden (perukâr, fırıncı, kunduracı, vb.) bazı kimseleri ve «müstakil şahsiyetler» de kongreye gelmişlerdir.

Sarıkları Yobaz Zümresine Kefen Olmalı! Yobazlarıyla, Ağalarıyla, Şeyhleriyle, Halifeleriyle Sultanlarıyla Birlikte Kahrolsun Derebeylik! İrtica ve Derebeyliğe Karşı Mücadele İçin: Köylüler (Köy Meclisleri), Ameleler (Sendikalar) Etrafında Teşkilatlanmalıdır. «İngiliz'lerin Oynattığı İrtica Kuklası» adlı başyazıda da, «ekalliyet milletlerinin sergerdelerini» ayaklandırmanın, eski bir İngiliz ve Rus oyunu olduğu hatırlatılmaktadır. Buna göre, Türkiye siyasi istiklâlini kazandıktan sonra, iktisadi ve içtimâî inkılâp yoluna girmiştir ve «iki seneden beri bu istikamette büyük adımlarla ilerlemekteyiz». Ancak, ayaklanmanın bastırılması ve elebaşlarının cezalandırılmasından sonra, mutlaka Doğuda toprak meselesi çözümlenmelidir; çünkü, «arazi ve meralar parçalanmadıkça, Şark vilayetlerimizde intizamın iadesine inkân yoktur». **Orak Çekiç**, bu arada Fethi bey kabinesinin düşmesini de memnunlukla karşılamaktadır. Zira, bu kabine inkılâpta bir tevakkufu temsil etmekteydi; halbuki yapılması gereken, «Genç isyanını âdi bir şevket gibi tenkil etmek» değil, derebeylik düzenini tasfiye etmektir. Gazetenin «Ali ile Veli» sütununda da, «Şeyh Sait Ne Biçim Eşkiyadır» başlığı altında aynı fikir ele alınmıştır. Genç'teki ayaklanmanın gerisinde Kürdistan derebeyleri vardır; Cumhuriyet hükûmeti derebeyliği tasfiye edecektir. Öyleyse,

«Arkadaş, kara kuvvet bizim de, burjuvazinin de düşmanıdır. Biz herşeyden evvel bu düşmanı yenmeliyiz; burjuvazi ile de ayrıca kozumuzu paylaşırız».

III. SOLDA SÜKÛN

1925 Şubatının ortalarında Doğuda patlak veren Şeyh Sait ayaklanması, dinî kisve altında bir Kürt milliyetçilik hareketini temsil ediyordu. O sıralar teşkilatlanıp yayılmaya başlayan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da, Halk Fırkası'nın giriştiği siyasal devrimlere ve özellikle lâyikliğe karşı halk kütleleri arasında doğan tepkilerin aracı olmak yönelimini göstermeye başlamıştı. Hükûmet, bu yeni partiyle demokratik bir hürriyet düzeni içinde mücadele edebilmek için ya attığı devrimci adımlarda gerileyecek ya da muhalefeti büsbütün kaldıracaktı. Kürt ayaklanmasının görünüşte bir dinî irtica temeline dayanması, bu hareketi hızla bastırma isteyen hükûmetin daha geniş bir çerçeve içinde Halk Fırkası'na karşı belirmiş bütün tepkileri boğmasına yol açmıştır. Yeni kurulan İsmet Paşa kabinesi, bir yandan Doğu'daki ayaklanmayı askerî tertiplerle tasfiye ederken, bir yandan da Takrir-i Sükûn

Kanununa dayanarak her türlü muhalefeti söndürmüştür.⁷⁰

Aydınlık'ın son sayıları (30 ve 31) yayımlandığında, Şeyh Sait ayaklanması henüz patlak vermemişti; ondan sonra çıkan **Orak Çekiç**'in son sayıları (6 ve 7) ise —gazetenin yalnız işçilerle ilgili olaylara bakmak ilkesini de çiğneyerek— ayaklanmaya karşı yazılara geniş yer ayırmış ve hükümeti kayıtsız-şartsız desteklemişti. Buna rağmen, solcu çevrenin her iki organı da, başka birtakım muhalif ve sağcı süreli yayınlarla beraber, 12 Mart 1925'te Heyet-i Vekile tarafından kapatılmıştır.⁷¹ Ankara hükümetinin, İstanbul'daki solu susturmak için Doğudaki isyanı vesile edişinde, **Aydınlık** çevresine rakip birtakım işçi teşkilâtlarının tahrikleri de tesir yapmış olabilir.⁷²

Dergi ve gazetelerinin kapatılmasına imkân veren Takrir-i Sükûn Kanunu'nun, İstiklâl Mahkemelerine de sevk yolunu açmış olması, **Aydınlık**'çıların başına neler gelebileceğini pek açık anlatıyordu. Bunun üzerine, durumu sezinleyen yazarlardan üçü, Dr. Şefik Hüsnü, Nâzım Hikmet ve Hasan Ali, daha Nisan ayında yurt

⁷⁰ 4 Mart 1341 tarih ve 89 numaralı Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesi gereğince,

«İrticaa ve isyana ve memleketin içtimaî nizamını, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâlâ bâis bilumum teşkilât ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbusat ve neşriyatı, hükûmet, reiscumhurun tasdiki ile, resen ve idareten men'e mezundur.

İşbu ef'al erbâbını, hükûmet İstiklâl Mahkemesi'ne tevdi edebilir.»

Düstur (Üçüncü Tertip), cilt VI, s. 144.

[İtalikle belirttiğimiz "idareten" sözcüğü, bu çalışmanın girişindeki ayrıma göre, 1925 sonrasına bir "İdare Dönemi" deyişimizin, hiç değilse seçtiğimiz ad bakımından yerinde olduğunu kanıtlamaktadır.]

⁷¹ **Aydınlık**'ın yasaklanması hakkında bak. Aydemir, *Tek Adam*, III s. 228. Burada **Orak Çekiç**'in adı geçmemekle birlikte, onun da **Aydınlık**'ın akitbetini paylaştığını, *Akşam* gazetesinin bir haberinde Nâzım Hikmet'le ilgili olarak söylenen şu sözlerden anlıyoruz:

«... Heyet-i Vekile kararıyla seddedilen Orak Çekiç namındaki komünist gazetesinde uzun uzadıya makalât neşretmiş ve garip birtakım şiirler yazmıştır.» (22 Temmuz 1925), s. 1-«Komünizm Tahkikatı».

[Aslında "garip" sanat şiirleri **Aydınlık**'tadır. **Orak Çekiç**'tekiler manzum hicivlerden ibarettir.] İşittiğimize göre, **Orak Çekiç**, ileriki yıllarda —8'inci sayıdan itibaren— illegal olarak yayımlanmaya devam etmiştir.

⁷² Örneğin, Etem Ruhi Amele *Sadası* gazetesinin bir başyazısında şöyle demektedir:

«Bugün memleketimizde ameleci, amele kahramanı gibi ortada dönen birtakım komünist taslağı küçük beyler görürsünüz ki

dışına kaçtılar.⁷³ Kalanların çoğu ise, mücadeleye devamı tercih ettiler. Nihayet, 1 Mayıs 1925'te yayımladıkları bir beyanname (?) üzerine, bu çevre üyelerinin hemen bütün ileri gelenleri (38 kişi) tevkif edilerek Ankara'ya gönderildiler ve oradaki İstiklâl Mahkemesi'nde, «komünistlik teşkilât ve propagandası yapmak suretiyle emniyet-i dahiliyeyi ihlâl ve binnetice şekl-i hükûmeti tağyire ma-

bunların su içtiği kaynağın neresi olduğunu, hayatı ilme vukuflu olanlar tamamiyle biliyor. İşte bu kabil bazı küçük beylerin amele arasındaki bazı züppelikleridir ki, hükûmet ve millet nazârında amele hakkının tecelliyatına mani teşkil eden birtakım tereddütlerin husulüne badi oluyor. Amele işi dediniz mi derhal herkes yan yan bakıyor. Amele meselesi dediniz mi, mutlaka altında bir bolşeviklik var zannediliyor. Bu su-izanları, bu şüpheleri amelemize tevcihe sebep olan hadiseler hiç şüphesiz bir kaç komünist taslağı gencin, hayatı beşer ve onun felsefesi hakkında zerrece malûmatı olmayan, hayat namına yalnız Lenin'in veya Karl Marx'ın kitaplarını okumuş ve yalnız ona Allah gibi tapmış birkaç safdil çocuğun, Türk amelesine getireceği zararları hiç de takdir edemeyen çocukça nûmayişleri, Rus Çekalarını taklide özenen yoldaşlık züppeliğidir.»

«Türk Amelesi Gözünüzü Açınız,» *Amele Sadası*, No. 3, (2 Mart 1341), s. 1. Etem Ruhi [Balkan] için bak. yukarıda BL. I/n. 135. Haftalık *Amele Sadası* gazetesi, 12 Şubatta çıkmaya başlamıştır. Bulabildiğimiz en son sayısı (No. 9), 16 Nisan tarihini taşımaktadır. Bu organın da, komünist aleyhtarı tahrikatına rağmen, 1925 baharının yasaklama furyası içinde eriyip gittiği anlaşılıyor.

[Etem Ruhi ve *Amele Sadası*'nın "Aydınlık-TİÇSF" çevresine karşı çıkışının yeni bir şey olmadığını, eskiden beri, özellikle Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan bu gruba saldırılar yapıldığını unutmamak gerekir. A. Cerrahoğlu, *Türkiyede Sosyalizm II*, s. 77-82'de özetlenen, Emiroğlu'nun (H. Hilmici) «Sosyalist Fırkası ve Muarızları» başlıklı ve «Cici Beylere» ithafli bir yazısı (*Haftalık Gül Bahçesi*, No. 1, 11 Teşrinisani 1337), gerek muhteva gerek üslûp itibarıyla Etem Ruhi'nin tutumunu andırmaktadır.]

⁷³ Anlaşıldığına göre, Dr. Şefik Hüsnü Almanya'ya, Nâzım Hikmet ve Hasan Âli Rusya'ya gitmiştir. Mahkeme kararında, bunlarla birlikte «firarı» sayılan Ali Cevdet'e gelince, o 1924 güzünden beri Türkiye'de bulunmuyordu, çünkü 1919'da yarım kalan Veterinerlik öğrenimini tamamlamak üzere [bak. yukarıda BL. III/n. 23], hükûmet tarafından Almanya'ya gönderilmişti.

Ali Cevdet, bu durum karşısında Berlin'den yurda dönmeyerek Sovyetler Birliği'ne sığınmıştır. Dr. Şefik Hüsnü anılarında onunla ilgili olarak şunları söylüyor: «Cevdet Rusya'ya hicret ettiği zaman ihtisasını henüz bitirmişti ve Rusçayı da bilmiyordu. Rusya'da kısa zamanda dil öğrendi. Bir müddet sonra da işittik ki, Moskova Üniversitesinde profesör olmuş.»

(Bak. Kâzım Alöç, «İfşa Ediyorum — IX,» *Yeni Gazete*, 20 Nisan 1967.) Ali Cevdet, ayrıca Komintern'in Türkiye Seksiyonunda çalışmış ve birkaç kere de gizlice memlekete girip çıkmıştır.

tuf efal ve harekâta bulunmak» ithamı altında yargıldılar.⁷⁴ Mahkeme reisi Kel Ali [Çetinkaya], müddeiumumî Necip Ali [Küçüka] beylerdi. Üç ay sonra karar verildi (12 Ağustos 1925); sanıklar 7, 10 ve 15 senelik üç kategori üzerinden küreğe mahkûm edilmişlerdi.⁷⁵

1925 Mayıs tevkifatından 18 ay sonra (1926 yılının Cumhuriyet Bayramında), bütün solcu mahkûmlar bir Heyet-i Vekile kararıyla serbest bırakılmıştır. Çıkanların çoğu, eski çalışmalarına devam etmek istemişlerdir. Zaten, bu olayların dışında kalabilenler de solculuk faaliyetlerine ara vermemişlerdi. Fakat, 1925'ten sonra, bir şeyler değişmiştir. Meşruiyet alanının dışına itilen Türk solu, artık eski sol değildir. Bir kere, hapishane veya menfa hayatı —ya da bunların korkusu— Türk toplumunun meselelerine farklı bir çözüm getirmek isteyenler için çetin bir imtihan olmuştur. Sonra, Türkiye de artık bir «Siyasî sistem» içinde değildir; yirmi yıl kadar sürecek bir «İdare devri» ne girilmiştir. Öte yandan, Sovyetler Birliği'nde şahsî diktatörlüğünü kuran Stalin, Komintern'in aracılığıyla, her yerde olduğu gibi bu memlekette de kendilerine Komünist diyen insanları katı bir disiplin altında tutmaya başlamıştır. Bu dalganın dışında, fakat solun içinde kalmaya ise, Türkiye'deki şartlar elverişli görünmemektedir.

Kısacası, şartlar değişmiş, insanlar değişmiş, tesirler değişmiş, teknikler değişmiş, Türk solunun tarihinde bir dönem kapanmıştır.

⁷⁴ Bu tevkifat hakkında bak. Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 402 v.d. Mahkeme safahatı ile 12/8/1341 tarih ve 41/48-64 sayılı kararın bazı parçaları, İlhan Darendeliolu, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, I, s. 30 vd.'da verilmiştir.

⁷⁵ *Vakit* gazetesinde çıkan (13 Ağustos 1925), «Komünistler Mahkûm» başlıklı habere göre :

- «Nizamettin Nazif, Mesut Sait, Ali Rasim efendiler» beraat ettirilmiş;
- «İbrahim Hilmi, Şevki, Elektrikçi Nuri, Sadrettin Celâl, Samih Nuri, Haydar beyler» 7'şer seneye,
- «Abdi Recep, Şevket Süreyya, Süleyman Neşati, Eczacı Vasıf, Dr. Mümtaz, Hüseyin Hikmet beyler» 10'ar seneye,
- «Firari Dr. Şefik Hüsnü, Hasan Âli, Nâzım Hikmet, Cevdet beyler» de «gıyaben» 15'er seneye mahkûm edilmiştir.

Reis Ali bey, bu kararları tebliğ ederken, «memleketimizin bugün bir hayat memmat meselesi yaşadığını, hayatı hürriyeti henüz iktisap ettiği bugün bile haricen ve dahilen düşman tehlikesinden masun olmadığını; inkılâbın ise hiç bir kimsenin baziçe-i hevesatı olamayacağını» söylemiştir.

İLK TÜRK SOL AKIMLARI ÜSTÜNE BAZI DÜŞÜNCELER

«Gerçek şudur ki, Marxçılar sınıf savaşının teorisini işçilere, ama uygulamasını burjuvazinin katı gericilerine öğretmiştir. Marx, savaştan söz ediyordu. Düşmanları onu dikkatle dinlediler; sonra barıştan konuşmaya ve işçileri kavgacılıkla suçlamaya başladılar; bu suçlamayı Marxçılar inkâr edemezdi, çünkü sınıf savaşı onların düsturuydu. Ve Faşistler harekete geçtiler».

Karl R. Popper
Open Society and Its Enemies
(N.Y., 1950), s. 352.

Burada, bir «sonuç» çıkarmaktan çok, Giriş'te anlattığımız Sol modeline oranla, Tarihçe bölümlerinde ortaya koyduğumuz Türk solunun hangi noktalarda ve ne gibi sebeplerle özellikler gösterdiğini yer yer açıklamaya çalışan kısa bir «yorum» yapacağız.

1908'den önceki Osmanlı monarşisinin temsil ettiği feodal düzen, tabii ideolojisini teolojik bir siyaset görüşünde, yani İslâmcılıkta bulmuştur. Ekonomik temelinin zayıflaması sonucunda varlığı tehlikeye giren İmparatorluğu muhafaza emeliyle, bizim olan Hıristiyan ülkelerden bizim olması gereken Müslüman ülkelere doğru bir kaydırma tasarlandığında da, bu İslâmcı yönelim —II. Abdülhamit'teki gibi— bir Pan-İslâmizm'e müncer olmuştu. 1908 - 1925 döneminde siyasi iktidarı alan Türk burjuvazisinin tabii ideolojisi ise, milliyetçiliktir. Bu yönelim de, tatbikatta çeşitli safhalar geçirmişti. Hürriyetin İlân'ından hemen sonra, İmparatorluğun bekası, Türklerin milli duyguları uyanmış Rum, Ermeni, Bulgar ... azınlık topluluklarıyla bir çeşit federatif yapı içinde yaşamaları umuduna bağlı görüldüğünden, Türk milliyetçiliği önceleri çok belirgin olmadı. Ama, Balkan savaşlarıyla bu hayal bozulunca, şoven bir tutum ağır bastı ve Alman emperyalizminin yardımıyla Turan ülküsünü gerçekleştirmek, yani Pan - Türkizm yo-

luyla İmparatorluğu sürdürmek hevesi doğdu. Kurtuluş Savaşı yıllarında ise, Türk milliyetçiliğinin ufukları Misak-ı Millî ile sınırlandı. 1908 - 1925 arasında ortaya çıkan Türk solculuğuna gelince, bu da ancak Türk proleteryanının tabii ideolojisi olabilirdi. Fakat, Türk proleteryanı denebilecek tabakalar, o yıllarda, gerçekleştirilmesi mümkün sosyalist bir programın toplumsal tabanı olacak genişlikte değildi. Aslına bakılacak olursa, Türk burjuvazisi de, o dönemde milliyetçi bir plâformu kaldıracak sayı gücünde olmaksızın uzaktı. Türkiye'de (komprador çeşidinden de olsa) kapitalist sayılabilecek insanların büyük çoğunluğu, Türk milletinden değil, azınlık gruplarından geliyordu. Burjuvazi adına Türk olarak hemen yalnız memurlar ve zabıtlar vardı. Fakat, kültür yoluyla, modern teknolojinin vadedtiği zengin gelişme imkânlarını sezinen bu tabakalar, kapitalist olmak, yabancıların ve azınlıkların ekonomik hayattaki hâkim yerlerini almak arzusunu duymaya başlamışlardı. Milliyetçiliğin iktisadî anlamı da bundan ibaretti. Onun içindir ki, milliyetçi Türk burjuvazisi hedeflerine ulaşabilmek amacıyla, kendi ırkından olan —fakat rejim terimleriyle hasım durumda bulunan— feodal unsurlara yanaşmak, onlarla uzlaşmak zorunda kalmıştı. Uzun bir süre, Enver Paşada da, Mustafa Kemal Paşada da görülen İslâma karşı tâvizkâr tavır, aslında böyle bir koalisyon arayışın ifadesidir. Bunun gibi, solcular da zaman zaman burjuvaziye ve feodal sınıflara yaklaşmak zorunluluğunu duymuşlar ve onlara göre, kendi programlarında millî veya dinî taleplere ağırlık vermişlerdir.

Bu genel çerçeve açısından, bizim Osmanlı solculuğu kategorimiz İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında, yeni iktidara gelmiş burjuva sınıfının temsilcilerine karşı bir hürriyet savaşı içinde oluşmuştur. Bu hükûmet, başlangıçta ne İslâmcılığa yaklaşmıştı, ne de —potansiyel olarak içinde taşıdığı— milliyetçiliği ortaya koymuştu. Çeşitli milletlerden kurulu bir İmparatorluğu yaşatma çabası, farklı ırk ve dinlerden üyelerin yer aldığı devrin Meclis-i Mebusan ve Âyan'ında ifadesini buluyordu. Bu durum, devletin muhafazakâr Müslüman unsurları arasında doğal bir tepki doğurmuştu.¹

¹ Batıda önce ticarî, sonra sanai karakterde bir burjuvazinin doğması ve toplumda egemen olması, nasıl dinle zorunlu birtakım sürtünmelere, çatışmalara yol açmışsa, Türkiye'de de Batılılaşma hareketi buna benzeyen eğilimler yaratmıştır. Bu bakımdan, Türk toplumunda saltanatın ve hilâfetin ilgasıyla din ve devlet işlerinin ayrılması, yani

Aslında, iktidarın temsil ettiği zihniyetten daha ileri bir ideoloji adına meydana çıkan Osmanlı sosyalistleri, bir yandan milletlerarası bir solcular dayanışmasını savunurken, bir yandan da (fırsatçı denebilecek bir tutumla, kısa vadede işin kolayına kaçarak) İslâmî tepkiden de yararlanmanın yolunu aramıştır.² Hilmi çevresinin, sosyalizmi Müslümanlığın bir gereği olarak tanıtmaya kalkmasının temeli bu noktadadır. Zamanla, İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliğini gitgide daha sivri terimlerle belirgin hale getirmesi, Osmanlı solcularının bu içten tutarsız tavırlarını daha da kuvvetlendirmiş ve iktidar, hem yeterince enternasyonalist, hem de yeterince İslâmcı olmadığı için tenkit edilmiştir. Daha sonra hâkim tabaka, milliyetçiliğini dincilikle de örtmeye çalışınca, bu kere solcular yapılan iş (Hürriyet ve İtilâf çevresiyle birlikte ve büsbütün haksız olmayarak) samimî değil diye kötü gözlerle bakmışlardır.

«Lâyiklik devrimi», halk kütleleriyle yönetici aydın kadroları arasında gözlemlenen soğuma olayının ilk nedeni değil, son halkalarından biridir. Modernleşmenin başından beri, bu yönde bir yabancılaşma olmuştur. Denilebilir ki, yeni Osmanlı aydınının bilgisi, İslâmî din bilimi olmadığı andan itibaren halktan kopma başlamıştır. İşte, İkinci Meşrutiyet boyunca işlemeğe devam eden bu süreç içinde, İttihat ve Terakki'nin, Müslümanları birinci plânda yer almaktan çıkaran İmparatorlukçu enternasyonalizmi, kütlelere fazla ileri giden bir hareket olarak görünmüştür.

- Batıda kapitalizme karşı, dinin geçmişten gelen tepkisiyle, solun gelecek adına söz söyleyen tepkisinin birleşerek örneğin Hıristiyan sosyalizmlerini türetmesi gibi; Türkiye'de de kapitalizmin soğuk materyalizmine karşı, insanî ve âdil bir dünya görüşüne dayanan ve ilkede, hakla birlik olunmasını öngören solcu fikirler duyulur duyulmaz, bunun İslâmlıkla özdeş olabileceği (belki, modernleşmenin halkla aydınlar arasında yıktığı köprüleri yeniden kurmak umuduyla) önce din cephesinde düşünülmüştür. Nitekim, İstanbul'da çıkan *Tercüman-ı Şark* gazetesini, daha 10 Haziran 1878'de, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin Göttingen'de kabul edilen «sosyalizm programının her bendinin Şariat-ı Ahmediyeye muvafık olduğu» nu belirtmektedir. Bak. L. Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, s. 5. [Biz bu çalışmayı tamamladıktan sonra yayımlanan bir araştırmadan yararlanarak, söz konusu yazı üstünde daha etraflı bilgi edindik: A. Cerrahoğlu, *Türkiyede Sosyalizm II*, s. 3-10. Buna göre, Erişçi yoluyla aktardığımız yargıyı veren Şemseddin Sâmî beydir ve bunu sosyalizmin iştirak-i emvâl (komünizm) ile aynı şey olmadığını savunduğu bir yazısında açıklamıştır. Bu fikre karşılık, mutaassıp hilâfet ve saltanat taraftarlığı cephesinden derhal tepkiler yükselmiştir: aynı eser, s. 11-14. Dolayısıyla bizim bu notta önerdiğimiz yorum yine de doğru olabilir, ama bulduğumuz örnek sola yaklaşmanın önce *din cephesinde* doğduğunu göstermek açısından pek yerinde değildir, meğer ki Ş. Sâmî beyin ortodoks dinci cepheyi temsil ettiğini kabul edelim!].

Anadolu solculuğuna gelince, bu, toptan genelleme yapmaya elverişli olmayan zoraki bir coğrafya kategorisidir. Çözümleme amacıyla, şöyle bir yeniden-sınıflama doğru olabilir: Yeşil Ordu Cemiyeti ile Resmî T.K.F., Yeşil Ordu'nun Nâzım bey kolu ile T.H. İ.F.'nin birinci dönemi, Gizli T.K.P. ile Suphi'nin teşkilâtı ve T.H. İ.F.'nin ikinci dönemi. Bu grupların üçünde de ortak olan özellik, bir dış düşmana karşı girişilen millî kurtuluş hareketinde feodal, burjuva ve proleter unsurlara dayanarak, elbirliğiyle, sınıflararası bir hareket yapmak isteğidir. Ancak, benzerlik burada bitmektedir. Hareketin yarını bakımından bu unsurlara verilen ağırlık farklıdır. Birinci grubun solculuğu, sosyalist sözlüğü gelişigüzel kullanmaktan ibaret görünmektedir. Millî mücadele yönetiminin belli bir dönemdeki politikasının ifadesinden başka bir şey olmayan bu anlayışta, milliyetçi burjuvazinin menfaati esastır; feodal dinî unsur bilinçli olarak geçici bir süre için kullanılmaktadır; ezilen tabakaların sosyalist özlemlerinin ise, millî hâkimiyetin tamamıyla gerçekleştirilmesi halinde kendiliğinden tatmin bulacağı sanılmakta, hatta «komünizm»e erişmek için sınıf mücadelesini şart görenlerin yanıldığı samimî olarak iddia edilmektedir.³ İkinci grupta, feodalite-burjuvazi-proleterya koalisyonu, ilkindeki gibi bir hareket noktası olarak alınmakta, fakat zamanla anti-emperyalist mücadele tasfiye edilince, anti-kapitalizmin de ağır basacağı, bu durumun sosyalizmin gelişmesine yol açacağı umulmaktadır. Üçüncü grubun bu orta duraktan farkı, bir özlemi gerçekle karıştırarak dinci-feodal unsuru geri plâna atması ve onun yerini sosyalist bilinçlenme süreci içinde bulunan emekçilerin doldurduğunu farzetmesidir.

Anadolu mücadelesi, bir halk hareketi olmak yolundaki başarısını, şüphesiz Osmanlı demokrasisinden hem daha millî hem daha dinî olabilmesine borçludur, bir bakıma, bu durum B.M.M.'nin Meclis-i Mebusan'a oranla, sosyal zaman çizgisi üstünde daha geride olması demektir. Fakat, solcu anlayışın halkçılık yönü, bu güç sentezin işleyebilmesini, hem de ileri bir hareket olabilmesini sağlayan teorik malzemeyi getirmiştir.

³ Bak. yukarıda s. 84 vd.

«Fakat millî şuur ve millî devlet telâkkisi, içtimai sınıfların içten içe mücadelelerine engel olamamıştır. Hiç bir cemiyette sınıflar mücadelesinin, en büyük mercii olarak millî iradenin tecellisi ile önlenmesi kabil olmamıştır.» Prof. Dr. Yavuz Abadan, *Âmme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s. 358.

Anadolu solculuğunun üçüncü grubuyla yakından ilgili olan, İstanbul'daki **Aydınlık** çevresi ise, sosyal sınıflar ve rejimler bakımından nerede durduğunu daha sarıh olarak göstermektedir. Bu çevre feodaliteye ve onun dinci ideolojisine karşıdır.⁴ Fakat, burjuvazinin milliyetçiliğini kısa vadede iki mazeretle desteklemektedir. Bir kere, dış düşmana karşı sınıflararası bir millî kurtuluş hareketinin önderliğini yapan Türk burjuvazisi, dolayısıyla dünya devriminin anti-emperyalist gereklerine de hizmet etmiş olmaktadır.⁵ Sonra, Türk toplumu açısından, her zaman (belki Le-

Marxist düşünüş dini temel bir kurum değil, üst yapıda yer alan kültürel bir sonuç diye gördüğü için, doğrudan doğruya din aleyhtarlığını gereksiz ve faydasız saymakla birlikte, bu kurumun çağdaş toplumda egemen sınıfların sömürülen aşağı sınıfları uyuşturmak için kullandıkları tutucu bir araç haline geldiğini de öne sürer. Solcular açısından, ortada çıkmazlı bir durum vardır: bu çözümleme sonucunda iyi bir şey olmadığı anlaşılan din, halk tarafından itibar görmektedir - oysa, solcuların birinci görevi halkla birlikte hareket etmektir. Bu çıkmazdan, *Aydınlık*'ın sözcüsü Dr. Şefik Hüsnü, din konusuyla ilgili yeğâne yazısında, önceki dine soldan bakış denemelerine oranla temel bir açı değişikliği getirerek kurtulmaya çalışmaktadır. Gerek Osmanlı, gerekse Anadolu solcularının, sosyalistliğin İslâm'daki köklerini ya da bu dinle ilişkilerini Kitapta, ortodokslukta, Sünnilikte aramalarına karşılık, bu yazar Şiaya, sapmaya, tarikat akımlarına bakmakta; yani bir bakıma, resmi din yerine popüler dinin üzerine eğilmektedir. Bak. «İslâm Âleminde İchtinaî İnkılâbın Menşeleri,» *Aydınlık*, Sayı 10 (1 Tesrinisani 1922), s. 260-263.

Aynı çevrenin bu problem karşısındaki tavrıyla ilgili bir başka örnek de, *Orak Çekiç* sayfalarında, bir yandan (Şeyh Sait ayaklanması dolayısıyla yukarıda gördüğümüz gibi) koyu bir yobaz düşmanlığı yapılırken, öte yandan da (halkın dinine saygı göstermek gerektiği düşüncesiyle) bir mevlüt ilânının yayınının yayımlanmış olmasıdır. Bak. «Vârit olmuştur: Tilâvet-i Mevlûd-u Risaletpenahî,» *Orak Çekiç*, Sayı 5 (18 Şubat 1925), s. 3.

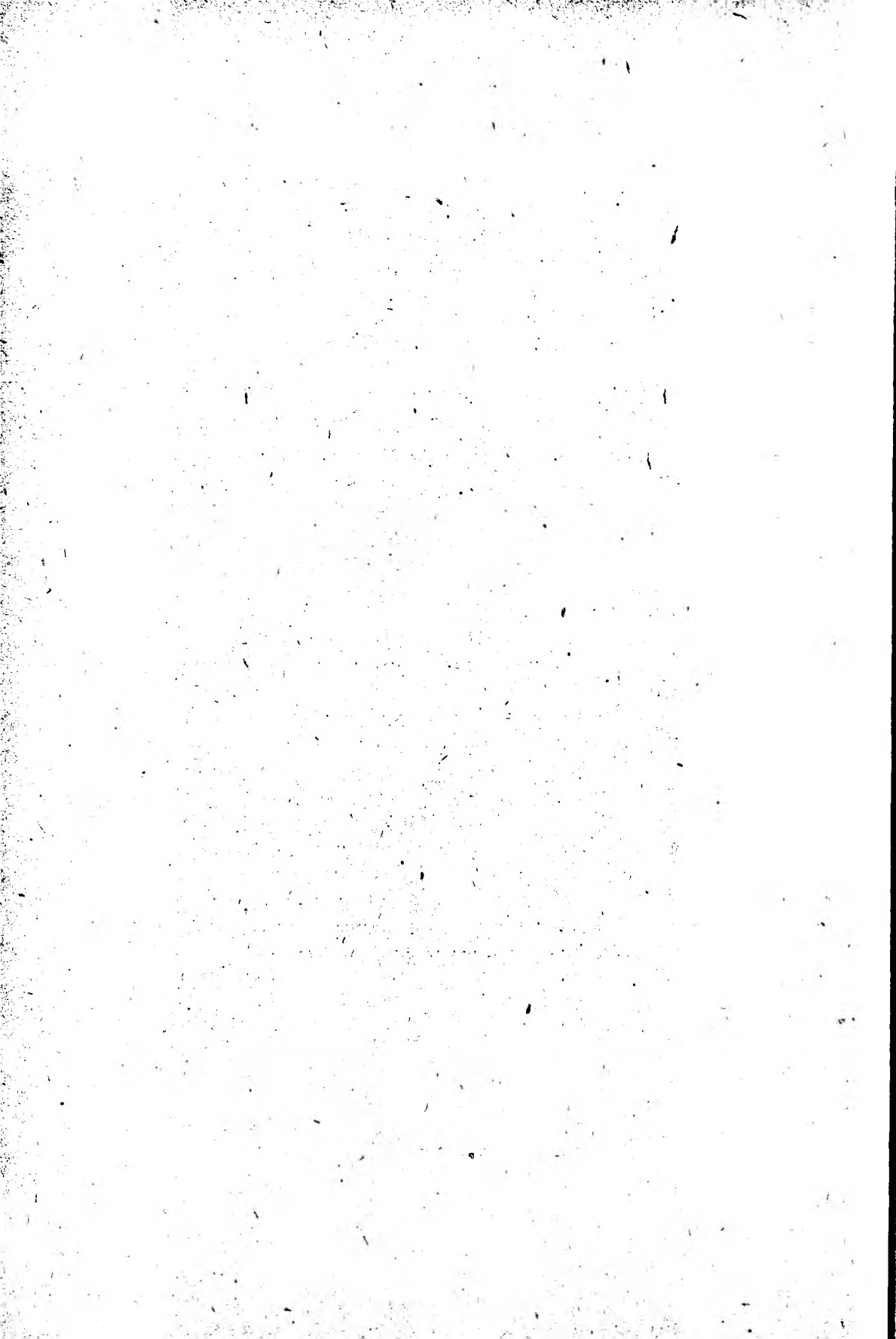
Lenin'in Marxist düşünüşüne başlıca katkılarından biri olan Emperyalizm teorisine göre, burjuva kapitalizmi, gelişmesinin son safhasında, millî sınırlar içindeki istismarı aşarak, milletlerarası plânda istismara başlar. Böyle olmasaydı, kendi içinde taşıdığı çelişkilerden ileri gelen ekonomik buhranlarla çökecek olan kapitalizm, başka ülkelerin ham madde ve insan gücü kaynaklarına el atarak ve oraları kendi üretim mallarına pazar yaparak ömrünü uzatmayı başarmıştır. Sovyet devrimini dünya çapında yaymak isteyince, komünizmi, tabii önce en hazır durumda bulunan ileri derecede endüstrileşmiş Batı memleketlerine sıçratmak düşünülmüştür. Bunun için de, emperyalist istismar yollarını keserek o ülkelerde iş başında bulunan kapitalist burjuva hükümetlerini sarsmalıdır. Emperyalizmi önlemenin pratikteki en kestirme çaresi ise, istismar edilen ülkelerde yerli burjuvazinin —komünist olmayan, daha doğrusu olamayan— millî kurtuluş hareketlerine yardım etmektir.

ninizmle pek uyuşmayan, fakat iyi Marxizmin sonucu olan) sosyalizme geçmek için önce kapitalizmin gelişmesini bir ön-mesele saymak eğilimi, bir kelimeyle «Menşevikçe» diyebileceğimiz bir kaygı da vardır. Bu sözü biraz açmak gerekir. Milletlerarası solculuk, «dünya devrimi» sloganının anlattığı saldırı çağından, «tek ülkede sosyalizm» prensibinde ifadesini bulan —o zamana kadar kazanılanı, yani sosyalist anavatanı, Sovyetler Birliği'ni— savunma dönemine girince, milli kurtuluş hareketleri de, dünya devriminin yardımcı kuvveti olarak yedeğe alınmıştı. Bu geçiş olurken, hatırlanacağı üzere, **Aydınlık** çevresi Komintern'de tenkit edilmiştir. **Aydınlık'a** yöneltilen suçlama, yabancı kapitalizmlerin müstakbel emperyalist tehditlerine karşı, Türk millî burjuvazisinin kapitalist bir gelişme süreci içine girmesini teşvik etmesiydi. Sosyalist teoriyi bugünkü anlayışımızla, söz konusu tenkidin, aynı çerçeve içinde değerlendirilince bir bakıma haklı bir bakıma haksız olduğu teslim edilebilir. Gerçekten de, **Aydınlık** çevresinin tutumu millî burjuvaziye —kapitalizmin teknolojik temelini getirmesi için— desteklemekten başka bir şey değildi. Ancak, o günün şartlarında solcular için başka seçimlik yol olmaması yüzünden bu durum kaçınılmaz bir gerekliliğin ifadesiydi. Türk solu, bağımsız bir hareket yürütecek kadar geniş bir toplumsal tabana basamıyordu. Şefik Hüsnü'nün çözümlenmeleri, henüz Ankara hükûmetine tam bir burjuva kapitalizmi hâkimiyetinin temsilcileri olarak bakmamak için sebepler bulunduğunu ortaya koyuyor, milli devrimcilerin Türkiye'nin ekonomik gelişimini —yeni terminolojiyle— «kapitalist-olmayan» bir yoldan yaptırarak şekilde etkinlenebilir olduğu umudunu veriyordu. Başka kelimelerle söylemek gerekirse, **Aydınlık** çevresi (veya 1925 öncesinin Türkiye Komünist Partisi) Ankara hükûmetini özel sektör kapitalizminin yol açacağı acıları çekirmeden bir dönem atlatmak, bir hamlede sosyalizme yaklaştırmak istiyordu. Bu, klâsik olarak bir komünist partisinin bir kapitalist burjuva hükûmetine karşı tipik tavrı değildir. Türkiye'de o tavrı görmek için, 1925 sonrasını beklemek gerekecektir.

Son olarak şunu hatırlatalım ki, Türkiye'de solcu düşünüş bütün dönemlerinde başka ülkelerden esinlenmiştir. Modernleşme çabası içinde, uzunca bir süredir, Batıya dönük olan Türk toplumunda buna şaşmamak gerekir. Bu memlekette, (belki sağın «mukaddesatçı» kanadından başka) son zamanlarda dışarıdan getirilmemiş bir siyaset görüşü bulunmadığı söylenebilir. Türk ay-

dını, aşağıyukarı yüz yıldan beri Batıda iyi diye gördüğü şeyleri halkına benimsetmeye savaşımaktadır. Benzer durumdaki ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de ortaya çıkan toplumsal sorunların çoğu, kütlelere maledilmeye çalışılan yeniliklerin yerleşik geleneksel düzende yarattığı tepkilerle ilgilidir. «Gerıcılık» diye nitelenen böyle tepkiler, şimdiye kadar hep pratik bir yönden ele alınmış ve daha «ileri» bir düzene geçişi engelledikleri gerekçesiyle ortadan kaldırılmak istenmiştir. Oysa, tepkilerin içten nedenleri anlaşılmadan ve kabul ettirilmek istenen yeniliklerin özünü ilgilileri çözümlenmeden, bu yolda tam başarıya ulaşılması güçtür.

Türk solculuğu 1908 - 1925 yılları arasında, siyasî iktidar mücadelesi açısından bakılırsa, besbelli ki, küçük ve önemsiz bir hareket olmuştur. Salt bir tarih merakını karşılamanın ötesinde, bu konuyu araştırılmaya değer kılan, asıl fikrî plânda yapılan denemelerdir. Sosyalist teoriyi gözden geçirerek memleket gerçeklerine uydurmaya çalışan ilk solcularımız, bu pratik amaçlı çabaları sırasında, Türkiye'deki siyasetin oluşumunu anlamak bakımından bize pek çok şey öğretmişlerdir. Fakat, uzun vadeli hedeflerine yaklaşamamalarından başka, kısa vadeli olarak düşündüklerinin de gerçekleştirilmesinde (yani, Türkiye'nin özel mülkiyete dayalı bir burjuva kapitalizmi yoluna girmesinin önlenmesinde) başarısızlığa uğradıkları açıktır. Bu durumu, sol harekete önderlik eden sorumluların, iyi çözümlene yapmış olsalar bile, taktik kararlarında yanılmış olmalarıyla açıklamak mümkündür; ancak, meselelerin daha derinde bir kökü de olabilir. Bu ülkede uygulanmak istenen teorik solcu görüş, acaba, ne kadar akıllıca hareket edilirse edilsin, dogmalarına sadık bir davranışı anlamsız, revizyon yapmaya hazır bir tutumu ise faydasız bırakacak kadar Türk toplumunun yapısına yabancı bir kuruluştadır mıdır? Bu soruya en iyi karşılığı, bugün gelişmekte olan Türk solu verebilir.

Bibliyografiya

Bu çalışmada atıf yapılan kaynakları ikili bir ayırım içinde sunmanın doğru olacağını düşündük :

(I) *Asıl Kaynaklar*, yani incelediğimiz 1908 - 1925 döneminde solcular tarafından çıkarılan,

- (a) kitaplar,
- (b) süreli yayınlar, ve
- (c) belgeler,

bu çalışmanın sistematığıne uygun olarak ;

- (1) İkinci Meşrutiyette Osmanlı Solculuğu,
- (2) Milli Mücadele Anadolu'sunda Solculuk,
- (3) İstanbul'da *Aydınlık Çevresi*

bölümleri içinde, tarihlerine göre sıralanmıştır.

(II) *Yardımcı Kaynaklar*, yani bunların dışında kalan,

- (1) kitaplar,
- (2) makaleler,
- (3) süreli yayın koleksiyonları, v.b. ise

alfabetik bir sırayla verilmiştir.

Ayrıca :

- Asıl kaynaklar arasında, varlığını öğrenip de kendilerini bulamadıklarımıza notlarla işaret ettik.
- Türkiye'deki araştırma güçlüklerini göz önünde tutarak, nadir (asıl veya yardımcı) kaynakları bizim nerede bulduğumuzu da belirttik.

I — Asıl Kaynaklar

(Bu ayırmada gösterilen bütün kaynaklar eski yazıdır.)

1. İkinci Meşrutiyette Osmanlı Solculuğua. Kitaplar

Avukat T. Nadir [Haydar Rıfat Yorulmaz], *Beynelmülel İhtilâl Fırkaları*, ([İstanbul:] Matbaai Osmaniye, 1326), 8° 78 s., 5 kr.
Millî Kütüphane : 1948 A 4412 ve 1954 A 312.

Jorj Turnir, (çev.) Haydar Rıfat [Yorulmaz], *Sosyalizm*¹
(Dersaadet: Matbaai Hayriye Şirketi, 1326), Kitaphane-i İslâm ve Askeri, Tüccarzade İbrahim Hilmi, 8°, 124 s., 5 kr.
Millî Kütüphane : 1947 A (T) 373.

2

Hasan Rıza bin Esat (Sosyal Demokrat Fırkası Müessis ve Reisi, Cemiyeti Tıbbiye Azai Damesinden Muallim Doktor), *Sosyalizm - En Mühim ve Herkes İçin Mütalâası Lâzım Bir Meselei Hayatiyedir* (İstanbul : Evkafı İslâmiye M., 1920 - 1336), 16°, 74 s., f. y.
T. B. M. M. Kütüphanesi : A. C. 429.

b. Süreli Yayınlar

3,4

İştirak (İstanbul - Haftada 1) 17 Sayı :
13 Şubat 1325 - 31 Mayıs 1326 (26 Şubat 1910 - 13 Haziran 1910),
Sahibi İmtiyaz ve Müdürü Mesul : Hüseyin Hilmi
«Sosyalizm Efkârının Mürevvicidir».
Pembe bir kapak içinde 16 s., 4°, resimli ;
(sayfa numaraları devamlı) 1 kr.
Millî Kütüphane : 1962 SB 55 (Tam Takım).

¹ Yeni harflerle ikinci baskı : J. Lötorney, (çev.) Haydar Rıfat, *Sosyalizm* (İst. : Sanayii Nefise M., 1933).

² Dr. Refik Nevzat, *Sosyalizm ve Rehberi Amele* (İstanbul: 1912), Sosyalist Kütüphanesi. (Bulunmamıştır.) Bak. BL. I/n. 62.

³ *Irgat* «Sosyal Demokrat Gazete» (İstanbul veya İzmir: 1908). (Bulunmamıştır.) Bak. BL. I/n. 118.

⁴ *Amele* Gazetesi «Sosyalist Federasyonun organı» (Selânik: 1909 Güzünde 4. sayı) Yazı İşleri Müdürü: Rasim Hikmet [Haşmet]. (Bulunmamıştır.) Bak. BL. I/n. 43.

İnsaniyet (İstanbul - Haftada 1) 2 Sayı :
5 Ağustos 1326 - 12 Ağustos 1326 (18 Ağustos 1910 - 25 Ağustos 1910),
«Sosyalist Efkârına Hâdim İnsaniyetperver Haftalık Gazetedir».
8 s., 4°, resimli; (sayfa numaraları devamlı) 1 kr.
Milli Kütüphane : 1962 SÇ 48 (Sayı: 1 eksik).

İştirak (İstanbul - Haftada 1) 3 Sayı :
19 Ağustos 1326 - 2 Eylül 1326 (1 Eylül 1910 - 15 Eylül 1910).
Sahibi İmtiyaz ve Müdürü Mesul : Hüseyin Hilmi.
8 s., 4°, resimli; (sayfa numaraları ilk seriden devamlı) 1 kr.
Milli Kütüphane : 1962 SB 55 (Tam Takım).

Sosyalist (İstanbul - Haftada 2) 2 Sayı :
11 Teşrinisani 1326 - 16 TS 1326) (24 Kasım 1910 - 29 Kasım 1910).
Sahibi İmtiyaz ve Müdürü Mesul : Namık Hasan.
«Osmanlı Sosyalist Fırkasının Nâşiri Efkârıdır».
4 s., 2°, resimli; 10 para.
Milli Kütüphane : 1962 SÇ 234 (Tam Takım).

İnsaniyet (İstanbul - Haftada 2) 3 Sayı :
18 Teşrinisani 1326 - 25 TS 1326 (1 Aralık 1910 - 8 Aralık 1910).
Sahibi İmtiyaz ve Müdürü Mesul : İbnültahir İsmail Faik
«Osmanlı Sosyalist Fırkasının Nâşiri Efkârıdır».
4 s., 2°, resimli; 10 para.
Milli Kütüphane : 1962 SÇ 48 (Sayı : 2 eksik).

Medeniyet (İstanbul - Haftada 2) 2 Sayı ? :
1 Kânunuevvel 1326 - 6 KE 1326 (14 Aralık 1910 - 19 Aralık 1910).
Sahibi İmtiyaz ve Müdürü Mesul : İsmail
«Osmanlı Sosyalist Fırkasının Nâşiri Efkârıdır».
4 s., 2°, resimli; 10 para.
Milli Kütüphane : 1962 SÇ 73 (Tam Takım).

Beşeriyet (Paris - Aylık) 6 Sayı : 1911 - 1912.
Çıkararı : Dr. Refik Nevzat.
Elyazı EHT ve Fransızca, Litograf.
Prof. Dr. T. Z. Tunaya'nın özel kitaplığında tam takım; ayrıca İstanbul'da Hakkı Tarık Us Kütüphanesinde Sayı 6 bulunmaktadır.

İştirak (İstanbul - İki Haftada 1) 3 Sayı :

7 Haziran 1328 - 5 Temmuz 1328 (20 Haziran 1912 - 18 Temmuz 1912).

Sahibi İmtiyaz: Hüseyin Hilmi; Müdürü Mesul : Salih Sırrı .

«Onbeş günde bir Perşembe günleri neşrolunur Sosyalist Gazetedir».

Pembe bir kapak içinde 16 s., 4°, resimli;

(sayfa numaraları devamlı) 1 kr.

Milli Kütüphane : 1962 SB 55 (Tam Takım).

İştirak (İstanbul - Haftada 2, sonra Her Akşam) 20 Sayı ? :

14 Temmuz 1328 - 26 Eylül 1328 (27 Temmuz 1912 - 9 Ekim 1912).

Sahibi İmtiyaz ve Müdürü Mesul : Hüseyin Hilmi.

«Osmanlı Sosyalist Fırkasının Nâşiri Efkârıdır».

4 s., 2° (sonra daha ufak); 10 para.

Milli Kütüphane : 1962 SB 55 (Sayı 1, 3, 5 - 6, 9 - 11, 13 - 19 eksik).

İdrak (İstanbul - Günlük) 33 Sayı :

28 Nisan 1335 - 22 Temmuz 1335 (1919).

[14 Mayıs 1 Temmuz tarihleri arasında teknik sebeplerle yayına ara verilmiştir].

Sahibi : Hüseyin Hilmi; Müdürü Mesul : Mehmet Lâtif.

2. s., 2°; 2 kr.

Milli Kütüphane: 1962 SÇ 67 (Bulunan sayıları : 2, 18 - 19, 33),

T. B. M. M. Kütüphanesi : (Bulunan sayıları : 8 - 11, 13 - 17).

c. Belgeler

«İ. Özgen Dosyası»

Biz bu çalışmayı tamamladıktan sonra, vaktiyle Türkiye Sosyalist ve Bağımsız Sosyalist Fırkalarında çalışmış Dr. İhsan Özgen adında bir zatın biriktirmiş olduğu el yazması ve basılı belgeler bulunduğunu ve bunların Dr. Özgen'in vefatını müteakip Prof. A. Benningsen tarafından alınıp Paris'e götürüldüğünü öğrendik. Sayın profesörden bu belgelerin neler olduğunu gösteren bir katalog getirttik. İleride, ilginç bulduğumuz bazılarının hiç değilse kopyalarını, sağlamak umudundayız. Ancak, bu katalogdaki açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla, bilinmeyen birtakım noktaları da şimdiden notlara eklemekte sakınca görmedik.

2. Milli Mücadele Anadolu'sunda Solculuk

a. Kitaplar

Selâhattin Nevzat (Umur-u Hukukiye Müdürü), *Bolşeviklik* (Samsun : Şems M., 1336), 8°, 96 s., 50 kr .

[«Her hakkı mahfuzdur. Mühürsüz Nüshalar sahtedir.»]

Milli Kütüphane : 1959 A 105.

(Çıkaran :) Türkiye İştirakiyun «Komünist» Teşkilâtı,⁵ *Bolşevizm Nedir?* «Almancadan tercüme edilmiştir - Moskova 1919».

(Bakû : 1920), İştirakiyun Kitaphanesi, Sayı 2,

8°, 22 s., kapaksız f. y. Kitabın başında «Dünya İşçileri Birleşiniz!» sözü vardır. Milli Kütüphane : 1958 A 297.

28 - 29 *Kânunusani 1921 - Karadeniz Kıyılarında Parçalanmış Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri* (Moskova : Kızıl Şark M., 1923)⁶, 8°, 83 s., f. y. «Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!» (Stanford Üniversitesi) Hoover Kütüphanesindeki 2783 A numaralı mikrofilmden Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'nun çıkarttığı Xerox kopya.

b. Süreli Yayınlar

7

Seyyare-i Yeni Dünya (Eskişehir, sonra Ankara-Haftada 6) 32 sayı: 30 Ağustos 1336 (1920) - (No. 32) 11 Teşrinievvel 1336...

Sahibi İmtiyaz ve Ser - Muharriri Arif Oruç.

Heyet-i Tahririye Müdürü: Mustafa Nuri (Ankara'da Müdürü Mesul: Hakkı Behiç) «İslâm Bolşevik Gazetesidir» Ankara'da «Türkiye Komünist Gazetesidir»). 2 s., 2°, 5 kr.

Milli Kütüphane : 1962 SÇ 95 (Yalnız sayı 32 vardır).

8

⁵ Bu teşkilât tarafından, Bakû'da basılan, basılmakta veya hazırlanmakta olan öteki 16 kitap için, bak. BL. II/n. 117.

⁶ Bu kitap üç bölümdür. Birinci bölümde hatıralar, ikinci bölümde M. Suphi tarafından (*çoğu Yeni Dünya'da*) yazılmış makaleler ve üçüncü bölümde de E. Nejat'ın ve İ. Hakkı'nın birer makalesi bulunmaktadır.

⁷ *Yeni Dünya*, M. Suphi'nin 1917'den itibaren çeşitli Sovyet ülkelerinde çıkardığı bir gazete, (Bulunamamıştır.) Bak. s. 102 vd.

⁸ *Anadolu'da Yeni Gün*, Yunus Nadi'nin 10 Ağustos 1336'dan itibaren Ankara'da çıkardığı bir gazete, (Resmî T. K. F.'nin organı olarak yayımlandığı döneme ait sayılar bulunamamıştır.) Bak. BL. II/n. 62.

Albayrak (Erzurum - Haftada 2, sonra 1) 124 + ? Sayı :
(No. 20) 18 Ağustos 1335 (1919) - (No. 124) 27 Kânunuevvel 1336
(1920).

Müdür ve Başyazıcısı: Süleyman Necati. 2 s., 2°, 100 para.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü : (Bulunan sayıları : 20, 27, 36, 38,
40 - 41, 68 - 69, 75, 86, 90, 112, 117, 119 - 120, 122 - 124);

Bu kolleksiyonun Millî Kütüphane Mikروفilm Arşivinde bir kop-
yası vardır : B - 129.

9 10

Yeni Hayat (Ankara - Haftada 1) 6 + ? Sayı: 18 Mart 1922 -

Sahib-i İmtiyaz ve Müdür-i Mesul : Nâzım.

«İlmî, İçtimai, İktisadi ve Siyasî Mecmua».

16 s., 4°, 10 kr.

Millî Kütüphane : 1962 SB 125 (Yalnız Sayı 1 - 5),

(Stanford Üniversitesi) Hoover Kütüphanesinde de Sayı 6 (22 Ni-
san 1922) bulunmaktadır.

c. Belgeler

Türkiye Komünist Partisi Umumi Nizamnamesi ¹¹

(Ankara : Haziran 1920), 12 x 16 cm., 8 s., f. y.

Türk Tarih Kurumu.

Türkiye Komünist Fırkası (Merkezi Umumisi),

«İstanbul'da bir İcra Komitesi üyeliği belgesi» ¹²

No. 242, 21 Teşrinisani 1336.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi : 39 d/14621.

⁹ *Yoldaş* (Bursa), *İşçi* (Eskişehir) ve *Öğüt* (Trabzon). (Bulunmamıştır.) Bak. BL. II/n. 95 ve metin.

¹⁰ *İkaz*, Müdür-i Mesul: Mehmet Şükrü (Ankara'da çıkan sayıları bulunmamıştır.) *Emek*, Müdür-i, Mesul: Abdülkadir (16 Ocak 1921'den itibaren Ankara'da çıkan sayıları bulunmamıştır.) Bak. BL. II/n. 88.

¹¹ Bak. s. 91-94.

Cumhuriyet gazetesinde (28 Temmuz 1931) kısmen fotokopisi yayımlanan 14 Temmuz 1920 tarih ve 1 numaralı T. K. P. Beyannamesi hakkında bak. BL. II/n. 73 ve n. 119.

¹² Bak. BL. II/n. 81.

3. İstanbul'da Aydınlik Çevresi

a. Kitaplar

Sadrettin Celâl, *Sendika Meseleleri* (İstanbul : Evkaf M., 1338),
Aydınlik Külliyyatı : 5 ; 8°, 40 s., 5 kr.¹³
Milli Kütüphane : 1964 A 514.

Buharin ve Preobrejenski, Türkçeye çeviren A[li]. C[evdet],
Komünizm Elifbası, Birinci Kitap (İstanbul : Amedi M., 1339 - 1923)
[Dr. Şefik Hüsnü'nün yazdığı «Methal» 28 Şubat 925 tarihini taşı-
maktadır.], Aydınlik Külliyyatı : 13 ; 8°, 138 s., 25 kr.
Prof. Dr. T. Z. Tunaya'nın özel kitaplığında vardır.

b. Süreli Yayınlar

Kurtuluş (Berlin - Onbeş günde 1) 1 Sayı : (1 ve 2) 1 Mayıs 1919.
Verantwortlicher Redakteur : İlhâmi Nafiz.
«Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisinin Organıdır».
Kırmızı bir kapak içinde 28 s., 4°, resimli ;
(sayfalar numaralanmamış 1,5 DM. Milli Kütüphane: 1962 SB 61.

Kurtuluş (İstanbul - Ayda 1) 5 Sayı : 20 Eylül 1919 - 19 Şubat 1920.
Mesul Müdür : Mehmet Selâhattin.
Pembe bir kapak içinde 16 (Sayı 1, 4 - 5) ve 24 (Sayı 2 - 3) s., 4°,
resimli ; (sayfa numaraları devamlı) 10 kr.
Milli Kütüphane : 1962 SA 38.

Aydınlik (İstanbul - Ayda 1) 31 Sayı¹⁴.
Müdürü Mesul : Sadrettin Celâl.
«İçtimai, Terbiyevi, Edebi Aylık Mecmuadır».

¹³ 5 ve 13 numaralılarından başkasını bulamadığımız Aydınlik Külliyyatı :

1. Ali Cevdet, *Sermayedar Nizam-ı İçtimaisi* (10 kr.)
2. Sadrettin Celâl, *Burjuva Demokrasisi ve Sosyalizm* (2,5 kr.)
3. Sadrettin Celâl, *Sosyalizm ve Tekâmülü* (10 kr.)
4. Ali Cevdet, *İşçi Ücreti ve İşsizlik Buhranı* (2,5 kr.)
5. Sadrettin, Celâl, *Sendika Meseleleri* (5 kr.)
6. Dr. Şefik Hüsnü, *Türkiye ve İçtimai İnkılâp* (10 kr.)
7. Sadrettin Celâl, *İçtimai Mesele ve İslahatçılar* (2,5 kr.)
8. ? (2,5 kr.)
9. Marx ve Engels/Dr. Şefik Hüsnü, *Komünist Beyannamesi* (10 kr.)
10. Sadrettin Celâl ve Şevket Süreyya, *Lenin ve Leninizm* (10 kr.)
11. Şevket Süreyya, *Grev Nedir?* (2,5 kş.)
12. Sadrettin Celâl, *Dernek Nasıl Teşkil Olunur?* (10 kr.)
13. Buharin ve Preobrejenski/Ali Cevdet, *Komünizmin Elifbası* (25 kr.)

¹⁴ *Aydınlik* dergisi :

Sayı	Tarih	Sayfa No. :	Milli		T.B.M.M.	
			Kütüphane	(Y.K.)	NOT	(UR 107)
1 —	1 Haziran	1921 1 — 32 (32)	x		A	
2 —	1 Ağustos	33 — 64 (32)			A	
3 —	1 Eylül	65 — 88 (24)			A	
4 —	1 Teşrinievvel	89 — 120 (32)			B	
5 —	1 Teşrinisani	121 — 152 (32)	x			
6 —	1 Kânunuevvel	153 — 176 (24)	x			
7 —	20 Temmuz	1922 177 — 200 (24)	x			
8 —	20 Ağustos	201 — 224 (24)	x			
9 —	20 Eylül	225 — 248 (24)	x			
10 —	1 Teşrinisani	249 — 272 (24)	x			
11 —	15 Kânunuevvel	273 — 296 (24)			A	
12 —	Kânunusani	1923 297 — 320 (24)			B	
13 —	1 Şubat	321 — 352 (32)	x			
14 —	Nisan	353 — 376 (24)				x
15 —	Mayıs	377 — 408 (32)				x
16 —	Haziran	409 — 432 (24)	x			x
17 —	Ağustos	433 — 456 (24)	x			x
18 —	Teşrinievvel	457 — 480 (24)	x			x
19 —	Teşrinisani	481 — 512 (32)	x			x
20 —	Şubat	1924 513 — 536 (24)	x			x
21 —	Mayıs	537 — 560 (24)	x			x
22 —	Haziran	561 — 592 (32)	x			x
23 —	Temmuz	593 — 616 (24)	x		C	x
24 —	Ağustos	617 — 640 (24)	x			x
25 —	Eylül	641 — 664 (24)	x			x
26 —	Teşrinievvel	665 — 688 (24)				x
27 —	Teşrinisani	689 — 720 (32)				x
28 —	Kânunuevvel	721 — 744 (24)				
29 —	1 Kânunusani	1925 775 — 798 (24)			D	x
30 —	Şubat	799 — 822 (24)				x
31 —	18 Şubat	823 — 864 (24)	x		E	x
			(20)			(18)

- A İstanbul'da (Beyazıt) Belediye Kütüphanesinde, Sayı 1, 2, 3 ve 11 vardır. Fatih Millet Kütüphanesinde de, 20'inci sayıdan itibaren (No. 30 ek-sik) 11 nüshalık bir kolleksiyon bulunmaktadır.
- B (Stanford Üniversitesi) Hoover Kütüphanesinde, Sayı 1-27 ile 29 ve 31 (dolayısıyla bizim bulamadığımız 4 ve 12'inci sayılar da) vardır.
- C 1924 yaz sonundan itibaren bir kaç sayı *Aydınlık Fevkalâde Amele Nüş-hası* yayımlanmıştır. (Bak. BL. III/n. 66). No. 2, (15 Ağustos 1924) Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kitaplığında mevcuttur. 41180. Hoover Kütüphanesinde de, No. 5-6 ve 8 bulunmaktadır.
- D Bu noktada, sayfa numaraları 744'ten 775'e atlamaktadır. Sayı 28 ile 29 arasında 32 sayfalık bir özel Yılbaşı eki yayımlanmış olabilir.
- E Aydınlık'ın bazı sayılarında, sayfa numarasına girmeyen kapaklar vardır.

Orak Çekiç (İstanbul - Haftada 1) 7 Sayı :

21 Kânunusani 1925 - 5 Mart 1925.

Müdürü Mesul : Hüseyin Vasıf.

«Siyasi Amele ve Köylü Gazetesi».

4 s., 2°, resimli; 100 para.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi: Behiç Erkin Koleksiyonu
(Tam Takım).

c. Belgeler

«İstanbul İşçi ve Sosyalist Teşkilâtları Hal-i Hazır Harekâtı»¹⁵

El yazısı rapor : Altında 24 Ağustos 1338 tarihi ve Faruk, imzası vardır (elif'le başlayan ikinci ad okunmamaktadır).

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi: 39 d/14666.

«Umum İşçi ve Fakirlere Hitap»¹⁶

İmza: "Bütün Dünya İşçileri İttifakı", 1 s., 22 x 24 cm., tek sütun.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi: 39 d/14666.

«Türkiye İşçilerini Birleşmeğe Davet»¹⁷

Başında «Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!» sözü ve «Troçki, Lenin, Zinovyef Yoldaşlar»ın resimleri.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi: 39 d/14679.

«Bilâ Tefriki Din ve Mezhep İstanbul Amele ve İşçilerine»¹⁸

4 s., 8°. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi: 39 d/14669.

[s. 1: *karikatür - Mehmetçik bir iskeleti yardan denize atıyor, iskeletin başından tacı, elindeki çantadan paraları dökülüyor.*

Lejant: «Sultana müjde: Anadolu işçi ve çiftçi Ordusu diyor ki Konstantin'in kaburgalarını delen süngüm Altıncı Mehmet'in sultanlığını da gebertti.»

s. 2-3: *«Bütün Dünya Emekçileri Birleşiniz» sözüyle başlayan ve "Ankara Merkezi - Merkezi Umumi - Kızıl Sendika" imzalarını taşıyan beyanname metni.]*

¹⁵ Bak. BL. I/n. 116.

¹⁶ Bak. BL. III/n. 31.

¹⁷ Bak. BL. III/n. 29.

¹⁸ Bak. BL. III/n. 31

II. Yardımcı Kaynaklar

1. Kitaplar

Prof. Dr. Yavuz Abadan, *Âmme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri* (Ankara: Güney M., 1952), A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları : 26 - 8.

Yunus Nadi [Abaloğlu], *Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti* (İstanbul : Hisar M., 1955), Sel Yayınları : Atatürk Kütüphanesi - 16.

Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı* (İstanbul : 1962), Çan Yayınları. [Bu kitap, yazarın *The Turkish Ordeal* (New York : 1928) adlı eserinin yer yer değiştirilmiş bir çevirisidir.]

Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu : Birinci T.B.M.M.* (İstanbul: Garanti M., 1964), 3'üncü baskı, Ağaoğlu Yayınevi.

Damar [eskiden, Zamir] Arıkoğlu, *Millî Mücadele Hatıralarım* (İstanbul: Tan M., 1961).

(Eskişehir Mebusu, Miralay, Sabık Kolordu Kumandanlarından) Mehmet Arif [1926'da İzmir suikast teşebbüsü dolayısıyla İstiklâl Mahkemesi tarafından astırılmıştır], *Anadolu İnkılâbı : Mücadeleâtı Milliye Hatıratı 1335 - 1339* (İstanbul: İkdam M., 1340). Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kitaplığı : 1677.

Prof. Dr. Fahir H. Armaoğlu, *Siyasî Tarih 1789 - 1960* (Ankara : Sevinç M., 1964).

Faruk Asrî, *Komünizm : Mesleki İştirakiyunu Tetkik* (Kısmen Charles Rapoport'in "Précis du Communisme" adlı kitabından iktifat edilmiştir).

(Filibé : İştirakiyun Kitaphanesi, 1922), 32 s., n°, 5 kr.

Prof. Dr. T. Z. Tunaya'nın özel kitaplığında bulunmaktadır.

Kemal Atatürk, *Nutuk* (İstanbul : Maarif B., 1960), Maarif Vekâleti, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü: cilt I 1919 - 1920, cilt II 1920 - 1927, cilt III Vesikalar.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt I 1919 - 1938 (İstanbul : Maarif M., 1945), cilt II 1906 - 1938 (Ankara : T. Tarih Kurumu B., 1952), cilt III 1918 - 1937 (T. Tarih Kurumu B., 1954), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları : 1

Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam* (Ankara : Türkiye M., 1959), Öz Yayınları.

Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam - Mustafa Kemal*, cilt II 1919 - 1922 ve cilt III 1922 - 1938 (İstanbul: Yükselen M., 1964 ve 1965), Remzi Kitabevi.

Max Beer, *Fifty Years of International Socialism* (London: George Allen and Unwin, 1937), 2 nd. imp.

Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (Montreal : McGill, 1964).

Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919 - 1921) I* Ankara: T. Tarih Kurumu B., 1959), T. İş Bankası, Atatürk ve Devrim Serisi, No. 7.

Süleyman Hayri Bolay, *II Meşrutiyetten Sonra Türkiye'de Materyalizm - Spiritüalizm ve Vahdeti Vucüd Mücadelesi* (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, 1960 - 1961). İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi: 12381/9582.

Korkut Boratav - *Türkiye'de Devletçilik (1923 - 1950) [İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuat]* (Ankara S. B. F., Maliye Enstitüsü, Teksir edilmiştir - Mart 1962), Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, No. 16.

Franz Borkenau, (New Introduction by: Raymond Aron) *World Communism : A History of the Communist International* (Univ. of Michigan Press, 1962), Ann Arbor Paperbacks for the Study of Communism and Marxism.

[Célestin] Bogle (Sorbon Darülfünunu Felsefe Muallimlerinden), mütercimi : Mustafa Suphi, *İlmi İctimai Nedir ?* (Dersaadet : Mürettibini Osmaniye M., 1327), Kütüphanesi İslâm ve Askerî - İbrahim Hilmi; Millet Kütüphanesi, Adet 16, 176 s., 8°, 6 kr. Milli Kütüphane : 1957 A 258.

E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917 - 1923* (New York: Macmillan, 1961), Vol. 3.

Gen. Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları* (İstanbul : Vatan Neşriyatı, 1953).

Gen. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları* (İstanbul : Vatan Neşriyatı, 1955).

A. Cerrahoğlu [Nevzat Cerrahlar, *alias* Kerim Sadi], *İslâmiyet ve Osmanlı Sosyalistleri - İslâmiyet ve Yöncü Sosyalistler* (İstanbul : Ersa M., 1964).

A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm* [I] (İstanbul : Yeni M., 1965).

A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm* [İkinci Kitap] İstanbul : Kutulmuş M., 1966), *Çağ Yayınları* : 2.

G. D. H. Cole, *A History of Socialist Thought*, Vol. III, Part I - II : *The Second International 1889 - 1914* (London: Macmillan, 1963), new imp., ve Vol. IV, Part I - II : *Communism and Social Democracy 1914 - 1931* (London: Macmillan, 1961), new imp.

Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını* (İstanbul: Milliyet?, t. y.), *Gazeteciler Cemiyeti Yayınları*, No. 5.

Bernard Crick, *In Defense of Politics* (London : Univ. of Chicago Press, 1962), *Nature of Human Society Series*.

Mücellitoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1859 - 1949*, cilt I Tarihçe ve cilt II Hal Tercemeleri (Ankara : Örnek M., 1954).

Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi* (İstanbul : Sinan M., 1964), *Pınar Yayınevi*, *Sosyal Yayınlar* No. 1.

İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Komünizm Hareketleri*, cilt I ve II (İstanbul: Tan M. ve Çınar M., 1962 - 1963), ikinci basım, *Toprak Dergisi Yayınları* No. 10.

Selected and edited by : Jane Degras, *The Communist International, 1919 - 1943 Documents*, Vol. I : 1919 - 1922, Vol. II : 1923 - 1928 (London : Oxford Univ. Press, 1956 - 1960), *Royal Institute of International Affairs*.

Emniyet Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Siyasi Dernekler II* (Ankara, 1951).

Fahrettin Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım* (İstanbul : Yeni M., 1954).

Lütfi Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi - Özet olarak* (İstanbul : Kutulmuş B., 1951).

Alb. Hüsamettin Ertürk (*Hatıralarını Anlatan*) - Samih Nafiz Tansu (Yazan), *İki Devrin Perde Arkası* (İstanbul : Batur M., 1964), *Pınar Yayınevi*.

Çerkes Ethem'in Hatıraları (İstanbul : Dünya M., 1962), Dünya Yayınları 6.

Ethem Nejat, *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları* (İstanbul : Çiftçi Kitaphanesi, t. y. 1912), Halk Kitapları, Adet 4, 52 s., 8°, f. y.)
Milli Kütüphane : 1960 A 847.

Z. F. Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp, sa vie et sa sociologie* (Paris : Berger - Levault, 1936).

Louis Fischer, *The Life of Lenin* (New York : Harper and Row, 1964).

Louis Fischer, *The Soviets in World Affairs : A History of the Relations Between the Soviet Union and the Rest of the World 1917-1929*, Vol. I (New Jersey : Princeton Univ. Press, 1951), 2 nd imp.

Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler : Tarihi ve Siyasî Tetkik* (İstanbul : Tan M., 1947), 2'nci baskı.

(Anadolu ve Bağdat Demiryolları Kumpanyasının eski doktoru ve bu işletmede çalışanların kurduğu «Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti» nin başkanı) Dr. Arhangelos Gavril *Anadolu ve Bağdat Demiryolları İdaresinin İç Yüzü* (Dersaadet, Mahmut Bey B., 1327), 254/152 s., 8°, 20 kr./5 fr.

Milli Kütüphane : 1948 A 1176.

Prof. M. Tayyar Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken* :
Birinci Kitap — Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine,
İkinci Kitap — Sivas Kongresinden B. M. M.'nin Açılmasına
(Ankara : T. Tarih Kurumu B., 1959 - 1965), T. İş Bankası Kültür Yayınları, Atatürk ve Devrim Serisi No. 5 ve 13.

İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (İstanbul : Yedigün Neşriyatı [1946]).

George S. Harris, *Communist Movements and the Formation of the First Turkish Republic veya Origins of Communism in Turkey* adı altında yakında Amerika'da yayınlanacak kitabın manuskripti. [Aynı yazarın, 1953'te Harvard Üniversitesinin bir seminerine sunduğu «The Rise and Fall of Communism in Turkey, 1919 - 1921» başlıklı inceleme de, bu kitabın içinde geniş ölçüde kapsamaktadır.]

Ho Chi Minh, *Selected Works*, Vol. I (Hanoi : Foreign Languages Publishing House, 1960).

Charles Hoestler, *Turkism and the Soviets* (London : George Allen and Unwin, 1957).

İktisat Esaslarımız : 17 Şubat 339 - 4 Mart 339 Tarihine Kadar İzmir'de Toplanan İlk Türk İktisat Kongresinde Kabul Olunan Esaslar ve İrad Olunan Nutuklar (İzmir : Anadolu M., [1923]).

Milli Kütüphane: 1948 A 4630.

Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* (İstanbul : Türkiye B., 1960).

Gen. Sami Sabit Karaman, *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa - Trabzon ve Kars Hatıraları : 1921 - 1922* (İzmit : Selülöz B., 1949).

Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi* (İzmir : İhsan Gümmüşayak M., 1955).

Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor (İstanbul : Hisar M., 1955) Sel Yayınları : Atatürk Kütüphanesi - 5.

Necip Fazıl Kısakürek, *Türkiye'de Komünizma ve Köy Enstitüleri* (İstanbul : Sıralar M., 1962), Doğan Güneş Yayınevi, No : 7.

Lord Kinross, *Atatürk : A Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey* (New York : William Morrow, 1965).

(Haller Darülfünunu Müderrislerinden) Prof. Dr. J. Kondrad, mütercimi : (Ankara Serbest Âli Dersler İktisadiyat Müderrisi ve Ticaret Müdürü Umumisi) Mehmet Vehbi, *İktisat Tarihi* (İstanbul : Matbaai Âmire, 1923 - 1339), T.B.M.M. Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, Adet 20, 150 s., 80, 20 kr.

Milli Kütüphane : 1946 A (T) 847.

D. George Kousoulas, *Revolution and Defeat : The Story of the Greek Communist Party* (London : Oxford Univ. Press, 1965).

Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri* (İstanbul : Çeltüt M., 1959).

Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele* (İstanbul : Baha M., 1956).

Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki* (İstanbul : Tan M., 1948).

Cemal Kutay, *Millî Mücadelede Yeşil Ordu Efsanesi* (İstanbul : Ercan M., 1956), Tarih Konuşuyor - 5.

Cemal Kutay, *Türkiye'de İlk Komünistler* (İstanbul : Ercan M., 1956), Tarih Konuşuyor - 6.

Walter Z. Laqueur, *Communism and Nationalism in the Middle East* (London : Routledge and Kegan Paul, 1957), 2 nd ed.

Seymour Martin Lipset, (çev.) Mete Tunçay, *Siyasi İnsan* (Ankara : Ayyıldız M., 1946), T.S.İ.D., Siyasi İlimler Serisi: 8 .

Dr. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895 - 1908* Ankara : Ajanstürk M., 1965), T. İş Bankası Kültür Yayınları.

Dr. Şerif Mardin, *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838 - 1918)* (Ankara : S.B.F., Maliye Enstitüsü, Temmuz 1962 - Teksir Edilmiştir), Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, No. 12.

Karl Marx and Friedrich Engels, *Communist Manifesto, Socialist Landmark*, A new appreciation written for the Labour Party by Harold J. Laski together with the Original Text and Prefaces (London : George Allen and Unwin, 1948).

Günther Nollau, *Enternasyonal : Proleter Enternasyonalizminin Kökleri ve Belirli Şekilleri*. [Yazarın *Die Internationale, Wurzeln und Erscheinungsformen des proletarischen Internationalismus* (Köln, 1959) adlı kitabından yapılmış bu çevirinin, kimin tarafından, nerede ve ne zaman teksir edildiği üstünde yazılı değildir].

Parvus [Alexander Israel Helfant], *Türkiye'nin Can Damarı : Devleti Osmanîyenin Borçları ve Islâhı* (İstanbul : Şems M., 1330), Türk Yurdu Kütüphanesi, VIII 246 s., 8° f. y.

T.B.M.M. Kütüphanesi: A.L. 102.

Parvus, *Umumi Harp Neticelerinden : Almanya Galip Gelirse* (İstanbul : Kadir M., 1330), Türk Yurdu Kütüphanesi, 24 s., 8°, 40 para.

Millî Kütüphane : 1947 A (T) 10.

Parvus, *Umumi Harp Neticelerinden : İngiltere Galip Gelirse* (İstanbul : Kadir M., 1330), Türk Yurdu Kütüphanesi, 32 s., 8°, 40 para

Millî Kütüphane : 1959 A 87.

Mihail Pavloviç, (çev.) Bahaettin, *İnkılâp Türkiyesi: Osmanlı İmparatorluğunun Azameti ve Sukutu Eski Türkiye - Yeni Türkiye* (Sarıkamış : Sarıkamış M., 1338), Varlık Külliyyatı : 1, 103 s., 8°, 15 kr.

Millî Kütüphane : 1946 A (T) 628.

Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü (İstanbul : Bir Yayınevi, t.y.), Meslek Kitapları Serisi : 10.

Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union* (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1954).

Nazım Hikmet [Ran], (Traduit du turc par) Münevver Andaç, *Les Romantiques (La vie est belle, mon vieux ...)* [Hayat Güzel Şey, Azizim] (Paris : Les Editeurs français Reunis, 1946).

A. Rawlinson, *Adventures in the Near East* (London : Andrew Melrose Ltd., 1924), 3rd imp.¹⁹.

Joseph Rothschild, *The Communist Party of Bulgaria — Origins and Development 1883 - 1936* (New York : Columbia Univ. Press, 1959).

J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* (London : George Allen and Unwin, 1961), 9th imp.

Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, cilt I ve II (İstanbul : Güneş M., ve İstanbul M., 1963 ve 1965).

Ivar Spector, *The Soviet Union and the Muslim World 1917 - 1958* (Seattle : Univ. of Washington Press, 1959).

Galip Kemali [Söylemezoğlu], *30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi 1918 - 1922* (İstanbul : Ülkü M., 1953).

(Darülmualimin İktisat Muallimi) Mustafa Suphi, *Vazifei Tem-din* (İstanbul : 1328), Terbiye İktisadiye Kütüphanesi, No. 1, 42 s., 8°, f.y.

Millî Kütüphane : 1954 A (T) 94.

Kemâl Sülker, *Türkiyede Sendikacılık* (İstanbul : 1955), Sendika Kültürü No. 1.

(Toplayan) Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın, Söylev ve Demeçleri* (1921 - 1938) - *Ekonomik Konulara dair* (Ankara: Doğuş M., 1955).

Hüseyin Avni, *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar* (İstanbul: Akşam M., 1932); «Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı» =

¹⁹ Yarbay Rawlinson, — kitabının 7'nci sayfasındaki dipnotundan anlaşılacağı üzere — İnönü ve Karabekir'in sandıkları gibi Lord Curzon'un kardeşi (bak. *İstiklâl Harbimiz*, s. 696) değildir; ağabeyi, sonradan Hindistan Başkomutanı olan ve o sıra 4. Ordu Komutanlığını yapan General Sir Henry Rawlinson'dur.

Bu eseri, yalnız Britanya Büyükelçiliğinin kitaplığında bulabildik.

Hüseyin Avni Şanda, *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri* (İstanbul : Tan M., 1962), Evren Yayınları : 3, Günün Konuları Serisi : 2.

Hüseyin Avni [Şanda], *Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi* (İstanbul : Sinan M., 1932).

Hüseyin Avni, *Reaya ve Köylü : Feodalite reayası bugünkü köylü tiplerine nasıl tahavvül etti?* (İstanbul : Tan M., 1941).

J.L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy* (London : Mercury Books, 1961).

Abdullah Taymas (A. Battal), *Rus İhtilâlinde Hatıralar — I 1917 - 1919* (İstanbul : Güven B., 1949).

İ. Hakkı Tonguç, *Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy* (İstanbul : Güven B., 1947), 2'nci basılış, Remzi Kitabevi.

Dr. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler : 1859 - 1952* (İstanbul : Doğan Kardeş B., 1952).

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük — Müşahedeler ve Tezler* (İstanbul : Baha M., 1964), Siyaset İlmî Serisi, 14.

Fürüzan Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi: 1839 - 1965* (İstanbul : Ekim B., 1966), Elif Yayınları.

Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, cilt I ve II (Konya : Ahmet Sait M. [İst.], 1966), Selçuk Yayınları : 5.

Gen. Veysel Ünüvar, *İstiklâl Harbinde Bolşeviklerle Sekiz Ay 1920 - 1921* (İstanbul : Şirketi Mürettibiye M., 1948), Hilmi Kitabevi.

Valâ Nurettin (Vâ-Nû), *Bu Dünyadan Nâzım Geçti* (İstanbul : Yeni M., 1965), Remzi Kitabevi.

Z.A.B. Zeman and W.B. Scharlau, *The Merchant of Revolution : The Life of Alexander Israel Helphand (Parvus) 1867 - 1924* (London : Oxford Univ. Press, 1965).

Ziya Şakir, *Mahmut Şevket Paşa* (İstanbul : Anadolu Türk Kitap Deposu, t.y.), M. Fuat Gücüyener'in Tarihi Eserler Serisi: 18.

Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union* (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1954).

Nazım Hikmet [Ran], (Traduit du turc par) Münevver Andaç, *Les Romantiques (La vie est belle, mon vieux ...)* [Hayat Güzel Şey, Azizim] (Paris : Les Editeurs français Reunis, 1946).

A. Rawlinson, *Adventures in the Near East* (London : Andrew Melrose Ltd., 1924), 3rd imp.¹⁹.

Joseph Rothschild, *The Communist Party of Bulgaria — Origins and Development 1883 - 1936* (New York : Columbia Univ. Press, 1959).

J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* (London : George Allen and Unwin, 1961), 9th imp.

Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, cilt I ve II (İstanbul : Güneş M., ve İstanbul M., 1963 ve 1965).

Ivar Spector, *The Soviet Union and the Muslim World 1917 - 1958* (Seattle : Univ. of Washington Press, 1959).

Galip Kemali [Söylemezoğlu], *30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi 1918 - 1922* (İstanbul : Ülkü M., 1953).

(Darülmuallimin İktisat Muallimi) Mustafa Suphi, *Vazifei Temdin* (İstanbul : 1328), Terbiye İktisadiye Kütüphanesi, No. 1, 42 s., 8°, f.y.

Milli Kütüphane : 1954 A (T) 94.

Kemâl Sülker, *Türkiyede Sendikacılık* (İstanbul : 1955), Sendika Kültürü No. 1.

(Toplayan) Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın, Söylev ve Demeçleri (1921 - 1938) - Ekonomik Konulara dair* (Ankara: Doğuş M., 1955).

Hüseyin Avni, *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar* (İstanbul: Akşam M., 1932); «Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı» =

¹⁹ Yarbay Rawlinson, — kitabının 7'nci sayfasındaki dipnotundan anlaşılacağı üzere — İnönü ve Karabekir'in sandıkları gibi Lord Curzon'un kardeşi (bak. *İstiklâl Harbimiz*, s. 696) değildir; ağabeyi, sonradan Hindistan Başkomutanı olan ve o sıra 4. Ordu Komutanlığını yapan General Sir Henry Rawlinson'dur.

Bu eseri, yalnız Britanya Büyükelçiliğinin kitaplığında bulabıldık.

Hüseyin Avni Şanda, *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri* (İstanbul : Tan M., 1962), Evren Yayınları : 3, Günün Konuları Serisi : 2.

Hüseyin Avni [Şanda], *Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi* (İstanbul : Sinan M., 1932).

Hüseyin Avni, *Reaya ve Köylü : Feodalite reayası bugünkü köylü tiplerine nasıl tahavvül etti?* (İstanbul : Tan M., 1941).

J.L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy* (London : Mercury Books, 1961).

Abdullah Taymas (A. Battal), *Rus İhtilâlinde Hatıralar — I 1917 - 1919* (İstanbul : Güven B., 1949).

İ. Hakkı Tonguç, *Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy* (İstanbul : Güven B., 1947), 2'nci basılış, Remzi Kitabevi.

Dr. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler : 1859 - 1952* (İstanbul : Doğan Kardeş B., 1952).

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük — Müşahedeler ve Tezler* (İstanbul : Baha M., 1964), Siyaset İlmî Serisi, 14.

Fürüzan Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi: 1839 - 1965* (İstanbul : Ekim B., 1966), Elif Yayınları.

Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, cilt I ve II (Konya : Ahmet Sait M. [İst.], 1966), Selçuk Yayınları : 5.

Gen. Veysel Ünüvar, *İstiklâl Harbinde Bolşeviklerle Sekiz Ay 1920 - 1921* (İstanbul : Şirketi Mürettibiye M., 1948), Hilmi Kitabevi.

Valâ Nurettin (Vâ-Nû), *Bu Dünyadan Nâzım Geçti* (İstanbul : Yeni M., 1965), Remzi Kitabevi.

Z.A.B. Zeman and W.B. Scharlau, *The Merchant of Revolution : The Life of Alexander Israel Helphand (Parvus) 1867 - 1924* (London : Oxford Univ. Press, 1965).

Ziya Şakir, *Mahmut Şevket Paşa* (İstanbul : Anadolu Türk Kitap Deposu, t.y.), M. Fuat Gücüyener'in Tarihi Eserler Serisi: 18.

2. Makaleler

Kâzım Alöç, "İfşa Ediyorum: Türkiye'de Komünizm ve Irkçılık." *Yeni Gazete* (12 Nisan 1967).

Abraam Benaroya, «Die Türkische Gewerkschaftsbewegung», *Sozialistische Monatshefte* XIV, No. 16 (11 Ağustos 1910), s. 1079-1081.

Dr. Samih Çoruhlu [Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat], «İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti», *Yeni İstanbul* (İki bölümde 27 tefrika olarak çıkmıştır): 1 - 10 (16 - 25 Mayıs 1966) ve 1 - 17 (1 - 17 Temmuz 1966).

Ahmet Cevat Emre, «1920 Moskovasında Türk Komünistleri», *Tarih Dünyası*, Sayı 1 - 3 (1 Aralık 1964 - 1 Şubat 1965), s. 88 - 93, 146 - 151, 278 - 285.

Lütfü Eroğlu [Erişçi], «Bizde Siyasi Cemiyet ve Partilerin Tarihiçiliği», *Aylık Ansiklopedi*, No. 52 (Ağustos 1948), s. 1489 - 1497.

G. Jaeschke, «Kommunismus und Islam im türkischen Befreiungskriege», *Die Welt des Islams*, 1938, Band 20, s. 110 - 137.

G. Jaeschke, «Neues zur russisch - türkischen Freundschaft von 1919 - 1939», *Die Welt des Islams*, 1961, Vol. VI, Nr. 3-4, 203-222.

G. Jaeschke, «Le role du communisme dans les relations russo-turques, de 1919 à 1922», *Orient*, 1963, No. 26, s. 31 - 44.²⁰

Dankward A. Rustow, «The Appeal of Communism to Islamic Peoples», in *Islam and International Relations*, (edited by:) J. Harris Proctor (Frederick A. Praeger, 1965), s. 40 - 60. The Brookings Institution, Reprint 90.

M. Mehmed Moustafa Soubhy Bey, "L'Organisation du crédit agricole en Turquie," *Institut international d'agriculture: Bulletin du bureau des institutions économiques et sociales*, Vol. I, No. 2

²⁰ 26 Nisan 1963 günü Paris Üniversitesi, Türk İncelemeleri Enstitüsünde verilen bu konferans metni, «1919'dan 1922'ye kadar Türk-Rus Münasebetlerinde Komünizmin Rolü» başlığı altında, Doç. Dr. Nevzat E. Yalçıntaş tarafından *Yeni İstanbul gazetesinde* tercüme ve tefrika edilmiştir. Bu seri, *Mücadele* dergisinde de ıktibas edilmiştir.

(Rome: Octobre - Novembre 1910),²¹ s. 59 - 76.

Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, «Ahmet Cevat Emre'nin Moskova Hatıraları Dolayısıyla — Cevap Veriyor», *Tarih Dünyası*, cilt I - II, Sayı 4 - 7 (?), (1 Mart 1965 — 15 Haziran 1965), s. 478 - 481, 72 - 74, 167 - 168/176, 255 - 259, ?.

Sedat Toydemir, «Türkiye'de İş İhtilâflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu», *Sosyal Siyaset Konferansları*, Kitap 4 (İstanbul: İsmail Akgün M., 1951), İ.Ü., İktisat Fakültesi, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyat No. 17, s. 45 - 66.

Hilmi Ziya Ülken, «Durkheim et l'Enseignement des Sciences Sociales en Turquie», *Sosyoloji Dergisi*, 1960, Sayı 15, s. 7 - 27.

Stefan Velikov, «Sur le Movement ouvrier et socialiste en Turquie apres la Revolution Jeune - turque en 1908», *Etudes Balkaniques*, (Sofya) 1964, No. 1, s. 29 - 48 .

«Yeşil Ordu Cemiyeti», *Yakın Tarihimiz*, Sayı 3 - 10 (15 Mart 1962) — 3 Mayıs 1962), s. 69 - 72, 101 - 104, 133 - 135, 172 - 174, 215 - 216, 233 - 235, 281 - 283, 297 - 298.

Zeki Cemal, «Memleketimizde Amele Hareketleri Tarihi», *Meslek*, Sayı 21 - 22, 24 - 25 (5, 12, 26 Mayıs ve 2 Haziran 1965), s. 11, 14 - 15, 9 - 10 ve 9.

Milli Kütüphane : 1956 SC 89.

3. Sürelî Yayın Koleksiyonları, v.b.

Açıksöz

Akşam

Alemdar

Amele Sadası, (Haftada 1) 9? Sayı: 12 Şubat 1341 — 16 Nisan 1341 (1925) Müdürü Mesul : Etem Ruhi, «Pazartesi Günleri Çıkar Amele Gazetesidir». 4 s., 2°, 3 kr.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kitaplığı : 41155 (1 - 3, 6, 9).

²¹ Derginin *Etudes monographiques* bölümünde yer alan bu yazının başında: "Ce rapport a été transmis à l'institut pour être publié dans le Bulletin par le délégué de l'Empire Ottoman, M. le Docteur DJEMIL BEY" [İstanbul Şehremini Operatör Cemil Bey?] kaydı vardır. Ayrıca, Mustafa Suphi'nin adının altında «ancien élève à l'Ecole des sciences politiques»ten başka, «docteur en droit» da denmesi dikkati çekmektedir. «Mehmet» küçük adı gibi, bu da bir yanlışlık olabilir.

Cumhuriyet
Hâkimiyeti Milliye
İfham

İşçiler Gazetesi — *Journal des Travailleurs* (İstanbul)

Tek Sayı? 28 Kânunusani 1324 10 Şubat 1909.

Gerand responsable : G. Constantinides

«Umum Müstahdemin ve Amelenin Vasıtai Neşri Efkarı Olmak Üzere Siyasî, İktisadî ve Mesaili İçtimaiyeden Bâhis Mecmuadır». 4 s., 2°, 1 kr.

Millî Kütüphane : 1962 SÇ 184.

Meydan

Muahede (İstanbul — Günlük), 24 Sayı :

5 Teşrinievvel - 2 Kânunuevvel 1326 (18 Ekim - 15 Aralık 1910).

[13 Teşrinievvel — 22 Teşrinisani tarihleri arasında, Divanı Harbi Örfice yayına 40 gün ara verilmiştir].

Sermuharriri: Şehabettin Süleyman; Sahibi İmtiyaz ve Müdürü Mesul : Pertev Tevfik «Siyasî, İktisadî, Edebî Ceridei Yevmiyedir». 4 s., 2°, 10 para.

Millî Kütüphane : 1962 SÇ 77.

Mücadele
Ötüken
Sabah (eski)
Söz
Tanin
Tarik
Vakit
The Week
Yeni Adam
Yeni İstanbul
Yeni Gazete
Yarın (eski)
Yön

Ziya «Bulgaristan Komünist Partisinin Organıdır».

Tek Sayı? — 11 Teşrinievvel 1922 2 s., 2°, 70 santim.

Millî Kütüphane : 1962 SÇ 281.

Ayrıca : *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi* (*Tutanak Dergisi*) ve *Dilstur* (Üçüncü Tertip).

BİLGİ YAYINLARI

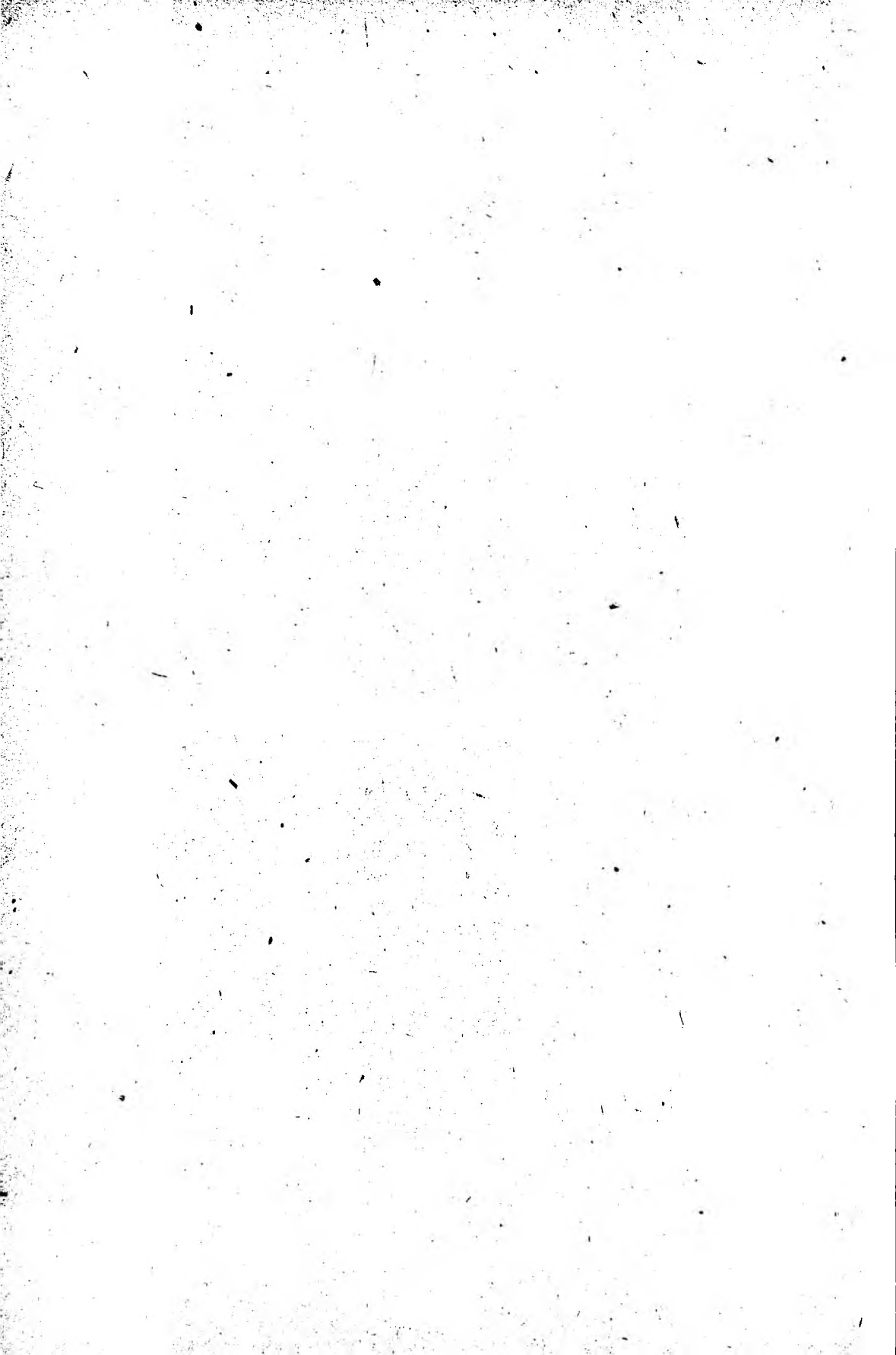
1. Ingmar Bergman YABAN ÇİLEKLERİ
Türkçesi Tezer Sümer
2. Jean Tardieu SEKİZ OYUN
Türkçesi Yıldırım Keskin
3. Cahit Atay KARALARIN MEMETLERİ
4. Cahit Atay SULTAN GELİN
5. Albert Camus SANATÇI VE ÇAĞI
Türkçesi Yıldırım Keskin
6. Oppenheimer BİLİM VE SAĞDUYU
Türkçesi Onur Öymen
7. Turgut Özakman DUVARLARIN ÖTESİ
8. A. de Saint - Exupéry KÜÇÜK PRENS
Türkçesi Cemal Süreya - R. Tomris
9. Güner Sümer BOZUK DÜZEN
10. Orson Welles YURTTAŞ KANE
Türkçesi Nijat Özön
11. Giovanni Guareschi DON CAMILLO VE ŞEYTAN
Türkçesi Yurdakul Fincancı
12. Güngör Dilmen MİDASIN KULAKLARI
13. Friedrich Dürrenmatt DURUŞMA GECESİ
Türkçesi Cenap Yılmaz
14. Anton Çehov TÜTÜNÜN ZARARLARI
BİR EVLENME TEKLİFİ
SAYFIYEDE YAZ
AYI
Türkçesi Yılmaz Gruda
15. Yakup Kadri Karaosmanoğlu SODOM VE GOMORE
16. Albert Camus BİR ALMAN DOSTA MEKTUPLAR
Türkçesi Suat Tuygan
17. Cahit Atay PUSUDA
18. Aisopos EZOP MASALLARI
Türkçesi Tarık Dursun K.
Desenler Aslı - Turhan Selçuk
19. Gustave Janouch KAFKA İLE KONUŞMALAR
Türkçesi A. Turan Oflazoğlu
20. Akutagava RAŞOMON
Türkçesi Tarık Dursun K.
21. Pudovkin SİNEMANIN TEMEL İLKELERİ
Türkçesi Nijat Özön
22. Yakup Kadri Karaosmanoğlu HÜKÜM GECESİ

23. Ingmar Bergman YEDİNCİ MÜHÜR
Türkçesi A. Turan Oflazoğlu
24. Marguerite Duras MODERATO CANTABILE
Türkçesi Bertan Onaran
25. Albert Schweitzer ÇOCUKLUĞUM VE GENÇLİĞİM
Türkçesi Yurdakul Fincancı
26. Antonioni GECE
Türkçesi Ülkü Tamer
27. D. H. Lawrence ANKA KUŞU
Türkçesi Akşit Göktürk
28. Truman Capote TIFFANY'DE KAHVALTI
Türkçesi Meral Alakus
29. Bertrand Russell DÜNYA GÖRÜŞÜM
Türkçesi Cenap Yılmaz
30. Aziz Nesin MEMLEKETİN BİRİNDE HOPTİRİNAM
31. Friedrich Dürrenmatt YUNANLI BİR KIZ ARANIYOR
Türkçesi Akşit Göktürk
32. Cevdet Kudret DİLLERİ VAR BİZİM DİLE BENZEMEZ
33. André Bazin ÇAÇDAŞ SINEMANIN SORUNLARI
Türkçesi Nijat Özön
34. ON KISA OYUN
Türkçesi Ülkü Tamer
35. Simone de Beauvoir SESSİZ BİR ÖLÜM
Türkçesi Bilge Karasu
36. Anton Çehov İVANOV
Türkçesi Ataol Behramoğlu
37. Nathalie Sarraute YÖNELİŞLER
Türkçesi Mükerrerem Akdeniz
38. SAHNEYE KOYMA SANATI
Türkçesi Suat Tager
39. Eisenstein POTEMKİN ZIRHLISI
Türkçesi Ahmet Küflü
Renoir HARP ESİRLERİ
Fort CEHENNEMDEN DÖNÜŞ
Türkçesi Nijat Özön
40. Fakir Baykurt AMERİKAN SARGISI
41. Marguerite Duras BÜTÜN GÜN AĞAÇLARDA
Türkçesi Salâh Birsal
42. Heinrich Böll TRENİN TAM SAATİYDİ
Türkçesi Zeyyat Selimoğlu
43. Behçet Necatigil GECE AŞEVİ (BEŞ KISA OYUN)
44. Yakup Kadri Karaosmanoğlu ZORAKİ DİPLOMAT
45. Ingmar Bergman AYNADAKİ GİBİ - SESSİZLİK
Türkçesi Tezer Özlü - Fadil Taylan

46. Maksim Gorki KÜÇÜK BURJUVALAR
Türkçesi Güner Sümer
47. Roger Martin du Gard POSTACI
Türkçesi Erdoğan Başar
48. Şerif Hulûsi AHMET HAŞİM
49. Güngör Dilmen Kalyoncu KURBAN
50. Bertrand Russell VIETNAM'DA SAVAŞ SUÇLARI
Türkçesi Niyazi Atakoğlu
51. Tibor Déry EĞLENTİLİ BİR GÖMME TÖRENİ
Türkçesi Adalet Cimcoz
52. Cervantes DON QUIJOTE — I —
Türkçesi Bertan Onaran
53. Maksim Gorki TOLSTOY'DAN ANILAR
Türkçesi Akşit Göktürk
54. Kemal Tahir DEVLET ANA
55. Cevdet Kudret KARAGÖZ — I —
56. Knut Hamsun PAN
Türkçesi Behçet Necatigil

BİLGİ YAYINLARI ÖZEL DİZİ

1. FELSEFE TARİHİ Prof. Macit Gökberk 40 Lira
2. TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR
Metin Tunçay 15 Lira

Mete Tunçay, 1936 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1958'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirmiş, akademik kariyere girmiştir. 1961'de Özgürlük Kavramı üstüne bir çözümleme denemesiyle doktorasını tamamlamış, London School of Economics and Political Science'a araştırma yapmaya gitmiştir. 1963'te yurda döndükten sonra, eskiden beri üstünde çalıştığı «Türkiye'de Sol Akımlar» kitabını hazırlamıştır. Şimdi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Siyasal Teoriler doçentidir. Yazar, T. Jefferson'dan «Seçme Parçalar» (1961), S.M. Lipset'ten «Siyasi İnsan» (1965), K. R. Popper'den «Açık Toplum ve Düşmanları - cilt I: Platon» (1967) gibi siyaset sosyolojisi ve felsefesi alanında çeviriler de yayımlamıştır. Evlidir; biri kız, biri erkek iki çocuğu vardır.

Mete Tunçay'ın doçentlik tezi olarak hazırladığı «Türkiye'de Sol Akımlar» kitabı, bu alanda yazılmış ilk ve tek ciddi incelemedir. Birinci baskısı Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları arasında çıkan ve kısa zamanda tükenen eserin yeni belgelerle genişletilmiş bu ikinci baskısının daha geniş bir ilgiyle karşılanacağını umuyoruz.